T.C.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE BÜTÇELER (1908-1918)

Doktora Tezi

Hakan AYAZ

İzmir-2022

T.C.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE BÜTÇELER (1908-1918)

Doktora Tezi

Öğrencinin Adı

Hakan AYAZ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet MEHMETEFENDİOĞLU

İzmir-2022

Yemin Metni

Doktora tezi olarak sunduğum II. Meşrutiyet Döneminde Bütçeler (1908-1918) adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakça da gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

Ad-Soyad

ÖZ

Bu çalışma, II. Meşrutiyet'in ilk on yılında hazırlanan bütçelerin ve bütçe görüşmelerinin ortaya konulmasını hedeflemektedir. Bütçelerin hazırlanması sırasında görülen rakamlardan daha çok bütçelerin Meclis'te görüşülmesi sırasında ortaya çıkan fikir, görüş, tartışma ve incelemeleri ortaya koymak temel amacımız olmuştur.

II. Meşrutiyet'in 1908 yılında ilan edilmesinden sonra I. Dünya Savaşı'nın bittiği 1918 yılına kadar hazırlanan dokuz tane bütçe vardır. 1913-1914 mali yılında savaş nedeniyle bütçe hazırlanamamıştır. Bu dönem içerisinde birçok sosyal, siyasal ve ekonomik zorluklar ile karşılaşılmıştır. II. Meşrutiyet dönemi bütçeleri de bu şartlar altında kanunlara uyularak hazırlanmaya çalışılmıştır. Bütçelerin müzakere edilmesine özen gösterilmiştir. On yıllık dönem içerisinde bütçeler hazırlanırken birçok geçici bütçe ve olağanüstü bütçe ile karşılaşılmıştır. Burada siyasal hayatın getirmiş olduğu zorluklar ön plana çıkmıştır. Bu siyasal hayat, ülkeyi ekonomik olarak zor durumlara düşürmüş ve bütçelerin Meclis'te görüşülmesi geciktirdiği yıllar olmuş ve bu yüzden geçici bütçeler hazırlanmıştır. Savaş döneminde ordu için yapılan masraflar bütçelerde kendisine büyük yer bulmuştur. Bu durum, bütçe açıklarının oluşmasına ve hem dâhili hem de harici borçlanmalara sebep olmuştur. Bütçe açıkları ve savaş durumu için gerekli mali yapının nasıl karşılandığı, borçlanmaların nasıl gerçekleştiği, gelir ve gider dengesi gibi konular bu süreç içerisinde önemli bir yer tutmuştur.

Çalışmamızda, sayısal veriler vermekten çok Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridelerinde yer verilen görüşmelere değinmeye çalışılmıştır. Bütçeyle ilgili bilgilerin yanında alınan istikrazlara da değinilmiştir. Çalışmada cevap aranan temel soru, Meclis bütçe görüşmelerinin nasıl gerçekleştirildiği ve bütçeler hazırlanırken uygulanan yöntem olmuştur.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Meclis-i Mebusan, Bütçe, I. Dünya Savaşı, Maliye.

ABSTRACT

The subject of our study is there were budgets prepared in the first ten years of the II. Constitutional Monarchy. Our main aim is to reveal the ideas, opinions, discussions and examinations that emerged during the discussion of the budgets in the Assembly rather than the figures seen during the preparation of the budgets.

After the declaration of the II. Constitutional Monarchy in 1908, there were nine budgets prepared until the end of the First World War in 1918. During this period, many social, political and economic difficulties were encountered. II. Constitutional period budgets were also tried to be prepared in accordance with the laws under these conditions. Care was taken to negotiate the budgets. During the ten-year period, many temporary and extraordinary budgets were encountered while preparing the budgets. Here, the difficulties brought by political life came to the fore. This political life put the country in difficult situations economically and there were years when the budgets were delayed to be discussed in the Parliament, and therefore temporary budgets were prepared. During the war, the expenses made for the army found a great place in the budgets. This situation led to the formation of budget deficits and both internal and external borrowing. Issues such as budget deficits and how the necessary financial structure for the war situation was met, how borrowings were realized, and the balance of income and expenditure had an important place in this process.

In our study, rather than giving numerical data, it has been tried to refer to the interviews in the Official Records of Meclis-i Mebusan. In addition to the information about the budget, the borrowings received were also mentioned. The main question sought to be answered in the study was how the parliamentary budget discussions were held and the method applied while preparing the budgets.

Keywords: II. Constitutional Monarchy, Meclis-i Mebusan, Budget, First World War, Finance.

ÖNSÖZ

Anayasal düzenin 1908 yılında tekrar hayata geçirilmesinin ardından Meclis faaliyetleri hızlanmıştır. Mebusan Meclis'inin bu faaliyetlerinden biri olan bütçeler, kendisine önemli bir yer tutmuştur. Bütçelerin Hükümet ve Encümen tarafından hazırlanıp Meclis'e gönderilmesi, bunların madde madde görüşülmesi, Nazırların oturumlarda hazır bulunup bütçelerini savunmaları, mebusların bütçeler hakkında öneri, şikâyet ve görüşlerini söylemeleri, kanunlara uygun bir düzen içerisinde bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi önemli bir gelişme olarak görülmektedir.

II. Meşrutiyet dönemi bütçeleri ve bütçeler açısından önemli bir yere sahip olan bütçe görüşmeleri, değindiğimiz ortam içerisinde gerçekleşme fırsatı bulmuştur. Zabıt Cerideleri ve gazete haberleri çalışmamızda kullandığımız temel kaynaklar olmuştur. Özelikle zabıt cerideleri, Meclis'teki görüşmeleri, tartışmaları eksiksiz vermesi bakımından ve içerdiği önemli bilgiler sebebiyle başvurduğumuz ilk kaynak olmuştur. Buradaki bilgileri kullanıp gazete haberleriyle desteklediğimiz çalışmamızda sayısal verilere yüzeysel şekilde değinilmiştir.

Hazırladığımız çalışmaya benzer bazı eserlerin olduğundan da bahsetmek yerinde olacaktır. İktisat tarihi alanında 2007 yılında hazırlanan ve doktora tezi olan *"II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi",* 2009 yılında tezin yazarı olan Muharrem Öztel tarafından kitap olarak yayınlanmıştır. Bu eserde, bizim çalışmamızdan farklı olarak sayısal verilere ve bütçe gelir-giderleri kalemleri ile bütçelerin hazırlanması konularına ağırlık verildiği görülmüştür. Mali açıdan incelenen bir dönemi kapsayan bir çalışma olmuş ve bu dönemlere ait mali tablolara yoğun bir şekilde yer verilmiştir. Hazırlamış olduğumuz çalışmada ise sayısal verilere yer verilmekle beraber bu konuya ağırlık verilmemiştir. Daha çok bütçelerin hazırlanması sırasında gerçekleşen görüşme, tartışma, fikir paylaşımları, yorumlara yer verilmeye çalışılmıştır.

Bütçelerle ilgili diğer bir çalışma da Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan 1909-1918 mali yıllarını konu edinen eserdir. Ancak bu eser bir transkripsiyon çalışması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bahsedilen dönemde hazırlanan bütçelerin Latin alfabesine çevrilmesiyle oluşan bir eserdir. Bu bakımdan bilgiye hızlı ulaşılabilmemize yardımcı olan bir çalışma olmuştur. Çalışmamızın ekler kısmında bu eserden oldukça faydalandığımız görülmektedir.

Ayrıca Tevfik Güran'ın *"Osmanlı Mali İstatistikleri, Bütçeler 1841-1918"* adlı eseri de yine bütçelerin sayısal verileri konusunda yardımcı olabilecek bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat döneminde itibaren oluşturulan bütçelerle ilgili verdiği bilgiler oldukça önemlidir.

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, çalışmamızın temel kaynağını oluşturmuştur. Mebusan Meclisi'nde gerçekleştirilen görüşmeleri tam olarak aktarması bakımından başvurduğumuz tek kaynak olmuştur. Hem sayısal bilgileri paylaşması hem de bütçelerin görüşülmesi sırasında hangi konuların görüşülüp tartışıldığını göstermesi bakımından çok önemli bir kaynak haline gelmiştir. Bunun yanında bazı gazete haberleri de kullanılmış ve çalışmamıza destek olmuştur. Arşiv belgeleri ise çalışmamızda aktarmak istediğimiz konuları tam olarak yansıtmadığı için sıkça kullanılamamıştır. Bütçeler konusunda çok sayıda belge olmasına rağmen bütçe görüşmeleri ile ilgili belgeler doğal olarak sıkça kullanılamamıştır.

Çalışmamız sırasında bilgi, öneri ve en önemlisi manevi yardımlarını benimle paylaşan danışmanım, Hocam, Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Mehmetefendioğlu'na teşekkürleri bir borç bilirim. Tez izleme jüri üyelerim Doç. Dr. Mehmet Emin Elmacı'ya ve Prof. Dr. Melih Tınal'a destekleri için teşekkür ederim. Bu uzun süreç zarfında desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen aileme yürekten şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....I
ABSTRACT.....II
ÖNSÖZ.....III
İÇİNDEKİLER.....V
KISALTMALAR.....VII
GİRİŞ.....1

I. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NİN EKONOMİK YAPISI

1.Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu.....5
1.1. II. Meşrutiyetin İlanı.....5
1.2. II. Meşrutiyetin İlanı Sonrası Yaşanan Siyasi Olaylar.....7
2. II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Devleti Ekonomisine Bakış.....14
2.1. 1908 Öncesi İktisadi Durum.....14
2.2. II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra Yaşanan Ekonomik Gelişmeler.....18
3. Mehmet Cavit Bey ve Liberal Ekonomik Politika Anlayışı.....23
4. Liberal İktisat Politikasından Milli İktisat Politikasına Geçiş.....29
5. II. Meşrutiyet Döneminde Sanayi.....34
6. II. Meşrutiyet Döneminde Bankacılık Faaliyetleri.....37
7. Milli İktisat Döneminde Tarım.....38
8. Rumlara Karşı Boykotaj.....40

II. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI MALİ REFORMLARI VE BÜTÇE

1. Osmanlı Devleti'nde Maliyenin Gelişimi.....46
1.1. II. Meşrutiyet Dönemine Kadar Osmanlı Maliyesi.....46
1.2. II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Mali İdaresi.....58
2. Bütçe Hakkının Osmanlı Devleti'nde Gelişimi ve Bütçe Uygulamaları.....64
2.1. Bütçe Kavramı ve Bütçe Hakkının Batı'da Gelişimi.....64
2.2. Osmanlı Devleti'nde Bütçe Hakkının Gelişimi.....69

III. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE BÜTÇE UYGULAMALARI VE BORÇLANMALAR

1. II. Meşrutiyet Döneminde Bütçenin Gelişimi.....87
2. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bütçe Çeşitleri.....94

3. Bütçe Süreci 96
3.1. Bütçelerin Hazırlanması Aşaması 96
3.2. Bütçelerin Onaylanması Aşaması 96
3.3. Bütçelerin Uygulanma Aşaması 97
3.4. Bütçelerin Hesap Devresi Aşaması 97
4. Bütçelerdeki Gelir (Varidat) Kalemleri 98
5. Bütçelerdeki Gider (Tahsisat) Kalemleri 100
6. II. Meşrutiyet Döneminde Borçlanmalar ve Bütçe Açıkları 102
6.1. 1881-1908 Yılları Arası Gerçekleşen Borçlanmalar 102
6.2. II. Meşrutiyet Dönemi Borçlanmaları 105
6.3. I. Dünya Savaşı Döneminde Dış Borçlar Meselesi 109

IV. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR MECLİS BÜTÇE GÖRÜŞMELERİ

1. 1909 (1325) Yılı Bütçe Görüşmeleri 114
2. 1910 (1326) Yılı Bütçe Görüşmeleri 130
3. 1911 (1327) Yılı Bütçe Görüşmeleri 159
4. 1912 (1328) Yılı Bütçe Görüşmeleri 177

V. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI BÜTÇE GÖRÜŞMELERİ

1. 1914 (1330) Yılı Bütçe Görüşmeleri 181
2. 1915 (1331) Yılı Bütçe Görüşmeleri 188
3. 1916 (1332) Yılı Bütçe Görüşmeleri 190
4. 1917 (1333) Yılı Bütçe Görüşmeleri 192
5. 1918 (1334) Yılı Bütçe Görüşmeleri 201
SONUÇ 208
KAYNAKÇA 211
EKLER 235
ÖZGEÇMİŞ 282

KISALTMALAR

Adı Geçen Eser: A.g.e.

Adı Geçen Makale: A.g.m.

Adı Geçen Tez: A.g.t.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi: BOA

Cilt: C.

Sayı: S.

Basım: b.

Editör: Ed.

Bakınız: Bkz.

Çeviren: Çev.

Hazırlayan: Haz.

Basım Yeri Yok: b.y.y.

Basım Tarihi Yok: b.t.y.

Yayınları: Yay.

Kısım: Ks.

s. : Sayfa

s.s. : Sayfadan sayfaya

MMZC: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

Ve Benzeri: vb.

GİRİŞ

"II. Meşrutiyet Döneminde Bütçeler (1908-1918)" adlı çalışmamızın ana konusunu bütçelerden yola çıkarak bu konudaki meclis görüşmeleri, görüşmeler sırasındaki bütçe tartışmaları ve genel sayısal verileri oluşturmaktadır. Bahsettiğimiz dönem içerisinde Osmanlı Devleti, büyük çaplı bir değişimin içerisine girmiş ve bu değişim rüzgârları kendisini her alanda göstermiştir. Değişim süreci içerisinde Girit Meselesi, 31 Mart Olayı, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları gibi siyasi olaylar Osmanlı Devleti'nin çok zorlu sınavlara girmesine sebep olmuştur. I. Dünya Savaşı ise, Osmanlı Devleti'ni çok daha zorlu bir sürece sokmuş ve savaşın sonunda da büyük devletler tarafından paylaşılmasına sebep olmuştur.[1]

II. Meşrutiyet dönemi siyasi olaylarının yanı sıra ekonomik alanda da değişimler kendini göstermeye başlamıştır. Bu dönemde ve öncesinde görülen liberal ekonomik politikalarla beraber gayrimüslim unsurlar Türk-Müslüman halka karşı gözle görülür bir ekonomik üstünlük kurmayı başarmıştır. Ancak, II. Meşrutiyet dönemi ile beraber İttihat ve Terakki Fırkası yönetimde söz sahibi olmaya başlaması ve özellikle Balkan Savaşları'nda alınan yenilgiler, daha önce ağırlık verilen liberal ekonomik politikaların yerine *"Milli İktisat"* fikirlerinin ön plana çıkmasına ortam hazırlamıştır.[2]

Yukarıda bahsettiğimiz fikir çerçevesinde ilerletilmeye çalışılan ekonomik politika, I. Dünya Savaşı gibi yıkıcı bir trajedi ile karşı karşıya kalmıştır. Bu savaş, Osmanlı Devleti içerisinde birçok şeyi değiştirmiştir.[3] Bunlardan biri de Osmanlı ekonomisi ve dolayısıyla bütçelerdir. Bu çalışma, bahse konu dönem içerisinde meydana gelen ekonomik koşulları ve temel olarak da, basit tanımlaması ile bir devletin harcamalarını veya gelirlerini belirleyen bütçeleri konu edinmiştir. Osmanlı

[1] Hasan Taner Kerimoğlu, **Osmanlı Kamuoyunda Balkan Meselesi 1908-1914**, Libra Yay., 1. Basım, 2015; Ayşe Nükhet Adıyeke-Nuri Adıyeke, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2021; Rıdvan Akın, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908-1918**, Der Yay., İstanbul, 2002.

[2] Necmettin Alkan, **Selanik'in Yükselişi Jön Türkler Abdülhamid'e Karşı 1908 İhtilali**, Timaş Yay., İstanbul, 2012; Zekeriya Demir, "İttihat ve Terakki Dönemi İktisat Politikası Tartışmaları", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, S. 1, C. 7, Mart 2021, s.s. 180-220; Turgay Akkuş, "Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VIII/16-17, Bahar-Güz, 2008, s.s. 119-141.

[3] Stanford J. Shaw, **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş**, TTK Yay., Ankara, 2014.

Devleti'nde, 1908 ve 1918 yılları arasında 1913-1914 bütçe dönemi hariç olmak üzere her yıl bütçe hazırlanabilmiştir.

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar ekonomisinde iyileştirme çabasıyla borçlanma yoluna başvurmuştur. Bu borçlanmalar savaşın başlangıcına kadar daha rahat bir şekilde gerçekleştirilebilirken, savaşın başlamasıyla beraber zor bir hal almıştır. Savaş finansmanı her ülke ekonomisi açısından negatif yönde etkileyici bir duruma ulaşmıştır. Bu sebepledir ki Osmanlı Devleti de kolay bir borç anlaşması yapamaz olmuştur. Daha önce daha kolay bulunan borç, artık bulunamaz hale gelmiştir.[4]

Bu yüzden Osmanlı Devleti kendi içerisinde bazı çözümler üretmiştir. Tecil-i Düyun Kanun-u Muvakkati Ağustos 1914 tarihinde çıkartarak borçlarını bir aylık süre için ertelemiştir. Düyun-u Umumiye borçlarını da içerisine alan bu kanunla beraber borçlar ertelenmiş ve savaş dönemi devam ettikçe vadesi gelen borçlar için bu kanun tekrarlanmıştır. Bu sayede borçların taksit ve faizleri savaş bitinceye kadar ödenmemiştir.

Burada Düyun-u Umumiye'den de bahsetmek yerinde olacaktır. II. Abdülhamit döneminde 1881 yılında çıkarılan *"Muharrem Kararnamesi"* ile Düyun-u Umumiye kurulmuş ve diğer ülke alacaklarını temin edebilmek için çalışmaya başlamıştır. Burada yabancı ülkelerden beş temsilci ve iç borçlar için de iki temsilci bulunmuştur. Bu idare, bazı ekonomik kaynakları kontrolü altına almış ve ikinci bir mali idare gibi çalışmıştır. II. Meşrutiyet dönemi öncesinde faaliyetine başlayan ve zaten borçlar sebebiyle getirilen bu idare, İttihat ve Terakki Fırkası yönetiminde de devam etmiştir. Osmanlı Devleti gelirlerinin önemli sayılabilecek bir kısmını da kendisine borçlar karşılığı gelir olarak kabul etmiştir.[5]

Osmanlı Devleti'nin bu borçlanmaları ekonomik sorunlarla beraber I. Dünya Savaşı'na zor şartlar altında girilmiştir. İktisadi anlamda çökmüş bir yapıda görünen Osmanlı Devleti, savaşla beraber dış borçlanmasını da sürdürmüştür. Yıllar süren savaşlar içerisinde esnaf zor duruma düşmüş, üretimde etkin olan erkek nüfus oranı

[4] Şevket Akar, **Osmanlı Dış Borçları Ve Gözetim Komisyonları(1854-1856)**, 1. Baskı, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2003.

[5] Resül Narin, "Düyun-u Umumiye İdaresi ve Adapazarı", **Karadeniz Araştırmaları**, C. 6, S. 21, Bahar/2009, s.s. 49-59; Burcu Adiloğlu, Göksel Yücel, "Düyun-ı Umumiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi", **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 21, Temmuz, 2021, s.s. 67-78; Nedim Dikmen, "Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik Ve Siyasi Sonuçları", **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 19, S. 2, Eylül, 2005, s.s. 137-159.

ciddi oranlarda kayıplar yaşamıştır. Elde var olan kaynaklar da hızlı bir şekilde tükenmeye yüz tutmuştur. İşte bu koşullar altında ekonomisini ve bütçesini kontrol altında tutmak isteyen Osmanlı Devleti, bütçeler hazırlamış ve bu bütçelere elinden geldiğince uymaya gayret etmiştir. Çalışmamız da bu bütçeler üzerinde yapılan görüşme ve tartışmaları konu edinmiştir.

Öncelikle çalışmamızın kaynaklarından bahsetmekte yarar vardır. Bütçelerin araştırılması sırasında sıklıkla başvurduğumuz kaynaklardan biri Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (bundan sonra MMZC olarak kısaltılacaktır) olmuştur. Bunun sebebi de bütçeler mecliste oluşturulurken, yerinde ve zamanında kayıt altına alınarak oluşturulduğu bilinen zabıtlar, bu sebeple en önemli başvuru kaynaklarından biri haline gelmiştir. Kaynaklarımızın önemli bir kısmını da dönemin önemli gazeteleri oluşturmuştur. İkdam, Sabah, Tasvir-i Efkâr, Tanin gibi gazetelerin çalışmaya konu olan tarihler arasındaki nüshaları taranmış ve bütçelerle ilgili olarak elde edilen gazete haberleri çalışmada aktarılmıştır.

Osmanlı arşiv belgelerine bakıldığında 1908 ve 1918 yılları arasında bütçe ile ilgili binlerce belgeye ulaşılabilmektedir. Ancak bu belgelerin çalışma konumuz ile ilgili olan kısmı az miktardadır. Bu kaynaklara da çalışmamızda yer verilmiştir. Arşiv belgeleri dışında dönemin ünlü Maliye Nazırı M. Cavit Bey'in çıkardığı *"Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası"* gibi yayınlardan da çalışmamızda istifade edilmiştir. Yine Maliye Bakanlığınca bütçeler için hazırlanan yayınlara da çalışmamızda yer verilmiştir. Maliye Bakanlığınca hazırlanan bu yayınlar sayısal verilere yoğunlaştığından ve çalışmanın ise bütçe görüşmeleri ağırlıklı olduğundan dolayı çalışma sırasında daha az olarak kullanılmıştır.

Bu gibi kaynakların yanı sıra dönemin siyasi ve mali olaylarını aktaran ikinci el kaynaklar da çalışmamızda yer almıştır. Bu tür kaynakları kullanırken dönemin siyasi ve ekonomik yapısını, bütçe kavramını ve çeşitlerini, bütçelerin hazırlanma aşamalarını ve bütçelerin ne şekilde gerçekleştirildiğini ortaya koyan kaynaklara ağırlıklı olarak yer verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde, II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu ele alınmaya çalışılmıştır. Daha çok ikinci el kaynakların kullanıldığı bu bölüm, II. Meşrutiyet döneminin devraldığı mali yapıyı ve bu yapının 1908-1918 yılları arasında ne duruma geldiğini, yine aynı dönemde bu ekonomik

mirası düzeltmek için ne gibi politikalar geliştirildiğini anlatmaya çalışmıştır. Düyun-u Umumiye gibi Osmanlı Devleti için yıkıcı özellikteki bir idare, liberal ekonomik anlayıştan *"Milli İktisat"* anlayışına geçiş süreci, bu dönemde toplanan vergiler, Balkan Savaşları, Trablusgarp Savaşı, Girit Adası'nın kaybedilmesi, I. Dünya Savaşı gibi olayların Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi ve ekonomik etkileri de bu bölümde kısaca ele alınmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ortaya konulmaya çalışılan konular ise bütçelerdir. Bütçe kavramı, bütçenin iktisadi olarak tanımı, bütçe çeşitleri, Osmanlı Devleti'nin mali idaresi, gelir-gider dengeleri ve bunlara ilişkin hesaplara yer verilmek istenmiştir. İşin ekonomik boyutuna değinilmeye çalışılan bu bölümde sayısal veriler de aktarılmaya çalışılmıştır. Bu konular ele alınırken bir tarih çalışması olduğu göz önünde tutularak ekonomik terimlere, sayısal hesap ve verilere çok fazla değinilmeden aktarılmaya özen gösterilmiştir.

Bütçe görüşmelerine daha sonraki bölümlerde yer verilmiştir. Bütçe görüşmeleri sırasında yaşanan tartışmalar, fikir birlikleri ve fikir ayrılıkları bu bölümde kendisine yer bulmuştur. MMZC ve gazete haberleri bu bölümde kullanılan ağırlıklı kaynaklar olmuştur. Yukarıda da değindiğimiz gibi bu on yıllık dönemde Osmanlı Devleti, çok sayıda yıkıcı olayla karşı karşıya kalmıştır. Birçok savaşa katılmak durumunda kalmış, bu savaşlardan hem ekonomik hem siyasi hem de sosyolojik olarak etkilenmiştir. İşte böyle kötü bir ortamda gerçekleştirilmeye çalışılan bütçelerin, gelir ve giderlerin hangi alanlara öncelik verilerek hesaplanacağı önemli bir hal almıştır. Savaşlara ayrılan bütçeler, kamu ihtiyaçlarına ayrılan bütçeler, nezaretlerin bütçeleri ve istikrazlar (borçlar) böyle bir ortamda hesaplanmaya çalışılmıştır. Bu gibi sebeplerden dolayı 1908-1918 dönemi içerisinde sadece 1913-1914 mali yılı hariç olmak üzere hazırlanan bütçeler, hem dönemin ekonomik durumunu aydınlatması hem de bu konudaki görüşleri aktarması bakımından incelenmeye değer bir hal almıştır.

Bütçeler, bütçe görüşmeleri ve bu konudaki tartışmalar, çalışmamızın konusu olmuştur. Sadece mecliste oluşan fikir ve görüşler olarak değil, aynı zamanda kamuoyunda oluşan ve gazetelere yansıyan fikir ve görüşler olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Bunlar konu edilirken ise sayısal veriler konusuna değinilmekle beraber konu bütünlüğü açısından bütçelere, bütçe görüşmelerine ve tartışmalarına ağırlık verilmek istenmiştir.

I. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ OSMANLI DEVLETİ'NİN EKONOMİK YAPISI

1.Osmanlı Devleti'nin Siyasi Durumu

1.1. II. Meşrutiyetin İlanı

Yakınçağ Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan II. Meşrutiyet, kendisinden önceki çağdaşlaşma ve yenileşme hareketlerinin devamı olarak nitelendirilmiştir. II. Meşrutiyetten daha önce yaşanılan Lale Devri, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve I. Meşrutiyet gibi olaylar II. Meşrutiyet döneminin öncüleri ve hazırlayıcıları olmuşlardır. Batılılaşma hareketlerinin önemli bir devamı olan bu dönem, içerisinde birçok ekonomik, sosyal ve siyasal olaylar barındırmıştır.

II. Abdülhamid döneminde uygulanan istibdat yönetimine rağmen, Osmanlı aydınları arasındaki anayasal düzene geçme fikri ve uğraşlarını engelleyememiştir. Anayasal düzenin yanında tabi ki hürriyetçilik fikirleri de buna paralel olarak gelişmiştir. İstibdat yönetiminin baskıcı tavırlarına karşı olarak bazı isimler ön plana çıkmış ve 1889 yılında *"İttihad-ı Osmani"* cemiyetini hayata geçirmişlerdir. Bu gizli cemiyetin kurucuları olan İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sukuti, Mehmet Reşit ve Hüseyinzade Ali aslında tıp öğrenicileriydi. Diğer Tıbbiyeliler de cemiyete yoğun bir şekilde üye olmuşlardır. Daha sonraları ise Harbiye, Mülkiye, Topçu, Baytariye, Mühendishane gibi mekteplerden de üyeler cemiyete katılmaya başlamış ve hücreler oluşturulmuştur.[6]

İttihad-ı Osmani oluşumu, kurulduğu yıl adını *"Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti"* olarak değiştirmiştir.[7] 1907 yılına gelinceye kadar yurt içi ve yurt dışı olmak üzere 17 şubeye ulaşabilmiştir. Osmanlı Devleti'nin de en güçlü örgütü olma özelliğini taşımaktadır. 1911 yılına ulaştığında Osmanlı Devleti çapında örgütlü bir yapıya sahip olmuştur. Devletin en iyi sanayileşmiş kenti olan Selanik'te çok büyük bir yapılanmaya sahip hale gelmiştir. Selanik kentinin yanı sıra Manastır, Üsküp, Girit,

[6] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yay., Ankara, 1984, s. 195; Tevfik Çavdar, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yay., Temmuz, 1991, s. 16.
[7] Mevhibe Savaş, **İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki ve Basın**, Ankara, 1998, s. 2.

Kırım, Kafkasya, İzmir, Trabzon ve Şam gibi yerlerde de çok yaygın bir örgütlenmeye sahip olmuştur. Osmanlı Devleti içerisinde yönetimsel yapıya da hâkim bir duruma gelebilmeyi başarmıştır. Öyle ki 1913 yılından sonra nazım Paşa hariç olmak üzere tüm valilik görevlerinde bulunanlar İttihatçı bir durumdadırlar.[8]

Çok sayıda aydın tarafından desteklenen bu oluşum genç subay ve öğrenciler arasında da itibar görmüştür. Bu siyasal hareket özellikle Makedonya bölgesinde destek görmüştür. Abdülhamit dönemi mutlakiyetçi yönetimine karşı hareket etmeye başlanmıştır. Bu baskıcı yönetim yaklaşık olarak otuz yıl sürmüş ve artık toplumda bir bunalım havası oluşturmuştur. Siyasal hareketlerin ve basın özgürlüğünün de önünün kesildiği bu dönem, II. Meşrutiyete giden yolu açmıştır.[9]

Osmanlı Devleti dışındaki siyasi gelişmeler de meşrutiyet yönetiminin Osmanlı Devleti içerisinde uygulanmasını mantıklı kılmaya başlamıştır. Rusya, İran ve Çin'de meşruti yönetimlere geçilmesi buna örnek olmuşlardır. İşte Osmanlı Devleti içerisindeki baskıcı yönetim, özgürlük düşüncesini savunan Osmanlılar arasında meşruti yönetim sisteminin uygun görülmesine neden olmuştur. Yasak ve baskılara karşı durmak isteyen Makedonya ve Edirne'de bulunan 2. Ordu Birlikleri eylemlere başlamışlardır. Binbaşı Enver Bey ve Niyazi Bey[10] dağa çıkarak meşrutiyetin ilan edilmesi için harekete geçmişlerdir.[11]

Padişah ve yönetim yanlısı olan bazı Osmanlı askerlerinin öldürülmesi gibi olaylar hükümet ve bölge arasındaki gerilimi arttırmıştır. Manastır'da yaşayan halkın meşrutiyet taraftarı olması ve ayaklanması sonucunda işler iyice kontrol edilemez bir hale gelmiştir. Bunlar devam ederken meşruti bir yönetim isteyen ordu birliklerinin İstanbul'a doğru harekete geçmesi üzerine Padişah II. Abdülhamid, Kanun-u Esasi'yi tekrar yürürlüğe koyduğunu Meclis-i Vükela Mazbatası ile 23 Temmuz 1908 günü ilan etmiştir.[12]

[8] Emel Akal, **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, 1. Basım, Mayıs, 2002, s.s. 31-32.
[9] Hamza Çakır, **Osmanlı'da Basın-İktidar İlişkileri**, Siyasal Kitabevi, Haziran, 2002, s. 107.
[10] Resneli Niyazi Bey ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Resneli Niyazi, **Balkanlarda Bir Gerillacı**, Çev. İhsan Ilgar, Çağdaş Yay., İstanbul, Mart, 1975.
[11] Hamza Çakır, **A.g.e.**, s. 107.
[12] **A.g.e.**, s.s. 107-108.

1.2. II. Meşrutiyetin İlanı Sonrası Yaşanan Siyasi Olaylar

1908 yılında amacına ulaşan bu hareket sonucunda meclis yeniden açılmıştır. Osmanlı hükümetinin iç siyasette bu dönemde uğraştığı sorunlar arasında ordu mensubu subayların mektepli ya da alaylı olmaları tartışması, uzun süredir askerlikte olanların durumu, yeni askere almaların yarattığı hoşnutsuzluk ve subayların siyaset ile olan ilişkilerinden oluşmaktadır.[13] Ancak bunlarla uğraşırken daha sonra yaşanan olaylar başka siyasal değişimlere de sebep olmuştur. Bu olaylardan biri 12-13 Nisan 1909 gecesinde yaşanan ve tarihe "*31 Mart Olayı*[14]" olarak geçen irticai bir ayaklanmadır.

II. Abdülhamid ayaklanmayı gerçekleştirenlerin İstanbul'da başarıya ulaştığını zannederek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çok da etkili olmadığı düşüncesine kapılmıştır. Mecliste de destek bulan isyancılar, isteklerinin yerine getirilmesini beklemeye başlamışlardır. Bu duruma karşı olarak İttihatçı cephede ise meşrutiyetin elden gideceği düşünceleri ordudaki genç subaylar tarafından dile getirilmeye başlanmıştır. Telgraflar çekilerek merkezi İstanbul olan bu olaya tepkiler gösterilmiş ve artık isyanın bastırılması konusunda *"bizim için ölmek var dönmek yok"* düşüncesi ile hareket edilmeye başlanmıştır.[15]

İsmine "Hareket Ordusu" adı verilen birlikler Selanik'ten İstanbul'a doğru hareket etmişlerdir. Taşkışla, Davutpaşa ve Taksim kışlaları gibi isyancıların direnme noktalarında kanlı çarpışmalar meydana gelmiştir. İsyancıların temizlenmesinin ardından Hareket Ordusu Yıldız Sarayı'na doğru yola çıkmıştır. 25-26 Nisan'da saray kuşatılmış ve 27 Nisan'da da saraya girilmiştir. II. Abdülhamid'in direnme göstermeme nedeni kendisine verilen teminatlar olmuştur. Ancak daha sonra Mebusan Meclisi'nde hazırlanan ve oy birliği ile kabul edilen bir fetva ile hilafet ve saltanatından indirilmiştir. Yerine Veliaht Mehmet Reşat Efendi getirilmiştir.[16]

31 Mart Olayı'nın ardından Osmanlı Devleti diğer siyasi olaylarla karşı karşıya kalmıştır. Girit Adası'nın Yunanistan'a ilhakı da bu olaylardan biridir. Girit Adası II.

---

[13] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, C. I, Ks. II, TTK Yay., Ankara , 1991, s.s. 124-125.
[14] Daha geniş bilgi için bkz.: Sina Akşin, **31 Mart Olayı**, İmge Kitabevi Yay., 2015.
[15] Necdet Aysal, "Türkiye'de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri (31 Mart Olayı'ndan DP'nin İktidara Gelişine Kadar, 1909-1950)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2004, s. 115.
[16] Fetvanın içeriğinde II. Abdülhamid'in yasalara uymaması, hazineden gereksiz yere harcama yapması, kişileri kanunsuz sürgüne göndermesi veya öldürtmesi, Müslümanlar arasında çatışmalara sebebiyet vermesi gibi nedenler yer almış ve padişahın tahttan indirilmesinin bu sebeplerden dolayı İslam hukukuna uygun olduğu vurgulanmıştır. Bkz.: Necdet Aysal, **A.g.t.,** s. 124.

Meşrutiyet ilan edildiği sırada hukuki olarak Osmanlı Devleti egemenliği altında bulunmaktaydı. Ancak bu egemenlik için tam anlamıyla bir egemenlik denilememektedir. Çünkü Ada'ya daha önce 1867 yılında bir özerklik tanınmıştır. Bu özerklik yabancı devletlerin müdahaleleriyle genişletilmiştir. 1895 yılında ise Ada Rumları bir ayaklanma komitesi kurmuşlar ve *"Girit Milli Meclisi'nden"* reform tasarısı[17] geçirmişlerdir. 1907 yılında ise bu reform Yunanistan lehine değiştirilmiştir.[18]

Ege Denizi'nin en büyük adası olan Girit, Megali İdea'nın bir hedefi olarak Enosis (Yunanistan'a ilhak) yapılmak üzere baskılara maruz kalmıştır. Büyük devletlerin desteğini alan Yunanistan, 1897 yılındaki Türk-Yunan Harbi'nde yenilmesi rağmen İngiltere'nin araya girmesiyle Osmanlı Devleti'ne baskı yapmış ve bu durum Girit Adası'nın bağımsızlık kazanmasına yardımcı olmuştur. Daha sonra Yunanistan, 14 Kasım 1913 tarihinde Girit Adası'nı işgal ederek hedeflerine ulaşmıştır.[19]

Girit Adası'nın kaybedilmesi gibi Trablusgarb'ın da elden çıkması, II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti için toprak kayıplarının bir parçası olmuştur. İtalya, 1882 ve 1911 yılları sırasında büyük Avrupa devletlerinden Trablus için diplomatik onay almıştır. Ancak hem resmi anlaşmalarla hem de karşılıklı anlayışla bu istek temelde tartışılamazdı. Böyle bir istek temel olarak kabul göremezdi. Bu istekleri zaten Fransa-İtalya ve Rusya-İtalya[20] gibi antlaşmalar ile zayıflatılmıştı. Almanya ve Avusturya İtalya'yı yanlarına çekmeye çalışsalar da Trablus'ta başarıya ulaşmak için bu üçlü ittifaktan uzak durmuştur.[21]

İtalya birliğini sağlamaya çalışan milliyetçi önderler, Trablus ve Bingazi'yi tanrının kendilerine bahşettiği fikirlerini yaymaya başlamışlardı. Berlin Kongresi'nden sonra bu yayılmacı fikirleri bir devlet politikası haline getirmişlerdir. Savaş hazırlıklarını tamamlayan İtalya, 29 Eylül 1911 tarihinde Osmanlı Devleti'ne

---

[17] Tasarıya göre Girit Valisi Hıristiyan olacak, büyük devletlerin uygun görmesi ile padişah tarafından atanacaktı. Bu tasarı Bab-ı Ali tarafından uygun görülmüştür. 1907'de ise Girit Valisi komiser unvanı ile Yunanistan Kralı tarafından atanacaktı. Bkz.: Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, C. 9, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara, 1999, s. 231.

[18] Enver Ziya Karal, **A.g.e.**, s. 231.

[19] Oğuz Kalelioğlu, "Türk-Yunan İlişkileri ve Megal-i İdea", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 41, Mayıs, 2008, s. 112.

[20] İtalya'nın bu iki ülke ile yaptığı antlaşmalar için bkz.: Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK Yay., Ankara, 1997, s.s. 630-634.

[21] W. David Wrigley, "Germany and the Turco-Italian War, 1911-1912", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 11, No. 3, May, 1980, p. 314.

karşı savaş ilan etmiştir. Trablus ve Bingazi kuşatma altına alınmıştı. Bu sırada Trablusgarb limanında sadece iki Türk gemisi bulunmaktaydı.[22]

Osmanlı Devleti savaşa çok kötü şartlar altında girmiştir. İtalya'nın savaşacağına pek ihtimal verilmemekle beraber Trablusgarb'taki Osmanlı askeri sayısı da sadece birkaç binler ile ifade edilebilmektedir. Savaş başladığında da asker sev etmek çok kolay bir iş değildi. Ancak bu durum İtalya'nın işini kolaylaştırdı da denilemezdi. İtalya, savaşı çok çabuk bitireceğini düşünmüştür. Ancak kıyı kentleri dışında Trablusgarb'ın iç kentlerine ulaşamamışlardı. Bu yüzdendir ki Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurmaya çalışmışlardır.[23]

Osmanlı Devleti bir taraftan Balkanlardaki olaylar ile ilgilenmekteydi. Askerlerinin çoğunluğu da Balkanlar'da bulunmaktaydı. Trablusgarb'daki mücadele ise gönüllü ordu subayları ile Trablusgarb halkının savaşa katılımı ile sürdürülmüştür. Buraya giden subaylar neredeyse kendi kendilerini tayin etmişlerdi bu savaşa. Mustafa Kemal'in bu konudaki sözü gerçeği ortaya koymaktadır: *"Eğer muvaffak olamazsak hepimizi tart ederler, hatta divan-ı harbe verirler. Eğer başarıya doğru gidersek bizi terfi ettirir, nişan verirler."*[24]

İtalya, savaşarak bir şey elde edemeyeceğini anlayınca büyük devletlere başvurmuş ve diplomasi yolunu kullanmak istemiştir. Osmanlı Devleti de içinde bulunduğu zor durumu göz önüne aldığında savaşın sonlandırılmasını savunur hale gelmiştir. Balkan Savaşı'nın başlaması üzerinde İtalya ile 18 Ekim 1912 tarihinde Uşi (Ouchy) Antlaşması yapmış ve Oniki Ada geçici olarak İtalya'ya bırakılmıştır. Bu antlaşmayla beraber savaş da son bulmuş ve Kuzey Afrika'daki son Osmanlı toprağı kaybedilmiştir.[25]

Trablusgarb'ın kaybedilmesinde büyük rol oynayan Balkanlar, Osmanlı Devleti'ni çok zor bir duruma sürüklemiştir. Ayastefanos Antlaşması ile Makedonya Bulgar sınırları içerisine katılmış, ancak Berlin Antlaşması'ndan kalan bir memnuniyetsizlik Bulgaristan'ın savaşı düşünmesine sebep olmuş, Sırbistan

[22] İsrafil Kurtcephe, "Trablusgarb'ın İtalyalarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 2, S. 6, Haziran, 1990, s. 362.
[23] Fahir Armaoğlu, **A.g.e.**, s.s. 639-640.
[24] Hale Şıvgın, "Trablusgarp Savaşı", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C. 13, Ankara, 2002, s. 505.
[25] İsrafil Kurtcephe, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi),** S. 5, Haziran, 1994, s.s. 257-258.

bağımsızlığını ilan etmiş ve Yunanistan da Osmanlı Devleti'nden toprak kapma mücadelesi içerisine girmiştir.[26]

I. Dünya Savaşı'na kadar geçen yaklaşık yüz yıllık dönem, genel anlamda modern uluslararası ilişkilerin düzenlendiği dönem olarak göze çarpmaktadır. 1815 yılında yapılan Viyana Kongresi, Avrupa devletleri arasında bir denge oluşturmuş, aynı zamanda ulusçuluk fikirlerini Avrupa'nın merkezinden alarak çevre bölgelere yayılmasına olanak sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde bulunan Balkanlar'a da yayılan bu fikir, bölgenin siyasi, ekonomik, tarihsel ve kültürel yapısında değişimlere neden olmuştur.[27]

İtalya'nın Osmanlı Devleti ile savaşa girmesi, Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan'ı harekete geçirmiştir. II. Meşrutiyet Osmanlı toplumundaki sosyal ve siyasal durumunu daha da sağlamlaştırma amacı gütmüştür. Ancak bu durum pek de düşünüldüğü gibi gitmemiştir. Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki topraklarda yaşayan Gayr-ı Müslim halkın Osmanlı Devleti'nden ayrılma düşünceleri oluşmasına daha çok zemin hazırlamıştır.[28]

Ancak burada yaşananları, Osmanlı Devleti'nin ve hükümetin içerisinde olduğu şartları da göz ardı etmemek yerinde olacaktır. Çok uluslu ve zayıflamakta olan bir devlet içerisinde bu gibi ayrılıkçı hareketlerin yaşanması çok da uzak bir düşünce olmasa gerektir. Bunun yanı sıra diğer büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ni yıkmak için yaptıkları planlar ve Balkan devletlerine olan yardımları artık plandan öteye, yani uygulamaya geçmiştir.

1912 yılının Ekim ayında başlayan savaş yaklaşık olarak 8 ay kadar sürmüştür. Kara savaşlarında çok başarılı olamayan Osmanlı orduları, Adalar Denizi'nde de Yunanistan'a direnemeyerek adaları bırakmak zorunda kalmıştır. Savaş sonunda bölge üzerindeki etkinliğini kaybetmek istemeyen İngiltere, Londra'da bir konferans toplamıştır ancak buradan bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Enver Bey, Edirne'nin Yunanistan'a bırakılamayacağı fikri ile hükümet merkezini basmış ve

[26] Daha geniş bilgi için bkz.: Durmuş Yalçın (ve diğerleri), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2008, s.s. 58-68.
[27] Meltem Begüm Saatçi, "Balkan Ulusçuluklarına Dair Bir Değerlendirme: Farklı Uluslar Farklı Usüller", **Karadeniz Araştırmaları**, C. 6, S. 23, Güz, 2009, s. 15.
[28] Fahir Armaoğlu, **A.g.e.**, s.s. 651-652.

harekete geçmiştir. 1913 yılının Şubat ayında tekrar başlayan savaş, 30 Mayıs 1913 tarihinde imzalanan Londra Antlaşması ile son bulmuştur.[29]

Bu antlaşma ile paylaşım yapılan topraklar üzerinde sonradan gelişen olaylar ikinci kez savaşa neden olmuştur. Osmanlı mirası üzerinde yaptıkları paylaşımları beğenmeye Balkan devletleri, tekrar savaşa başlamışlardır. Bulgaristan saldırıya geçse de mağlup olmuştur. Bu kargaşadan yararlanan Enver Paşa ve komutasındaki kuvvetler 22 Temmuz 1913'de Edirne'yi geri almışlardır. Olay Avrupa devletleri tarafından kınansa da bir şey yapamamışlardır.[30] Bulgaristan ile İstanbul (29 Eylül 1913), Yunanistan ile Atina (14 Kasım 1913), Sırbistan ile İstanbul (13 Mart 1914) ve Romanya-Sırbistan-Karadağ ile de Bükreş (10 Ağustos 1913) Antlaşmaları imzalayan Osmanlı Devleti için savaş böylece sona ermiştir.[31]

Balkan Savaşları'nın devam ettiği dönemde Osmanlı Devleti içeride siyasi sorunları ile de uğraşmaktaydı. Londra Konferansı devam ettiği sırada Edirne'nin düşman işgaline bırakılması anlamına gelen barış kararı alınmıştır. Hükümeti sorumlu tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir baskın ile hükümeti değiştirmeyi planlamıştır. Enver Paşa önderliğinde Bab-ı Ali'ye doğru harekete geçen İttihat ve Terakki fedaileri, 23 Ocak 1913 günü Kamil Paşa kabinesinin yapmakta oldukları toplantıyı basarak beş kişiyi öldürmüşlerdir. Kamil Paşa'ya imzalattırılan istifa ile saraya giden Enver Paşa, Kamil Paşa'nın istifa belgesini göstererek, Şevket Paşa'nın sadrazam olacağını Padişah Reşad'a kabul ettirmiştir.[32]

20 Eylül 1913 tarihli kongrede İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir fırka halini almıştır. Aynı zamanda II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılından beri bir nevi hükümeti denetleme görevinde kalan İttihat ve Terakki, Bab-ı Ali Baskını'ndan sonra artık tam anlamıyla iktidarını sağlama yoluna girmiştir.

1914 yılına gelindiğinde ise Osmanlı Devleti'ni en zor savaşı bekliyordu. I. Dünya Savaşı olarak isimlendirilen bu savaş, Osmanlı Devleti'nin sonunu getirmiştir. Sosyal, ekonomik ve siyasal olarak çok fazla etkilendiği ve dört yıl süren bu dönem Osmanlı Devleti için birçok alanda yıkıcı bir nitelikte olmuştur.

---

[29] Durmuş Yılmaz (ve diğerleri), **A.g.e.**, s.s. 64-65.
[30] **A.g.e.**, s. 65.
[31] Geniş bilgi için bkz.: Ahmet Halaçoğlu, "Balkan Savaşları (1912-1913)", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.s. 296-307.
[32] Sina Akşin, **Ana Çizgileri ile Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Kırlangıç Yay., Ankara, 2004, s. 68.

I. Dünya Savaşı başladığı sırada Osmanlı Devleti, içeride askeri alanda düzenlemeler yapmakla beraber dışarıda ise savaş sırasında yalnız kalmamak için ikiye ayrılmış Avrupa devletleri arasında yer bulmaya çalışmıştır. Bu arayışın ilki İngiltere ile yapılmıştır. İngiltere, geçmişten gelen bir düşünce ile dost olarak görülmüş ve bu durum ittifak arayışında Osmanlı Devleti'ni bu ülkeye sevk etmiştir. Bu sebeple Maliye Nazırı Cavit Bey, İngiliz Bahriye Nazırı Winston Churchill'e bir mektup yazarak Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında bir ittifak antlaşması yapılmasını önermiştir. Ancak bu teklif "şimdilik yeni siyasi bağlar altına giremeyiz" cevabı ile İngiltere tarafından reddedilmiştir.[33]

Bu ittifak arayışının dışında Bulgaristan, Fransa, Yunanistan, Romanya ve Rusya ile de antlaşma görüşmeleri yapılmış, ancak bu ülkelerden de olumsuz cevaplar alınmıştır. *"Hasta Adam"* olarak görülen Osmanlı Devleti'nin güçsüz bir durumda olduğu diğer ülkeler tarafından görülmüş, bu sebepten dolayı da savaş sırasında herhangi bir yardımı olmayacağı düşüncesi ile ittifaka girilmek istenmeyen bir ülke durumuna gelmiştir. Öyle ki, Savaş sırasında ittifaka girilen Almanya dahi bu düşünceyi taşımıştır.[34]

İttihat ve Terakki Fırkası 11 Haziran 1913 tarihinde iktidara gelince daha önceki denetleme iktidarının aksine ülke yönetimindeki etkinliği de ele almıştır. Böylece 1908 yılından itibaren her türlü gelişmeden sorumlu olarak görülen İttihat ve Terakki, şimdi ise tam olarak sorumluluğu üzerinde toplamıştır. Savaş başlamadan evvel kabinede büyük bir değişiklik görülmüştür. Ocak 1914'te Enver Bey üst üste iki terfi birden alarak tuğgeneralliğe yükseltilmiş ve Harbiye Nazırı yapılmıştır. 11 Mart 1914 tarihinde Cemal Paşa Bahriye Nazırlığına, Cavit Bey Maliye Nazırlığına, Mahmut Paşa da Nafia Nazırlığına atanmıştır.[35]

I. Dünya Savaşı, 1914 yılının Haziran ayında Avusturya-Macaristan veliahdının bir Sırp vatandaşı tarafından Bosna'da suikasta uğramasıyla sonucu öldürülmesiyle başlamıştır. Bu olay savaşın fitilini ateşlemiştir. Üçlü İtilaf ve Üçlü İttifak devletleri arasında başlayan bu savaş, önceleri bir Avrupa savaşı olarak

---

[33] **Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915)**, C. V, I. Kitap, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2012, s. 2.
[34] **A.g.e.**, s. 3.
[35] Melek Öksüz, "Amerikan Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı Hükümetleri", **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 5/1, Winter, 2010, p. 1249.

görünmekteydi. Ancak Osmanlı Devleti'nin Ekim 1914'te Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yanında savaşa girmesi ile Asya ve Afrika kıtalarına da sıçramıştır. 1917 yılında ise Amerika'nın savaşa dâhil olması, bu olayı bir dünya savaşı hüviyetine sokmuştur.[36]

Feroz Ahmad'a göre, Osmanlı Devleti için savaş iki döneme ayrılabilirdi. İlk bölümü, Kasım 1914'ten Rusya'da Mart 1917'de yaşanan devrime kadar olan süre "kriz ve canlanma" dönemi olarak isimlendirmiştir. İkinci bölümü ise Mart 1917'den Ekim 1918'e kadar geçen "umutların belirmesi ve yenilgi" süreci olarak adlandırmıştır. İlk bölümde Osmanlı Devleti genel olarak istikrarsız bir dönem geçirmekteydi. 1915 yılında İngiltere ve Fransa, Rusya'ya yardım götürebilmek için Karadeniz üzerinden bir yol açmak istemişlerdir. Bu yol da boğazlar ve dolayısıyla Çanakkale'den geçmekteydi. Çanakkale seferi büyük bir tehdit niteliğindeydi. Bu durum İttihat ve Terakki Fırkası için çok büyük bir tereddüt yaratmış ve ayrı bir barış antlaşması yoluna sevk etmiştir. Bunun için İngiltere için görüşülse de geri çevrilmişlerdir.[37]

Diğer cephelerden gelen kötü haberler umutsuzluk havasını iyiden iyiye yaymıştır. Doğu'da Rusların ilerleyişi, Irak'ta Kut'ül-Amare'nin kaybedilmesi, Mısır'da Osmanlı Devleti'nin varlık gösterememesi, tüm bunlar yaşanırken İtalya'nın saf değiştirmesi gibi olaylar tam anlamıyla cesaret kırıcı olmuştur. Oysa Çanakkale'de alınan zafer büyük bir sevinç yaratmış ve halkta moral açısından canlılık yaratmıştır.[38]

Rusya'da 1917 Mart'ında gerçekleşen "Bolşevik Devrimi[39]", Osmanlı'nın doğusunda ilerleyişini durdurmamış olsa Osmanlı Devleti daha zor bir durumda kalabilirdi. Zira o yıla kadar gelindiğinde Osmanlı ordusu 300.000 kayıp vermişti ve dahası oldukça düzensiz bir yapıya sahipti. Oysa 1917 devrimi, İttihatçıların rejimini devam ettirmesine olanak sağlamıştır. Ancak yine de İttihatçılar için durum kritik

[36] Enver Ziya Karal, **A.g.e.**, s. 396.
[37] Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, Mart, 2014, s. 70.
[38] **A.g.e.**, s. 72.
[39] Rusya'daki Çarlık idaresi kısmen feodal ve kısmen de kapitalist bir düzen ile hareket etmekteydi. Bu şekilde sosyal bir adaletsizlik ortaya çıkmıştır. Büyük servet sahibi olan zenginler ile çok fakir bir köylü-işçi sınıfı ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Çarlık, iç politikada da halktan uzaklaşmış ve I. Dünya Savaşı'nın oluşturduğu bir moral çöküklüğü ülkede baş göstermiştir. "Emek ve barış" sloganı ile Marksist ve Leninist bir ideoloji ile Bolşevikler iktidara gelmişlerdir. Ahmet Gündüz, "1917 Bolşevik İhtilali'nin Türk Dünyasındaki Yansımaları", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, C. 6, S. 1, 2005, s.s. 2-3; Ayrıca bkz.: Edward Hallet Carr, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, Çev. Orhan Suda, C. I, Metis Yay., Kasım, 1989.

sevidedir. Almanların 1918'de gerçekleştirdikleri saldırının başarısızlığı İttihat ve Terakki Fırkası'nda da umutsuzluğa neden olmuştur. Feroz Ahmad'ın deyimiyle başkenti doyurabilme sıkıntısı çekilmeye başlanmıştır. Sultan Mehmet Reşat'ın 3 Temmuz 1918 tarihindeki vefatı ile İttihatçı karşıtı olan Sultan VI. Mehmet Vahdettin tahta oturmuştur. Başkentin doyurulması için Almanya'dan borç alınmış, Talat Paşa istifa etmiş ve Meclis'te de savaşa devam edilmesinin yararsız olduğu görüşü hâkim olmuştur. Tüm bu şartlar altında savaş, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi[40] ile son bulmuştur.[41]

2. II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Devleti Ekonomisine Bakış

2.1. 1908 Öncesi İktisadi Durum

Korkut Boratav'ın 2003 yılında basılan *"Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002"* isimli kitabında E. G. Mears'tan alıntılayarak verdiği bilgide Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde içerisinde bulunduğu ekonomik durum şu şekilde ifade edilmişti: *"Yabancı sermayenin etki alanının Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha geniş olduğu bağımsız bir devlet herhalde yoktur. Bu miras, sadece ekonomik girişimleri ilgilendirmekle kalmaz, Türkiye'nin politik ve toplumsal hayatının tümüne etkilerini yayar… Siyasi denetim sağlamanın en güvenceli ve en basit yöntemlerinden biri sermaye kaynakları üzerinde egemenlik sağlamaktır… Eski Osmanlı İmparatorluğu, şaşılacak derecede dış mali çıkarlara ipotek edilmiş durumda idi."*[42]

Yukarıda ifade edilen bu tespitler, Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu durumu ekonomik yönden özetlemiştir. 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet ve sonraki on yıllık dönem için aynı şeyler söylenebilmektedir. Bu durum, aynı zamanda "yarı sömürgeleşmiş bir toplum" olarak da ifade edilebilmektedir. Meşrutiyet dönemiyle beraber Osmanlı Devleti savaş, ihtilal, darbe ve ayaklanma gibi bir takım

[40] Filistin Cephesi'nde alınan mağlubiyet, Osmanlı Devleti için mütarekenin imzalanmasından başka çare bırakmamıştır. 30 Ekim 1918 tarihinde Limni Adası'nın Mondros Limanı'nda imzalanan antlaşma, Türklerin elinde hiçbir savunma imkânı bırakmama yolunda olmuştur. 25 madde içeren bu antlaşmayı imzalayan heyetin başında Rauf Orbay bulunmaktadır. Antlaşmanın içeriğinde Boğazlardan geçiş, esirler, mayınların Türk karasularından temizlenmesi, Türk askerlerinin kalacak mevcudu, donanmanın teslimi, Toros tünellerinin ve demiryollarının müttefiklerin kontrolüne bırakılması gibi maddeler mevcuttur. Zekeriya Türkmen, "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'na Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi)**, S. 11, Ankara, 2000, s.s. 2-4; Antlaşmanın maddeleri için bkz.: Seha L. Meray, Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977.

[41] Feroz Ahmad, **A.g.e.**, s.s. 74-75.

[42] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ekim, 2003, s. 19

siyasi olaylar ile tarihe karışmaya başlamıştır. Bu döneme iktisadi bir düşünce yapısı ile bakılırsa *"eksik kalmış bir burjuva demokratik devrimi"* veya *"ulusal bir kapitalizm doğrultusunda atılan ilk ve çekingen adımlar"* olarak ifade edilebilmektedir.[43]

1908 yılından I. Dünya Savaşı sonuna kadar yönetimde söz sahibi olan İttihat ve Terakki döneminde Osmanlı Devleti, Sultan, saray bürokrasisi ve yabancı devlet temsilcileri tarafından idare edilen bir yapı sergilemekteydi. Bu yapı, yerli ve yabancı burjuvazinin yanı sıra özellikle kapitalistleşmiş toprak sahipleri tarafından destek görmüştür. Osmanlı Bankası ve bu bankanın çevresinde yapılanan toplumun yüksek kesimi, padişah, yakın çevresi, paşalar, üst düzey yöneticiler, şeyhülislam, kazasker ve mahalle imamlarına kadar bürokrasideki yönetici kadroyu bünyesinde barındırmıştır. İlk sırada padişah ve daha sonra üst düzey yöneticiler olmak üzere Osmanlı Bankası ile kredi-borç ilişkileri içerisinde bulunmuşlardır.[44]

II. Meşrutiyet öncesi de ekonomik olarak zor şartların hüküm sürdüğü bir dönem olmuştur. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başında ülke tarım alanında son derece geri ve hatta ilkel sayılabilecek bir seviyede idi. Geri kalmış bir ülke olarak kalmaya da devam etme eğilimi de oldukça yüksek görünmekteydi. Bu da verimli topraklara sahip olan bir ülke açısından oldukça kötü bir tarımsal üretim ve dolayısıyla kötü bir ekonomi yaratmaktaydı. Ancak yabancı sermayenin tarıma da el atmış olması ve demiryolunun ile diğer ulaşım yollarının arttırılması hem teknik açıdan hem de üretim açısından tarımı geliştirmeye yardımcı olmuştur. Bunun yanı sıra topraklar için ilgisiz ve sahipsiz de denilebilmektedir. Büyük toprak sahipleri topraklarla ilgilenmek yerine sadece aldıkları kiralar ile ilgilenmekteydiler. Ayrıca devletin de üretici üzerine yüklediği çok sayıda ve ağır olan vergiler, üreticinin üzerinde kaldıramayacağı bir yük olarak karşımıza çıkmaktadır. Üreticilerin ürettiklerinden alınan Aşar (Öşür) ve hayvanlardan alınan Ağnam vergileri her yıl sürekli olarak arttırılmıştır. Üretimin ve ürün miktarının artmasıyla beraber artan vergiler ve bu vergileri toplayan memurların

[43] Korkut Boratav, bu durumu İttihat ve Terakki Fırkası'nın 1908-1913 yılları arasındaki denetleme iktidarı dönemine ve sonrasındaki tam iktidar olduğu döneme bağlı olarak isimlendirmektedir. Bu dönemlerde karşılarına çıkan çeşitli nesnel ve öznel engelleri tam olarak aşamamalarına bağlamaktadır. Bu yüzden de tam anlamıyla bir dönüşüm gerçekleşememiştir demektedir. Nesnel engeller arasında siyasi olaylar ve savaşlar, dışa ekonomik ve siyasi bağımlılıklar olarak göstermektedir. **A.g.e.**, s.s. 20-29.

[44] Ahmet Deniz Bozkurt, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi Düşüncenin Gelişmesinde Liberal ve Milli İktisat Yaklaşımlarının Etkisi: Karşılaştırmalı Bir İnceleme 1800-1914", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, Temmuz, 2019, s. 150.

da olumsuz davranışlarda bulunmaları, üreticiden çıkan vergi miktarının artmasına neden olmuştur.[45]

1908 öncesi dönemde yabancı sermayenin ülkenin bazı yerlerinde ve özellikle sahil kıyılarında tarımsal üretimi destekleyici faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu durum elbette emperyalist devletler için de yararlı olmuş ve Osmanlı Devleti ucuz tarımsal ürünlerin elde edilmesinde bir kaynak haline gelmiştir. Sahil kesiminde kurulan geniş çiftlikler bu üretim için uygun görülmüş ve Avrupa'dan gelen uzmanların buralarda çalıştırılmaları sonucunda üretimler arttırılmıştır.[46]

Biraz daha eski dönemlere baktığımızda siyasi ve ekonomik yapıdan güçlü olunan 16. 17. ve 18. yüzyıllar, Osmanlı Devleti'nin çinicilik, dokumacılık ve gemi sanayisi gibi alanlarda Avrupa'ya göre hiç de geri olmadığı alanlar olarak göze çarpmaktadır. Türk pamuklu, yünlü, ipekli kumaşları, çuhaları, deri ve toprak eşyaları Avrupa'da bir ün kazanmıştır. Ancak 18. yüzyılda gelişen ve makineleşen Avrupa devletlerine ayak uydurulamaması, Osmanlı Devleti bu alanlarda geriye düşürmeye başlamıştır. Bu gelişmeye sağlayamamakla beraber bazı devletlere verilen geniş gümrük muafiyetleri, Osmanlı Devleti'ni ekonomik açıdan zor duruma düşmüştür.[47]

Daha sonraki dönemlerde Avrupa sermayesi destekli teknik ve makine kullanımı pamuk gibi endüstriyel ürünlerin[48] ve bahçe kültürlerinin üretimini hızlandırmıştır. Selanik, Adana, Samsun ve İzmir gibi kıyı şehirleri ve hinterlantlarında ayrıca demiryolunun geçtiği Konya, Eskişehir gibi şehirlerde yabancı sermaye tarımsal üretimde kendisini göstermiştir.[49]

Tanzimat Fermanı'nın imzalandığı ve sonrası dönemde merkezi devletin ekonomiye olan bakışını siyasal, askeri ve mali öncelikleri belirlemiştir. Vergiden oluşan gelirleri arttırma yoluna başvurulmakla beraber, güçlü bir ordunun kurulması, sarayın ve kentlerin ihtiyaçlarının karşılanması merkezi devletin en önemli amaçlarını oluşturmuştur. Dolayısıyla 19. yüzyılın ilk yarısında devletin başlattığı sanayileşme

[45] Mustafa Balçık, "İttihat ve Terakki Dönemi İktisadi Hayat ve Maliye Nazırı Cavit Bey", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, Aralık, 1998, s. 33.
[46] Şevket Pamuk, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913**, Ankara, 1984, s. 179.
[47] Doğan Duman, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", **Dokuz Eylül Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 1990, s. 6.
[48] Pamukla beraber buğday, tütün, kuru üzüm, ipek vb. gibi ürünlerin üretilmesine de önem verilmiştir.
[49] Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, Kasım, 1990, s.s. 192-198.

hareketinin temel hedefi de yukarıda bahsettiğimiz ihtiyaçları karşılama konusunda olmuştur.[50]

İktisadi büyüme denildiğinde kişi başına düşen gelirlerin uzun vadeli ve kalıcı olması durumu ifade edilmektedir. 19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi için temel soru ise dışa dönük bir yapıya bürünmüş olan devlet ekonomisinin tam kapsamlılık ve gelirlerin artış gösterip göstermediğidir. 1820'den I. Dünya Savaşı'na kadar günümüz Türkiye sınırları içerisinde olan nüfusun yaklaşık olarak iki katına çıktığı görülmektedir. Bu bakımdan üretimde de önemli artışların olduğu ortadadır. Ancak kişi başına üretim düzeylerinin gösterdiği eğilimler konusunda daha dikkatli olunması gerektiğini vurgulayan Şevket Pamuk, bu konuyla ilgili Vedat Eldem'in Osmanlı Devleti vergi gelirleri ile yaptığı çalışmayı[51] örnek göstermiştir. Bu çalışma da 1880 yılından I. Dünya Savaşı'na kadar olan dönem içerisinde kişi başına üretimin ve ortalama gelirlerin yüzde 30 oranında arttığını göstermektedir. İnşaat işçilerinin İstanbul ve diğer kentlerde yaklaşık olarak yüzde 50 oranında arttığını başka bulgular ile anlatan Şevket Pamuk, ortalama gelirlerdeki artışların bu kadar yüksek olmasa da genel artışın büyüme yönünde olduğunu anlatmıştır. Başka araştırmalarla beraber 1820-1914 döneminde kişi başı gelirlerin yüzde 30 ile yüzde 50 arasında olduğu ortaya konulmuştur. Böylece, Osmanlı ekonomisi için I. Dünya Savaşı önünde "yıkım ve durgunluk yerine bağımlılık ile büyümeyi" birlikte düşünmenin daha doğru olacağı vurgulanmıştır.[52]

1900'lü yılların başlangıcında Osmanlı Devleti'nin ekonomisi yüksek oranda tarıma dayanmaktaydı. Uluslararası ticarete ve aynı zamanda yabancı sermayeye de açılmış bir vaziyetteydi. Bu yıllarda Osmanlı Devleti'nin ihracatı yüzde 90 oranından fazla olarak tarımsal mallara dayanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin borçları ile ilgili olarak Duyun-u Umumiye ve Osmanlı Bankası, Avrupa sermayesinin ekonomi üzerindeki denetiminin de simgeleri haline gelmişlerdi. Osmanlı Devletini diğer azgelişmiş ülkelerden ayıran temel özelliklerinden biri, merkezi devletin diğer toplumsal kesimler ve yerel unsurlar üzerindeki gücü olmuştur. II. Mahmut ve sonrası dönemde merkezi devlet, Avrupa'dan alınan teknoloji ile geliştirilmeye çalışılmış ve konumunu korumak için çaba göstermiştir. I. Dünya Savaşı'na kadar merkezi yönetim

[50] Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yay., İstanbul, 2005, s. 201.
[51] Çalışma için bkz. Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi şartları Hakkında Bir Tetkik**, İş Bankası Yay., İstanbul, 1970.
[52] Şevket Pamuk, **A.g.e.**, s. 241.

fikri daha ağır basmıştır. Ancak diğer tarafta taşradaki unsurların, toprak sahiplerinin ve ticaretle uğraşanların siyasal güçleri sınırlı bir düzeyde kalmıştır.[53]

Osmanlı Devleti'nin 20. yüzyıla kadar getirdiği ekonomik düzeni temel özellik olarak ikiye ayırmak mümkündür. Biri, tarıma dayalı ve Avrupa'ya açılmış yapıdır. Diğeri ise; güçlü merkezi yapı, siyasi bağımsızlığın kaybedilmemesi ve hem taşra hem de kentlerde küçük üreticiliğin ağır basmasıdır. Tüm bu özellikler Osmanlı Devleti'ni diğer azgelişmiş ülkelerden ayırmaya yardımcı olan özellikler olmuştur. Bu özellikler Osmanlı mirasının özgül yapısını oluşturmuştur.[54]

2.2. II. Meşrutiyet'in İlanından Sonra Yaşanan Ekonomik Gelişmeler

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni oluşturan ilk grubun temel fikirleri siyaset üzerine olmuştur. Amaçları Abdülhamit döneminin baskıcı yönetim tarzını değiştirmekti. Bu siyasi fikirler içerisinde ekonomik düşünceler çok fazla yer almamıştır. Kendileri de bu eksikliği belirtmekten geri kalmamışlardır. Bunların yanında Abdülhamit döneminde en çok saldırdıkları konu kapitülasyonlar ve dolayısıyla kapitülasyonlarla beraber gelen Avrupa ekonomik müdahalesi olmuştur.[55]

Cemiyet'in ilk nizamnamesinde çok fazla ekonomik görüşlere yer verilmese de İttihatçı aydınların düşüncelerinde ülkenin ekonomik ve toplumsal yapısı da vardır. Aydınlara göre emperyalist devletlerin yayılmasına engel olunmalı, Osmanlı Devleti'nin bu devletlere karşı bağımlılığı kırılmalı ve ekonomik yönden bağımsız bir gelişme yaşanmalıydı. Bu fikir çatısı altında birleşen Cemiyet önde gelenleri, yazdıkları makalelerde Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumunu, Abdülhamit yönetiminin tarım, sanayi ve ticarette ülkeyi geri bıraktığını vurgulamışlardır.[56]

II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce ilk olarak Ahmet Rıza[57], sonra da Sabahattin Bey[58] her şeyden önce toplumsal gelişmeye önem vermişlerdir. Ahmet Rıza'nın feodal

---

[53] **A.g.e.**, s. 241.
[54] **A.g.e.**, s. 242.
[55] Şerif Mardin, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi 1838-1918", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul, 1985, s. 629.
[56] Mustafa Balçık, **A.g.t.**, s. 36.
[57] Bilgi için bkz. Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Çev: Nuran Yavuz, Kaynak Yay., İstanbul, 2004, s. 218; Suavi Aydın, "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası-Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**, C. 1, İstanbul, 2009, s.s. 117-128.
[58] Bilgi için bkz. Oya Okan, "Prens Sabahattin Literatürü Üzerine", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)**, C. 6, S. 11, 2008, s.s. 477-498; Prens Sabahaddin, **Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne**, Haz: Mehmet Ö. Alkan, Yapı Kredi Yay., İstanbul, Ekim, 2007.

tipin tam tersi özelliklere sahip olan *"ekmeğini alnının teriyle kazanan, menfaatini kimsenin zararında aramayan"* insanların yetiştirilmesini yani eğitimi ön plana getirme düşüncesi önemlidir. Bu kişilerin tarımda ve sanayide kullanılarak bir gelişme aracı gibi görülmesi fikri ortaya atılmıştır. Sabahattin Bey ise, burjuvaziye önem vermesi ile kişisel girişime dayalı bir toplumun yaratılmasını önermiştir. 1908 yılı ve sonrasında ülkenin ekonomik gelişmesi üzerinde daha çok eğilen cemiyet, bu yılda gerçekleştirdikleri kongrede ekonomik konuları ayrı ayrı ele alan programlar hazırlamışlardır.[59]

II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra ekonomik anlamda bir dizi değişime gidilmiştir. Ticaretin ve şirketleşmelerin önünün açılmasına yardımcı olacak mevzuat yenilikleri hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Zaten genel olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti, *"Teşebbüs-ü Şahsi"* fikrini de benimseyen bir konumda olmuştur. Müslüman-Türk toplumu da II. Meşrutiyet ile beraber ticaret hayatında görülmeye başlanmıştır. Ancak bu durum yavaş bir şekilde gerçekleşmiş olsa da yeterli sermaye birikimine sahip olunamamıştır. Cemiyet yönetimindeki ilk yıllarda sağlanan liberal düşüncelere rağmen Müslüman olmayan Osmanlı toplumuna daha çok yaramıştır. Zenginler daha da zengin olmaya başlamışlardır. Bu gibi iktisadi düşünceler Osmanlı Devleti'nde Müslüman-Türk toplumunun sermayeyi eline geçirmesine yardımcı olmamıştır. Bu sebeptendir ki İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendisini yeni iktisadi arayışlar içerisinde bulmuştur. Dünya savaşına az bir süre kalması bu arayışlar konusunda farklı fikirlerin çatışmasına neden olmuştur. Bununla beraber 1908-1914 arası dönemde klasik iktisadi yaklaşımın egemen olduğu görülmüştür. Aslında temel amaç tasarruf olarak kendisini göstermiştir. Ancak bu dönemde hiçbir şekilde tasarruf yoluna gidilememiştir. Zira Müslüman-Türk nüfus kendi geçimini dahi karşılamakta zorlanmaktaydı. Hedeflenen sermaye birikimi sağlanamadığı için *"Milli Burjuvazi"* de yaratılamamıştır. Alman romantizminin de etkisiyle oluşan klasik liberalizm fikirleri yerini *"Milli İktisat"* politikasına geçişe bırakmıştır.[60]

Zafer Toprak, Alman romantizmini şöyle açıklamıştır: *"Alman romantizminin Türk ulusçuluğunun gelişiminde büyük etkisi olmuştur. 19. yüzyıl başlarında İngiltere ve Fransa ile karşılaştırmalar yapıldığında Alman iktisadının bu ülkelere göre geride*

[59] Mustafa Balçık, **A.g.t.**, s. 41.
[60] Ali İhsan Bağış, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk-Müslüman Burjuvazisi Oluşturma Çabaları", **Osmanlı Ansiklopedisi, İktisat**, C. 3, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 547.

olduğu görülmektedir. Almanya'da Fichte, Gentz, Müller, List gibi düşünürler, devleti bir organizmaya benzetmiş ve bütünsel bir yapı olarak saymışlardır. Liberal ekonomik görüşe ters gelen, dışa kapalı bir ulusal ekonomik yapı sağlanmaya çalışılmıştır. İttihatçıların ulus modelini de bu Alman romantizmindeki bütünsellik oluşturmuştur. Türk ulusçuluğunun iktisadi boyutu, "Milli İktisat", Müller'den, Schmoller'e uzanan romantik Alman iktisat geleneğinden esinlenmiştir. İttihatçıların baskıcı yönelimleri ile de bağdaştırılarak, birey ikinci plana atılarak devlet ve cemiyete sahip çıkılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda yıllarında Osmanlı iktisat yazınında artık Smith, Ricardo, Bastiat, Beaulieu gibi liberal ekonomik görüşler savunan isimlerin yerine List, Carey, Rae, Cauwes gibi milli iktisat fikirlerini savunanların görüşleri kendilerine yer bulmuştur."[61]

20. yüzyıla girildiğinde Osmanlı Devleti liberal ekonomik politikalardan yana tavır sergilemiştir. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde I. Dünya Savaşı'na kadar bu sistem devam ettirilmiştir. Ancak savaşın başlamasından sonra ithalat sınırlandırılmıştır. Bu durum da Osmanlı Devleti kendi kaynakları ile kendisini idare etmek durumunda kalmıştır. Bu durum da yukarıdaki satırlarda bahsetmiş olduğumuz iktisat politikasında değişikliğe sebep olmuştur. Osmanlı liberal politikalarının ayrılıkçı hareketleri beslediği görülmekle beraber Osmanlı birliği düşüncesi de sonuç vermemiştir. Müslüman-Türk burjuvazisi yaratmak dışında Osmanlı Devleti'nin elinde bir seçenek görülmemekteydi. İttihatçılar artık bu görüş etrafında toplanmaya başlamışlardır. Kapitalist dünya ekonomisi ile bağlantısını koparmadan milli iktisat politikası olarak adlandırılan müdahaleci kapitalist iktisadi politikalara geçilmiştir.[62]

Osmanlı Devleti bu politika ile kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmış, yeni tarifeler yürürlüğe koymuştur.[63] Yabancıların elinde bulunan şirketlerin elinde bulunan ayrıcalıklara da son vermiştir. Faaliyetleri Osmanlı topraklarında olan şirketler, Osmanlı uyruğuna geçmeleri konusunda uyarılmışlardır. Ticari işlemler sırasında Türkçe kullanılması zorunlu hale getirilmiştir. Açılan meslek okullarında gece dersleri okutulmuş ve böylece azınlıkların elinde olan zanaatlar bu okullarda Müslümanlara öğretilmeye çalışılmıştır. Türk tüccarların birikimlerini örgütlemek ve

[61] Zafer Toprak, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, Eylül, 1995, s.s. 6-7.
[62] Diren Çakmak, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi, Societas ve Universitas Gerilimi**, Libra Yay., İstanbul, 2011, s.s. 89-90.
[63] Kapitülasyonların kaldırılması ile detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Emin Elmacı, "**İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar**", Homer Kitabevi, İstanbul, Aralık, 2005.

böylece sermayeyi bir düzen içerisinde tutmak için Anadolu'da milli bankalar kurulması için girişimlerde bulunulmuştur. Milli anonim şirketleri ve kooperatifler kurulması teşvikler ile sağlanmaya çalışılmıştır. Türk hayvancılığı ve tarımı için de çeşitli destekler sağlanmış, sanayileşme de teşvik edilmiştir.[64]

Korkut Boratav 1908 yılından 1918 yılına kadar olan süreyi şöyle anlatmıştır: *"Bu dönem temelde Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş, ihtilal ve ayaklanma sonucunda tarihe karıştığı yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yıllara iktisadi açıdan bakacak olursak, "eksik kalmış bir burjuva demokratik devrimi ya da ulusal bir kapitalizm doğrultusunda atılan ilk ve çekingen adımlardır"... Dönemin siyasi iktidar konusundaki oyuncuları 1908-1918 yılları arasında İttihatçılar, 1919-1922 yılları arasında ise Kemalist devrimcilerdir. İkinci grup yüksek oranda birinci gruptan türeyen kadroları oluşturmaktadır. 1908-1913 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti siyasi yönetimi denetlemiş ve etkilemiştir. 1913-1918 yılları arasında ise İttihatçıların yönetimi tamamen ele geçirdikleri yıllardır… Dönemin temel özelliği, ulusal çapta bir kapitalizme yöneliş olup, bu yönelişin karşısına çıkan engelleri hiçbir zaman tam olarak aşılamamış olmasıdır. Bu sebeple köktenci bir dönüşüm gerçekleştirilememiştir."*[65]

1908-1918 dönemini Çağlar Keyder şu şekilde anlatmıştır: *"II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uyguladığı iktisadi politikalar, dünya ekonomisi ile bütünleşme çabalarının ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde devlet teşvikleri ile sanayi alanında gelişme gösteriliyor, yarı resmi şekilde bankalar kuruluyor, devleti maliyesinde yeni düzenlemeler hayata geçiriliyordu. Ancak bu sayılanları devletçilik olarak görmek yüzeysel bir yaklaşım olacaktır. İttihatçıların bu politika düzenlemeleri sırasında içerisinde bulunulan koşulları araştıracak olursak iki önemli nokta karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak, devletin son zamanlarında Almanya'nın sahneye çıkmasıyla emperyalist devletler arasındaki çekişmenin artmış olması ve bu sırada İttihatçıların hareket özgürlüğüne sahip olmasıdır. İkinci nokta ise Osmanlı Devleti'nde yaşayan farklı unsurlara bağlı olmasıdır. 19. yüzyılda ticaretin ve Avrupa ile ekonomik ilişkiler artması, özellikle Rum ve Ermenileri halklar olarak yükselmesinin önünü açmıştır. Bu durum ilk başlarda "etnik işbölümü" olarak görülmüştür. Ancak daha sonraları bu halkların toprak satın almaya başlamaları*

[64] Diren Çakmak, **A.g.e.**, s. 90.
[65] Korkut Boratav, **A.g.e.**, s.s. 21-22.

sonucunda hem Osmanlı bürokrasisi içerisinden hem de yerli tüccar ve toprak sahipleri tarafından tepki görmeye başlamıştır. Bu açıdan bakıldığında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin özellikle savaş dönemindeki ekonomik politikaları, Rum ve Ermeni aracıların yerine Müslüman ve Yahudileri geçirme çabası olarak yorumlanabilmektedir. Bu gibi bir çaba ise dünya ekonomisiyle bütünleşmekten çok, bütünleşmeyi sağlayan unsurları değiştirmektir."[66]

Osmanlı Devleti içerisinde liberal düşüncenin en önemli savunucularından biri Sakızlı Ohannes Paşa[67], diğeri ise dönemin ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey olmuştur. Cavit Bey, Selanikli bir tüccarın oğluydu ve İttihatçıların liberal politikalarına şekil veren isim olarak ön plana çıkmaktadır. 1908 yılından itibaren devlet yönetiminde söz sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, ekonomik düşüncelerden yoksun olarak ortaya çıkmıştır. Sonraları seçim beyannamelerine ve kongrelerine ekonomik politikalar da eklenmeye başlanmıştır. 1908-1914 yılları arasında liberal ekonomik politikaların en önemli ismi Cavit Bey olmuştur. Cavit Bey önce maliye nazırlığında görev almış, daha sonra da 1912 yılında Said Paşa kabinesinde Nafia nazırlığına getirilmiştir. 1913 yılında gerçekleştirilen Bab-ı Ali Baskını ile yönetim tamamen ele geçirilince tekrar Maliye Nazırlığı görevine getirilmiştir.[68]

Mehmet Cavit Bey'den daha sonraki satırlarda sıkça bahsedeceğimiz için öncelikle Ohannes Efendi ve fikirlerinden bahsetmekte yarar vardır. Çünkü Ohannes Efendi ve Cavit Beyler, Osmanlı Devleti içerisinde uluslararası burjuva düşüncelerinin ve liberal ekonomik politikaların önemli iki ismi haline gelmişlerdir. Bu yüzden II. Meşrutiyet'in ekonomik politikalarına ve düşüncelerine yöne veren isimlere çalışmamızda yer vermenin önemli olduğu düşünülmektedir.

Ohannes Efendi, Mekteb-i Mülkiye'de verdiği iktisat derslerinde liberalizmi ve klasik liberalizmi öğretmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısı liberal ekonomik görüşlerin yayılma alanı bulduğu bir dönem olmuştur. Sakızlı Ohannes Efendi'nin da kendi

---

[66] Çağlar Keyder, "İktisadi Gelişmenin Evreleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Tarihi Ansiklopedisi**, C. IV, İletişim Yay., İstanbul, 1993, s.s. 16-17.

[67] Ohannes Paşa, 1830 yılında doğmuş olup 1912 yılında vefat etmiştir. 1850'li yıllardan sonra gelişen fikirleriyle Osmanlı Devleti içerisinde kapitalizmin yayılması ve ticaret serbestisi fikirlerini ortaya koymuştur. Ekonomi üzerindeki devlet müdahalesini reddederek içeride ve dışarıda liberalizmi savunmuştur. Adam Smith'in liberal ekonomik düşüncelerinin Osmanlı Devleti'ndeki savunucusu olmuştur. Detaylı bilgi için bkz.: Sakızlı Ohannes Efendi, **Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde 1: Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel**, Dergah Yay., İstanbul, 2015.

[68] Koray Ergin, "İttihat ve Terakki Döneminde Milli İktisat Anlayışı (1913-1918)", **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 1, S. 1, 2017, s.s. 114-127.

düşüncelerini bu dönemlerde ortaya koyması bir tesadüf olarak görülmemektedir. "Milletlerin Zenginleşmesi Bilimin Kaynakları" (Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel) adlı eserinde Osmanlı Devleti'nin ekonomik açıdan gelişmesi için mülkiyet hakkına ve girişim özgürlüğüne sahip olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Açık ve rekabetçi bir ekonomik yapıdan yana tavır sergilemektedir. Kaleme aldığı kitabın isminden de anlaşılacağı gibi, Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı eserinin ve düşüncelerinin Osmanlı Devleti'ndeki temsilcisi haline gelmiştir.[69]

3. Mehmet Cavit Bey ve Liberal Ekonomik Politika Anlayışı

Cavit Bey de Ohannes Efendi gibi liberal ekonomi fikrinin temsilcilerinden biri olmuştur. Cavit Bey'in de düşünceleriyle içerisinde olduğu 1908-1914 yılları arasında liberal politikaya yönelik bir yol izlenmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mali siyasetinin ruhu olarak anılan Cavit Bey, 1875 yılında Selanik'te doğmuş, 1926 yılında ise vefat etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra zamanın ünlü felsefecilerinden olan Rıza Tevfik ve Ahmed Şuayib ile beraber Türkiye'de liberal ve pozitivist düşüncelerin en önemli yayın organı olan "Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası"nı çıkarmışlardır. 1908-1910[70] yılları arasında 24 sayı olarak çıkarılan bu mecmua, Osmanlı Devleti'nin ekonomik gelişmesindeki en iyi yolun dünya ekonomisi ile bütünleşmesi olduğunu savunmuştur. Himayeci, korumacı bir politikaya karşı çıkmış, Devlet içerisinde özel teşebbüslerin önünün açılmasına yardımcı olunması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Cavit Bey'in sistemli bir şekilde savunduğu politikalar, ticaret serbestisi, tarımsal ihracatı öne çıkaran uygulamalar, yabancı sermayeye gerekli müsaadeler ve piyasa üzerindeki Devlet'in âdem-i müdahalesine dayanmaktadır.[71]

---

[69] Levent Odabaşı, "Osmanlı İktisadi Modernleşmesinde Liberal Tezler", **Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 1, S. 4, 2014, s.s. 76-86.

[70] Diğer bazı çalışmalarda 28 Aralık 1908-14 Mart 1911 tarihleri arasında yayınlandığı belirtilmiştir. Dergide en fazla makale Ahmed Şuayib tarafından farklı konularda yazılmış diziler olarak yayınlamıştır. Daha sonra ise Cavit Bey'in yazıları ağırlıklıdır. Yazıları fazla olan üçüncü isim ise Rıza Tevfik'tir. Dergide herhangi bir polemiğe yer verilmemiştir. İktisadi hayatta başarılı olamayan bir devletin uluslararası düzeyde bir güç haline gelemeyeceği derginin temel düşüncesi olarak yer almıştır. Bu yüzden de dergide öncelikli olarak büyük devletlerin ekonomik olarak yükselmeleri ve gerilemelerinin ele alınacağı vurgulanmıştır. Sanayi, ticaret, maliye ve özellikle de tarım üzerinde durulacağı anlatılmaktadır. Tarım üzerinde özellikle durulmasının sebebi, Osmanlı devleti için ekonomik gelişmede önemli bir yeri olduğu düşüncesidir. Geniş bilgi için bkz.: Deniz Karaman, "Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası", **C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 28, S. 1, Mayıs, 2004, s.s. 65-87. Ayrıca bkz.: Aynur Erdoğan, "Meşrutiyet'in Evrimci Dergisi: Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, S. 28, 2014/1, s.s. 73-91.

[71] Levent Odabaşı, **A.g.m.**, s. 81.

Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası, Balkan savaşları öncesinde II. Meşrutiyetin liberal düşüncelerini vurgulamıştır. Ekonomik liberalizmin önemli savunucusu olarak ön plana çıkmaktadır. Hem kurucularından hem de yazarlarından biri olan Cavit Bey, dergi programında da açıkladıkları gibi uluslararası işbölümü fikrini benimsemektedir. Dergide, Osmanlı Devleti'nin tarım üretimi ile ayakta durmaya çalışan bir ülke olduğu ve boş yere harcamalar yaparak sanayileşmeye çalışmanın devleti fakirleştireceği savunulmaktaydı. Ancak bu durumun tersine olarak Cavit Bey dergide, serbest piyasanın ihtiyaçları sağlanarak ülkeyi uluslararası sermayeye açma fikirlerini kaleme almaktadır. Dergide yayınlanan yazıları dışında Adam Smith, David Ricardo, Bastiat gibi ekonomi düşünürlerinin fikirlerini kaleme aldığı ders kitapları da vardır. Dergide ise ağırlıklı olarak liberal düşünceler ile hükümetin iktisadi politikalarına yol göstermiştir. Mali konuları ön plana çıkaran teknik yazılara yer vermiştir. Osmanlı Devleti'nin daha önceki dönemlerde aldığı dış borçlar üzerine açıklayıcı yazılar kaleme alınmış, devlet bütçesinin hazırlanması konu edinilmiş, vergi çeşitleri, devlet giderleri, para politikaları ele alınmıştır. Cavit Bey, büyük emperyalist devletlerin düşmanca tavırlarını da göz önünde bulundurarak, serbest piyasa ve liberal ekonomik politikalara geçişin aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Uluslararası serbest ekonomi koşullarının ortak bir ticari hukukun oluşmasıyla beraber daha rahat uygulanabileceği düşüncesinde olmuştur.[72]

Şahsi teşebbüsleri destekleyen ve tüccarların II. Meşrutiyet dönemi meclisinde sesi olan Cavit Bey, "usul-i himaye amelenin en büyük düşmanıdır" görüşünü savunmuştur. Cavit Bey'e göre koruyucu gümrükler ile ülke içerisinde birkaç sanayi kurularak gözler boyanır, bazı sermaye sahipleri ise zengin edilir, ancak binlerce vatandaş ise fakirleştirilirdi. Bunun nedeni de ücretlerin artış oranına göre fiyatların daha fazla artmasıdır. Dış ticaretin azaltılması ile bazı sermaye sahipleri çok rahat bir şekilde zengin olabilmekteydiler. Bu koruyucu gümrük duvarlarının arkasında çarpık, cılız, rekabetten yoksun bir iktisat politikası izlenecektir. Tüm bu duruma karşın, bilimin de kullanıldığı bir tarım politikası ile verim arttırılarak ülke içerisinde zenginlik ve refah seviyesi arttırılabilirdi. Osmanlı Devleti'nin tarımsal ürünler, özellikle de dış ticarette kullanılabilecek tarımsal ürünler üretmesi gerektiği fikrini

[72] Aynur Erdoğan, **A.g.m.**, s.s. 77-78.

savunmuştur. Sanayinin de bu süreç içerisinde kendi kendini geliştireceği düşüncesinde olmuştur.[73]

M. Cavit Bey'in *"İktisat İlmi"* adlı eserinde Osmanlı Devleti için ekonomik gelişmede ve servetin üretilmesinde tarımın önemi ile ilgili şu düşünceleri önemlidir: *"Servetin üretilmesi, bir şeyi yoktan vücuda getirmek demek değildir. İnsanlar en küçük bir zerreyi bile yaratmaya kadir olamadıkları gibi mevcudattan hiçbirini de yok edemezler. Bundan dolayı serveti üretmek, insanlara faydalı olan eşyayı tabiatın sinesinden çıkarmak yahut eşyada zaten mevcut olan fayda kuvvetini sanayi operasyonu ile zaman ve mekâna bağlı olarak meydana gelecek değişimlerini yenileyip nakliyat ile ziyadeleştirmek demektir… Toprak altından maden çıkarmak servet üretmek olduğu gibi, ziraat vasıtası ile gıda maddelerimizi vücuda getirmek de servet üretmektir. Ayrıca yeryüzünden elde ettiğimiz maddelere sanayi şekilleri vermek de yine servet üretmektir. Keza eşyayı bol olduğu yerden alıp az olduğu yere götürmek, bol olduğu zamanlarda saklayıp az olacağı zamanlarda çıkarmak… Ki bunların hepsi de servet üretmek demektir. Servetin üç üretim vasıtası vardır: Biri tabiat, biri çalışma ve gayret, biri de sermayedir. Her servet genellikle bu üç vasıtanın ortaklığıyla, bazen de bunlardan yalnız bir veya ikisinin yardımıyla üretilir… Sonra ziraat başladı. Ziraatla birlikte göçebe hayat daimi bir ikametgâha dönüştü. Bu devrede insanlar, tabiatın tahribine karşı gelmek için lazım olan vasıtalardan mahrum olmakla beraber, insanların çalışmaları, kısmen olsun toprağın hasılatını arttırmaya hizmet ediyordu. Daha sonra sanayi ve sermaye devri başladı; art arda meydana gelen sanayi yenilikleri, icat ve keşifler bugünkü hali vücuda getirdi. Bu ilerleme sayesinde insanlar, bugün hem tabiattan, evvelkinden daha fazla istifade etmektedirler, hem insanların çalışması daha ziyade yerine göre sarf edilerek çalışmanın verimliliği arttırılmaktadır."*[74]

Cavit Bey'in Selanik kökenli olması nedeniyle sosyal ve siyasal olarak fikirlerinin etkilendiği düşünülebilir. Selanik kentinin kozmopolit yapısı, farklı kültürden insanlara ev sahipliği yapıyor olması, bu unsurların demokratik ve barış yanlısı bir ortamda yaşıyor olmaları Cavit Bey'i de etkileyen faktörler olarak sayılabilir. Kent, Türk modernleşmesinin ve meşrutiyet adımlarının denendiği bir yer olma özelliğine sahiptir. Kendisine özgü olarak merkezi yönetimden biraz uzak olması, liberal bir ortamda yaşamın sürülmesi birçok dernek ve basın faaliyetinin de gelişmesine yardımcı olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin doğuşu ve gelişimi açısından oldukça önemli bir konumdadır. Cavit Bey, Balkan Savaşları'ndan sonra

[73] Mehmet Cavit, "Neşriyet ve Vekayi-i İktisadiye", **Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası**, C. 1, No. 2, İstanbul, 15 Kânunusani 1324 (23 Ocak 1909), s.s. 269-282.
[74] Mehmet Cavit Bey, **İktisat İlmi**, Liberte Yay., İstanbul, 2001, s.s. 21-22.

Cemiyet'in politikaları ile ters düşse de İttihatçı geleneğini bozmamış ve bu geleneğe sahip çıkmıştır. Bu durumda Selanikli bir aydın olmasının payı da olabilirdi.[75]

II. Meşrutiyet dönemi hükümetlerinde üç yıl sekiz ay görev yapan Cavit Bey, güçlü bir maliyeye sahip olabilmenin şartının güçlü bir ekonomiye sahip olmaktan geçtiğini yazılarında konu edinmiştir. Ticaret sırasında oluşan işlemlerde kolaylık sağlanması, ticaret hacminin artması için gerekli olan çabalar gösterilir ve ulaşım konusundaki sıkıntılar çözülürse iktisadi açıdan gelişmenin kendiliğinden oluşacağını vurgulamıştır. Gelişmiş bir ekonomik yapının vergi verenleri de kuvvetli olacağı için daha kolay vergi toplanabilecek ve zamanla artan vergiler de oluşabilecektir. Ekonominin gelişmesi konusunda ulaşım sıkıntılarının giderilmesi işinin önem arz ettiğini vurgulamaktadır. Mehmet Cavit Bey'e göre üretimin, ticari alana yayılması yerine geçinebilecek düzeyde olması vergi gelirlerinin de azalmasına sebep olmaktadır.[76]

Nazmi Eroğlu, Cavit Bey hakkındaki görüşler için şunları aktarmaktadır: *"Meşrutiyet hükümetlerinde görev aldığı dönemlerde, fikirlerinin zaman içerisinde değiştiği yönünde eleştiriler almıştır. Ancak bu eleştirilerin teorik olarak karşılıksız kaldığı gözükmektedir. Cavit Bey'in devamlı olarak savunduğu liberal düşünceleri tam anlamıyla uygulayabileceği bir siyasi güce ve ortama kavuşamamıştır. Bu nedenle siyasi değişimlerin hızlanması ve devlet adamı olmasından dolayı, bir denge içerisinde hareket etmesine gerektirmiştir. Osmanlı ekonomisi, I. Dünya Savaşı'na girilmeden önce zaten son zamanlarını yaşamaktaydı. Sadece Almanların açtığı krediler ile hayatını devam ettirmeyi başarabiliyordu. Böylece, büyük bir Avrupa devleti boyunduruğunda yaşayan bir ülkenin maliye nazırı, buna uygun bir şekilde politikalar izlemek durumunda kalmıştır. Bunları da teorik anlamda liberal çizgisinden kayma olarak değerlendirilebilmesi için olayın tüm yönlerine de bakmak gerekmektedir."*[77]

Cavit Bey, Cihan Harbi sonlarında askeri savaşın sonlanmasının ardından ekonomik savaşın başlayacağını vurgulamıştır. Böyle bir duruma hazır olmak için de fabrikaların, çiftliklerin vb. sermayelerinin hazır olması gerektiği üzerinde durmuştur. Hazır hale getirmek için de iktisat ilminin kuralları uygulanmalıdır demektedir. Cavit

[75] Nazmi Eroğlu, **İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey**, Ötüken Yay., İstanbul, 2008, s.s. 22-23.
[76] Deniz Karaman, **A.g.m.**, s. 74.
[77] Nazmi Eroğlu, "Mehmet Cavit Bey'in İktisadi Görüşleri", **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 2, Ocak, 2002, s.s. 169-170.

Bey'e göre Osmanlılar, geçmişte halktan elde ettiği gelirleri yüksek zümrenin yararına kullandıkları için, sanat, ziraat ve ticaretin gelişmesine katkı sağlayamamışlardır. Bu gibi vergi kaynaklarını ezebilecek her türlü mali politikalara da ortam sağladıklarını anlatmıştır. Aynı zamanlarda Avrupa devletlerinin ise mali açıdan gelişmenin yollarını arayarak vakit harcadıklarını vurgulamıştır. Halktan toplanan vergileri yine halkın gelişmesine yardımcı olmak için gerekli önlemleri almaktaydılar demektedir.[78]

Mehmet Cavit Bey'in vergiler ile ilgili görüşleri şu şekildedir: *"Her hükümetin iki büyük imtiyazı vardır ki biri "kanunları koymak", diğeri de "vergileri" düzenlemektir. Bir sosyal topluluk içinde hükümetten başka bu haklara sahip olan bir güç yoktur. Meğerki hükümet tarafından verilmiş bir müsaadeye sahip bulunsun. Hükümet kanunlar koyarak bütün tebaasının yahut ülkesi içinde oturanların belirli hususlarda tabi olacakları usul ve kaideleri gösterir. Vergileri tarh ederek ifa ettiği hizmetlerin karşılığı olan masrafları elde eder.*

Her devletin prensiplerine birtakım vazifeler düşer. İlk halde bu vazifelerin miktarı gayet az ve yabancı saldırılardan korunmayı sağlarken, medeniyette ilerledikçe hükümetlerin yüklenecekleri masraflar, ifa edecekleri sürekli vazifeler artar. İşte bu masraflara gereken meblağları devletler, başlıca üç kaynaktan tedarik ederler ki biri "kamu mal ve mülkleri", biri "vergiler" ve biri de "borçlanmadır". Kamu mülkleri ile vergi gelirleri olağan gelirlerden, borçlanma gelirleri ise olağanüstü gelirlerden sayılır. Devletlerin yıllık sürekli ihtiyaçları ile bazı zamanlarda ortaya çıkan olağanüstü ihtiyaçları –savaş, faydalı olan önemli işler gibi- olağanüstü gelirler ile ödenir. Devletlerin galip oldukları bir savaş neticesinde mağlup devletten aldıkları tazminat ile kamu mal ve mülklerinin alıp satılmasından elde ettikleri gelirler de olağanüstü kısmına dâhildir. Çünkü bunlar her sene düzenli olarak ortaya çıkacak gelirlerden değildir. Devletlerin bir taraftan iç ve dış güvenliği korumaktan, diğer taraftan faydalı işlerin, ilim ve eğitimin, ticaretin ilerlemesine hizmet etmekten ibaret olan vazifelerinin –diğer vazifeleri katılarak- ifa edilmesi, her sene daha fazla masrafa ihtiyaç arz etmekte; bir yönden devletler arasındaki esaslı düşmanlık ve her devletin rakiplerinde mevcut olduğu farz edilen saldırıya uğrama korkusu savunma (harbiye ve bahriye) masraflarını arttırmakta; diğer yönden medeniyetin ilerlemesi neticesinde ilim, eğitim ve ticaretin genişleme gereği de faydalı işlerin masraflarını arttırmaktadır. Hangi devletin bütçesi incelenecek olsa, masrafların seneden seneye kabardığı ve daima yükselen bu masraflara karşı pek çok yeni vergilerin tarh edildiği, yani düzenlendiği görülür. Bu yönüyle vergi gelirleri, devletlerin bütçesinde kamu mal ve hizmetleri hasılatıyla kıyas kabul etmeyecek derecede fazladır. Keza

[78] Nazmi Eroğlu, **A.g.m.**, s. 170.

devletler, olağan ihtiyaçları dışında olarak, ekseriyetle birtakım olağanüstü ihtiyaçları hissettiklerinden, bu da borçlanmaları ve bundan dolayı duyun-ı umumiyenin (devlet borçlarının) artmasına sebep olmaktadır. İşte bu iki gelir kaynağındaki ilerlemeye karşılık, kamu mal ve mülk gelirleri seneden seneye azalmaktadır."[79]

Cavit Bey'in yaşadığı dönemlerde siyasal iktisat alanında en önemli düşünce liberalizm olmuştur. Buna serbest-i mübadele de denilmektedir. Bunun yanında sosyalizm ve karma bir yaklaşım olan himayecilik, yani usul-i himaye de diğer önemli fikirler olarak görülmektedir. Cavit Bey ise daha önceki paragraflarda da belirttiğimiz gibi siyasi ve ekonomik alanda tam bir liberalizm savunucusu olmuştur. Rekabet altında serbest mübadelenin, ekonomik gelişmenin önemli adımlardan biri olduğunu anlatmıştır. Bir ülkedeki ekonomik gelişmenin kilit rollerini sermayeye ve müteşebbise, yani girişimciye yüklemiştir. Üreten bir sermaye için öncelikli olarak sosyalizmden ve tüm korumacı politikalardan uzak durulması gerektiğini vurgulamıştır. Bireylerin ekonomik alandaki özgürlüklerinden yana olduğu her fırsatta dile getirmiştir. Sosyalizmi ise tam bir tutsaklık ideolojisi olarak görmektedir. Özgürlükten yana tavır sergileyenlerin hiçbir şekilde sosyalist olamayacağını, sosyalist fikirlerin insanları ancak fakirlikte eşitleyebileceğini anlatmaktadır. Korumacılığın ise birkaç sermaye sahibinin zengin olması için kurulan iki fabrika ile bir tür göz boyama olarak nitelendirmiştir. Korumacılığın, çalışma ve ilerleme alanlarının düşmanı olduğunu düşünmektedir.[80]

Cavit Bey, yukarıdaki düşüncelerini şu sözleri ile de açıklamaya çalışmıştır: *"Dünyanın neresinde olursa olsun sermayesi bol olan ve iyi kullanılan, iş bölümüne riayet edilen, makineler kullanan, emeğin payını verimliliğine göre belirleyen ülkeler gelişir, aksi durumda bulunanlar ise geriler."*[81]

Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu siyasi ortama bağlı olarak ekonomik politikalarında da değişime gidilmiştir. Balkan Savaşları sürerken İttihat ve Terakki Cemiyeti, Babıâli Baskını'nı[82] gerçekleştirerek denetleme iktidarından vazgeçerek

[79] Mehmet Cavit Bey, **A.g.e.**, s.s. 313-314.
[80] Mehmet Cavit Bey, **A.g.e.**, s.s. 267-288.
[81] Şarika Gedikli Berber, "Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik Çatışması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXVII, S. 80, Temmuz, 2011, s. 221.
[82] Londra Konferansı şartlarını görüşmek için sarayda toplanan heyet, İstanbul'un kuşatılmış olduğu için savaş ya da barış kararı almak durumunda kalmıştır. Barış kararı alınmış ve bu da Edirne'nin düşman işgaline bırakılması anlamı taşımıştır. Bu durumdan hükümeti sorumlu tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir hükümet darbesi yapma kararı almıştır. Enver Paşa önderliğinde 23 Ocak 1913'te Babıâli'ye yürüyen grup, "Edirne elden gidiyor" sloganları ile darbeyi gerçekleştirmiştir. Bu olaydan

yönetimde söz sahibi olmuştur. Bu dönemden sonra bazı isimlerin aksine zaaflı bir ideoloji olarak görülen liberalizm itibarını yitirmiştir. Liberalizm, yerini bir başka ekonomik çıkar yolu olarak görülen milli iktisat anlayışına bırakacaktır.

Babıâli Baskını'ndan sonra tam olarak yönetime hâkim olan İttihat ve Terakki, öncelikli olarak batılılaşma düşünceleri çerçevesinde gelişme göstermiştir. Osmanlı Devleti'nin aydın kesimini de temsil eden merkez bürokrasi, bu kesimin önderi niteliğinde olmuştur. Bürokrasi, toplumda başka kesimlerin desteğine ihtiyaç duymadan, bütün yeniliklerin devletin gücü ile hayata geçirilmesi düşüncesinde olmuştur. Bürokratlar, batılılaşma yolundaki ilerlemeyi sağlamak adına toplumsal, ekonomik, sosyal ve kültürel her alanda devletin işe karışması yolunda ilerlemişlerdir.

Bu bakımdan halktan gelecek olan desteği de yok saymışlar ve hatta istememişlerdir. Ekonomik faaliyetler kadar toplumsal ve kültürel alandaki faaliyetlerin de devlet tarafından denetlenmesi fikrini savunmaktaydılar.[83]

Devletçi-merkezci görüşteki İttihat ve Terakki Cemiyeti, yönetimi ele geçirince İngiliz ve Fransız emperyalizmine karşı olarak liberal politikalarından vazgeçerek milli iktisat görüşünde birleşmeye başlamışlardır. Böylece Mehmet Cavit Bey'in Meşrutiyet'in ilanından beri savunduğu liberal ekonomik politikalara da son verilmiştir.

4. Liberal İktisat Politikasından Milli İktisat Politikasına Geçiş

I. Dünya Savaşı'na girmeden hemen önce tam iktidar ile yönetimde bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti, liberal iktisadi düşüncelerin yerine milli iktisat oluşturma çabasına girişmiştir. Bu geçiş ile ilgili bazı görüşler ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri siyasi ve ekonomik alanlardaki Alman etkisi, diğeri de Cihan Harbi'nin yarattığı zor şartlar olarak gösterilmektedir.

1913 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en kapsamlı kongresi yapılmıştır. Aynı zamanda bir cemiyet olan İttihat ve Terakki, kongre ile beraber siyasi bir parti olarak kabul edilmiştir. Bu kongre, hem ortaya çıkan program hem de alınan kararlar açısından oldukça önemli olarak nitelendirilmiştir. Yeni nizamname ile Fırka'nın iç ve

sonra Mahmut Şevket Paşa ile yeni hükümet kurulmuştur. Bkz.: Sina Akşin, **Ana Çizgileri İle Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Kırlangıç Yay., Ankara, 2004.

[83] Şarika Gedikli Berber, **A.g.m.**, s. 222.

dış yapıları idari açıdan düzenlenmiştir. Tabi bu kongrede mali konular da ele alınmıştır. "Kısm-ı İktisat" olarak işlenen bölüm, en çok ele alınan bölümlerden biri olmuştur. 15 madde ile kendisine yer bulan mali konuların arasında Aşar vergisi, Tasarruf ve Emniyet Sandıkları, tarımın geliştirilmesi, gelir vergisindeki adaletsizlik, Ziraat Bankası, Ağnam vergisi, teşvik-i sanayi kanunu vb. vardır. Bu konularla ilgili düzenlemeler yapılması kararlaştırılmıştır.[84]

İttihat ve Terakki Fırkası, bu kongre ile beraber yeni bir ekonomik düzene geçişi de gerçekleştirmek istemiştir. Cavit Bey, yabancı sermayeyi desteklerken Parvus Efendi[85], başta Türk Yurdu dergisinde yayınladığı yazıları ile yabancı sermayenin ne kadar sakıncalı olduğunu kaleme almaktaydı. Osmanlı Devleti'nin yabancı ülkelerden aldığı borçlardan dolayı ödenen faizin, anapara ve diğer giderlerden daha fazla olduğunu göz önüne sermeye çalışmıştır. Parvus Efendi'ye göre Osmanlı Devleti, bu borçlarla beraber Avrupa devletlerinin kıskacı arasına girmekteydi. I. Dünya Savaşı yıllarına doğru ekonomideki bu kötüye gidişin çareleri aranmaya başlanmıştı. Yusuf Akçura[86], Ziya Gökalp[87], Tekinalp[88] gibi isimler Alman

[84] İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 yılı kongresi kararları ve maddeleri ile ilgili geniş bilgi için bkz.: Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1950**, İstanbul, 1995, s.s. 214-215.

[85] Parvus Efendi, 1867 yılında Rusya'da doğduğu tahmin edilmektedir. Asıl adı Alexander Israel Helphand olan bir Rus Yahudi'sidir. Almanya'da ekonomi ve maliye doktorası yapmıştır. Burada Alman Sosyal Demokrat Parti'ye katılmıştır. Rus Marksistlerden oldukça etkilenmiştir. Lenin ve Troçki ile de yakın ilişkiler içerisindedir. 1906 yılındaki karşı devrim ile Rusya'dan ayrılmak zorunda kalmıştır. Alman Sosyal Demokrat Parti gazetesine yazılar yazmak için İstanbul'a gelmiş ve beş yıl burada kalmıştır. Bu süre içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ekonomi politikaları üzerine danışmanlık görevinde bulunmuştur. Türk Yurdu gazetesi için birçok makale kaleme almıştır. 1924 yılında bir kalp krizi sonucu vefat etmiştir. Bkz: Ümmet Erkan, "Alexander Israel Helphand Parvus'un Türk Yurdu Dergisindeki Yazılarının Analizi", **III. INES International Education and Social Science Congress**, Antalya, 2018, s.s. 880-887; Parvus Efendi'nin Türkiye hakkındaki ekonomik görüşleri için bkz.: Parvus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, Muammer Sencer, May Yayınları, Aralık, 1977.

[86] 1876 yılında Simbir kentinde dünyaya gelen Yusuf Akçura, Osmanlı Devleti'nin son yirmi yılında Türkçülük savaşına katılanlar arasında olmuştur. Siyasal çalışmaları, tarih konuları üzerinde düşünceleri, II. Meşrutiyet döneminde hareketli bir yaşamı olmuştur. "Kazan Muhbiri", "Türk Yurdu" ve Mısır'da çıkarılan "Türk" adlı gazetelerinde yazıları mevcuttur. Aynı zamanda "Türk Ocağı" kurucuları arasında da yer almaktadır. En önemli eseri ise Türk gazetesinde yayınlanan "Üç Tarz-ı Siyaset" yazıları olmuştur. Detaylı bilgi için bkz.: Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976.

[87] 23 Mart 1876 tarihinde Diyarbakır'da doğmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Diyarbakır'da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir şubesini açmıştır. 1909 yılında Selanik'e gitmiştir. "Genç Kalemler" adlı dergide yazılar yazmaya başlamıştır. İstanbul'a döndüğünde ilk işi Türk Ocağı'na girmek ve Türkçülük fikirlerini yaymak olmuştur. "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" isimli makalelerini Türk Yurdu dergisinde yayınlanmıştır. "Türkçülüğün Esasları" adlı eseri de bir diğer önemli yayınıdır. Detaylı bilgi için bkz.: Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Yay. Haz. Mahir Ünlü-Yusuf Çötuksöken, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1987; Ziya Gökalp, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1976; Mustafa Oral, "Çağdaşları Tarafından Ziya Gökalp'in Eleştirisi", **ÇTTAD**, C. 12, Bahar, 2006, s.s. 21-34.

[88] Asıl adı "Moiz Kohen"dir ve Balkan Savaşları'ndan sonra ismini "Munis Tekinalp" olarak değiştirmiştir. Türkçülük akımının önde gelen yazarlarından biri olmuştur. Kendisini, gayrimüslimleri ve özellikle de Osmanlı Yahudilerini Türkleştirmeye adamış bir isim olarak karşımıza çıkmaktadır.

etkisinin de farkında olarak milli iktisat oluşturulması gerektiğini dile getirmişlerdir. Yeni Mecmua ve İktisadiyat Mecmuası, milli iktisat düşüncelerini savunan birçok yazının yayınlandığı dergiler haline gelmişlerdi. Savaş ortamının yarattığı hava, milli iktisat için de fırsat haline gelmiştir. Dış ülkelerle olan ticaretin azalması, iç ticaretin canlanmasına vesile olmuştur. Bu durum aynı zamanda yerli tüccarların ortaya çıkmasında da önemli bir hal almıştır.[89]

Ziya Gökalp'in milli iktisat anlayışı, sadece sanayileşme ve gelişme olarak yorumlanmamıştır. Bunu aynı zamanda milliyetçiliğin de önemli bir aracı olarak görmüştür. Parvus Efendi ve Yusuf Akçura'da olduğu gibi O'da itici güç olarak milli burjuvayı görmüştür. İktisadi gelişme ile ilgili fikirlerini şu sözleri ile açıklamıştır: *"Türklerin, bir iktisadi mefkûresi vardır ki, memleketi büyük sanayie mazhar etmektir. Bazıları "memleketimiz bir ziraat yurdudur, biz ziraatçı bir millet kalmalıyız. Büyük sanayi ile uğraşmaya kalkışmamalıyız" diyorlar ki, asla doğru değildir. Filhakika, çiftçiliği hiçbir zaman elden bırakacak değiliz, fakat asri bir millet olmak istiyorsak, mutlaka büyük sanayiye malik olmamız lazımdır. Avrupa inkılaplarının en ehemmiyetlisi iktisadi inkılaptır. İktisadi inkılap ise, nahiye iktisadı yerine millet iktisadının ve küçük hırfetler yerine büyük sanayiin ikame edilmesinden ibarettir. Millet iktisadı ve büyük sanayi ise ancak himaye usulünün tatbikiyle husule gelebilir. Bu hususta biz rehber olacak (milli iktisat) nazariyeleridir. Amerika'da John Ray ve Almanya'da Friedrich List, İngiltere'de Manchesterienlerin tesis ettikleri iktisadiyat ilminin, umumi ve beynelmilel bir ilim olmayıp yalnız İngiltere'ye mahsus bir (milli iktisat) sisteminden ibaret olduğunu meydana koydular. İngiltere büyük bir sanayi memleketi olduğu için mamulatını harice göndermeye ve hariçten iptidai maddeler getirmeye muhtaçtır. Bu sebeple İngiltere için fayda olan yegâne usul gümrüklerin serbest olması kaidesi, yani açık kapı siyasetidir. Bu kaidenin İngiltere gibi büyük sanayie malik olamamış milletler tarafından kabul edilmesi, ilelebet İngiltere gibi sınai memleketlere iktisaden esir kalmasına intaç edecektir"*[90]

İktisadi olarak Ziya Gökalp'in fikirlerinden etkilenmiştir. Devletin, toplumsal ve iktisadi hayatta etkin olması gerektiğini savunmuştur. Bkz.: Diren Çakmak, **A.g.e.**, s. 221; Ayrıca Tekinalp ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz.: Jacob M. Landau, **Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)**, Çev. Burhan Parmaksızoğlu, İlhan Pınar, Oya Engin, Natali Medina, İletişim Yay., İstanbul, 1996.

[89] Ulaş Kipal-Özgür Uyanık, **Türkiye Milli İktisat Tarihi**, Kaynak Yay., Şubat, 2001, s. 31; Mustafa Balçık, **A.g.t.**, s. 115.

[90] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Haz. Salim Çonoğlu, Ötüken Yay., İstanbul, 2014, s.s. 200-201.

Yusuf Akçura da yerli bir burjuvanın oluşmasını istemektedir. Bu sınıfın oluşturulması yönündeki çabanın hem diğer ülkelerden gelen etkilere hem de yurt içinde ekonomik gücü elinde bulunduran gayrimüslimlere karşı da bir tepki oluşturacağını vurgulamaktadır. *"Millet ilmi tahsilde, sa'yi tanzimde kusur etmezse, Avrupa sermayedar devletlerine boyun eğmeyecek bir sermaye tekvin edebilir ve o zaman istiklal-i iktisadi kazanılır yani istiklal-i siyasî taht-ı emniyete alınır."* diyerek ekonomik bağımsızlığı ve üstünlüğü anlatmaktadır.[91]

Milli iktisat anlayışı, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı yoksulluk ve kıtlık gibi durumlardan yararlanarak devletin de desteği ile yerli ve milli burjuvanın oluşturulmasını amaçlamaktadır. Milli burjuvanın ve milli iktisadın kalkınma ve modernleşme için gerekli olduğu görüşü ortaya atılmıştır. Bu düşüncenin geçerliliği, 1920 yılına kadar sınanmıştır. Ancak ulaşılan sonuç çok da iç açıcı olmamıştır. Yine de bu durumun sınanması kaçınılmaz olarak görülmekteydi. Korkut Boratav'a göre, burjuva oluşturma düşüncesinin uluslararası değil de milli olması, 20. yüzyılın başlarında yarı sömürge olarak hayatını devam ettiren bir ülke için denenmesi adeta zorunludur. Böyle bir programda, çevre ülkelerdeki gibi ulusal bir kapitalist sanayileşmenin oluşturduğu devletçiliğin gündeme gelmesinin en azından Türkiye için imkânsız olduğu daha sonraları görülmüştür.[92]

Milli iktisat anlayışını tetikleyen en önemli olay şüphesiz I. Dünya Savaşı olmuştur. Savaşın oluşturduğu koşullar, Anadolu halkının ve üretimin zarar görmesi ve Osmanlı Devleti'nin yıkılmaya yüz tutması, milli iktisadın oluşması gibi olumlu görülen bir duruma yol açmıştır. Savaşın bu etkileri, iki şekilde oluşmuştur. Bunlardan ilki coğrafi unsurlar arasındaki ekonomik bağları çok zayıf olan yarı sömürge bir toplum, zorlamalarla da olsa ulusal bir ekonomiye dönüşmeye başlamıştır. Diğeri ise yiyecek bulamama gibi bir durum ve karaborsacılık, bazı ilkel birikimleri sağlamaya yarayan ana mekanizmaları oluşturmuştur.[93]

Korkut Boratav, şu örnekle yukarıdaki paragrafları açıklamaya çalışmıştır: İstanbul'un beslenmesi ve buğday, savaş yıllarında büyük sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur. Osmanlı ekonomisinin zayıf yönü ve yarı sömürge yapısı nedeniyle, İstanbul, İzmir ve Selanik gibi dünya kapitalizmi ve Osmanlı Devleti'ni birleştiren

[91] Yusuf Akçura, **Siyaset ve İktisat**, Haz. Erol Kılınç, Ötüken Yay., İstanbul, 2015, s. 166.
[92] Korkut Boratav, "İktisat Tarihi", **Türkiye Tarihi 4 (Çağdaş Türkiye 1908-1980)**, Cem Yayınevi, Ankara, 1989, s. 272.
[93] **A.g.e.**, s. 273.

şehirler ile diğer bölgeler arasındaki ekonomik bağlar oldukça sınırlıdır. Hububat yetiştiriciliğinde oldukça zengin olan İç Anadolu'dan İstanbul'a buğdayın nakliyatı, New York'tan buğday alınmasından %75 daha pahalı bir durumda idi. Bu yüzden de İstanbul, hububat tüketimini yüksek oranlarda Avrupa ve Amerika'dan temin etmekteydi. I. Dünya Savaşı'nın da Avrupa'dan gelen ticaret yollarını tıkaması, İstanbul'un çok ağır bir beslenme sıkıntısı çekmesine neden olmuştur. Ancak karşılaşılan bu sıkıntılar, Osmanlı Devleti'ni bir başka çare aramaya sevk etmiştir. Osmanlı ekonomisini modern anlamda ulusal bir ekonomi olmasına yardımcı olmuştur. Mevcut ulaşım kaynakları son dereceye kadar kullanılarak Anadolu'daki üretici, büyük boyutlu ulusal tüketici için yani büyük şehirler için üretmeye başlamıştır.[94]

Savaşın getirdiği zor şartlar ve yarı sömürge durumunda bir ekonomik hayatın yaşanması, liberal ekonomik politika fikirlerinin de değişmesi gerektiğini göstermiştir. Bunun sonucu olarak ise çare milli iktisat-yerli burjuvazi yaratmada görülmüştür. Ulusal çapta üretim ve ulusal kapitalizm gibi dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır.

I. Dünya Savaşı, İttihatçılara iktisadi olarak bağımsız olma, milli bir burjuvazi ve sanayi yaratma şansını vermiştir. 10 Eylül 1914 tarihinde Osmanlı Devleti için oldukça zorlayıcı şartları olan kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılmıştır. Bunun yanında Avrupa devletleri için olumsuz bir durum olarak Düyun-u Umumiye'nin faaliyetleri de askıya alınmıştır. Osmanlı Devleti içerisinde ticari faaliyetlerini sürdüren yabancı sermayeli şirketler de denetim altına alınmıştır. 1915 Aralık ayında meclise getirilen yeni gümrük tarifeleri[95], 1916 Eylül'ünde uygulamaya konulmuştur. 1916 yılının Şubat ayında ise şirketlerin ticari faaliyetlerinde Türkçe'nin kullanılması zorunlu hale getirilmiştir. Bu gelişmeler millileşme yolunda dışa dönük olarak atılan önemli adımlar olarak görülmüştür.[96]

Milli müteşebbis sınıfı yaratma çabaları I. Dünya Savaşı'na rağmen devam etmiştir. Bu dönemde anonim şirketler olarak büyük bir hareketlilik yaşanmıştır. Milli

---

[94] **A.g.e.**, s. 273.

[95] İttihat ve Terakki Fırkası için yeni gümrük tarifeleri iki yönden önemli görülüyordu. Siyasi yönden, "harice karşı istiklal-i iktisadiyemizin" kazanılması için bu şekilde bir düzenleme gerekmekteydi. Diğer yandan ise ekonomik politikalar için önemli bir değişimi simgelemekteydi. Daha geniş bilgi için bkz.: Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi, Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Eylül, 1995, s. 40.

[96] Yener Coşkun, "1908-1918 Milli İktisat Dönemi Üzerine Bazı Notlar", **Birinci Dünya Savaşı'nın Yüzüncü Yılında Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Vatan Savunması**, Koleksiyoncular Derneği, Mattek Matbaacılık, Ankara, 24 Nisan 2015, s. 135.

iktisat alanında ortaya çıkan gelişmelere bakıldığında devlet bankacılığı ve milli kredi kurumlarının oluşturulmasına önem verildiği görülmektedir. Bunların yanında sanayi kurulmasının özendirilmesi, üretici ve tüketicilerin özendirilmesi gibi gelişmeler de yaşanmıştır. 11 Eylül 1914 tarihinde çıkarılan bir kanun Osmanlı Devleti gelirlerini arttırmasında etkili olmuştur. O zamana kadar vergi vermeyen yabacılardan Temettü Vergisi[97] alınmaya başlanmıştır. Bu kanun, *"Ecnebilerden Alınacak Temettü Vergisi Hakkında Muvakkat Kanun"* adı altında, Osmanlı Devleti içerisinde ticaretle uğraşanlar ve zanaatkârlar ile o zamana kadar vergiden muaf olan yabancılar olarak düzenlenmiştir.[98]

5. II. Meşrutiyet Döneminde Sanayi

Milli bir sanayi oluşturulması ve özendirilmesi için 1913 yılının Aralık ayında *"Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatı"* yayınlanmıştır. Bu kanundan sonra 1914 yılında *"Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi"* hazırlanmıştır. 1 Ocak 1917 tarihinde ise *"Teşvik-i sanayi Kanun-u Muvakkatının Suret-i Tatbiki Hakkında Nizamname"* çıkarılmıştır. Bu yasal hazırlıklarla II. Meşrutiyet öncesinde sanayi üretiminde çarpık bir şekilde uygulanan ayrıcalıklar, aynı mevzuatta toplanarak, bazı yeni özendirici unsurlar da eklenmiştir. Ancak, bu üç düzenlemede de önemli bir eksiklik göze çarpmaktadır. Kuruluş ve işletme sermayesi sorununa hiçbir şekilde değinilmemiştir. Oysa sanayileşme hamleleri her şeyden önce sermaye gerektirmekteydi.[99]

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yapılan sanayi sayımlarına bakıldığında, 1908 yılından sonra sanayide gelişmeler gözle görülür hale gelmiştir. Kuruluşları belli olan ve 1915 sayımına giren kuruluşların sayısı 255'tir. Bu sayının 72 tanesi yani %28'i II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulmuştur. Gelişmeye başlayan bir sanayiye rağmen oldukça ilkel bir yapıda olduğu da söylenebilmektedir. Toplam üretimin 1913'te %83.5'i, 1915'te ise %82.3'ü gıda ve dokuma alanlarından oluşmaktaydı. Dokuma ve gıda sanayisi, toplam işçi sayısının 1913'te %71'ini ve 1915'te %75.8'ini istihdam

[97] Temettü, kelime olarak "kâr etme, kazanç" anlamına gelmektedir. Temettü vergisi ise kârlara göre devlete ödenen vergi çeşididir. Osmanlı Devleti uygulamalarında, tüccar ve esnafın senelik kazançlarının tahmin ve takdir edilerek, bu kazançtan yüzde ya da binde oranlarında alınan vergilerdir. Bkz.: Ayşe Özdemir Kızılkan, "Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuat Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 20, Nisan, 2008, s. 60.
[98] Yener Coşkun, **A.g.m.**, s. 135.
[99] Zafer Toprak, "İktisat Tarihi", **Türkiye Tarihi 3 (Osmanlı Devleti 1600-1908)**, Cem Yayınevi, 1995, s. 250.

etmekteydi. Alt üretim dallarında ise daha da ilkel bir üretimden bahsetmek mümkündür. Değirmencilik, tütün, debagat, yünlü dokuma, iplik ve ham ipek üretimi toplam sanayi üretiminin 1913'te %80.3'ünü, 1915'te ise %83.1'ini oluşturmaktaydı. Saydığımız beş üretim dalı, toplam işçi sayısının aynı yıllar için %66.5 ve %61.2'ini kapsamaktaydı.[100]

Korkut Boratav, buğday öğütmenin, tütün ve deri işlemenin ve geleneksel yöntemler ile ipekçilik yapmak gibi üretim faaliyetlerinin günümüz anlamıyla sanayi olmadığını, dolayısıyla Osmanlı ekonomisinin yüksek oranda sanayisiz bir ekonomi olduğunu söylemektedir. Toplumun ihtiyacı olan sanayi ürünlerini daha çok ithalat yolu ile karşılandığını aktarmaktadır. 1915'te pamuklu dokuma tüketiminin %9.5'i, pamuk ipliğinin %20.5'i üretim yolu ile karşılanmaktaydı. Geri kalan kısmı ise ithalat yolu ile karşılanmaktadır. Savaş yılları da bu zayıf ekonomik yapıyı oldukça etkilemiştir. Erkek nüfusunun büyük bir kısmının askerliğe alınmış olması, tarım alanındaki üretimi de düşürmüştür. 1914-1918 yılları arasında buğday üretimi %47, tütün üretimi %51, kuru üzüm %54, fındık %65, yaş koza %69 oranında düşmüştür. Hayvan sayılarında da önemli kayıplar yaşanmıştır.[101]

1913 ve 1915 yıllarında iki kez yapılmış olan sanayi sayımları, bugünkü Türkiye'nin sınırları içerisinde kalan Batı Anadolu ve Marmara'yı içine alan yani sanayi alanında diğer bölgelere göre daha gelişmiş bölgeleri kapsamaktaydı. 1908 yılından önce kurulmuş olan sanayi tesisleri; 20 un değirmeni, 2 makarna, 6 konserve, 1 bira fabrikası, 2 tütün mağazası, 1 buz, 3 tuğla, 3 kireç, 7 kutu, 2 yağ, 2 sabun, 2 porselen, 11 tabakhane, 7 marangoz ve doğrama atölyesi, 7 yün, 2 pamuklu iplik ve dokuma, 36 ham ipek, 1 ipekli dokuma ve 5 çeşitli dokuma fabrikası, 35 matbaa, 8 sigara kâğıdı, 5 madeni eşya ve 1 tane de kimyasal ürün fabrikası olarak sayılmıştır. Bu sayısal veriler, 1908'den önce kurulup sayım yılında tasfiyeye uğramış kuruluşları içine almamaktadır. Bunun yanında Adana, Tarsus ve Samsun'da bulunan birkaç sanayi tesisini de göstermemektedir. Bu gibi sebeplerden dolayı bu sayımlar, Meşrutiyet öncesi dönem için eksiksiz bir bilgi vermemektedir. Bu sayımın gösterdiği bir konuda çağdaş anlamda bir sanayinin Osmanlı Devleti'nde henüz oluşmadığıdır.

[100] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ağustos, 2005, s. 33.
[101] **A.g.e.**, s.s. 33-34.

Her ne kadar ülkedeki sanayi profilini gösteren bir sayım faaliyetine girişilmiş olsa da eksikleri olan bir sayım olmuştur.[102]

I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı ekonomisi yalnız tekstil ve makine sanayisinin ihtiyaçları için değil, İstanbul ve diğer kıyı kentlerinin yiyecek ihtiyaçları için de ithalata yönelmiştir. Savaşın başlamasının ardından Osmanlı limanları, Akdeniz'deki İngiliz ve Fransız gemileri tarafından sıkıştırılınca ithalat ve ihracat da durma noktasına gelmiştir. İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'nin savaş başlamadan önce en fazla ticaret yaptığı ülkelerdir. Ancak savaş başlayınca bu iki devletle ticaret durmuştur. Bunların yerine 1915 yılında Almanya ve Avusturya ile Bulgaristan üzerinden demiryolu vasıtasıyla dış ticaret gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu ticaretin sağlanmasından sonra 1916 yılında Osmanlı Devleti'nin ticaret hacmi, savaş öncesi duruma göre beşte biri ve hatta daha aşağısına düşmüştür. Bu oranlarda gerçekleşen dış ticaretin %90'dan fazlası Almanya ve Avusturya-Macaristan ile yapılmaktaydı. Böyle bir ortamda buğday, un ve şeker gibi gıda mallarında ve diğer bazı mamul mallarda savaşın başladığı tarihten kısa bir süre sonra kıtlık ve sıkıntılar baş göstermiştir.[103]

I. Dünya Savaşı'nın ülkedeki sanayiye olumlu etkisi ithal ikamesi konusunda olmuştur. Ancak hemen sonra, hammadde konusunda sıkıntılar olmuştur. Rusların Karadeniz'de Ereğli kömür madenlerini bombalaması da kömür üretimini düşürmüştür. Bu da kömürün kullanıldığı sanayi dallarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu gibi sorunların yanında diğer bir önemli sorun da işgücü konusunda olmuştur. Şehirlerde yaşayan işgücünün savaşa katılmaları sebebiyle sanayide vasıflı işgücü sıkıntısı baş göstermiştir. Bu sorun kadınların işgücüne katılmasıyla aşılmaya çalışılsa da yeterli olmamıştır. Kömür üretim oranlarına bakacak olursak 1913-1914 ortalamalarına göre savaş sırasında %40 oranında düştüğünü görmekteyiz. 1918 yılında ise bu oran %75'lere kadar ulaşmıştır. Diğer madenlerin üretiminde de aynı sıkıntılar yaşanılmıştır. %50-80 arasında bir düşüş gözlenmiştir. Tekstil üretiminde ise 1913 yılında pamuklu üretimi, 1918'e göre %50'nin oranında azalma göstermiştir.[104]

[102] Korkut Boratav, "İktisat Tarihi", **Türkiye Tarihi 4 (Çağdaş Türkiye 1908-1980)**, Cem Yayınevi, Ankara, 1989, s. 268.
[103] Şevket Pamuk, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Baskı, Kasım, 2013, s.s. 165-166.
[104] **A.g.e.**, s. 166.

I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'un ihtiyaçlarını karşılayacak bir heyet teşkil edilmiştir. "Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye" adındaki bu kuruluş, İstanbul'da ulaşılması zor olan şeker, gaz, bulgur, yağ, sabun vb. gibi çeşitli malları temin etmekle görevli olmuştur. Bu kuruluşun denetimi İttihat ve Terakki Fırkası'nın İstanbul temsilcisi Kemal Bey tarafından yapılmaktaydı. Bu heyetin bir sene süresince elinde tuttukları İstanbul'un ihtiyaçlarını temin etme işinden büyük karlar sağladığı görülmüştür.[105]

6. II. Meşrutiyet Döneminde Bankacılık Faaliyetleri

II. Meşrutiyet dönemi ekonomik gelişmelerinden biri de bankalar konusunda yaşanmıştır. 1908 ve 1923 yılları arasında toplamda 24 banka kurulmuştur. Bunların 11 tanesi İstanbul'da kurulurken geri kalanı ise Anadolu'nun çeşitli yerlerinde kurulmuştur. Batı Anadolu'dan başlayarak Konya, Niğde, Kayseri, Bor ve Karaman gibi bölgelerde de İstanbul'un yanı sıra bankalar oluşturulmuştur.[106] Bu oluşumlara milli bankacılık hareketi olarak bakılabilmektedir. II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Fırkası'nın milli bankacılığa önem vermesinde, Osmanlı Bankası'nın[107] vatanın çıkarıyla ters düşen hareketlerde bulunmasından kaynaklanmaktadır. Cihan Harbi'nin de başlaması ile beraber milli bankacılığı önemi daha fazla anlaşılmıştır. Bu konuda, milli iktisat fikirlerinin ortaya çıkmasının da etkili olduğu görülmektedir.

---

[105] Yener Coşkun, **A.g.m.**, s. 135.

[106] I. Dünya Savaşı'nın sonunda sadece İstanbul'da değil birçok kasabada ticari şirketler kurulmaya başlanmıştır. Akşehir Osmanlı Bankası, Milli Aydın Bankası, Milli Karaman Bankası, Adapazarı İslam Ticaret Bankası (Türk Ticaret Bankası) Manisa Ticaret Bankası, İzmir Ticari Gelişme Şirketi, Konya Umumi Ticaret Şirketi, İzmir Türk Milli İthalat-İhracat Şirketi, Uşak Yıldız Ticaret Şirketi, Karaman Ticaret Şirketi, Adapazarı Demir ve Ahşap Ürünleri İmalat Şirketi, Manisa Buharlı Ekmek Fabrikaları ve Yağ Fabrikaları Şirketi, Konya Mensucat Şirketi, Ankara Milli Dokuma Şirketi, Ankara İnşaat Şirketi gibi kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Bkz.: Ulaş Kipal, **A.g.e.**, s. 33.

[107] 1860 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin borçları oldukça artmıştır. Devletin bu borçlanmasında Galata Bankerleri önemli rol oynamışlardır. Ancak zamanla, alınan bu borçların faizlerini dahi ödemek için yeni borçlanmalara ihtiyaç duyulmuştur. Banka'nın kurulmasındaki amaç, Osmanlı Devleti'nin mali sıkıntılarına çözüm bulma çabası ve yabancı sermayenin ülke içerisine daha kolay girmesini sağlamak olmuştur. Ayrıca dış ticaretin artış göstermesi üzerine devletin finansman ihtiyacına Bankerler bile karşılık verememiştir. Kısa vadeli kredi ihtiyacında daha güçlü bir finansal kuruluşa ihtiyaç duyulmuştur. 1856 yılında merkezi Londra'da, ana bürosu İstanbul'da olan "Ottoman Bank" kurulmuştur. 1863 yılına kadar bu banka Devlet'in güvenini kazanmayı başarmıştır. Banka kurucuları Fransız sermayesini de bankaya ortak ederek finansal gücünü arttırmıştır. Banka kurucularının önderliği ve merkezi hükümetin de isteğiyle 4 Şubat 1863 tarihinde "Banque Imperiale Ottomane" yani Osmanlı Bankası kurulmuştur. Bkz.: Abdunnur Yıldız, "Osmanlı Devleti'nin Borçlanmasında Osmanlı Bankası'nın Rolü ve Önemi", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 10, S. 36, Bahar, 2011, s.s. 318-330; Kaya Bayraktar, "Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu", **C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 3, S. 2, 2002, s.s. 71-88.

Osmanlı Bankası'nın yerini alacak milli sermayeli bir devlet bankası kurulması, ülkenin iktisadi bağımsızlığı açısından zorunlu görülmüştür.[108]

Bu yüzden, 1917 yılında 4 milyon liralık sermayesi ile "Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası" kurulmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası, bu bankanın kuruluşu ile yakından ilgilenmiştir. Ayrıca "iktisadi cihat" anlayışıyla halkı da bu milli banka girişimine katkıda bulunmaya çağırmaktaydı. Banka sözleşmesinde pay senetlerinin kişiye yazılacağı, sermayenin yabancılara kapalı olacağı ve sadece Osmanlı halkının hissedar olabileceği yer almıştır. Banka, işlemleri sırasında sadece Türkçe kullanabilecekti. Yine savaş sırasında Ziraat Bankası'nın etkinliklerinde de gelişmeler yaşanmıştır. Kuruluşu sırasında ziraatla ilgili aracılık ve sarraflık işleri de yapabilmekteydi. 12 Mart 1916 tarihindeki kanun ile zirai kredilerle ilgili düzenlemeler getirilmiş ve böylece Ziraat Bankası, yasayla kurulmuş özel bir devlet kuruluşu haline gelmiştir.[109]

Günümüzde oluştuğu gibi Osmanlı Devleti döneminde de ekonomik alandaki en önemli finans kuruluşları bankalar olmuştur. Bankaların yanı sıra sigortacılık faaliyetleri de II. Meşrutiyet döneminde devam etmiştir. 1908-1914 tarihleri arasında yabancıların elinde olan sigorta şirketleri kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. 1914 yılında getirilen kanunla beraber yabancı kuruluşlar da teminat göstermeye ve vergi vermeye zorunlu hale getirilmişlerdir. Bu gelişme üzerine yabancı kuruluşlar kendilerine Türk ortaklar aramaya başlamışlardır. Borsa ise I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber düşüşe geçmiştir. Hıristiyan Osmanlı vatandaşlarının da askere alınması üzerine borsa mübaayacıları, simsar ve hizmetliler de askere gitmişlerdir. Bu sebepten dolayı borsa, meclisi üyesi Bogos Mumcıyan Efendi'nin önerisi ile kapatılmıştır.[110]

7. Milli İktisat Döneminde Tarım

Milli iktisat alanındaki gelişmelerden ve savaşın etkilerinden tarım faaliyetleri da etkilenmiştir. Savaş dönemi koşulları, tarım üzerinde ciddi sıkıntılar yaşatmıştır. Tarımsal alandaki makineleşmenin çok zayıf olması, tarımsal üretimin ithal girdilere ye da makinelere bağımlı olmamasını sağlamıştır. Ancak savaş için gerekli olan asker gücü ve diğer gereksinimleri, tarımı olumsuz yönde etkilemiştir. Savaşın olmadığı

[108] Yener Coşkun, **A.g.m.**, s. 135.
[109] **A.g.m.**, s. 136.
[110] **A.g.m.**, s. 136.

dönemlerde bile gerek şehirlerde gerek de kırsal kesimde zaten bir iş gücü sıkıntısı çekilmekteydi. Ancak savaş ortamı ile bile beraber bu sıkıntı çok daha fazla hissedilmiştir. İşgücü darlığı sadece erkek nüfusun orduya katılmasıyla da oluşmamıştır. Ermeni tehciri sırasında yaklaşık bir milyon Ermeni'nin göçe tabi tutulması, pek çoğu tarımsal üretici olan bu nüfusun topraklarını terk etmesine sebep olmuştur. Doğu Anadolu'nun Ruslar tarafından işgal edilmesi de tarımsal üretimi bitme noktasına getirmiştir.[111]

Tarımda kullanılan çift hayvanlarının da orduda kullanılması, tarımsal üretimde sıkıntılara neden olmuştur. 1918 yılına gelindiğinde tarımsal üretimde kullanılan hayvanların sayısı %50, koyun ve keçi sayılarında da %40 oranında düşüşler yaşanmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında kadınların iş gücüne katılmaları daha fazla olsa da ekili alanların ve tarımsal üretim düzeyi savaşın ilk yılından itibaren düşüş göstermiştir. 1913 ve 1914 yılları ile 1916 yılı karşılaştırıldığında buğday üretiminin %30 oranında düştüğü görülmüştür. İhraç ürünleri olan ürünlerde de düşüş oranı daha fazla olmuştur. 1918 yılına gelindiğinde buğday üretimindeki düşüş %40'a yakın, tütün, kuru üzüm, fındık, zeytinyağı, ham ipek ve pamukta ise %50'nin üzerinde olmuştur.[112]

Çiftçiler, savaş döneminde üretilen tarımsal ürünleri vergilerden ya da ordunun el koymasından çekindikleri için saklanmışlar veya bu durumdan kaçınmak için olduğundan az miktarda göstermişlerdir. Bu durum, üretimdeki yüksek düşüş oranlarında bizleri yanıltabilirdi. Düşüşler, olduğundan fazla görünüyor olabilirdi. Savaş dönemi ile ilgili milli gelir oranları bulunmadığı için net bir şey söylemek yanlış olacaktır. Ancak eldeki sektörel verilerden yola çıkılarak, Osmanlı Devleti'nin 1918 yılındaki milli gelirinin savaştan önceki seviyesine göre %40 ve daha fazla oranda düştüğü söylenebilmektedir.[113]

Tarım alanlarının azalması konusunda Ulaş Kipal şu sayısal verileri göstermektedir. Toplam ekili alan 1914 yılında 64 milyon dönümden 1915'te 38 milyon dönüme, 1916'da ise 25 milyon dönüme inmiştir. V. Eldem'den aktardığı verilere göre 1914-1918 yılları arasında buğday %47, tütün %51, kuru üzüm %54,

[111] Şevket Pamuk, **A.g.e.**, s.s. 166-167.
[112] **A.g.e.**, s. 167.
[113] **A.g.e.**, s. 167.

fındık %65, yaş koza %69 düşmüştür. Tarla sürmede kullanılan öküz sayısı ise %86.5 oranında azalmıştır.[114]

Ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip olan tarımda, savaş nedeniyle gözle görülür düşüşler yaşanmıştır. Ancak millileştirme çabaları bu dönemde de devam etmeye çalışmıştır. Tarımın yanı sıra sanayi, bankacılık, ulaşım ve hizmet alanları da milli iktisat politikalarına uygun olarak değişimler yaşamaktaydı. Balkan Savaşları sonrasında liberal politikaların ülke için faydalı olmadığı görülünce böyle bir kurtuluş çaresi aranmış, ancak I. Dünya Savaşı bu değişimin zor şartlar altında gerçekleştirilmeye çalışılmasına neden olmuştur. 1913-1914 yılları bu milli iktisat oluşturma açısından önemli bir yere sahip olmuştur. Bahsettiğimiz yıllarda yaşanan bir boykotaj olayı, milli iktisada geçişte etkili olmuştur. Bu boykot hareketinden de bahsetmek yerinde olacaktır.

8. Rumlara Karşı Boykotaj

1913-1914 yıllarında İslam Boykotajı adı altında bir hareket başlamıştır. Bu hareketin nedeni, Osmanlı ülkesinde yaşayan Rum vatandaşların Yunan hükümetine sağladıkları bağışlardır. Bu boykotajı yönetenlere göre, Balkan Savaşları'nda Yunan ordularının başarısı, kısmen de olsa Osmanlı Rum vatandaşlarının destekleri ile sağlanmıştır. Zafer Toprak kitabında, Averof[115] zırhlısının, Görüceli bir Osmanlı Rum vatandaşının Yunanistan'a hediyesi olduğunu aktarmaktadır. Averof zırhlısı[116], boykotajın temel sebebi olarak gösterilmekteydi. Ancak bu sadece örneklerden biri olmuştur. Osmanlı Devleti'ne karşı duyulan sadakat, yerini giderek Osmanlı karşıtlığına bırakmaktaydı. Rumlar, sürekli bir şekilde zayıf düşen Osmanlı Devleti'ne karşı Yunan Hükümeti'ne bağışlarda bulunmuşlardır. Yunan ordusunun

[114] Ulaş Kipal, **A.g.e.**, s. 35.

[115] George Averof, Yanya yakınlarında dünyaya gelmiştir. Kırım Savaşı sırasında Rus ordusunun çeşitli ihtiyaçlarını karşılaması sonucunda zengin olmuştur. Zengin olmasıyla beraber İskenderiye'de bankerlik yapmaya başlamıştır. Averof, hiç evlenmemiştir ve ölümünden sonra mal varlığını Yunan donanmasına bağışlamıştır. Averof zırhlısı da, zırhlıya Averof adı verilmesi şartıyla, onun adına olan vakıftan sağlanan para yardımı ile Yunan Devleti tarafından satın alınmıştır. Averof'un diğer önemli bir bağışı da 1896 yılında ilk kez gerçekleştirilen olimpiyatlar için Atina'da bir stadyum inşa ettirmesidir. Bkz.: Necmi Odabaşı, "Yunan Zırhlısı Averof'un Osmanlı Donanması ve Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 18, S. 29, 2015/2, s. 214.

[116] Osmanlı Devleti'ni Balkan Savaşı sırasında oldukça zor duruma sokan bir savaş gemisi olmuştur. Osmanlı donanmasının Ege Denizi'ne açılamamasına neden olmuştur. Donanmayı Marmara'da tutmayı başarmıştır. Böylece Osmanlı Devleti Ege'deki adaları ve Selanik'i savunamamıştır. Asker sevkiyatlarının da denizden yapılmasına olanak vermemiştir.

silahlanmasında bu yardımların büyük bir payı olduğu görülmekteydi. Zafer Toprak'a göre bu gerçek dışı olsa bile bu şekilde algılanmaktaydı. Bu yüzden boykotaja başlanılmıştır.[117]

Boykotaj için bastırılan bildiride şu kelimeler kullanılmıştır: *"Yunan'ın gemilerinden, silahlarından birçoğunu biz aldık... Kendi memleketimizin üzerine düşman bayraklarını, biz kendi ellerimizle dikmiş olduk!"* Boykotaj sırasında anlaşılmıştır ki Osmanlı toplumu hala uyanmayı başaramamıştır. Çekilen tüm acılara, yaşanan tüm olaylara rağmen hala Yunan hükümetine yardım eden Rumlar ile ticari faaliyetlerde bulunuluyordu. Bu olaydan sonra *"vatandaş"* kelimesi artık olumsuz bir şey anlatmaktaydı. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle oluşan özgürlük ortamında bireyi simgeleyen *"vatandaş"* kelimesi, artık düşmanlara yardım eden bir kesim için kullanılır hale gelmiştir.[118]

Averof zırhlısının Balkan Savaşı'nda gösterdiği başarı sonucunda *"intibah-ı iktisadi"* denilen ekonomik bir uyanış söz konusu olmuştur. Bu savaşların neden olduğu kayıplar, Osmanlı Müslüman toplumu ile Rum vatandaşların arasında derin ayrılıkların oluşmasına sebebiyet vermiştir. 13 Mayıs 1914 tarihinde yayınlanan Tasfir-i Efkar Gazetesi, Averof olayını şu satırları ile Müslüman topluma duyurmaktaydı: *"Şimdi umum vatandaşlarımıza sorarız: Balkanlar harbinde bizim zararımıza en büyük vezaiften birini gören (Averof) zırhlısı değil midir? Bu zırhlıyı iştira iden âdemin resmini İstanbul'da (büyük vatanperver) vasfıyla Müslümanların gözü önünde Rum mekteplerine tevzi' itmek, yeni yetişen Rum çocuklarına "siz de bu âdemin eserine iktifsa edin" demekten başka manaya haiz midir? Gözümüz önünde bu kadar müthiş, bu kadar muhimane deliller de dururken biz hala vadi-i gaflette olacak mıyız? Hala (yavuz hırsız ev sahibinin bastırır) meseline nam-ı masadak olacak surette koparılan sahte feryatların istizar düşecek miyiz? Hala yüzümüze karşı, artık saklamaya bile lüzum görmeden, hissiyat-ı hainanelerini böyle cereyanları, en kavi ve azamiütteessür silah olan vasıta-i iktisadiye ile tedip ve tecziye eylemeyecek miyiz? Hala içtiğimiz suya, yediğimiz ekmeğe, giydiğimiz elbiseye kadar onlardan tedarike devam eyleyecek miyiz? Hususiyle hala, bu kadar aşikâr bir şekil alan bu hakikatleri,*

[117] Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi…**, s. 109.
[118] **A.g.e.**, s. 110.

ancak vatan namına bağıra bağıra ilan iden Tasfîr-i Efkâr'a kabahat bulacak mıyız?"[119]

Bu gibi söylemler altında boykot hareketi etkisini göstermiştir. Bu hareket, Müslümanlara ücretsiz olarak dağıtılan risaleler şeklinde duyurulmuştur. Etkisi de kısa süre içerisinde görülmüştür. Müslüman olan esnafın, tüccarın adresleri bu risalelere eklenerek buralardan ticaret ve alış veriş yapılmasını isteğinde bulunulmuştur. Bunun yanı sıra Müslümanlara da ticarete atılmaları konusunda çağrıda bulunulmuş ve bu çağrı kısa süre içerisinde etkisini göstererek İstanbul'da beş yüze yakın Müslüman dükkânının açılmasını sağlamıştır.[120]

Müslümanlar tarafından başlatılan boykot hareketi, Fener Patrikhanesi'nin protestosu ile karşılaşmıştır. Patrik, Adliye Nezareti'ne bir mazbata göndererek boykotajın son bulmasını istemiştir. Ancak mazbata geri çevrilmiştir. Bunun üzerine Patrik, "başka türlü vesaite müracaat eyleyeceğini" söylemiştir. Bunun anlamı da Avrupalı büyük devletlere başvurarak Osmanlı Devleti'nin bu konuda sıkıştırılmasını istemektir. Çünkü o dönemde henüz kapitülasyonlar devam etmekteydi.[121]

Bu tehdit, Müslümanları iyice kızdırmış ve olayların büyümesine neden olmuştur. Hüseyin Kazım Rum Patriği'ne bir mektup yazmış ve bunu da yayımlamıştır. Mektubun içeriğinde Müslümanların boykota hakkı olduğu, "Bir Diyamandi, bir Hristo, bir Vankel, bir Artin, bir Yako gibi bir Mehmet, bir Osman, bir Mustafa da para kazanmak istiyor" yazılmıştır.[122]

Balkan Savaşı sırasında gerçekleşen bu boykotaj hareketi, II. Meşrutiyet döneminde milli iktisadın başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Daha önceki satırlarda da aktardığımız gibi, milli bir şuur oluşturması bakımından Balkan Savaşı önemli bir yer tutmaktadır. Genel olarak bakıldığında savaşların, toplum üzerinde benzer etkiler bıraktığı ve yeni yollara sevk ettiği görülmüştür. Bu örneğin de Osmanlı Devleti ve İttihat Terakki Fırkası tarafından yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde, gerek içeride gerek dışarıda ilk yapılması gerek şeylerden birinin milli iktisat oluşturulması gerektiği görülmüştür. Nitekim boykot sırasında hazırlanan risalelerden bir tanesine

---

[119] Tasfir-i Efkar'dan aktaran: Necmi Odabaşı, **A.g.m.**, s. 220.
[120] Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi…**, s. 110.
[121] **A.g.e.**, s. 110.
[122] **A.g.e.**, s. 110; Detaylı bilgi için bkz.: Hasan Taner Kerimoğlu, "1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi", **ÇTTAD (Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi)**, V/13, Güz, 2006, s.s. 91-107.

"Müslümanlara Mahsus Kurtulmak Yolu" adı verilerek çıkış yolu gösterilmiştir. Balkan Savaşı'nın hemen ardından gelen I. Dünya Savaşı, boykotajla oluşan fikirlere yeni bir ivme kazandırmıştır. Devletin iktisadi hayata müdahalesi gibi fikirler, İttihat ve Terakki Fırkası'nı da ticaret hayatına girmeye zorlamıştır.[123]

İttihat ve Terakki, 1908 ve 1918 yılları arasında on yıl süren bir yönetim gücüne sahip olmuştur. Cemiyet olarak siyasi hayata giren İttihat ve Terakki, 1913 yılından itibaren bir fırka olarak teşkil etmiştir. Siyasi hayatta etkili olan İttihat ve Terakki, zaman geçtikçe ve siyasi hayatın da yönlendirmesi ile ekonomik ve sosyal yaşamda da etkili olmak durumunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin içerisinde bulunduğu durum sosyal, siyasal ve ekonomik olarak oldukça kötü bir haldedir. Bu dönemde yaşanan ayrılıkçı hareketler, ekonomik yönden olumsuz etkileri olan kapitülasyonlar, karşılaşılan savaşlar ülkeyi zor duruma sokmuş ve yıkılma ile yüz yüze getirmiştir. Ekonomik ve siyasi alandaki bu sıkıntılarla, İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyeti kabul ettirmiş ve bazı düzenlemeler yapmaya başlamıştır. *"Genç Türk Hareketi"* olarak da adlandırılan bu gelişme, Osmanlı Devleti üzerindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisini arttırmıştır. Bu hareket, Osmanlı Devleti'nde *"hürriyet"* fikrini yeniden teşkil etmek, Osmanlı Devleti'ni diğer ülke baskılarından ve boyunduruğundan kurtarmak, tarihsel süreçteki güçlü dönemlerine yeniden döndürmek amacında olmuştur. Bu siyasi oluşum tüm Osmanlı unsurlarını birleştirmeyi amaçlamış, ancak zaman içerisinde görüldüğü kadarıyla ayrılıkların daha da arttığı bir dönem yaşanmıştır. Siyasi alanda birçok önemli gelişme yaşanmıştır.

Bu dönemin siyasi hayata kadar ekonomik hayatı da oldukça hareketli geçmiştir. Bu dönemde birçok ekonomik fikir tartışması yaşanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından ekonomik anlamda önder olan isimler, liberal anlamda bir ekonomik hayatı tercih etmişlerdir. Osmanlı Devleti'ni ekonomik olarak kurtaracak yolun, ticareti serbest hale getirmek olduğu düşünülmüştür.

1908-1913 ve 1913-1918 yılları olarak siyasi ve ekonomik olarak ikiye ayırabileceğimiz dönemler olmuşlardır. Siyasi olarak baktığımızda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk dönemi olan denetleme dönemi ile karşılaşmaktayız. Diğeri ise, iktidarda tam anlamıyla söz sahibi olduğu dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

[123] Zafer Toprak, **A.g.e.**, s. 111.

Burada Balkan Savaşları'nın ve Babıali Baskını'nın etkileri görülmüştür. Bu olaylar, denetleme iktidarından yönetime tam olarak geçilmesinde etkili olmuştur.

Ekonomik alanda ise ilk dönem, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, dönemin ünlü Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey'in etkisiyle, liberal ekonomik politikalar izlediği dönem olmuştur. Bu dönemde, serbest ticarete önem verilmiştir. Ekonomi alanında her türlü kolaylığın sağlanması ve şahsilik yani bireycilik savunulmuştur. Bunun yanında, Osmanlı Devleti'nin tarımsal üretimde ön plana çıkması sağlanmalı ve tarımsal ihracata önem verilmelidir. Ülke içine yabancı sermayenin girmesinde herhangi bir sakınca görülmemiştir. Bu ekonomik görüşün en önemli özelliği de devletin ticari hayata müdahale etmemesi olmuştur.

Bir devlet için siyasi bağımsızlık ne kadar önemli ise ekonomik bağımsızlığın, mali özgürlüklerin de o derece önemli olduğu fikri savunulmuştur. Siyasi baskılardan çok ekonomik baskıların ülkeleri daha fazla zora sokacağı düşünülmektedir. Bu fikirler, Mehmet Cavit Bey önderliğinde savunulmakta ve bu konuyla ilgili yazıların yayınlandığı *"Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası"* çıkarılmıştır. Dergide yayınlanan yazılarda, sosyalizme karşı bir tutum sergilenmiştir. Osmanlı Devleti'nin serbest ticarete kapalı olmasının yanlış olduğu aktarılmıştır.

Liberal iktisadi politikalar bu fikirler çerçevesinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak yaşanan savaşlar, bu politikanın çok uzun süre devam ettirilemeyeceğini göstermiştir. Yaşanan siyasi ortamla beraber uygulanamaz bir politika haline dönüşmüştür. Bu nedenle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ikinci beş yılı olan 1913-1918 dönemi yaşanmıştır.

Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti, artık bir siyasi parti olarak karşımıza çıkmaktadır. 1913 yılında gerçekleştirilen kongre ile Fırka olarak kabul edilmişlerdir. İktisadi hayat da değişime uğramıştır. Bu dönemde, yukarıdaki paragraflarda da anlattığımız bazı siyasi olaylar ekonomi üzerinde de etkiler bırakmıştır. Milli iktisadi anlayışa geçiş sağlanmıştır. Bu görüş ile devletin ekonomik hayata müdahale etmesi sağlanmıştır. Devletçilik olarak da adlandırılan ekonomik görüş, devlet himayeciliği benimsenmiştir. Milli bir burjuva yaratmaya çalışılarak, yabancı sermayenin ülke içerisindeki etkisi kırılmaya çalışılmıştır. Yabancı sermayeli şirketler için bazı şartlar ağırlaştırılmış, yerli girişimciler için ise kolaylıklar sağlanmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkması, Osmanlı Devleti'nin zaten zor durumda olan ekonomisini iyice çökertmiştir. Dış borç alamamaya başlayan Osmanlı Devleti, mevcut borçlarını ödeyemediği için Düyun-u Umumiye'ye olan borçlarını da savaş sonuna ertelemiştir. Ayrıca kapitülasyonları da tek taraflı olarak kaldırmış, ekonomik alanda biraz da olsa rahatlamıştır.

Her alanda millileşme çabaları görülmüştür. Bankacılık, sanayi, tarımsal üretim, hizmetler ve ulaşım gibi alanlarda çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. Milli bankacılık alanında önemli sayılabilecek adımlar atılmıştır. İç borçlanmayı gerçekleştirebilmek için milli bankacılığa önem verilmiş ve ülkenin çeşitli yerlerinde bankalar açılmıştır. Sanayi üretimi alanında savaş nedeniyle azalmalar yaşansa da millileşme hareketi devam etmiştir.

II. Meşrutiyet dönemi, bu gibi ekonomik ve siyasi alanlarda oldukça hareketli bir dönem olmuştur. Savaşın olumsuz etkileri, gelişmeyi sınırlı kılsa da oluşturduğu fikirler bakımından önemli sayılabilmektedir. Osmanlı Devleti'nin yıkılması ile noktalan bu süreçte yaşanan gelişmeler, yeni kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'nin de temelleri olmuştur. Ekonomik alandaki gelişmeler, cumhuriyete bırakılan bir miras olarak karşımıza çıkmaktadır.

II. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE OSMANLI MALİ REFORMLARI VE BÜTÇE

1. Osmanlı Devleti'nde Maliyenin Gelişimi

1.1. II. Meşrutiyet Dönemine Kadar Osmanlı Maliyesi

Osmanlı Devleti'nin kurulmasından itibaren 19. yüzyıla kadar devlet teşkilatlanmasındaki en önemli kurum olarak Divan-ı Hümayun karşımıza çıkmaktadır. Divan, devletle ilgili olan idari, siyasi, mali ve askeri gibi alanlardaki kararların görüşüldüğü bir kurum ve en üst merci olmuştur. Bu kurum içerisinde maliye ile ilgili işlere bakan defterdar[124] bulunmuştur. Osmanlı Devleti'nde kuruluş tarihinden Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar tek bir defterdar yeterli görülmüştür. Ancak daha sonraki dönemde bu sayı ikiye çıkmış, Anadolu ve Rumeli Defterdarları olarak ayrılmışlardır. Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişlemesi üzerine defterdar sayısı da buna paralel olarak arttırılmıştır. Bu defterdarların başında bulunan başdefterdarın önemli yetki ve görevleri olmuştur. Osmanlı maliyesinden sorumlu tutulan tek kişi olmuş, gerektiği zaman divan toplama ve Padişah tuğrası ile hüküm verme gücüne sahip olmuştur. Devlet gelir ve giderlerinin belirlenmesi konusunda da oldukça geniş bir hürriyeti vardır.[125]

Osmanlı Devleti'nde maliye oluşumu, devletin siyasi gelişimine uygun olarak değişimler göstermiştir. Çağın gerektirdiği düzenlemelerle beraber yeni kurumlar da oluşturulmuştur. Defterdarlık kurumu, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar bu isim altında görevine devam etmiştir. II. Mahmut döneminde defterdarlık isim değiştirerek Maliye

[124] 15. yüzyılın ikinci yarısına kadar bir başdefterdar ve onun alt kademedeki defterdarları bulunmaktaydı. Bunlar hazine ve mal defterdarları olarak görev yapmaktaydılar. Bütün mali işlerden başdefterdar sorumlu olmuştur. Ülke sınırları genişleyince has ve mukataalara bakan başdefterdara aynı zamanda Rumeli Defterdarı da denilmiştir. Anadolu'daki has ve mukataalara bakan defterdara da Anadolu Defterdarı adı verilmiştir. Bu ayrım, II. Bayezid döneminde gerçekleşmiştir. Bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, **Maliye Teşkilatı I**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yay., Ankara, 1977, s. 9.

[125] Salih Kış, "Divan-ı Muhasebat (1862-1908)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Konya, 2012, s. 4.

Nezareti[126] adını almıştır. Hem bürokratik yapısı hem de teşkilat yapısı yeniden gözden geçirilmiştir. Maliye idaresi bu dönemde *"Hazine-i Amire"*, *"Mansure Hazinesi"* ve *"Darphane Hazinesi"* olarak üç kısma ayrılmıştır. Ancak bu bölümlerin ayrı ayrı yöneticileri olması zamanla anlaşmazlıkların çıkmasına sebep olmuştur. Bu yüzden 1838 yılında üç ayrı kısım tek çatı altında birleştirilmiştir.[127]

Maliye Nezareti'nin başına geçen Nafiz Paşa, ilk olarak maliyede büyük çaplı bir değişime gitmiştir. Maliye kalemlerini sisteme uygun bir hale getirmiştir. Düzenlemeden önce *"Hazine-i Amire"* ve *"Mansure Hazinesi"* için farklı kalemlerden söz etmek mümkündür. Nafiz Paşa, bu kalemlerden birbiriyle ilgili olanlarını tek bir çatı altında birleştirmek istemiştir. Örneğin; *"Defter-i Hakani"* sonradan bu kalemlerle birleştirilmek üzere, yaptıkları işlerin benzerliği sebebiyle mevkufat ile ceride kalemleri birleştirilmiştir. Haslar, başmukataa, İstanbul ve mülhakatı kalemler, mukataat muhasebeciliği adı altında birleştirilmiştir. *"Hazine-i Amire"* ve *"Mansure Hazinesi"* ise *"Mektubi-i Maliye"* adını almıştır. Defteri kalemlerin en büyüğü olan başmuhasebe kalemi, maliye muhasebeciliği olarak değiştirilmiştir.

Tanzimat'ın ilanından sonra maliye teşkilatı çeşitli kısımlara ayrılmıştır. Bu kalemler:

1-Muhasebat

a-Maliye Muhasebesi (Devlet gelirleri kaza bazlı hesaplar)

b-Sergi Muhasebesi (Devlet harcamaları kaza bazlı hesaplar)

c-Ceride Muhasebesi (Erkek nüfusun kaydı)

d-Esham Muhasebesi (Hisse senetleri ve maden işlemleri)

e-Mukataat Muhasebesi (Mukataaların kaldırılması sonrası gelirler muhasebesi)

f-Evkaf Muhasebesi (Vakıflara ait hesap ve işlemler)

g-Zecriye Muhasebesi (İçkilerle ilgili vergi işleri)

[126] Maliye Nezareti'nin ilk nazırı, vezirlik ve paşalık rütbeleriyle Nafiz Efendi olmuştur. Maliye Nazırının görevleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Charles Morawitz, **Türkiye Maliyesi**, Maliye Tetkik Kurulu, Ankara, 1978.
[127] Salih Kış, **A.g.t.**, s.s. 6-7.

h-Harameyn Muhasebesi (Harameyn-i Şerifeye ait hesaplar)

2-Kalemler

a-Maliye Mektubi Kalemi (Nezaretin yazışma işleri)

b-Evamir Kalemi (Maliyeden çıkan emir ve hükümler)

c-Ebniye-i Hassa Kalemi

d-Feshane Kalemi

e-Cizye Kalemi

f-Zahire Kalemi

g-Ambar kalemi

h-Derya Kalemi[128]

Tanzimat'la beraber mali idaredeki düzenlemeler, kamu maliyesi alanındaki düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Maliye hazinesinin kurulmasının ardından tek hazine sistemi ile beraber devletin tüm gelir ve giderleri devlet hazinesi tarafından kontrol edilmiştir. 1846 yılında tahmini olarak bütçe çalışmaları da yapılmıştır. Bütçe çalışmaları, mali sistemin daha da kurumsallaştırılmaya çalışıldığının bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Devlet muhasebesindeki diğer bir değişim de, hesapların tahakkuk esasına göre tutulmaya başlanmasıdır. Bütçelerin kapatılması usulünde ise *"egzersiz yöntemi"*[129] kullanılmış ve her yılın hesabı ayrı ayrı tutulmaya başlanmıştır. Ancak bu değişmelerde Avrupalı devletlerin müdahalesi göz çarpmaktadır. Yapılan bu reformlar sadece Osmanlı Devleti'nin arzusu ile gerçekleştirilmemiştir. Osmanlı

[128] Bahattin Keleş, "Osmanlı Devleti'nin Maliye Politikaları ve Mali Yapı Üzerine Etkileri (1870-1914)", **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Malatya, 1994, s.s. 19-20; Bu kalemler ve görevleriyle ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, İstanbul, 1993, s.s. 97-105.

[129] Toplanan gelir ve giderlerin o yılın bütçesine yazılması ve bütçe döneminin bitmiş olmasına rağmen o yılla ilgili olan gelir ve giderlerin toplanıncaya kadar bütçenin kapatılmaması anlamına gelir.

idari ve mali yapısına her fırsatta müdahale etmek isteyen devletlerin bu reformlarda etki ya da katkıları olmuştur.[130]

II. Mahmut döneminde yapılan bu merkeziyetçi düzenlemeler uzun dönemde Osmanlı Devleti'ne yararlar sağlamıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından merkezi devlet, başkentteki güçlü bürokratlar ve sarraflar ile taşradaki ayan arasındaki ilişkiyi zayıflatmayı başarmıştır. Bunun üzerine vergi toplamadaki etkinliği de eline geçirmiş oldu. Tanzimat düzenlemeleri ile merkezi devlet güçlü bir adım daha atarak iltizam sistemine[131] son vermiştir. Ancak bu hareket başarılı olamamış ve vergi toplamada düşüşler görülmüştür. Bu sebeple iltizam sistemine geri dönülmüştür. Bu halde dahi vergi toplayanların gelirlerinde düşün görülürken devletin gelirlerinde artış yaşanmıştır.[132]

Maliye alanındaki düzenlemelerden biri de memurlara verilecek maaşlar konusunda olmuştur. Osmanlı Devleti'nde en küçük memurundan en büyük memuruna kadar yapılan işler karşılığında alınan bazı gelirler olmuştur. Büyük memurların bu gelirleri, yılda bir olmak üzere vali ve taşra memurlarının *"boğçabaha"*[133] adı verilen hediyelerdir. Bu hediyelerle beraber teşrifleri gereği atiyye[134] ve mevkuflar[135] da gelir olarak verilmiştir. Diğer küçük memurlar ise yaptıkları işlemler karşılığında harç, kâğıt vb. ihtiyaçlar için ücret almışlardır. Divan-ı Hümayun memurları, tımar ve zeametler ile geçimlerini sağlamışlardır. 1838 yılında yayınlanan bir *"Hatt-ı Hümayun"* ile rüşvet alınmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Halkın işlerinin sorunsuz bir şekilde sağlanması için memurlara maaş bağlandığını, ancak bu maaşlar haricinde rüşvet alınmaya devam edilirse bu kişilerin ağır bir şekilde cezalandırılması gerektiği belirtilmiştir. Bu sebeple ceza kanununa rüşvetle ilgili bir

---

[130] Yakup Akkuş, "Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdari-Mali İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2011, s. 158.

[131] İltizamın kaldırılması ve vergilerin muhassıllar tarafından yapılması, iki yıl sürmüş ancak bu uygulamadan yeterli verim alınamamıştır. Muhassıllar, hasat döneminde Aşar vergisini toplayabilmek için çok sayıda kişi kullanmak zorunda kalmışlardır. Kullanılan bu kişilere ödenen bedeller, toplanan Aşar vergisinin yarısına yakını tutmaktadır. Ayrıca tahsildarlar arasında yolsuzluklar, toplanan ürünlerin depolarda saklanması, zamanında elden çıkarılamaması gibi sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntılar sonucu vergi gelirlerinde azalmalar olmuş ve böylece muhassıllık kaldırılmıştır. Bkz.: Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Modernleşme**, İşaret Yay., İstanbul, 1992, s. 112.

[132] Şevket Pamuk, Kıvanç Karaman, "Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi (Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma)", **Toplumsal Tarih**, S. 191, Kasım, 2009, s. 32.

[133] Ayni ya da nakdi hediyedir. Bkz.: Yüksel Çelik, "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 15, İstanbul, 2006, s.s. 25-64.

[134] Bahşiş olarak verilen şey anlamına gelmektedir.

[135] Vakfedilen mal anlamına gelmektedir.

madde eklenmiş ve rüşvet alan ile verenlerin her ikisinin de suçlu oldukları kararlaştırılmıştır.[136]

Ancak bu sefer de maaşların ödenmesi için bir karşılık bulunması zorunlu hale gelmiştir. Buna çare olarak *"boğçabaha"*, artık büyük devlet memurlarına değil, doğrudan hazineye gönderilecektir. Yılda bir kez 150.000 kuruş olarak valilerin merkezlerdeki sarrafları aracılığıyla hazineye verilmesi kabul edilmiştir. Bu gelirin yanı sıra daha önce memurlar tarafından kâğıt, harç vb. ihtiyaçlar için alınan miktar, artık hazineye gelir olarak kaydedilmeye başlanmıştır. Tüm bu uygulamalara rağmen maaşların karşılanması hala sıkıntı olarak devam etmekteydi. Maaş işlerini takip etmek için bir maaş kâtibi ve üç diğer kişiden oluşan bürokratik bir örgüt kurulmuştur.[137]

19. yüzyılın ortalarında bütçe açıklarının karşılanmasıyla ilgili yeni bir döneme girilmiştir. 1854 yılındaki Kırım Savaşı, Osmanlı Devleti maliyesinde önemli sıkıntılara neden olmuştur. Bu nedenle Osmanlı Devleti, Avrupa piyasalarında tahvil satarak borçlanmaya başlamıştır. Ancak bu durum yaklaşık yirmi yıl kadar sürmüştür. Bu süre sonunda da Osmanlı Devleti artık borçlarını ödeyemeyecek durumda olduğunu 1876 yılında ilan etmiştir. Bunun sonucu olarak 1881 yılında, Osmanlı borçlarının ödenmesi için gelirinin bir kısmını Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bırakmayı kabul etmiştir.[138]

Düyun-u Umumiye İdaresi tarafından toplanılan gelirlerin dışındaki tüm gelirler Maliye Nezareti tarafından toplanılmış ve böyle mali olarak merkezileşmeye gidilmiştir. 1908'e kadar özerk olan kimi hizmetler, Maliye Nezareti ile birleştirilmiştir. Ancak bazı kurumlar maliyeden bağımsız olarak hareket etmekteydiler. Rüsumat (Gümrükler) Emaneti ve Posta ve Telgraf Nezareti, Umum Müdürlük olarak idari yapıları değiştirilmiştir. Böylece Maliye Nezareti'ne bağlanmış oldular. Tapu-Kadastro (Defter-i Hakani) Nezareti mali yönü ile Maliye Nezareti'ne geçirilmiştir. Hicaz emekli sandıkları da aynı şekilde Maliye Nezareti bağlanmıştır. Maliye teftiş heyeti tekrar canlandırılarak aktif hale getirilmiştir. Maliye eğitimleri için

[136] Ali Akyıldız, **A.g.e.**, s.s. 105-106.
[137] Küçük memurlar ile büyük memurlar arasındaki maaş farkı oldukça fazladır. Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbıâli Reisi Esad Paşa 30.000 kuruş maaş alırken, üye Lebib Efendi 5000 kuruş maaş almaktadır. Meclis-i Vâlâ Reisi Hüsrev Paşa 75.000 kuruş maaş alırken üye Faik Efendi 10.000 kuruş maaş almaktaydı. Görüldüğü gibi maaşlardaki dengesizlik oldukça fazladır ve bu da rüşvetin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır. Bkz.: **A.g.e.**, s.s. 107-108.
[138] Şevket Pamuk, Kıvanç karaman, **A.g.m.**, s. 32.

"Maliye Mektebi" açılmıştır. "Islahat-ı Maliye Komisyonu"nun çalışmaları sonucunda emlak vergisi kanunu, nizamname ve talimatları hazırlanmıştır.[139]

Bahsedilen bu örneklerdeki gibi düzenlemeler, bütçenin birlik prensibi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Bu sayede gelir ve giderlerin tek bir merkezde toplanılması ve yönetilmesine olanak sağlanmıştır. Düzenlemeler, mali idare alanında merkezileşme yolunda önemli bir adım olarak görülmüştür. Tüm bu yeniliklerle beraber Meşrutiyet idaresi sayesinde ilk defa olarak Osmanlı milleti bir bütçeye sahip olmuştur.[140]

1840 yılında Maliye Hazinesi'nin kurulmasının ardından devlet kurumlarının ve eyaletlerin gelir ve giderleri artık tek merkez tarafından kontrol edilmiştir. Mali idareciler bu dönemden sonra hangi kurumun ve hangi eyaletin ne kadar vergi toplayıp ne kadar harcama yaptıklarını tek merkezden görebilme şansına sahip olmuşlardır. Ülke içerisinde gerçekleştirilen harcamalar ve gelirler ile ilgili kayıt şeklinde de olsa genel bütçelerin içerisine eklenmiştir. Bu da demek oluyordu ki günümüz anlamıyla oluşturulan bütçelerdeki genellik prensibi bu şekilde sağlanmıştır.[141]

Tanzimat'ın ilanından sonra maliye alanındaki bu düzenlemeler ülkenin her yerinde uygulanması zor olarak görülmüştür. Bu yüzden de bazı pilot bölgeler seçilmiştir. Tanzimat'la beraber seçilen bu bölgelerde, yeni düzenlemeler hayata geçirilmiştir. Maliyenin yeni düzenlendiği bu dönemde mali yönden yapılacak denetimler Maliye Nezareti bünyesinde kurulan meclis ve komisyonlara bırakılmıştır. Bu meclis ve komisyonlar özerk olmayıp Maliye Nezareti'ne bağlı olarak çalışmalar yapmışlardır. *"Divan-ı Muhasebat"*ın kurulmasına kadar bu şekilde devam etmişlerdir.[142]

1840 yılında Maliye Nezareti'ne yardımcı olmak ve denetlemeyi sağlamak için *"Meclis-i Muhasebe-i Maliye"* kurulmuştur. 1855 tarihinde getirilen nizamname ile bütçe hesaplarının kontrolü bu kuruma verilmiştir. Ayrıca bir de devlet alacaklarını kontrol etmek için 1851 yılında *"Zimemat Komisyonu"* oluşturulmuştur. 1858 yılında *"Meclis-i Muhasebe-i Maliye"*, *"Meclis-i Muhasebe"*; *"Zimemat Komisyonu"* da

[139] Muharrem Öztel, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2007, s. 7.
[140] **A.g.t.**, s. 7.
[141] Yakup Akkuş, **A.g.t.**, s.s. 165-166.
[142] Salih Kış, **A.g.t.**, s. 8.

"Meclis-i Maliye" isimlerini almışlardır. *"Meclis-i Maliye"*, vergi ihalesi ile anlaşmazlıklarda, *"Meclis-i Muhasebe"* ise taşradan gelen yıllık gelir-gider defterlerini denetlemede görevli kılınmışlardı. *"Meclis-i Muhasebe"* ayrıca, hazine alacaklarının toplanmasında ve yeni vergiler oluşturulmasında yetkili idi. Meclis-i Maliye, 1860 yılında kapatılarak görevlerini Meclis-i Muhasebe içerisinde kurulan bir komisyona devretmiştir.[143]

Tanzimat ile beraber maliyeye getirilen bir diğer yenilik de takvim konusunda olmuştur. Mali işlemlerde Hicri Takvim yerine Rumi Takvim kullanılmaya başlanmıştır. Bu sebeple memurların maaşları ve diğer masraflar konusunda Rumi Takvim esas alınmıştır. İlk başlarda yukarıdaki paragraflarda da belirttiğimiz gibi belli bölgelerde uygulanmıştır. Taşradaki uygulamalardan sonra merkezde uygulanmaya başlanmıştır. 1842 yılına kadar *"Hazine-i Amire"*nin gelirleri Rumi olarak kaydedilirken, giderleri ise Hicri aylara göre düzenlenmiştir. Ancak 1842 yılından sonra bu düzen kaldırılmış ve hem gelirler hem de giderler Rumi Takvim esas alınarak kaydedilmiştir. Her ne kadar bu şekilde karar alınsa da bazen taşrada Hicri ayların kullanıldığı görülmüştür. İki takvim arasındaki gün farkından dolayı işlemlerde hataların olmasına neden olmuştur.[144]

1853-56 yıllarında gerçekleşen Kırım Savaşı Osmanlı devleti için mali açıdan oldukça sıkıntılar yaşatmıştır. Bu dönemde yaşanan mali krizi çözebilmek adına 1859 yılında Islahat-ı Maliye Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonun oluşturulmasında dış borç istenilen devletlerin istekleri ve baskıları önemli olmuştur. 1858 yılında alınan dış borç yetmediği için, yeniden Avrupa finans piyasalarına başvurulmuştur. Ancak bu dönemde Avusturya ile İtalya arasında bir savaş devam ettiği için borç bulmakta zorlanılmıştır. Zor da olsa bulunan borç ağır şartları da beraberinde getirmiştir. Uluslararası mali kontrol şartı bu borç karşılığında Osmanlı Devleti'ne dayatılmıştır. Bu sebeple komisyonun yedi üyesinden üç tanesini İngiliz, Fransız ve Avusturyalı uzmanlar oluşturmuştur. Komisyonun görevi, mali idare üzerinde yapılacak olan yenilikleri belirlemek, Osmanlı maliyesinin gelir ve giderlerini inceleyerek bunların tahsil edilmelerini sağlamaktır.[145]

---

[143] Yakup Akkuş, "Modern Dönem Osmanlı Maliyesine Analitik Bir Bakış", **İstanbul İktisat Dergisi**, S. 68, 2018/1, s. 121.
[144] Ali Akyıldız, **A.g.e.**, s. 118.
[145] Yakup Akkuş, **A.g.m.**, s. 121.

1860 senesinde *"Islahat-ı Maliye Komisyonu"* yapısı güçlendirmiştir. Adı ise *"Meclis-i Ali-i Hazain"* olarak değiştirilmiştir. Ancak bu meclis ancak bir sene varlığını sürdürebilmiştir. 1865 yılında ise tekrar kurulmuştur. Bu kurumun başına hükümet içerisinde bir kişi getirilmiştir. Gelirlerin kontrolü, yeni gelir kaynaklarının oluşturulması, harcamalarda kısıtlanmalara gidilmesi ve taşra hesaplarının kontrol edilmesi gibi görevlerle donatılmıştır. Ancak bu meclis de sadece bir yıl çalışabilmiştir. Bu kurumun ardından 1878-1904 arasında benzer görevlerle bazı maliye komisyonları tesis edilmiştir.[146]

1879 yılına gelindiğinde maliye alanındaki en önemli yenilik *"Divan-ı Muhasebat"*ın[147] kurulması olmuştur. Padişah tarafından kurulan bu kurum, devlet içinde bir muhasebe yönetiminin sağlanması için hayata geçirilmiştir. *"Divan-ı Muhasebat"*, maliye de dâhil olarak tüm nazırlıkların mali hareketlerini kontrol etmiştir. Bu durumda ilk kez, nazırlıklar ve idarelerin mali hareketleri maliye

1.1.1. Divan-ı Muhasebat ve Taşra Mali Teftişi

"Divan-ı Muhasebat", maliyede çalışan memurların hesaplarının kontrol edilmesini ve bu memurların yargılanmalarını düzenleyen kurumdur. Kendi nizamnamesinde görevleri şu şekilde yazılmaktadır: *"Dîvân-ı Muhâsebât'ın me'mûriyeti bi'l-cümle devair me'mûrlarının ta'yîn olunacak suret ve evkatda virmeğe mecbur olacakları hesabları tedkîk ve niyyet itmek ve bu suretle saltanat-ı seniyyenin müttehizi olan usul-i idâre-i mâliyyenin hâvî olduğu kavaid-i umûmîyyeye her taraftan ri'âyet ve her hangi ne' olursa olsun mal me'mûriyetine ta'yîn olunanlar tarafından kavânîn ve nizâmât-ı cariyeye ve talimat-ı vâkı'aya temâmiyle tevfîk-i hareket olunup olunmadığı ve mesârifâtın ifasıyla varidatın tahsîl ve istifası maddeleri sureti muntazamada icra ve idare me'mûrlarına teslim olunan mebâliğ mahalline sarf ve i'ta idilüp idilmediğini tahkîkü taharrî eylemek ve Devlet-i Aliyye'nin maktu'an ihale olunmuş olan varidatlarının mültezimleri ile hazîne-i celîle beyninde olan münâza'âtı rü'yet ve muhakeme eylemekdir ve bununla beraber dîvân-ı mezkûr umur-ı hesabiye-i Devlet-i Aliyye'nin ıslah-ı hâli zımında cümle-i efkâr ve mütâla'âtını dahi ta'yîn olunmak sureti ve evkatda arz u beyân idecekdir."*[148]

---

[146] **A.g.m.**, s. 121.
[147] Günümüzde Sayıştay ile eşdeğerdedir.
[148] Ahmet Akgündüz, **Arşiv Belgeleri Işığında Sayıştay Tarihi**, Sayıştay 135. Kuruluş Yıldönümü Yay., Ankara, 1997, s. 87.

"Divan-ı Muhasebat", Osmanlı Devleti'nin mali sistemi ve denetime verdiği önemi gösteren bir kurum olmuştur. Bu kurum, maliye dışından olan kişilerin uzman ve bağımsız olarak denetim görevlerinin gerçekleştirilmesini sağlamıştır. Mali düzene ilişkin değerlendirme ve geliştirme önerileri sunmakla beraber, devletin gelir ve giderler gibi mali işlemlerin yasalara uygun bir şekilde yapılıp yapılmadığını kontrol etmiştir. Bu gibi görevlerin yanında iltizam sistemindeki ihale anlaşmazlıklarında çözüm sağlayan kurum olması kararlaştırılmıştır.[149]

"Divan-ı Muhasebat", kurulması sırasında ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik, mali ve toplumsal şartlar göz önünde tutulmuştur. İşleyişi bakımından diğer ülkelerdeki mali denetim mekanizmaları ile benzer olduğu görülmektedir. Ancak bu kurumun gelişimi batı takip edilerek kazandırılmıştır değildir. Buna rağmen bağımsız bir kurumun mali denetimi sağlamaya çalışması, batı ile aynı sonuçlara ulaşıldığını göstermektedir. Mali işlemlerin kanunlara uygun olup olmadığının denetlenmesi, diğer gelişmiş ülkelerle paralellik göstermektedir. Bu kurumun kurulması, mali alanda uzmanlaşmayla da ilgili bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Mali konularda söz sahibi olan kurum ve kurum çalışanları, ancak detaylı incelemeler ve denetlemeler sonrasında görüş ve öneriler sunabilmişlerdir.[150]

Merkezde *"Divan-ı Muhasebat"* çalışırken, taşrada da mali ve idari açıdan denetlemeler yapılmaktaydı. Tanzimat ile beraber mali alanda gerçekleştirilen merkezileşme hareketi, mali teftişe de bir düzen getirmiştir. İlk olarak, 1840 yılında Anadolu ve Rumeli'ye iki heyet gönderilmiş ve büyük çaplı bir teftiş hareketi başlatılmıştır. Bu teftişler sonucunda taşra bürokrasisinde bağlantıların kopuk olduğu, muhassılların adlarının yolsuzluklarla anıldığı, kadastro sayımlarında yanlışlıkların olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu gibi hatalardan dolayı halkın üzerine yüksek oranlarda vergi yükü getirilmiştir. Bu vergilere karşı halkın doğal olarak bir tepkisi gelişmiştir. Bu teftişlerde valiler, kaymakamlar, defterdar ve müfettişler kullanılmıştır. Teftişler bu dönemde başarılı olamamıştır. Bunun nedeni, memurlar arasındaki iletişim kopukluğu ve idarenin kurumsallaşamamış olmasıdır. Bir sistem ve kural olmadan yapılan bu teftişler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bunun yanında teknik zayıflık ve imkânsızlıklar da taşraya devamlı olarak müfettişlerin gönderilememesine neden

[149] Müslüm Parlak, Zeliha Parlak, "Osmanlı Mali Sistemi ve Divan-ı Muhasebata Giden Yol", **Sayıştay Dergisi**, S. 87, Ekim-Aralık, 2012, s. 34.
[150] **A.g.m.**, s. 35.

olmuştur. Devlet, bu teftişler için elinden gelen çabayı göstermeye çalışsa da başarılı olamamıştır.[151]

Taşradaki mali teftiş için en önemli adım 1879 yılında maliye müfettişliklerinin kurulması olmuştur. Maliye müfettişlikleri için *"Teftiş-i Muamelat-ı Maliye Nizamnamesi"*[152] oluşturulmuştur. Ancak bu müfettişlikler iki yıl çalışabilmişlerdir. İstenilen başarıyı yakalayamadıkları için yerini *"Şura-yı Maliye"* adlı kuruma bırakmıştır. Bu kurumla beraber gerektiğinde taşraya gönderilmek üzere müfettişler merkezde hazır bulundurulacaktı. Ancak bu kurum da uzun ömürlü olmamıştır. 1884 yılında *"Encümen-i İdare-i Maliye"* kurularak, önemli mali konular üzerinde görüşme yapmak ve teftiş raporlarını incelemek gibi görevleri olmuştur. Teftişlerden sorumlu olarak da *"Heyet-i Teftişiye"* kurulmuştur. 1896 yılına gelindiğinde, maliye müfettişleri vilayetlerdeki gelir ve giderleri kontrol etmekle görevlendirilmişlerdir. 1907 ve 1909 yıllarında maliye müfettişleri için düzenlemeler yapılmış olsa da taşradaki rüşvet olaylarını ve yolsuzlukları önlemekte başarılı olamamışlardır.[153]

1.1.2. Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Maliyesi

1876 yılında Osmanlı Devleti borçlarını ödeyemeyeceğini ilan edince Fransız, İngiliz, Avusturyalı, Alman ve diğer alacaklılardan oluşan temsilciler ile görüşmeler başlamıştır. Ancak *"93 Harbi"* de denilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, bu görüşmeleri bir süre kesintiye uğratmıştır. 1881 yılında tekrar görüşmeler başlamış ve Hicri takvime göre Muharrem ayında bir kararname imzalanmıştır. "Muharrem Kararnamesi" denilen bu anlaşma sonucunda dış borçlar bir miktar indirilmiş ve ödeme şartları düzenlenmiştir. Bu şartların kabulü için alacaklı devletler, Osmanlı Devleti içerisinde gelirlerini garantiye alacak ve bu gelirleri Avrupa'ya aktaracak bir idarenin kurulmasını zorunlu kılmışlardır.[154]

İlber Ortaylı, Düyun-u Umumiye için şunları söylemektedir: *"Maalesef Türkiye mali tarihinde, muhasebe ve bütçe tekniklerinin asrın icaplarına göre geliştirilebilmesi ve memleketteki gelir ve giderlerin kaydı, verginin doğru olarak tarh*

[151] Yakup Akkuş, **A.g.m.**, s. 121-122.
[152] Nizamnamede bulunan 17 madde için bkz.: Ahmet Tabakoğlu, Okan Çağlar Taşdirek, "Osmanlı'da Mali Denetimin Kurumsal Gelişimi-Maliye Teftiş Heyetinin Kuruluşu", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C. 13, S. 2, Mayıs, 2015, s.s. 105-107.
[153] Yakup Akkuş, **A.g.m.**, s. 122.
[154] Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, Kasım, 1990, s. 189.

ve tahakkuku ve alacakların tahsil ve takibindeki işlemlerin mükemmelleştirilmesi gibi yeniliklerde payı olan ve bu işlem ve bilgilerin öğrenildiği bir kurum; Osmanlı Borçlar İdaresi (Düyun-ı Umumiyye) olmuştur. 28 Muharrem 1299 (20 Aralık 1881) Kararnamesi ile kurulan bu beynelmilel alacaklılar idaresinin, Osmanlı borçlarının tahsili ve bazı nafia hizmetleri ve borçlara karşı teminat olarak gösterilen varidat kaynaklarını kontrol için sağlam tespit ve izleme teknikleri bu idarede çalışan Türk maliyecilerine de bu usulleri öğretmiştir. Cavit Bey gibi bazı usta maliyecilerimizin bu teşkilatta çalışmış olmaları bir tesadüf değildir."[155]

İlber Ortaylı'nın da bahsettiği gibi Düyun-u Umumiye, Osmanlı mali teşkilatı ve Türk maliyeciler için bir örnek teşkil etmiştir. Tanzimat döneminde mali alanda karşımıza çıkan en önemli olaylardan biri bahsettiğimiz gibi Düyun-u Umumiye'nin kurulması olmuştur. *"Muharrem Kararnamesi"*ne göre, Düyun-u Umumiye'ye altı tane gelir bırakılmıştır. Tütün ve ipek öşürleri, müskirat ve balık gümrükleri, tuz ve evrak-ı sahiha gelirleri, Bulgaristan'ın vereceği *"Rumeli Şarki"* vergisi ve Kıbrıs gelir fazlası gibi gelirler Düyun-u Umumiye'ye bırakılmıştır.[156]

Düyun-u Umumiye için bırakılan bir başka gelir de Reji (tütün) Şirketi'nin yıllık karından bir bölümü olmuştur. Osmanlı Devleti, 1883 yılında yabancı sermaye ile kurulacak olan Reji Şirketi için ülke içerisindeki tütün üretiminde, alım-satımında ve sigara üretiminde tekelci ayrıcalıklar tanımıştır. Böyle bir idarenin gelirlerinden bir kısmının da Düyun-u Umumiye gitmesi önemli bir gelir kaybı olmuştur. Düyun-u Umumiye, kendi denetimine bırakılmış olan vergileri düzenlemek ve toplamak için Osmanlı Devleti'nin içerisinde yirmiden fazla kentte şube açmış ve ayrıca beş binden fazla çalışana sahip olmuştur. Bu idare, temel ağırlığını taşra üzerinde kurmuş ve üst düzey iki yüze yakın personeli de Avrupalılardan oluşmuştur. Bu sayı dışında kalan personel ise Osmanlı vatandaşlarından oluşmaktaydı.[157]

Düyun-u Umumiye, vergi ve gümrükleri kendisi toplama hakkına sahipti. Bu ayrıcalığın yanında bir de bu gelirleri işletme hakkı da onlardaydı. Bu idarenin üyelerini alacaklı devletler seçtikleri için, Osmanlı Devleti yarı sömürge bir devlet haline gelmiştir. Yapısı bakımında devlet içinde devlet görünümünde olan Düyun-u

[155] İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s.s. 475-476.
[156] Recep Temel, "Türkiye'de 1918-1938 Tarihleri arasındaki Maliye Teşkilatı", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Samsun, 2009, s. 10.
[157] Şevket Pamuk, **A.g.e.**, s. 190.

Umumiye, gerçekleştirdiği işler bakımından Osmanlı Devleti'ne bilgi de vermemekteydi. Buna örnek olarak İtalya'nın Düyun-u Umumiye'den aldığı borç ile Trablusgarp Savaşı'nı finanse etmesi gösterilebilirdi. Bu örnekte, Osmanlı Devleti'nden elde edilen bir gelir, yine Osmanlı Devleti ile yapılan bir savaşta kullanılmış, yani Osmanlı rakibini dolaylı olarak finanse etmiştir.[158]

Osmanlı Devleti, 1914 yılında I. Dünya Savaşı'na geldiğinde 160 milyon İngiliz sterlini borcu bulunmaktaydı. Bu borçları ödeyebilmek için de sürekli olarak yeni borçlar almak zorunda kalıyordu. Her borç aldıklarında da yeni tavizler verilmek durumunda kalınmıştır. Durum bir çıkmaza girince, I. Dünya Savaşı'nın da yarattığı ortam sonucunda Düyun-u Umumiye borçları savaş sonuna ertelenmiştir.[159]

II. Meşrutiyet dönemindeki mali gelişmelere geçmeden önce yukarıdaki paragraflarda aktardığımız bilgileri özetlemekte yarar vardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Tanzimat Fermanı'na kadar olan dönemde mali açıdan birçok yenilik ve düzenlemeler yapılmıştır. Ancak özellikle Tanzimat dönemi, mali yapılanmada atılan adımlar bakımından çok daha önemlidir. Tanzimat döneminde mali alanda yapılan düzenlemeler ile yepyeni bir mali sistem geliştirilmiştir. Bu dönem, önce iç sonra da dış borçlanmalar ile Osmanlı Devleti'nin ekonomik geleceğini şekillendirmesi bakımından önemli olmuştur. Ancak bu dönemle ilgili bilgi eksikliği olduğu görülmüştür. Tevfik Güran, bu eksikliği şöyle açıklamaktadır: *"Tanzimat dönemi mali tarihiyle ilgili bu eksikliğin nedeni, Osmanlı mali bürokrasisinin İmparatorluğun mali sistemi üzerindeki kontrol kurma çabası içinde olan dış güçlere bu önemli bilgileri sızdırmamak gibi bir endişeyle devlet gelir ve giderlerini gizli tutma çabasında olabilir. Nitekim Osmanlı mali tarihiyle ilgili temel kaynaklar durumunda olan yabancı kaynaklarda sık sık tekrarlanan bir iddia, Osmanlı mali bürokrasisinin devletin gelir ve giderlerinin fiili miktarlarını derleyip denetleyecek; gerçekçi bir bütçe hazırlayacak ve bu bütçenin uygulamasını izleyecek güçten yoksun olduğudur. Oysa sağlam bir bürokratik temele sahip Osmanlı mali idaresinin, Tanzimat'ın getirdiği yeni modern eğilim ve arayışlarla birlikte, bir mali sistemin en basit temelini oluşturan bütçeler hazırlamayı ve bu bütçelerin uygulamasını ciddi şekilde izlemeyi düşünmemiş olmaları akla yakın bir ihtimal olarak görülmemektedir."*[160]

---

[158] Recep Temel, **A.g.t.**, s. 11.
[159] Şevket Pamuk, **A.g.e.**, s. 190.
[160] Tevfik Güran, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları 1841-1861", **Belgeler**, C. 13, S. 17, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İkinci Baskı, Ankara, 1993, s. 213.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren Selçuklulardaki mali denetim sistemini örnek alarak Tanzimat dönemine kadar gelmiştir. Tanzimat döneminde mali idare açısından oluşan en önemli gelişme 1838 yılında *"Umur-u Maliye Nezareti"*nin tüm mali işlerden sorumlu bir yapı olarak kurulmasıdır. Daha sonra 1840 yılında bu gelişmeyi tamamlayan *"Mansure"* ve *"Redif Hazineleri"*yle *"Hazine-i Amire"*nin kapatılıp *"Maliye Hazinesi"* adı altında bir yapı oluşturulmuştur. "Maliye Hazinesi", devletin tüm gelir ve giderlerini tek çatı altında toplayan bir yapı iken *"Mansure"* ve "Redif" hazineleri[161] devlet gelir ve giderlerinin sadece bir kısmını denetlemekteydi. Bu şekilde, mali yapıda sağlam bir değişim için önemli bir adım atılmıştır. Eski yapıda önemli bir sorun vardı. Ayrı ayrı olan bu hazinelerin başındakiler, gelirleri kendi hazinelerinde toplarken giderleri diğer hazinelere aktarma peşinde oldukları için, çarpık bir yapı meydana gelmiştir. Maliye Hazinesi"nin kurulması bu bakımdan oldukça önemlidir. Bu konu, bütçelerin oluşturulması için gerekli olan mali birlik prensibinin sağlanması için gerekli bir düzenleme olmuştur.[162]

Tanzimat dönemi ve öncesinde oldukça fazla olan ancak köklü olamayan mali teşkilat yapısındaki değişimler, II. Meşrutiyet döneminde de hareketli olmuştur. Merkez ve taşra maliye teşkilatları, mali hareketliliği denetleyecek idareler, Düyun-u Umumiye gibi birçok yeni kurumlar ile karşılaşılmıştır. Ancak yine de tam anlamıyla bir düzen sağlanamamıştır. Tanzimat döneminde mali yapıdaki en önemli düzenleme tek hazine uygulaması olmuş, devletin gelir ve giderleri tek koldan takip edilmeye çalışılmıştır. Taşradaki veya merkezdeki memurların uygunsuz davranışları, vergilerin toplanılması ya da düzenlenmesi konusunda sıkıntılar yaratmıştır. Bu gibi durumların önüne geçilmeye çalışılsa da başarılı olunamamıştır. Çok miktarda alınan dış borç, Osmanlı Devleti'nin mali işleyişine de etki etmiştir. Bu şartlar altında 1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edilmiştir.

1.2. II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Mali İdaresi

1838 yılında kurulan Maliye Nezareti'nde hazine birliği sağlanmış, maliyenin başındaki kişinin defterdar olan unvanı nazır yapılmış, taşrada eksik görülen teşkilat yapısı merkezde gerçekleştirilen düzenlemeler ile kalmıştır. 1880 yılına kadar çok köklü değişimler sağlanamamıştır. Bu tarihten sonra batıdaki örnekleri gibi

[161] Bu hazinelerle ilgili daha detaylı bilgi için bkz.: Ali Akyıldız, **A.g.e.**, s.s. 93-97.
[162] Tevfik Güran, **A.g.m.**, s. 217.

düzenlenen maliye teşkilatı, merkez, taşra ve bağlı idareler olarak yenilenmiştir. 1894 yılında ise hazine teşkilatı, maliye teşkilatından ayrılmıştır. Merkezdeki temel daireler, gelir-gider ve borç idareleri olarak görev yapmışlardır. 1871 yılındaki *"Vilayet Kanunu"*na göre mülki amirler idaresinde vilayet, sancak ve kazalarda görev alan defterdar, muhasebeci ve mal müdürlerine bağlı idareler de Maliye Nezareti'nin vilayet maliye teşkilatını oluşturmuşlardır.[163]

Maliye Nezareti'nin yöneticisi olan nazırın görevi hükümet bütçesi yapmak, meclis tarafından onaylanan bütçelerdeki gelirleri düzgün bir şekilde toplamak ve bu gelirleri yine bütçelerde gösterilen uygun alanlara harcanmasını düzenlemek, ülkenin mali durumunu iyileştirmek ve devletin mali itibarını yükseltmektir. Bu görevlerin yerine getirilebilmesi için maliye teşkilatında düzenlemeler yapılmıştır.[164]

Maliye Nezareti'nde çalışan müdürler, müdür yardımcıları ve daha birçok üst düzey memur bazında toplamda 260 kişi bulunmaktadır. Bu mevcutla beraber diğer çalışanları da hesaba kattığımızda 1100 kişiden daha fazla bir sayıya ulaşıldığı görülmektedir. Bu konuda kesin sayı söylenmesi oldukça güçtür. Nazırların da bu sayıyı kesin bir dille söylemesi mümkün olmamıştır. Böyle bir ortamda Meşrutiyet'in de tekrar ilan edilmesinden sonra maliye teşkilatında düzenlemeler yapılmıştır. Öncelikle bazı daireler ve bürolar düzenlenmiş, gereksiz memur sayıları azaltılmıştır.[165]

1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra daire ve nezaretlerde azaltmalar yapılmıştır. Nezaretlerin başındakiler dairelerinde düzenleme yapmak için kalem, meclis ve komisyonlardan kurallara aykırı olarak kurulanları kapatmışlardır. Bunun dışında gereksiz durumdaki memurları da işten çıkarmaya başlamışlardır. Ziya Paşa, Maliye Nazırı olarak görevde iken aşar, vergi ve beytülmal müdürlükleri ile *"Muhasebat-ı Atika"* muhasebeciliğini kapatmıştır. Memur sayılarında azaltmaya gidilirken maaşlarda da düşüşler yaşanmıştır. Maliye teşkilatı; *"Defter-i Kebir Muhasebesi"*, *"Varidat Muhasebesi"*, *"Masarifat Muhasebesi"*, *"Düyun-u Umumiye Muhasebesi"*, *"Hukuk Müşavirliği"* ve *"Ser Veznedarlık"* şekline sokulmuştur.[166]

---

[163] **Osmanlıdan Günümüze Maliye Teşkilatı Ve Görevleri Mevzuatı**, T.C. Maliye Bakanlığı APK Yay., Ankara, 1998, s.s. 418-421.
[164] Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s. 14.
[165] Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s.s. 14-15.
[166] Serkan Ağar, **A.g.m.**, s. 426.

Maliye Nazırlığı'na Mehmet Cavit Bey gelince, memurlar konusunda tekrar bir düzenleme yapılmıştır. 350 tane memur işten çıkarılmış ve memur sayısı merkezde 550 olmuştur. Bu dönemdeki en büyük yenilik diyebileceğimiz olay, Maliye Müşaviri Mösyö Laurent[167] (Loran) raporu üzerine teşkilatta yapılan düzenlemeler olmuştur. Laurent'e göre her bir dairenin görev ve sorumluluğu belli olmalıydı.[168] Nezaret kuvvetleri dengeli bir şekilde ayrılmalıydı. Bu görüşlere göre düzenleme yapılan maliye teşkilatı şu şekilde düzenlenmiştir:

"-Kalem-i Mahsus (Özel Kalem) Müdüriyeti: Bu müdürlükte kalem-i mahsus, İstatistik ve Hazine-i Evrak, Maliye Müşavirliği ve Umur-ı Hukukiye kalemleri yer almaktaydı.

-Memurin ve Levazım Müdüriyeti: Merkez ve taşra memurlarına ilişkin sicil, tayin, izin, maaş vs. işlemlerle levazım işleri görülürdü.

-Muhasebe-i Maliye Müdüriyeti: Maliye bütçesini bu müdürlük hazırlar, merkezdeki masrafların tahakkuk işlemlerini yapardı.

-Muhasebe-i Umumiye Müdüriyet-i Umumiyesi: Muvazene-i Umumiye'yi (bütçe) hazırlar, defter-i kebiri tutar, defterdarların idare hesaplarını incelerdi.

-Düyun-ı Umumiye ve Muamelat-ı Nakdiye Müdüriyeti: Nakit işlemlerini idare eder, Hazine tahvili çıkarır, istikraz tasarılarını hazırlar, zat maaşlarını öderdi.

-Varidat-ı Umumiye Müdüriyeti: Aşar ve ağnam dâhil tüm vergi ve resimlerin tarh ve tahsili, gelir bütçesinin düzenlenmesi ile görevli idi.

-Emlâk-ı Emiriye Müdüriyeti: Varidat-ı Umumiye Müdüriyeti'nden ayrılarak kurulan bu birim Mîrî emlâkin esas defterini tutar, emlâkin muhafaza, idare, kira, satış ve takasıyla uğraşırdı.

---

[167] 1908 yılında Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın isteği ve Osmanlı Bankası'nın desteği üzerine Fransa Sayıştay eski Başkanı Mösyö Laurent, Osmanlı Devleti Maliye Nezareti'ne danışman olarak göreve getirilmiştir. Osmanlı mali sistemi üzerinde düzenlemeler yapmak için göreve getirilmiştir. Bütçe denetimi konusu üzerine eğilmiştir. Bkz.: Kutay Gücüm, "Paris'te Mali Tango: 1910 Osmanlı-Fransız Hazine Mücadelesi", **Teori Dergisi**, Mayıs, 2015, s. 54; Nursel Manav, "II. Meşrutiyet Döneminde Maliye Nezareti'nde Tensikat, Memurların Tepkisi ve Yeni Teşkilat Yapısı", **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, C. 2, S. 3, Ocak, 2018, s. 81.

[168] Mösyö Laurent'in hazırladığı layihada maliye teşkilatında dikkat çeken eksiklikler vardır. Sorumlulukların sadece nazıra ait olmasının diğer yetkilileri atıl kılmaktadır demektedir. Memurlar konusunda ise küçük işlerle çok fazla vakit kaybettikleri için diğer işlerde gecikmelerin olduğu yönündedir. Ayrıca dairelerin görevleri ve yetkileri de çağın gereklerine göre düzenlenmelidir. Nazır haricinde diğer çalışanların görev ve sorumluluklarında arttırmaya gidilmeliydi. Bu şekilde maliye teşkilatı gelir ve giderler konusunda daha etkili bir kontrol sistemine sahip olabilecekti. Bkz.: Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s.s. 15-16.

-Vezne-i Umumi Müdüriyeti: Tahsilat ve ödemeleri yürütür, defterlere kaydeder, Osmanlı Bankası ile olan cari hesabı tutardı.

-Muamelat-ı Umumiye-i Maliye Müfettişliği: Devletin tüm mali işlemlerini her açıdan teftiş ve gerekli gördükleri ıslahatı nezarete arzla görevli idiler.

-Islahat-ı Maliye Komisyonu: Nezaretten gönderilecek hususlar hakkında gerekli kanun, nizamname ve talimat layihalarını inceler ve düzenlerdi."[169]

Müdürlükler, olması gerektiği sayıda kalemlere ayrılmışlardır. Cavit Bey döneminde, *"Maliye Teftiş Heyeti"* hem düzenlenmiş hem de kesin bir şekilde işe başlatılmıştır. Maliye memurlarının eğitimli olması için *"Maliye Mektebi"* kurulmuştur. *"Rüsumat Emaneti"* ve *"Posta ve Telgraf Nezareti"*, 1909 senesinde genel müdürlüğe dönüştürülmüştür. Bağımsız bir şekilde "Maliye Nezareti"ne bağlanmışlardır. *"Defter-i Hakani (tapu) Nezareti"*, sadece mali yönleri ile *"Maliye Nezareti"*ne olan bağlantısı devam etmiştir. 1913 senesinde ise *"Defter-i Hakani Nezareti"*, *"Defter-i Hakani Eminliğine"* dönüştürülerek *"Maliye Nezareti"*ne bağlanmıştır. Bu şekilde 1912 yılında ilk kez çalışmalarına başlayan kadastro teşkilatı ile tapu teşkilatı da *"Maliye Nezareti"*ne bağlanmıştır. Benzer bir şekilde Reji (Tekel) İdaresi de 1913 senesinde *"Maliye Nezareti"*ne bağlanmıştır. Maliye teşkilatındaki bu düzenlemeler, milli hükümetin kurulmasına kadar ufak değişiklikler ile devam ettirilmiştir.[170]

Merkezde düzenlemeler bu şekilde olurken taşrada da yenilikler yapılmıştır. Vilayetlerdeki idare 1913 yılına kadar Tanzimat döneminde çıkarılan *"İdare-i Umumiye-i Vilayat Kanun-ı Muvakkatı"* kanununa tabi olmuştur. Kanuna göre, valiler padişah tarafından atanmaktadırlar ve bu valiler, askerlik ve adalet dışındaki her türlü işten sorumlu tutulmaktadırlar. Vergilerin valilerin kontrolünde toplanması ve hazineye katkıyı arttırmak da valilere verilmiş bir görev olmuştur.[171]

1913 yılına kadar devam eden kanuna göre vilayetler şu şekilde daha küçük bölümlere ayrılmıştır. Bunlar büyükten küçüğe olmak üzere; livalar, kazalar, nahiyeler ve köylerdir. Valiler, mutasarrıflar, kaymakam ve nahiye müdürleri, bu bölgelerde

[169] Serkan Ağar, **A.g.m.**, s. 427; Merkez maliye teşkilatı ve görevleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s.s. 17-25.
[170] **Osmanlı Devlet Teşkilatı'nın Kadim Bir Kurumu: Defterdarlık**, İstanbul Defterdarlığı Yay., İstanbul, 2016, s. 82.
[171] Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s. 25.

sorumluluk ve kontrol sahipleriydiler. Vilayetlerde genel yönetim ile mali yönetim beraber olarak sürdürülmüştür. Taşrada bulunan defterdarlar, valinin emirleri altında görevlerini sürdürürken aynı zamanda maliye nazırına karşı da sorumludurlar. Mutasarrıflar da valiler gibi padişah tarafından atanmaktaydılar. Mutasarrıflıkların altında görev yapan muhasebeciler, mutasarrıflara yardım ederek sancaklardaki mali işlerin yürütülmesine katkı sağlamışlardır.[172]

Vilayet merkezlerinde defterdarlıklar, kazalarda mal müdürlükleri, nahiyelerde ise mal kâtiplikleri çalışmalarda bulunmuşlardır. 1915 yılına gelinceye kadar merkezde umum müdürlüklerin sayısı dörde çıkarılmış, bir de hukuk müşavirliği kurulmuştur. Mali anlamda bir düzen sağlamak için çalışmalar yapılmış, bütçenin hazırlanması, görüşülmesi ve onaylanmasının ardından uygulamaya geçirilmiştir. I. Dünya Savaşı, bazı ihtiyaçların karşılanması konusunda sıkıntıya sokmuş ve beraberinde finansman sorunları oluşmuştur. Hazırlanan bütçelerin harcamaları karşılamakta yeterli olmaması sonucunda bütçe harici harcamalar yapılmıştır. Bu da mali düzenin tamamen bozulmasına neden olmuştur.[173]

Yukarıdaki paragraflarda aktarmaya çalıştığımız yeniliklerin hepsi *"bütçenin birlik prensibi"*ne uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde gelir ve giderler bir kanal üzerinden yönetilmiştir. Bu adımlar merkezi idarede merkezileşme alanında ciddi bir adım atılmıştır. Meşruti idareyle birlikte mali sistemde oluşan yeniliklerden birisi de "Millet-i Osmaniye'nin ilk defa olarak bir bütçeye sahip olmasıdır." Bütçe konusundaki bu yenileşme diğer bir anlamıyla, *"bütçe hakkı"*nın millete aktarılmasıdır. Maliye teşkilatının ıslahı, *"Divan-ı Muhasebat"*ın kurulması, sarftan önce vize uygulamasının kabul edilmesi, vergi yasalarının düzenlenmesi gibi yeniliklerin yanında bir de *"Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu"*nun hazırlanması, dönemin gereksinimlerini karşılama konusunda oldukça önemli olmuştur.[174]

Burada *"Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu"*ndan (Genel Muhasebe Usulleri Kanunu) bahsetmek de gerekmektedir. Bu kanun, II. Meşrutiyet döneminde getirilen önemli düzenlemelerden bir tanesi olmuştur. 1908 yılına kadar bütçe ve genel muhasebe usullerine ait uygulamalar, 1874 tarihli *"Devlet-i Aliyye'nin Bütçe Nizamnamesi"* ile *"Kuyud-u Hesabiyenin Suret-i İmlası"* (Muhasebe Kayıtlarının

[172] Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s.s. 25-26.
[173] Recep Temel, **A.g.t.**, s. 12.
[174] Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s.s. 7-8.

Yapılma Şekilleri) adındaki düzenlemelerle yürütülmüştür. 1909 yılı bütçesinden sonra gelişen en önemli olay, kamu mali yönetiminin bir yıllık değil sürekli olmasını sağlayacak bir kanunun çıkarılması olmuştur. *"Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu"* adı verilen bu düzenleme, daha önceki paragraflarda adından bahsettiğimiz Mösyö Laurent başkanlığındaki bir heyet tarafından hazırlanmıştır. 1862 yılında Fransa'da yürürlüğe konulan muhasebe genel kanununun tercüme edilmesi ve hali hazırda Osmanlı Devleti'nde kullanılan kanunların dikkate alınmasıyla yürürlüğe konulmuştur.[175]

1909 yılı bütçesinde bulunan bazı harcama ve gelir tahsili konusundaki ilkeler, bir yıllık süre için geçerli sayılmaktaydı. Bu da mali sistemin devamlılığı açısından sorun yaratmıştır. 1910 yılında bu sorunu çözmek için *"Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu"* kabul edilmiş ve daha sonraki yıllarda kullanılmak üzere muhasebe kanunları devamlı hale getirilmiştir. 1911 yılında ise bu kanun üzerine Düyun-u Umumiye borçları ve askeri harcamalar ile ilgili düzenlemeler eklenilerek *"Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanun-ı Muvakkatı"* oluşturulmuştur. Bu kanun da 1912 yılında yürürlüğe konulmuştur.[176]

"Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu", devletin tüm gelirlerinin idaresinde uygulanacak olan şartları içermektedir. Bununla beraber defter tutmanın, tahsil ve tediye[177] işlerinin yerine getirilmesinin memurlardan daha çok idarecilere uygun olduğu vurgulanmıştır. Bu kanunla beraber vergi tarhı ve tevzi[178], bütçe hazırlanması, uygulanması, devlet hesaplarının tutulması ve kontrol edilmesi ile ilgili koşullar yasa ile belirlenmiştir. Yasayla beraber, tüm devlet gelirlerinin hazinede toplanmasına ve tüm giderler yine hazineden çıkması koşulu belirlenmiştir. Ancak burada bir istisna yapılmış ve devletin dış borçlarının ödenmesi için ayrılan gelirler hazineden ayrı tutulmuştur. *"Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu"*, 1911 yılında devlet muhasebesi ile ilgili temellerin atıldığı ilk yasa olarak tarihe geçmiş ve 1927 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.[179]

---

[175] Erdoğan Öner, **A.g.e.**, s. 41.
[176] **A.g.e.**, s. 41.
[177] Para vb. bir şey verme, ödeme.
[178] Vergi tarhı, vergi potansiyelinin kişisel bazda hesaplanması anlamına gelmektedir. Vergi tevzi ise mükelleflere kolektif biçimde paylaştırılıp tahsil edilmesi anlamına gelmektedir. Detaylı bilgi için bkz.: Yakup Akkuş, "Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi Defterlerinden Vergi-i Mahsusa'ya Geçiş", **Tarih Dergisi**, S. 65, İstanbul, 2017, s.s. 29-62.
[179] Muharrem Öztel, **A.g.e.**, s.s. 9-10.

Meşrutiyet döneminde para ile ilgili yenilikler de yapılmıştır. 1916 senesinde kabul edilen *"Tevhid-i Meskukat"*[180] yasası ile Osmanlı sikkeleri bir düzene sokulmuştur. Yasaya göre, 1844 yılından öncesinde kalan bütün sikkeler tedavülden kaldırılmıştır. Tüm ödemelerde kullanılmak üzere 1 Altın Liranın 100 Gümüş Kuruşa denk geldiği kabul edilmiştir. Bu eşitleme ile beraber devlete yapılacak ödemelere de 300 Kuruşluk bir sınır getirilmiştir. Bu şekilde, taşrada değişik türlerde gümüş sikkelerle yapılan ödemelerde kullanılan farklı kur değerleri ortadan kaldırılmıştır. Osmanlı para birimi sadece altın üzerinden tanımlanmıştır. Böyle bir düzenlemeye gidilmiş olmasının sebebi, piyasadaki ufak paraların olmaması ve ufak para ticareti yaparak %10 komisyon ile para kazanan sarrafların önünün kesilmek istenmesidir. Ancak I. Dünya Savaşı sonuna kadar bu sorun ortadan kaldırılamamıştır.[181]

2. Bütçe Hakkının Osmanlı Devleti'nde Gelişimi ve Bütçe Uygulamaları

2.1. Bütçe Kavramı ve Bütçe Hakkının Batı'da Gelişimi

Bütçe ile ilgili çok farklı tanımlamalar yapılmakla beraber devlet bütçesi, 1050 sayılı *"Muhasebe-i Umumiye Kanunu"*nda[182] *"Devlet daire ve kurumlarının yıllık gelir ve gider tahminlerini gösteren ve bunların uygulanmasına ve yürütülmesine izin veren kanun"* tanımlamasıyla karşımıza çıkmaktadır. 5018 sayılı *"Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu"*nda[183] ise, belli bir süre için gelir ve gider tahminleri ile bu tahminlerin uygulanmasıyla ilgili usulleri gösteren belgeler olarak aktarılmaktadır.[184]

---

[180] Madeni paralarda gerçekleştirilen sadeleştirmeyi anlatmaktadır. Bu kanunla ilgili daha detaylı bilgi için bkz.: Melek Öksüz, "Amerikan Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nde Para Politikası ve Bu Doğrultuda Yapılan Düzenlemeler", **Türkiyat Mecmuası**, C. 26/1, 2016, s.s. 233-266.

[181] Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s. 8.

[182] Kanunun altıncı maddesinde tam olarak "Bütçe, Devlet devair ve müessesatının senevi varidat ve masarif muhammenatını gösteren ve bunların tatbik ve icrasına mezuniyet veren bir kanundur" denilmektedir. Bkz.: "Muhasebe-i Umumiye Kanunu", **Kanunlar Dergisi**, C. 5, 14.06.1927, s.s. 248-265.

[183] Kanunda bütçe tanımı; "Belirli bir dönemdeki gelir ve gider tahminleri ile bunların uygulanmasına ilişkin hususları gösteren ve usulüne uygun olarak yürürlüğe konulan belge" olarak ifade edilmektedir. Bkz.: "Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu", **Düstur**, T. 5, C. 42, S. 25326, 24.12.2003, s.s. 8659-8690.

[184] Esra Siverekli Demircan, "Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Kamu Mali Yönetiminde Türk Bütçe Sistemi ve Analitik Bütçe Sistemine Geçiş", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, S. 25, Ocak, 2005, s.s. 60-69.

Bütçe, İngiltere'de gelişmeye başlamıştır. Günümüz İngilizcesinde *"budget"*[185] olarak karşımıza çıkarken, Orta Çağ'da İngilizler *"çanta, torba"* anlamına gelen *"bouget"* kelimesini kullanmışlardır. Ancak 18. yüzyıldan itibaren İngiltere'de bu kelime *"budget"* olarak kullanılagelmiştir. İngiliz Maliye Bakanı eski dönemlerde kamu gelir ve giderleriyle ilişkili belgeleri deri bir çanta içerisinde meclise getirmekteydi. Bütçe görüşmeleri de bu çantanın açılmasıyla (opening the budget) başlamaktaydı. Yani bütçe, bir çantanın açılması gibi algılanmaktaydı. Günümüz İngiltere'sinde de Maliye Bakanı yaptığı bütçe takdim konuşmasını *"opening the budget"* diyerek açmaktadır.[186]

Bütçelerin gelişme aşamalarına baktığımızda modern bütçelerin oluşturulması, mutlakıyet yönetimlerinden demokratik parlamenter sistemlere geçiş sonrasında olduğunu görmekteyiz. Toplumların kendilerini ilgilendiren kararları almaları sürecinde oluşan güç yani parlamenter sistem, halkın gelir ve giderlerini belirleme hakkı olan bütçe hakkının da halka geçmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'ndeki bütçe hakkını gelişimini ele almadan önce, dünyada bütçe hakkının gelişimiyle ilgili sürece bakmakta fayda vardır.[187]

Dünya genelinde bütçe ve bütçe hakkının gelişimi aşamalarına baktığımızda, demokrasi ve parlamenter sistemlere geçiş sürecinde gösterdikleri gelişme ile paralel bir şekilde ilerlediği görülmektedir. Bu gelişmelerin tarihsel sürecine baktığımızda üç aşamadan geçerek günümüze ulaştığını görmekteyiz. Bunlar;

-Vergi ve diğer gelirlerin parlamentoda onaylanması,

-Gider kalemlerinin ödenek verme usulü ile parlamentoda onaylanması,

-Devletlerin gelir ve giderleriyle ilgili onay işlemlerinin her sene olmak üzere yine parlamentonun onayından geçmesidir.[188]

---

[185] Jean Baptiste Say (Fransız ekonomist), "budget" yerine "balance (denge)" kelimesini önermişse de kabul görmemiştir. Fransa'da ilk kez 1816 yılında, Osmanlı Devleti'nde ise ilk kez 1855 yılında bütçe kelimesi kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde daha önceki dönemlerde "muvazene defteri", "muvazene-i maliye", "muvazene-i umumiye" gibi farklı isimlerde kullanılmıştır. Bkz.: Cuma Çataloluk, "Batı Toplumlarında Toplumsal Yapı Değişimleri ve Bütçe Hakkının Gelişimi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 10, S. 2, 2008, s. 84.

[186] Mehmet Selim Bağlı, "TBMM'nin Bütçe Hakkı Kullanım Durumu: 5018 Sayılı Kanun Sonrası Bütçe Hakkı Kullanımında Etkinlik Düzeyinin Ölçümü", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Ekonomisi (Maliye) Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2014, s. 30.

[187] Hüseyin Güçlü Çiçek-Süleyman Dikmen, "Osmanlı Devleti'nde Bütçenin ve Bütçe Hakkının Tarihsel Gelişimi", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 11, Yıl 11, S. 2, 2015, s. 84.

[188] Erdoğan Öner, **A.g.e.**, s. 5.

2.1.1. İngiltere'de Bütçe Hakkının Gelişimi

Bütçe hakkı, İngiltere'de 1215 yılında ilan edilen Magna Carta[189] (Büyük Şart) ile gündeme gelmiştir.[190] Magna Carta'da belirtilen bütçe hakkı kavramıyla, kamunun hangi alanlara ne kadar para harcayacağı ve bu harcamalar için kamunun ne kadar yükümlülük altına gireceği, kamuyu temsil eden meclis tarafından belirlenmiştir. İngiltere'nin ardından Fransa, Almanya ve Amerika da bu hakkı kendi uygulamalarına dâhil etmiştir.[191]

1628 yılında *"Haklar Dilekçesi (Petition of Rights)"* ile beraber, gelirlerin ancak meclis onayı ile toplanabileceği şartı getirilmiştir. 1648 yılında bir devrim sürecine giren İngiltere'de, 1649 yılında I. Charles idam edilmiştir. Bunun sebebi, Kral I. Charles'in meclisin onayı olmadan vergi toplamaya başlaması ve bu durumun da tepkilere neden olmasıdır.[192]

18. yüzyıl İngiltere'sinde, vergiler de dâhil olmak üzere tüm gelirlerin parlamentonun onayından geçmesi düşüncesi yerleşmiştir. Ancak daha sonrasında gelirler gibi giderlerin de parlamentonun onayından geçmesi düşüncesi kendisine yer bulmuştur. Gelir ve giderlerin her sene meclis tarafından onaylanması da 1688 yılındaki ihtilalden sonra 1689 yılından sonra başlamıştır. 1688 yılından sonra önce askeri giderler, ardından da kamu giderleri bütçeye eklenmiş ve diğer gelişmelere göre geç de olsa, 1837 yılında tüm giderlerin meclisin onayından geçmesi sağlanmıştır.[193]

Bütçe hakkının gelişimi, elde edilmesi ve modern bütçeler oluşturulması konusunda uzun ve zorlu bir süreç yaşanmıştır. Bu süre zarfında İngiltere, hem modern bütçe sisteminin oluşmasında hem de siyasal sistemin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda kendine özgü bir kurumsal yapı da meydana getirebilmiştir. Dünya çapında oluşturulan meclislere baktığımız zaman İngiltere'nin bir model olarak

---

[189] İngiltere Kralı John tarafından kabul edilmiş ve kralların yetkilerini kısıtlayarak parlamentoya daha fazla yetki verilmiştir. Yasayla beraber vergi tarhı (vergi çıkarma) için halktan rıza alınması kuralı getirilmiştir. Bu da parlamento ile sağlanmıştır. Vergilerin onay hakkı ise İngiltere'de 1689 yılında kabul edilen "Bill of Rights" (Haklar Bildirgesi) ile tamamen yerleşmiştir. Magna Carta için bkz.: Ersan İlal, "Magna Carta", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 43, S. 1-4, 1968, s.s. 210-242.

[190] Aziz Konukman, "Türkiye'de Bütçe Hakkının Kullanımı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", **Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 1, Yaz, 2015, s. 24.

[191] Elif Ayşe Şahin İpek, "Bütçe Hakkının Kullanılması Bakımından TBMM'nin Bütçe Sürecindeki Rolünün Değerlendirilmesi", **Maliye Finans Yazıları**, S. 107, 2017, s. 70.

[192] Yiğit Karahanoğulları, "Birleşik Krallık'ta Merkezi Yönetim ve Bütçe Süreci", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 69, No. 1, 2014, s. 79; Ayrıca bkz.: Ali Gökhan Gölçek, "Bütçe Kavramı ve Bütçe Hakkı: Tarihsel Bir İnceleme", **Vergi Raporu**, S. 182, Kasım, 2014, s. 136.

[193] Erdoğan Öner, **A.g.e.**, s. 5.

görüldüğünü anlaşılmaktadır. Kamu maliyesindeki temel konu olan bütçe hakkı kavramının burada ortaya çıkarılması, diğer devletler için bir örnek teşkil etmiş ve bütçe hakkının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.[194]

2.1.2. Fransa'da Bütçe Hakkının Gelişimi

Bütçe hakkının Fransa'daki gelişimi İngiltere'ye göre daha geç olmuştur. Ortaçağ Fransa'sında kralın özel gelirleri bulunmaktaydı ve krallar da bununla yetinmek durumundaydı. Krallar, ancak savaş gibi olağanüstü zamanlarda vergilere başvurabilmekte ancak bu durum da geçici olmaktaydı. İlk olarak 14. yüzyılda kralın genel bir vergi koyabilmesi için, bu vergiyi halk meclisinin (Etat Generaux) onayına sunması şartı getirilmiştir. Bu şart 16. yüzyılda kalkmış ve 1789 yılındaki ihtilale kadar kral vergi uygulamalarına kendisi karar vermiştir. 1789 ihtilali ile beraber "milletin rızası olmadan hiçbir vergi alınamaz" ilkesi benimsenmiştir.[195]

Fransa'da modern anlamda bir bütçe hazırlanması 1816 yılında gerçekleşmiştir. Bu yılda bir bütçe hazırlanmış, onaylanmış ve uygulanmıştır. 1816 yılı, Fransa'nın *"yenileşme ve onarım (restorasyon)"* dönemine denk gelmektedir. Hükümete verilen harcama yetkisi ise 1817 yılında gerçekleşmiş ve bu hak, yürütme yetkisinin bir gereği olarak verilmiştir. 1827 ve 1831 yıllarında bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Hazırlanan bütçelerde hizmet çeşitlerine göre programlar düzenlenmiştir. 1831 senesinde bakanlıkların ödenekleri onaylaması yerine, harcamaların bölümler halinde onaylanması uygulaması getirilmiştir. 1831 yılından itibaren hükümetin yasama gücü ile bütçe hazırlama, görüşme ve onaylama görevleri net bir şekilde ortaya koyulmuştur. Böylece meclis, bütçe ile ilgili her alanda tam bir yetkiye sahip olmuştur.[196]

2.1.3. Almanya'da Bütçe Hakkının Gelişimi

Almanya'da bütçe hakkının gelişmesi erken dönemlerde olmuştur. 1300'lü yıllarda köylülerden alınan yüksek vergiler, köylülerin örgütlenmesine neden olmuştur. 1525 yılına gelindiğinde ise köylülerin ayaklandığı görülmektedir. Bu ayaklanma sonucunda 12 maddeden oluşan bir program açıklanmıştır. Köylüler;

[194] Yiğit Karahanoğulları, **A.g.m.**, s.s. 79-80.
[195] Cuma Çataloluk, **A.g.m.**, s.s. 86-87.
[196] **A.g.m.**, s. 88.

vergilerin oldukça yüksek olduğu için fakirleştiklerini, çalışmalarının ve emeklerinin boşa gittiğini, İncil'de yer almayan tüm vergilerin kaldırılmasını, vergilerin halktan istenirken zenginlik oranlarının kontrol edilmesini istemişlerdir. Bu programın sonucunda düzenli vergi toplama çabasına girilmiştir.[197]

Günümüz anlamında olmasa da Almanya'da ilk bütçe düzenlemeleri 1689 yılında başlamıştır. Prusya'da mülk, gelir ve giderlere bir bütçe içerisinde yer verilerek bir çalışma gerçekleştirilmiştir. 1848 yılında ise bütçe, İmparatorluk Anayasası içerisinde kendisine yer bulmuştur. I. Wilhelm dönemine gelindiğinde, meclis kurulmuş ve bu meclisle beraber bütçe oluşturulması fikri resmi olarak kabul edilmiştir. 1871 Bismarck Anayasası'nda yer alan bütçe sistemi, daha sonra 1919 yılında Weimar Anayasası'nda da devam ettirilmiştir. Almanya'daki şartların değişmesi sonucunda Weimar Anayasası'ndaki bütçe kararları yeterli gelmeyince 1922 yılında *"Reich Bütçe Kanunu"* çıkarılmış ve bütçeler konusunda eksik görülen yerlerde düzenlemeler yapılmıştır. Daha sonra, 1969 yılında bir reform yapılmıştır. Ancak 1922 yılındaki *"Reich Bütçe Kanunu"* hükümleri temel alınmıştır.[198]

2.1.4. ABD'de Bütçe Hakkının Gelişimi

1782 senesine kadar İngiltere'nin bir kolonisi olarak yaşayan ABD, 1773 senesinde gelişen bir vergi isyanı sonrasında 1787'de bağımsızlığını kazanmıştır. İngilizler tarafından Amerikan kolonilerinden alınan vergiler, bağımsızlık konusunda yol gösterici olmuştur. 1765 yılında getirilen *"Pul Vergisi"* sonucunda Amerikalı kolonistler, hem bu vergiye hem de şeker vergisine olan tepkilerini göstermişlerdir. Bu tepki ile İngiliz mallarına karşı bir boykot hareketi başlatılmıştır. *"Taxation without representation"* (temsilsiz vergileme olmaz) anlayışı gelişmiştir. Çünkü parlamentoda Amerikalı kolonileri temsil edecek hiçbir vekil bulunmuyordu. Bu sebeple, Amerikan devriminin başlamasına neden olan mali olay, bir vergileme sistemi olmuştur.[199]

Amerikan Bağımsızlık Savaşı böylece başlamış ve 1783 yılında gerçekleştirilen antlaşma ile Amerika'nın bağımsızlığı tanınmıştır. Ayrıca vergi ve

---

[197] Nihat Falay, **Maliye Tarihi**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989, s. 48.
[198] Hüseyin Güçlü Çiçek-Sibel Mutlucan Sayın, "Federal Alman Bütçe Sistemi ve Bütçe Reform Çalışmaları", **Maliye Dergisi**, S. 163, Temmuz-Aralık, 2012, s. 292.
[199] Tülin Canbay-Güneş Çetin Gerger, "Batı'da Bütçe Hakkının Gelişiminin Toplumsal Yapının Değişimi Üzerindeki Etkileri", **Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler**, Ed. Kemal Çelebi, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yay., Ankara, 2012, s.s. 170-171.

bütçe hakkı da Amerika toplumunun temsilcilerine verilmiştir. 1800-1912 yılları arasında ABD bütçe sistemi, her federal dairenin kendi bütçesini kongreye sunması yoluyla gerçekleşmekteydi. Başkan, bu bütçe tekliflerini değiştiremiyordu. Kongrede ise ödenekler aşırı derecede ayrıntılanarak yürütme organının kuvvet ve yetkilerini kısıtlamaya çalışmıştır.[200]

1950'ye gelinceye kadar gelir ve giderler ayrı bir şekilde sunulurken 1950'den sonra bütçe taslağı birleştirilerek sunulmuştur. 1965 yılında sistem değiştirilmiş, 1970 yılında ise *"Amerikan Bütçe Dairesi"*nin adı *"Yönetim ve Bütçe Dairesi"* yapılmıştır. ABD'de bütçe sistemindeki değişiklikler daha sonra da devam etmiştir.[201] *"Sıfır esaslı bütçeleme"* adında bir sistem geliştirilmiş ve ilk olarak tarım bakanlığında uygulanmıştır. 1977 yılında da ABD'nin tüm bakanlıklarında bu sistem kullanılmıştır. Bütçeleme sistemindeki bu düzenlemeler günün gereklerine göre sürekli olarak geliştirilmeye devam etmektedir.[202]

2.2. Osmanlı Devleti'nde Bütçe Hakkının Gelişimi

2.2.1. Tanzimat Dönemi'ne Kadar Bütçe Uygulamaları

Günümüz parlamento sistemlerinde bütçe denildiğinde akla gelen şeyler, yürütme tarafından kamu için harcama yapma ve bu harcamalar için vergi toplama yetkileridir. Yürütme, bu yetkisinin güçler ayrılığı ilkesine dayanan yasama organından almaktadır. Bütçeler, bir sonraki senenin harcamalarını belirleyen programlardır. Modern anlamda yapılan Türk tarihi çalışmaları, Osmanlı Devleti merkezi hazinesinin gelir ve giderlerini gösteren belgeleri ortaya çıkarmıştır. Senenin son aylarında veya ilk aylarında hazırlanan bu hesaplara genel olarak bütçe denilmiş olsa da bazı tarihçiler bu belgelere bütçe denilemeyeceğini vurgulamışlardır. Adına bütçe denilen merkezi hazine kesin hesapları, modern anlamda hazırlanan bütçelere göre oldukça farklıdır. Ancak Mehmet Genç ve Erol Özvar'a göre bu belgelere bütçe denilmesinde herhangi bir sakınca yoktur.[203]

---

[200] Güngör Özcan, "Bütçe Hakkının Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Türkiye Ve Seçilmiş Ülkelerdeki Tarihsel Gelişiminin Değerlendirilmesi", **3. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı**, Muğla, Nisan, 2019, s. 283.
[201] Filiz Giray, **Maliye Tarihi**, Ekin Yayınevi, 2014, s. 68.
[202] Cuma Çataloluk, **A.g.m.**, s. 92.
[203] Mehmet Genç-Erol Özvar, **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 2**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, Ağustos, 2006, s. 7.

Bütçe denildiğinde akla gelen ilk özellikleri ise siyasi, hukuki ve iktisadi bir kavram olduğudur. Bütçe için, farklı dönemlerde farklı isimler tarafından değişik adlandırmalar yapılmıştır. Bu çeşitliliğin sebebi, iktisadi bilimlerin gelişmesi ve devletlerin bulundukları coğrafyalarda ekonomiyi oluşturan etkenlerin değişiklik göstermesidir. Bu tanımlamalar yapılırken daha çok bütçelerin fonksiyonlarına bakılmıştır. Modern bütçe tanımlamasında; devlet, vilayet, belediye vs. gibi kamu tüzel kişileri ile özel ya da yarı özel kuruluş veya toplulukların belli süre içerisinde gelir ve giderleri üzerindeki tahminleri vurgulanmıştır. Bütçeler temel olarak tahdit, tahmin, tezvin ve tasdik olarak dört aşamada oluşturulmaktadır. Tahdit; belirli bir zaman için bütçeler belirlenmesini, tahmin; geleceğe dönük olarak gelir ve giderlerin öngörülmesini, tezvin; gelir ve giderlerin dengeye oturtulmuş bir cetvel olduğunu, tasdik ise bütçenin meclis tarafından onaylanmasını içermektedir.[204]

Osmanlı Devleti, tarih sahnesine bir Türk-İslam Devleti olarak çıkmaktadır. Birçok alanda Selçuklu devlet sisteminden örnekler alarak bir yönetim biçimi oluşturmuştur. İlk zamanlarından beri belirli gelirlere karşın belirli giderler hesaplanmıştır.[205] Ordunun düzenlenmesi ve toprak düzeni için oldukça önemli bir sistem olan "tımar", devletin temel gelir kaynağı durumundaydı. Gider kalemlerinden en önemli pay savaş masraflarına, devletin genel harcamalarına ve devlet görevlilerine verilen ücretlere dayanmaktadır.[206]

Osmanlı Devleti kurulduğu zaman önemli sayılabilecek bir maliyeye sahip olmuştur. Bu yapı içerisinde oluşturulan gelir ve gider cetvelleri nitelik olarak hesap cetveli olarak görülmektedir. Bu cetveller için bütçe tanımlaması yapmak, farklı görüşler olsa da genele baktığımızda, oldukça zordur. Devletin siyasi ve iktisadi yapısına uygun olarak oluşturulan ilk bütçelere Tanzimat döneminde rastlamaktayız. Ancak bu daha sonraki satırlarda anlatılacaktır.[207]

---

[204] Erdoğan Keskinkılıç, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Bütçeleri Üzerine Genel Bir Bakış", **OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Ankara, 2003, S. 14, s. 319.

[205] Bu dönemde şer-i ve örf-i vergilerden oluşan kamu gelirleri bütçeyi oluştururken, yapılacak olan harcama miktarını kamu gelirleri belirlemektedir. Bkz.: Esra Siverekli Demircan, **A.g.m.**, s. 61.

[206] Esra Siverekli, "Osmanlı Devleti'nde Bütçe Uygulamaları", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 18, Yıl: 2002, s. 97.

[207] Esra Siverekli Demircan, "Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Kamu Mali Yönetiminde Türk Bütçe Sistemi ve Analitik Bütçe Sistemine Geçiş", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, S. 25, Ocak, 2005, s. 61.

Osmanlı Devleti'nde hazırlanan bütçelerde, İslami bütçe anlayışının hüküm sürdüğü görülmektedir. İslam kanunlarının uygulandığı Osmanlı Devleti'nde İslami mali sistem sürdürülmüştür. Devletin en önemli gelir kaynakları zekât, öşür, haraç ve cizye olmuştur.[208] Bu gibi gelirlerin nerelerden toplanacağı ve hangi alanlara harcanacağı belirlenmiştir. Gelir ve giderlerin belirli bir düzen içinde olsa da bütçe denilemeyeceği, ancak kuruluştan itibaren hesapların kontrol altında olduğu görülmektedir. Osman Bey'in oğlu Orhan Bey'e verdiği öğüt "Hiçbir işe gereğinden fazla para harcamamaya bilhassa özen göster. Devlet hazinesini dolu tutmaya özen göstermelisin. Bunun için de devlet gelirlerini arttırıcı tedbirlere başvurmalısın" şeklinde olmuştur.[209]

14. yüzyıldan itibaren 19. yüzyıl sonuna kadar bütçe hesapları için kullanılan *"merdiven"* veya *"çıkarma"* sistemleri olmuştur. Merdiven sisteminde öncelikle gelir ve giderler yazılmaktaydı. Gelir gider toplamının altına ise bu toplam hesabı veren kalemler yazılmaktaydı. Sistemde gelir ve giderler aynı zamanda kaydedilerek karşılaştırma olanağı arttırılıyordu. İnsan kaynağının azlığı ve vilayetlerden merkeze gönderilen bütçelerin İstanbul'a geç ulaştırılması, merdiven sisteminin çalışmasına engel teşkil etmiştir. 1882 yılında *"çift yanlı kayıt"* adı verilen bir sisteme geçiş yapılmış ancak devletin son zamanlarında bile yaygın bir şekilde kullanılamamıştır.[210]

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren her yıl mali kayıtlar tutmaya özen göstermiştir. 16, 17 ve 18. yüzyıllara ait hesaplara arşivlerden ulaşılabilmektedir. Önemli bir kısmıyla ilgili çalışmalar da yapılmıştır. Bu yüzyıllardaki bütçeler genel olarak yılsonu veya son döküm olarak nitelendirilmektedir. Gelir ve giderleri gösteren hesap cetvelleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik bir yöntem olan bu bütçe çalışmaları, bir yıllık sürede oluşan gelirleri ve bu gelirlerden ne kadarının harcandığını göstermektedir.[211]

Osmanlı Devleti'nde uygun birimlerce hazırlanan bütçeler aslında hesap özeti şeklindedir. 16. Yüzyılda hazırlanan bütçeler, mali yılsonlarında çıkarılmış birer *"umumi muhasebe cetvelleri"* olarak görülmektedir. 15. yüzyıldan itibaren yılsonu

---

[208] Müslüm Parlak-Zeliha Parlak, **A.g.m.**, s. 22.
[209] Metin Meriç, "Osmanlı Bütçe Sistemi", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 8, S. 1, İzmir, 1993, s. 227.
[210] Yakup Akkuş, **A.g.m.**, s. 124.
[211] Harun Şahin, "Osmanlı Bütçe Sisteminin Tekâmülü", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Volume 6, Issue 2, February, 2013, p. 856.

gelir ve giderlerini gösteren cetveller hazırlansa da bunlar birer bütçe değil, kesin hesaptır. Bu cetveller her ne kadar modern anlamda bir bütçe sayılmasa da, devlet gelir ve giderlerini göstermeleri bakımından bazı araştırmacılar tarafından bütçe diye anılabilmektedir.[212]

Osmanlı Devleti'nde de bu belgeler bütçe olarak isimlendirilmeyerek *"İcmal-i Varidat ve Masarifat-ı Hazine-i Amire"* veya *"Muhasebe-i Varidat ve Masarif-i Hazine-i Amire"* olarak kullanılmışlardır. Öte yandan zaten dünya genelinde 16 ve 17. yüzyıllarda bütçe ismi kullanılmamaktaydı. Harun Şahin'in, Ö. L. Barkan'dan aktardığı *"Osmanlı İmparatorluğu gibi mutlakiyetçi bir idare rejiminde, milli hâkimiyet ve murakabe esası üzerine kurulmuş, modern devletlerdeki ruh ve şekliyle hakiki bir bütçenin bahis mevzuu edilemeyeceği aşikârdır*" cümlesiyle, Osmanlı Devleti'nde uygulanan mali sistemin tam anlamıyla bir bütçe sistemi olmadığı anlaşılmaktadır.[213]

Osmanlı Devleti'nde yıllık gelirler ile giderlerin önceden tahmin edilmesi çok uzun süre mümkün olmamıştır. Günümüzde gelir ve giderleri kontrol ederek bazı ekonomik ve mali amaçların hayata geçirilmesi için devlet tarafından bir araç olarak kullanılan bütçeler, Osmanlı'da oluşturulmamıştır. Bunun yerine merkez hazineye ait olan gelir ve giderlerin sene sonundaki kesin hesap durumlarını gösteren belgeler hazırlanmıştır. Bu belgeler için Ö. L. Barkan çalışmalarında, *"bütçe defterleri"* adını vererek kullanmıştır.[214]

Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamıyla bir bütçe hazırlanıp hazırlanmaması sürekli tartışma konusu olmuştur. Bunun yanında ilk bütçe yılıyla ilgili de tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmaların sebebi daha çok Osmanlı Devleti'nin hesapları kaydederken safi usulü benimsemesi ve tahsis prensibine dayandığı için Osmanlı'nın gerçek gelir ve giderlerinin tam olarak gösterilmemesi olmuştur. *"Batılı anlamda ilk bütçe"*, *"modern anlamdaki ilk bütçe"*, *"bütçe hakkına uygun ilk bütç*e" gibi başlıklar altında birçok fikir ortaya atılmıştır.[215]

Batılı anlamdaki ilk bütçenin 1863-1864 mali yılına ait olduğu, modern anlamdaki ilk bütçenin ise II. Meşrutiyet döneminde 1909 yılı bütçesi olduğu

[212] **A.g.m.**, pp. 856-857.
[213] **A.g.m.**, p. 857.
[214] Erdoğan Öner, **A.g.e.**, s. 9.
[215] Tekin Akdemir-Şahin Yeşilyurt, "Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Bütçe Açıkları Sorunu ve Mali Konsolidasyon Uygulamaları", **Maliye Dergisi**, S. 174, Ocak-Haziran, 2018, s.s. 242-243.

aktarılmaktadır. Arşivlerde ortaya çıkan belgelere göre ilk Osmanlı Devleti bütçesi çalışmasını Ömer Lütfi Barkan[216], 1527-1528 yılı bütçesi ile yapmıştır. Daha sonra Halil Sahillioğlu[217], 1524-1525 yılı bütçesini ortaya çıkarmıştır. 2006 yılında, Mehmet Genç ve Erol Özvar'ın[218] ortak çalışması ile daha eski olan 1509-1510 yılı bütçesi çalışılmıştır. Bu çalışamadan on yıl sonra yani 2016'da ise Baki Çakır[219], şu ana kadar çalışılan en eski Osmanlı bütçesi olan 1495-1496 yılı bütçesini ortaya çıkarmıştır.[220]

Osmanlı Devleti klasik döneminde bitçe yılı ile ilgili sorunlar da yaşanmıştır. Bütçeler, net bir şekilde güneş yılına göre hesaplanmaktaydı. Osmanlı Devleti ise miladi takvimi sadece Hıristiyan devletler ile olan yazışmalarında kullanmışlardı. Osmanlı maliyesi, uzun yıllar boyunca hem güneş hem de ay yılını karıştırarak bir mali yıl oluşturmuşlardır. Güneş yılını hazine gelirleri için kullanırlarken, ay yılı ise harcamalara ve genel olarak da ulufe dağıtımında kullanılmıştır. Bu iki farklı yılın arasında 11 gün gibi bir farklılık oluşmaktaydı. Osmanlı maliyecileri bunun farkında olsalar da gelir ve giderlerin denk olması durumunda bunun bir sorun yaratmayacağını düşünüyorlardı. Ancak durum öyle olmamıştır. Bütçe gelirleri güneş yılı ile hesaplanırken giderler için ay yılı kullanılmıştır. Bir yıl için çok sorun teşkil etmese de, bu 11 günlük gider birikerek 8 yılda 3 ay, 33 yılda ise 1 yıllık fark yaratmıştır. Bu durumu çözmek için 33 yılda bir takvim düzenlemesi yapılmaktaydı. Bu mali yılı düzeltmenin, bu gün farkının birikiminden kaynayan (sıvışan) yılı atlamanın bir çözüm olmadığı görülmüştür. Yani otuz üçüncü masraf yılını karşılayan bir gelir yılı bütçesi olmadığı için mali olarak sıkıntılar yaşanmıştır. *"Sıvış yılı"*, ulufelerin ödenememesi, iç buhranlar, askeri sorunlar, sosyal huzursuzluklar ve para ayarlamaları gibi sorunlara neden olduğu için ekonomiyi etkilemiştir.[221]

Osmanlı klasik döneminde bütçedeki harcamaları gelirlerin belirlediğini daha önceki paragraflarda vurgulamıştık. Ancak bu sadece normal durumlarda bu şekilde belirlenebilmiştir. Olağanüstü durumlarla karşılaşıldığında bütçe için yeni bazı

---

[216] Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, S. XV, 1-4, 1953, s.s. 251-329.
[217] Halil Sahillioğlu, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 41, S. 1-4, İstanbul, 1985, s.s. 415-449.
[218] Mehmet Genç-Erol Özvar, **A.g.e**.
[219] Baki Çakır, "Osmanlı Devleti'nin Bilinen En Eski (1495-1496) Bütçesi ve 1494-1495 Yılı İcmali", **Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies**, XLVII, İSAM, İstanbul, 2016, s.s. 113-145.
[220] Tekin Akdemir-Sahin Yeşilyurt, **A.g.m.**, s. 243.
[221] Daha fazla bilgi için bkz.: Halil Sahillioğlu, **A.g.m.**, s.s. 417-418; Halil Sahillioğlu, "Sıvış Yılı Buhranları", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 27, S. 1-2, 1967, s.s. 75-111.

uygulamalar yapılmıştır. Bu dönemde bütçe hazırlama görevi defterdarlık idaresine verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde mali teşkilatın kuruluşu I. Murat dönemine denk gelmiştir. Defterdarlık, her ne kadar I. Murat ile duyulsa da asıl kullanılmaya başlanıldığı dönem II. Murat dönemi olmuştur. Fatih Sultan Mehmet döneminde ise Baş Defterdarlık makamı kurularak mali idareye yeni bir düzen getirilmiştir. Defterdar ise devletin maliyesi ve hazinesinden sorumlu tutulmuştur.[222]

Osmanlı Devleti bütçe sistemine bakıldığında merkezi devlet bütçesi, eyalet bütçesi ve vakıflar bütçesi olarak üç kısma ayrıldığını görebilmekteyiz. Eyaletlerde hazırlanan bütçeler düzenli olarak merkeze gönderilmekteydi. Eyalet ve vakıf bütçeleri merkezi bütçeden ayrı olarak hazırlanmaktaydı. Merkezi devlet bütçesi de eyalet ve vakıf bütçelerinin toplanmasıyla elde edilmekteydi. Bütçeler tamamlandıktan sonra defterdar tarafından padişaha sunulmuştur. Cetvelin başında bir "mukaddime" bulunmuştur. Bu mukaddime, *"bütçe kanunu"* olarak kabul edilmiştir.[223]

Osmanlı Devleti, Tanzimat'a kadar olan dönemde İslam ülkelerinin, daha sonraki dönemlerde de halef oldukları Türk ve Hıristiyan devletlerin etkisinde kalmıştır. Yapılan çalışmalara bakıldığında, Avrupa ülkelerinde gelişen bütçe anlayışı gibi Osmanlı Devleti'nde de bütçe anlayışının halktan gelen tepkilere göre gelişmediğini, yenileşme yolunda çaba harcayan devlet adamlarının fikir ve uygulamalarını görmekteyiz.[224]

Osmanlı Devleti'nin klasik mali sistemi, birçok sıkıntılar ve değişimlerle beraber 17. yüzyılın ikinci yarısına kadar ayakta kalabilmiştir. Yine bu dönem içerisinde merkezde ve taşrada bulunan orduların iyi idare edilmesi sonucunda girilen savaşlardan genellikle başarı ile ayrılmışlardır. 1645 yılında Girit Savaşı ile girilen mücadelelerin seyri değişmiştir. Artık daha uzun ve masraflı savaşlar dönemine girilmiştir. Girit Savaşı, 25 yıl sürmüş ve 1669 yılında sonuçlanabilmiştir. Daha sonra başlayan Erdel İsyanı, Osmanlı Devleti'ni yıllarca uğraştırmıştır. Avusturya ile 1663 yılında, 1672 yılında Lehistan ile savaşa girilmiş ve bu savaşlar 1676 yılına kadar sürmüştür. 1678-1681 yılları arasında Ruslarla savaşılmıştır. 1683 yılında Avusturya ile tekrar bir savaşa girilmiş, ancak daha sonra Lehistan, Rusya ve Venedik de bu

[222] Esra Siverekli, "Osmanlı Devleti'nde Bütçe uygulamaları", **Erciyes Üniversitesi İktisadi…**, s. 102.
[223] **A.g.m.**, s. 103.
[224] **A.g.m.**, s. 104.

savaşa dâhil olmuştur. Daha da büyüyen savaş, Osmanlı'nın yenilgileriyle ancak 1699 yılındaki Karlofça Antlaşması ile sonuçlanabilmiştir.[225]

Bu savaşlarla beraber Osmanlı mali sisteminin eksik yönleri de ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı maliyecileri, 17. yüzyıldan itibaren daha önce hiç karşılaşmadıkları oranlarda bütçe açıkları ile karşılaşmışlardır. Bu açıkların kronik bir hal almasına rağmen Osmanlı maliyecileri durumu çözmek yerine aynı sistem içerisinde kalarak atlatmayı düşünmüşlerdir. Başvurulan çareler, iç hazineden borçlanma ve paranın tağşişi olmuştur. Bu çareler de yeterli olmayınca zoraki bir şekilde ülke zenginlerinden ve devlet adamlarından alınan "imdadiye" adında bir iç borçlanma çeşidine başvurulmuştur. 17. yüzyıl sonunda ise farklı çözümler bulunması gerektiği anlaşılmaya başlamıştır. Bu da *"Malikâne Sistemi"*[226] olmuştur.[227]

18. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti ekonomisinde düzelmeler görülmüştür. Ancak bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren bozulmalar başlamıştır. Düzelmelerin görüldüğü dönemde savaşlardaki galibiyetler, bozulan tımar sistemi sonucunda vergi kaynaklarının mukataalaştırılması, yani bütçeye nakit girişi sağlanması ve yeni vergiler koyulması gibi etkenler başrolü oynamışlardır. Aynı yüzyılın ikinci yarısında ekonomide yaşanan bozulmanın sebebi ise sıkça yapılan savaşlar olmuştur. Bu sebeple bütçe açıkları oluşmuş ve bu açıkları kapatmak için parada tağşiş yapılmıştır. Tağşiş, maliyetli bir uygulama olduğu için enflasyon yükselmiş, bu da dış ticaretin azalmasına ve dolayısıyla vergi gelirlerinin azalmasına neden olmuştur.[228]

Osmanlı Devleti, 18. yüzyılda malikâneciler, ayanlar ve sarraflar ile bir mücadele içerisine girmişlerdir. Devlet gelirlerinin az bir miktarı devlet hazinesine girerken büyük kısmı bu aracıların elinde kalmaktaydı. Bu kişiler, bütçelerdeki dengesizliğe ve bütçe açıklarına neden olmuşlardır. Bu açıkları kapatmak için bazı yollara başvurulmuş, ölen askerlerin terekelerine el koyma uygulamasını getirmişlerdir. Esasen bu hak öteden beri devletin elinde bulunmuş, ancak

---

[225] Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)**, Alan Yay., Mayıs, 1986, s. 32.

[226] Başdefterdar tarafından Ocak 1695 yılında yayınlanan bir ferman ile duyurulmuştur. Bu sistemin amacı sıkça değişen mültezimlerin daha fazla kâr etmek amacıyla bozdukları vergi sistemini düzeltmek olmuştur. İltizamların bir mültezime hayat boyu olmak şartıyla verilmesi bu sistemin temelidir. Devlet, bu sistem vasıtasıyla nakit ihtiyacını hem satış sırasında hem de her yıl düzenli olarak aldığı vergi ile sağlamak istemiş ve açık arttırma usulü ile bu sistemi geliştirmiştir. Daha geniş bilgi için bkz.: Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yay., İstanbul, 2000, s.s. 100-142.

[227] Yavuz Cezar, **A.g.e.**, s. 33.

[228] Şahin Yeşilyurt-Mehmet Cural "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bütçe Dengesinin Gelişimi: 1643-1918", **AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. XVII, S. 2, Yıl: Aralık 2015, s. 165.

uygulanmamıştır. 1770 yılından itibaren ise bu yetkisini kullanmaya başlamış ve zengin kişilerin terekelerine el koyulmuştur. 1768-1774 yılları arasında Rusya ile yapılan savaşa kadar Osmanlı bütçesinin fazla verdiği görülmüştür. Ancak bu savaşın uzun sürmesi ekonomiyi etkilemiş ve bütçe açıklarının oluşmasına neden olmuştur. Savaştan yenik çıkan Osmanlı Devleti, hem maliyeti azaltmak hem de Rusya'ya tazminat ödemek için *"esham"* adında bir uygulama ile iç borçlanmaya başvurmuştur.[229]

Tanzimat dönemine kadar hazırlanan bütçelerin özelliklerine bakıldığın en önemli özelliklerinden birinin, bütçelerin genellik (kapsamlılık) prensibine uymamasıdır. Osmanlı'da hazırlanan bütçeler devletin tamamını içermemekteydi. Merkezi idareden ayrı olan birçok kamu muhasebesi bulunmaktaydı. Bu yüzdendir ki hazırlanan bütçeler devletin tüm gelir ve giderini göstermemekte, sadece merkezi idarenin gelir ve giderlerini içermekteydi. Bunlara kısaca dönem sonu kesin hesap cetveli de denilebilmektedir. Bütçelerin bir diğer özelliği iki farklı takvimin kullanılmasıyla oluşan düzensizliktir. Tanzimat dönemi öncesi bütçelerinde bulunan gelir ve gider kalemleri yıllara göre farklılık göstermiş ve bir birlik sağlanamamıştır. Bir başka özelliği de, bütçelerdeki en önemli harcama kısmını savunma giderleri oluşturmuştur. Asker maaşları, ulufeler ve cülus bahşişleri, bütçelerde önemli bir yer tutmuştur.[230]

Osmanlı Devleti'nde bütçe kavramı, devletin gelir ve giderleri konusunda bilgi edinebilmek, padişahların harcamalarında israftan kaçınmasını sağlamak, hazine işlemlerine bir düzen getirmek olarak görülmektedir. İslam mali esaslarına göre hazırlanan bir şeriat bütçesi olmakla beraber, günümüz anlamında bir bütçe anlayışından söz etmek yanlış olacaktır. Tanzimat'a kadar gerçek manasıyla bir bütçenin yapılamayışı, şeriata bağlı bir mali sistem takip edilmesine, düzenlenen bütçelerin dönem sonlarında bir tür hesap cetveli olmasına, hazırlanan cetvellerin bir yıl düzenine sahip olmamasına ve gelir-giderlerin farklı sürelere göre kaydedilmesi sonucu mali sorunlara ve karışıklığa neden olmasına bağlıdır.[231]

---

[229] Esham kelime olarak pay-hisse anlamlarına gelmektedir. Mukataalardan alınan vergilerin faiz denilen bir kısmının kişilere muaccele adı altında satılması yöntemidir. Bkz.: Şahin Yeşilyurt-Mehmet Cural, **A.g.m.**, s.s. 165-166.

[230] Erdoğan Öner, **A.g.e.**, s.s. 13-14.

[231] Esra Siverekli Demircan, "Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Kamu Mali Yönetiminde Türk Bütçe Sistemi ve Analitik Bütçe Sistemine Geçiş", **Muhasebe ve Finansman…**, s. 62.

2.2.2. Tanzimat Döneminde Bütçe Uygulamaları

Bütçeler, bir devletin gelir ve giderlerinin daha kolay anlaşılmasına yardımcı olan hesaplamalar ve belgelerdir. Üretim, ticaret, milli gelir, ekonomik gelişme ve değişimleri takip ve kontrol etmeye yarayan istatistiki bilgilere sahiptir. Tanzimat döneminde bu istatistiki bilgiler yetersiz olsa da, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin gelir ve giderlerini bulabileceğimiz başlıca gösterge olmuştur. Tanzimat döneminde başlayarak daha sonraki dönemlerde geliştirilen reformlar, modern anlamda bir mali yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır.[232] Oluşan bu mali yapı, daha sonra kurulacak olan Cumhuriyet döneminin de mali anlamda temellerini oluşturmuştur.

III. Selim dönemi olan 1798-1808 yılları arasında başlayan ve 1808-1839 yılları arasında olan II. Mahmut döneminde devam etmiş olan yenileşme çabaları arasında mali konulara yeterince yer verilmemiştir. 1838 yılında *"Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye"* kurulmuş ve sonrasında mali alanda ıslahat çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılından sonra da bu çalışmalar güçlenerek devam etmiştir. Batılı anlamdaki ilk bütçe çalışması da bu dönemde İngilizlerin etkisi ile hayata geçirilen Tanzimat yeniliklerinin neticesinde oluşmuştur. 1855 yılındaki Kırım Harbi ve 1881 yılında Osmanlı Devleti'ne yerleşen Düyun-u Umumiye, bütçe gelişmeleri konusunda katkı sağlamıştır.[233]

Osmanlı Devleti'nin her yıl gelir ve giderleri belirten bir cetvel hazırladığını daha önceki paragraflarda belirtmiştik. Ancak çoğu zaman bu defterlere uyulmadığı görülmüştür. Vergiler konusunda ılımlı olma koşulu ilk olarak 3 Kasım 1839 tarihli *"Gülhane Hatt-ı Hümayunu"* ile kendisine yer bulmuştur. Devletin mali yapısının iyi bilinmesi gerektiği ve bunun da bütçe hazırlanması ile olacağı belirtilmiştir. Bu şekilde, halk temsilcilerinin devletin gelir ve giderlerini bilmesi konusu, yani *"bütçe hakkı"*, batının da etkisi ile kabul edilmiştir.[234]

1838 yılında Başdefterdarlık yerine Maliye Nezareti'nin kurulmasında iki önemli neden vardır. İlki, belirli olan devlet giderlerine göre belirli hazinelerden oluşan yapıyı ortadan kaldırarak gelir ve giderleri tek bir çatı altında toplamak olmuştur. İkincisi ise, taşrada oluşan kötü mali şartları düzeltmek için merkezden

---

[232] Aslıhan Nakiboğlu, "20. Yüzyıla Girerken Osmanlı Bütçeleri: Bir Karşılaştırma", **Akademik Bakış Dergisi**, S. 31, Temmuz-Ağustos, 2012, s. 2.
[233] Cuma Çataloluk, "Osmanlı Devlet Bütçesi", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 3, 2015, s. 507.
[234] Metin Meriç, **A.g.m.**, s. 228.

yönetimin oluşturulması olmuştur. Halkın sırtına yüklenen vergileri ve bu vergilerin toplanmasını kontrol altında tutmak, yolsuzlukları önlemek oldukça önemli bir hal almıştı. Bunu ortadan kaldırmak için tek hazine ile her şey merkeze bağlanmaya çalışılmıştır. Tanzimat'la beraber merkezileşme temel amaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber Tanzimat, ülkenin her yerinde aynı anda uygulanamamıştır. Zaten bazı eyaletler *"müstesna ve mümtaz"* eyaletler olarak geçmekte ve bu eyaletlerden eskiden beri vergi alınmamaktadır. Tanzimat Fermanı ile düzenlenen mali sistem öncelikli olarak Anadolu ve Rumeli'nin geniş bir kısmını oluşturan yakın eyaletlerde uygulanmıştır.[235]

Tanzimat Fermanı ile birlikte mali konuların düzeltilmesi içi çalışmalar yapılmıştır. Vergilerin keyfi bir şekilde alınamayacağı, herkesin ödeme gücüne göre vergi toplanması, padişah ve sarayın özel harcamalarının ayrı bir şekilde hesaplarının tutulacağı konuları bu Ferman ile ortaya çıkmıştır. Bu özellikler, dolaylı ya da dolaysız olarak bütçe hakkının konuları içerisine girmektedir. Ancak daha bütçe ismi genel olarak kullanılmamaktadır. Modern anlamda bütçe anlayışı için gerekli olan hazırlık, görüşme, onay ve kontrol edilmesi gibi özellikler 1855 yılında görülmeye başlanılmıştır.[236]

Bütçe isminin Tanzimat döneminde kullanılmaya başlanmasıyla ilgili olarak Ahmet Lütfi Efendi'nin[237] sözleri örnek olarak gösterilebilir. Bazı iktisatçılara göre 1864 yılında bütçe kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Ancak 1850 yılında bu kelimenin Osmanlı maliyecileri tarafından bilindiği görülmüştür. Ahmet Lütfi Efendi'nin bütçe kelimesi kullanımıyla ilgili şu sözlerini aktaran Erdoğan Keskinkılıç'ın makalesinde; *"... O seneye (1850) gelinceye kadar bu husus için yapılan deftere Muvazene Defteri itlak olunur idi. Vükela ve bazı me'murinden Avrupa usulüne münhemik ve meslek-i frenganeye salik olanlar beyninde ecnebilere hoş görünmek için ma'nalı ve ma'nasız usul ve adat-ı milliyemizi terkle, Avrupa gidişine talid moda hükmüne girmeye başladığı sırada, bu muvazene lafının dahi terkile, yerine "Bütçe" lugat-ı ecnebiyesinin vaz'ı ol vakit Meclis-i Vükelayı epeyce işgal etmiş idi.*

[235] Erdoğan Öner, **A.g.e.**, s. 21.
[236] Metin Meriç, **A.g.m.**, s. 228.
[237] Ahmet Lütfi Efendi, 1232 (1816-17) yılında İstanbul'da doğmuştur. Hendesehane-i Berriye (kara mühendishanesi) kayıt ettirilse de askeri eğitimleri başaramayacağını anlaşılınca okuldan alınmıştır. Medresede eğitimine devam etmiş ve sekiz sene sürmüştür. Çeşitli görevlerde bulunmuştur ancak tanınması Osmanlı tarih yazıcılığı (vakanüvislik) ile 1825-1879 tarihleri arasını kaleme aldığı "Lütfi Tarihi" ile olmuştur. Ahmet Lütfi Efendi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz.: Münir Aktepe, **Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, C. IX, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1984.

İşte o seneden bed' ile bütçe i'tiyad olmuştur. Bütçenin suret-i tanzimi için Tanzimat Meclisinden on üç bendi havi muahharan kaleme alınan nizamname-i mahsusun nusha-i adidesi gazetelerle neşr ve ilan kılınmıştır"[238] cümleleri yer almaktadır. Buna göre, bütçe kelimesinin tanındığı ancak yaygınlaşarak kullanılmaya başlanmadığı düşünülebilir.

Ahmet Lütfi Efendi'ye göre, 1849-1850 yılı için Rumi takvime göre gelir ve giderleri gösteren bir bütçenin hazırlanmış ve bütçe özetlerinin *"Meclis-i Ali"*de tartışıldıktan sonra bütçe padişaha sunulmuştur. Bütçedeki açıkların kapatılması için 13 maddelik bir bütçe kanunu hazırlandığı da anlatılmaktadır. Osmanlı maliyesinin çağdaşlaşması açısından önemli bir isim olan Lütfi Efendi, bütçe kelimesinin kullanılması konusunda ise dönemin bürokratlarının Avrupa hayranlığı ile ilişkili olduğunu vurgulamaktadır.[239]

Tanzimat öncesi dönemlerde hazırlanan devlet bütçeleri taşradaki gelir ve giderleri içerisine almamıştır. Tanzimat'ın ilanıyla beraber buralardaki gelir ve giderler de bütçe içerisine alınmıştır. Bu durum, tımar sahalarının küçülmesi, merkezin kontrollerinin artması, hazinenin tek çatı altında toplanması ile açıklanmaktadır. Tanzimat Fermanı'yla beraber tek hazine[240] uygulamasına geçilmiş, tımar ordusu yerine merkezi ordu kullanılmış ve vilayet bütçeleri ile ilgili düzenlemeler yapılmıştır.[241]

Tek hazine sistemine adım atıldıktan sonra gerçekleştirilen en önemli yeniliklerden biri 1846 yılında hazırlanan bütçelerde tahmin özelliğinin kullanılması olmuştur. Daha önceki satırlarda da birçok kez dediğimiz gibi, önceki dönemlerde hazırlanan ve gerçekleşmiş gelir ve giderleri gösteren belgeler birer bütçe değil, kesin hesap cetvelleridir. Bu bakımdan günümüz anlamıyla bütçe tanımı içerisinde girmemektedir. Modern bütçe sisteminde, geçmişe yönelik olmayıp geleceğe yönelik tahminler yer almaktadır. Tahmin özelliği, Osmanlı Devleti'nde ancak 1846 yılında görülmüştür. Ancak burada, *"bütçe hakkı"*na dayanılmadığı için modern anlamda

[238] Erdoğan Keskinkılıç, **A.g.m.**, s. 320-321.
[239] Erdoğan Keskinkılıç, **A.g.m.**, s. 321.
[240] 1840 yılında gelir ve giderleri kontrol eden Redif ve Mansure Hazineleri ile Hazine-i Amire birleştirilerek Maliye Hazinesi'nin tüm gelir ve giderleri yöneten tek hazine sistemine geçilmiştir. Bkz.: Tevfik Güran, **A.g.m.**, s. 215.
[241] Yakup Akkuş, **A.g.m.**, s.s. 126-127.

hazırlanan bir bütçe olduğunu söyleyememekteyiz. Bu anlamda gerçekleştirilen ilk bütçe, daha sonraki sayfalarda ele alacağımız 1909 yılı bütçesidir.[242]

Hazinelerdeki birleşmeler sonucunda bütçede birlik prensibine uygun adımlar atılmaya başlanmıştır. 1845 yılında hazırlanan nizamnameler, modern anlamda bütçe oluşturma yolunda önemli gelişmeler olarak görülmüştür. Tanzimat ile beraber belirlenen çerçevelerde her yıl düzenli bir şekilde bütçeler hazırlanması kararlaştırılmıştır. Gelir ve gider kalemleri, günümüz maliye bakanlığına denk gelen Maliye Nezareti tarafında hazırlanmıştır. Gelir kalemleri içerisinde eyaletlerden toplanan cizye, ağnam, aşar ve gümrük vergileri bulunmaktadır. Giderlere bakıldığında ise askeri, idari, taşra ve merkez memurlarına ödenen maaşlar ve sultanın harcamaları olarak görülmektedir.[243]

Tanzimat döneminde, gelir ve giderlerle ilgili ilk tahmin 1841-42 yılında yapılmıştır. Anılan yıllardaki gelirler 5.629.110 iken giderler 5.670.740 lira olarak kaydedilmiştir. Tanzimat dönemindeki ilk bütçe ise 1846-1847 mali yılı için hazırlanmıştır. Bu yıldaki gelir ise 6.250.000 lira iken giderler 6.247.181 olarak görülmektedir. Bu yılda gelirlerin ve giderlerin artışta olduğu anlaşılmaktadır. Tanzimat döneminin son bütçesi olan 1875-1876 mali yılı bütçesinde gelirlerin 23.882.940 lira olduğu görülürken giderler 28.929.095 lira olmuştur. Bütçelerdeki açıkların artmasının nedeni Kırım Savaşı'dır. Bu savaşın ardından Tanzimat dönemi sonuna kadar büyüyen bir açık oluşmuştur. Gelirlerdeki artışın nedenleri ise tarımsal üretimin artması, 1838 Ticaret Antlaşması'nın[244] imzalanması ve ayni yükümlülüklerin yerine nakdi yükümlülükler getirilmesidir. Bunlar, gelirlerdeki artışların temel sebepleri olarak görülmektedir. Giderlerdeki artışın sebepleri ise

[242] Yakup Akkuş, "Osmanlı Devlet ve Vilayet Bütçeleri (1840-1913) Nasıl Okunmalıdır?", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, S. 40, Ağustos, 2013, s. 150.
[243] Aslıhan Nakiboğlu, **A.g.m.**, s. 3.
[244] Sanayi Devrimi gerçekleştiren İngiltere, üretim malları için yeni pazar arayışına girmiştir. Bu nedenle Osmanlı pazarında serbest dolaşım hakkına sahip olmayı amaçlamıştır. Aynı zamanda sanayisi için gerekli olan malları da sorunsuz bir şekilde karşılamak amacındaydı. Osmanlı Padişahı II. Mahmut ise Osmanlı Devleti ile Avrupa kapitalizmini kurumsallaştırma hedefini gütmekteydi. Bu karşılıklı çıkar ilişkisi içerisinde Londra'da bulunan Osmanlı sefirine, İngilizlere geniş ayrıcalıklar tanıyan bir antlaşma yapması emri verilmiştir. Balta Limanı'nda Dışişleri Bakanı Mustafa Reşit Paşa ile İngiliz Büyükelçisi Ponsoby tarafından 16 Ağustos 1838 tarihinde Serbest Ticaret Antlaşması imzalanmıştır. Bkz.: Çağlar Keyder, **Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne**, İletişim Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2005; Osmanlı Devleti'nin uluslararası ticareti ile iç ticareti arasındaki engelleri, bu Antlaşma ile devlet eliyle azaltılmıştır. Bkz.:Donald Quartaert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İletişim Yay., Çev. Ayşe Berktay, 3. Baskı, İstanbul, 2004, s. 191.

iktisadi yatırımların yapılması ve devlet alımlarının piyasa fiyatı üzerinden yapılması olmuştur.[245]

1845'te Meclis-i Vâlâ ve Maliye Nezareti'nin görevi, bütçe hazırlamak olarak belirlenmiştir. Meclis-i Vâlâ'nın bu görevi 1854 yılında oluşturulan Meclis-i Tanzimat'a aktarılmıştır. 1855 yılında modern bütçe oluşturmaya yönelik kararlar, *"Hazine-i Celile'nin Muvazene Defterinin Suret-i Tanzimine Dair Nizamname"*de[246] yer almıştır. Nizamname'nin içeriğinde, devlet gelirlerinin toplanması ve giderlerin kontrol edilmesi işlerinin meclis tarafından yapılması yer almıştır. Kesin hesapları ise *"Meclis-i Muhasebe-i Maliye"* kontrol etmeye başlamıştır. Nizamnamede bütçe kelimesi kullanılmayarak bunun yerine *"Muvazene Defteri"* kullanılmıştır. Her yılın gelir ve giderleri bu defter içerisinde yer almıştır. Padişahın onayından geçen bütçe, Maliye Nezareti tarafından uygulamaya sokulmuştur. Muvazene defterleri, her yıl mart ayından iki ay önce hazırlanarak hükümete sunulmaktaydı. Daha sonra hükümet, bu defterleri Meclis-i Tanzimat'a göndermiştir. Bütçeler burada, idarelerden memurlar, Meclis-i Vâlâ'dan birkaç kişi ile görüşülmüştür. Bu görüşmeler mali yılbaşından bir hafta önce bitirilmekteydi. Hazırlanan bütçe taslağı en son olarak padişaha gönderilmiş ve onayına sunulmuştur.[247] Tüm bu düzenlemelere rağmen bahsi geçen nizamname tam olarak uygulanamamıştır.[248]

Islahat-ı Maliye Komisyonu, 1859 yılında kurulmuş ancak 1860 yılında adı *"Hazine-i Meclis-i Âlisi"* olarak değiştirilmiştir. Zorlukla çalışmakta olan bu komisyon, ülkeyle ilgili olarak mali ve iktisadi bilgilere tam olarak erişememiştir. Bazı daireler tarafından hazırlanan ancak değerlendirilmesi çok güç olan rakam ve bilgilerle beraber 1863-1864 mali yılında modern anlama yakın bir bütçe hazırlanabilmiştir.[249]

Ancak bu bütçenin başka bir amaca hizmet ettiği anlaşılmaktaydı. Bu bütçeyi uygulamak için gerekli olan teşkilat ve organizasyon Osmanlı Devleti'nde kurulamamıştır. Bu teşkilatın olmamasına rağmen bütçe hazırlanması, daha çok dış borçlanmanın kolaylaştırılması için yapılmıştır. Buradaki amaç, Osmanlı Devleti'nin

---

[245] Şevket Kamil Akar, "Osmanlı Maliyesinde Bütçe Uygulaması", **Osmanlı (İktisat)**, C. 3, s.s 566-567.
[246] Bu nizamname maddeleri için bkz.: Hüseyin Güçlü Çiçek-Süleyman Dikmen, **A.g.m.**, s.s. 89-91.
[247] İpek Doğan, "Türkiye'de Performans Esaslı Bütçeleme: Sorunlar ve Öneriler", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Çorum, 2018, s. 25.
[248] Bedi Necmeddin Feyzioğlu, **Nazari, Tatbiki, Mukayeseli Bütçe**, 6. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 27.
[249] Harun Şahin, **A.g.m.**, s. 861.

mali yapısını borç alabilecek devletlere göstermek olmuştur. Bu ve bundan sonraki bütçeler fazla öneme sahip olamamıştır. Sebebi ise bütçelerin onaylanmasında atama ile gelen yöneticilerin söz sahibi olması ve son olarak da padişahın mutlak iradesine sunulan belgeler olmasıdır.[250]

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nda bütçe ile ilgili olarak düzenli bir şekilde hazırlanması yer almaktadır. Ferman'da *"... saltanat-ı seniyyenin beher sene için varidat ve masarifat defterinin tanzim ve iraesi hakkında muahharen bir nizam-ı mahsus yapılmış olduğundan bunun temam-i icra-yı ahkamına itina olunması..."* gibi cümleler yer almıştır. Görüldüğü gibi Tanzimat döneminde gerçekleştirilen her yenilikte bütçe hazırlama ve uygulama gibi konularda çalışmalar yapılmaya çalışılmıştır. Daha önce yayınlanmış olan bütçe nizamnamesinden sonra 1874 yılında ikinci kez bir nizamname daha yayınlanmıştır. Bu nizamnamenin ardından zaten Tanzimat döneminde bütçe ile ilgili düzenlemeler bitmiş ve I. Meşrutiyet dönemi ile Kanun-u Esasi yürürlüğe konulmuştur. Bütçe ile ilgili diğer düzenlemeleri 1876 yılında ilan edilen Kanun-u Esasi'de görmekteyiz.[251]

1855 yılı ile 1874 yılı nizamnamelerini beraber değerlendirdiğimizde 1855 yılındaki nizamnamede olan *"Meclis-i Tanzimat"* ve *"Meclis-i Umumi"*nin yerini Bütçe Komisyonu'nun ve *"Meclis-i Vükela"*nın aldığını görmekteyiz. Tanzimat döneminde tahmin, sınırlama, denkleştirme ve onaylama gibi bütçe uygulamaları kabul görmüş olsa da bütçe hakkı konusunun meclise bırakılmaması gibi uygulamalarda ilerleme kaydedilememiştir. Hem *"Meclis-i Tanzimat"*ta hem de *"Meclis-i Umumi"*de halkın temsilcisi olan kimseler yoktur. Bütçeyi kontrol eden kişilerin devletin önemli isimlerinden ve bazı bankerlerden oluştuğu görülmüştür. İstanbul Bankası ve mali kurum temsilcileri arasında yabancılar da komisyonda yer almıştır.[252]

1855 ve 1874 yılları nizamnamelerinde vergiler iki şekilde sınıflandırılmıştır. Bunlar dolaylı ve dolaysız vergiler olmuşlardır. Bu vergiler arasındaki farklılık şahıs ve mal farkına dayanmaktaydı. Vergi matrahı bir kişi ise bu kişinin sermayesine ve yıllık geliri hesaba katılmakta ve bu da dolaysız vergi olarak alınmaktaydı. Vergi

---

[250] Harun Şahin, **A.g.m.**, s. 861.
[251] Şevket Kamil Akar, "1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Maliyesi", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 1998, s. 9.
[252] Hüseyin Güçlü Çiçek-Süleyman Dikmen, **A.g.m.**, s. 91.

matrahı mal olduğunda ise kişinin sermayesi ve yıllık gelirinin bakılmadan, doğrudan olarak maldan alınmış ve bu da dolaylı vergi sınıfına girerek peşin alınmıştır. Bu uygulamalar ile günümüz uygulamaları arasında fark vardır. Günümüzde dolaylı vergiler harcamalar üzerinden alınırken dolaysız vergiler gelir ve servet üzerinden alınmaktadır.[253]

2.2.3. I. Meşrutiyet Dönemi Bütçe Uygulamaları

23 Aralık 1876 tarihinde yürürlüğe konulan ve Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi, 119 maddeden oluşmaktadır. Toplum ve toplum tarafından seçilen kişilerce bağımsız olan bir yasama organı ve kurucu bir meclis tarafından düzenlenmiştir. Padişah, elinde olan hükümdarlık haklarını kendisinin isteği ile düzenlenmesi ve sınırlandırılmasını kabul etmiştir. Bu anayasa ile beraber bütçe hakkı da Osmanlı Devleti'nde yasal bir zemine oturtulmuştur.[254]

II. Abdülhamit, 1876 yılında Meclis-i Mebusan'ın açılışında yaptığı konuşmada ülkenin mali durumu ile ilgili şunları söylemiştir: *"Babam I. Abdülmecit Tanzimat'ı başlatıp ülkenin huzur içerisinde refaha ulaşması için gereken tedbirleri almış, işler de iyiliğe gider olmuşken Kırım Savaşı çıktı. Savaş dolayısıyla harcamalar arttı. O zaman değin kimseye bir akçe borcu olmayan hazinemiz borçlanmak durumunda kaldı. Borç kapısı işte böyle açıldı. Ama iç ve dış gailelerin sonu gelmedi. Devlet mali sıkıntıyı yenemedi. Ödemeler durduruldu. Bu tutum dürüst bir hareket sayılmaz. Borç yaparak finansman, o günü, o anı kurtarır ama geleceği sıkıntıya sokar. Bu sıkıntı bizim tahta çıktığımız şu anda bütün ağırlığıyla karşımızdadır. Biz, istibdat idaresine son vermeyi meşveretin (demokrasinin), bütün bu güçlükleri yenmeye kadir olacağına inandığımız için karar verdik. Hepinizde ricam şudur: El ve gönül birliği ederek gerekli tedbirleri alın; çıkması yararlı olacak yasaları çıkarın, mali reform yapın, ülkeyi bu sıkıntılı durumdan kurtarın."* [255]

II. Abdülhamit, ülkenin mali durumu ile ilgili yukarıdaki sözleri sarf ederken bütçe ile ilgili olarak da şunları söylemiş ve vekillere tavsiyede bulunmuştur: *"Hâlbuki meclisinize verilen bütçeden dahi malumunuz olacağı veçhile idare-i maliyyemiz pek*

[253] Yakup Akkuş, "Modern Dönem Osmanlı Maliyesine Analitik Bir Bakış", **İstanbul İktisat…**, s. 127.
[254] Hüseyin Güçlü Çiçek-Süleyman Dikmen, **A.g.m.**, s. 91.
[255] Bedri Gürsoy, "100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ord. Prof. Şükrü Baban'a Armağan**, İstanbul, 1984, s. 17-18.

ziyade müşkilat ve teessürata düçar olduğundan, evvel-be-evvel bu müşkülattan kurtulmaklığımıza ve i'tibar-ı malimizin iadesi esbabına delalet edecek tedabirin ve o sırada, ıslahat-ı müsta'celeyi meydana getirecek tahsisatın ta'yin ü ittihazına müttefikan sa'y ü ihtimam etmenizi tavsiye ederim." [256]

Osmanlı Devleti'nin mali durumu, II. Abdülhamit'in yukarıda sözleriyle ortaya konulmuştur. Kanun-i Esasi'den sonra ise bütçe ile düzenlemeler yapılmış günümüz bütçe hakkına yakın olan kanunlar getirilmiştir. Bütçe hakkı denildiğinde akla gelen vergiler toplanması ve bunların harcanacağı alanlar ile harcama miktarlarının belirlenmesi olmuştur. Osmanlı Devleti'nde oldukça geç bir dönem olarak sayabileceğimiz 1876 yılında ilan edilen Kanun-ı Esasi ile bu hakkın tanındığını görmekteyiz. Kanun-ı Esasi'nin 20, 25, 96 ve 97 numaralı maddeleri, vergilerin onaylanması ve bütçe hakkı ile ilgili konuları içermektedir. Bu maddelerle beraber bütçe hakkı ve vergi onay hakkı açık ve net bir şekilde kabul edilmiştir. 98 ve 102. maddelerde ise bütçelerin her yıl hazırlanması ile gelir ve gider bölümleri ayrı olarak onaylanması kararı alınmıştır.[257]

1876 yılında yürürlüğe konulan ilk anayasa ile günümüz bütçe anlayışına daha yakın olan bir bütçe sistemi getirilmiştir. Anayasa'daki hükümlere bakıldığında Fransız Anayasası'ndan esinlendiği görülmektedir. Bu anaysa ile bütçe hakkı konusundan oldukça önemli bir adım atılmıştır. Osmanlı Devleti ve sonrasında da Türkiye Cumhuriyeti ile devam eden tarihsel süreç içerisinde Meclis-i Mebusan yani Millet Meclisi'nden geçen ilk bütçe, adı geçen anayasa ile gerçekleştirilmiş olan 1877-1878 mali yılı bütçesi olmuştur.[258]

1876 Anayasası ile kesin hesap kanunu ve Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) denetim sistemleri getirilmiştir. Bu kanunlara göre;

Hesab-ı kati (kesin hesap) kanunu ile en geç dört yıl sonra hükümet tarafından meclise sunulması,

Divan-ı Muhasebat ile devletin gelir ve giderleri üzerinde kontrolü sağlayan kişilerin hesaplarının incelenmesi, bütçe içerisine giren dairelerin sal (yıl)

---

[256] Bülent Arı, "Meclis-i Mebusan'ın Açılış Töreni ve II. Abdülhamid'in Açış Nutku", **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2011, s.s. 292-293.
[257] Nurullah Karta, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bütçe Uygulamaları ve Bir Yıllık Maaş Örneği", **PressAcademia Procedia (PAP)**, V. 7, 2018, s. 405; Kanun-i Esasi'de yer alan bütçe ile ilgili maddeler için bkz.: Hüseyin Güçlü Çiçek-Süleyman Dikmen, **A.g.m.**, s.s. 92-94.
[258] Cuma Çataloluk, **A.g.m.**, s. 510.

muhasebelerini[259] inceleyerek bunlar hakkındaki raporun meclisi sunulması kararlaştırılmıştır.[260]

1876 Anayasası ile padişaha, bütçeleri onaylama ve önceki bütçenin bir yıl daha uygulanması yetkisi verilmiştir. Bu dönemde bütçe, öncelikle Meclis-i Mebusan tarafından ele alınmış ve mecliste tartışılarak bir karara bağlanmıştır. Süreç sonunda ortaya konulan bütçe padişahın onayına sunulmuştur. Padişah da ya bütçe taslağını aynen kabul etmiş ya da tekrar görüşülmek ve düzenleme yapılması üzere sadrazama göndermiştir. Bütçeler konusundaki son söz padişaha ait olmuştur.[261]

Bunun nedeni, padişah tarafından 3 ay gibi kısa bir sürede meclisin süresiz tatil edilmesi olmuştur. Bunun sonucunda, kısmen de olsa meclise verilmiş olan vergi ve bütçe hakları padişaha geçmiş ve 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet'e kadar bu şekilde devam etmiştir. Yabancı devletlere olan borçları kontrol eden Düyun-u Umumiye'nin varlığı, vergi ve bütçe haklarına müdahale etmiştir. Bu dönemde her yıl bir bütçe düzenlenmiştir. Ancak bu bütçeler hayale yakın bir tahmine dayanması, harcamaların kanunlara aykırı olarak yapılması gibi nedenlerden dolayı bu bütçeler adeta birer formalite olarak kalmıştır.[262]

I. Meşrutiyet döneminin ilk bütçesi, 1876-77 mali yılı için yapılmıştır. Gelir 22.027.470 lira iken giderler 25.726.240 olarak tahmin edilmiştir. Savaş yılı olan 1877-78 mali yılı, bütçe ölçeği diğer dönemlere göre yüksek olmuştur. Gelirler 20.070.965 lira iken giderler olağanüstü harcamalarla beraber 46.283.240 lira olmuştur. 1876-96 yılı arasında dünyada oluşan buhran, Osmanlı Devleti'nin dış ticaretini de etkilemiştir. Bu kötü durum, 1897 Yunan savaşı nedeniyle 1898 yılına kadar devam etmiştir. Osmanlı Devleti, giderlerini karşılamak için dış borçlanmaya ve kısa vadeli avans alma yöntemine başvurmuştur. Bunun yanında vergilerde de artışa gidilmiş ve yeni vergiler getirilmiştir. Bu şekilde bütçe açıkları kapatılmaya çalışılmıştır.[263]

I. Meşrutiyet dönemi büyük bir ümit yaratarak gelmiş olsa da çok kısa sürede Meclis'in kapatılması ile bu ortam bozulmuştur. Bütçe hakkı konusunda önemli bir adım atılmış ve kanunlar ile yasal bir temel oluşturulmuştur. Ancak tüm bu olumlu

[259] Her yıl daire ve vilayetlerden gelen muhasebelerdir. Bkz.: Serkan Ağar, **A.g.m.**, s. 421.
[260] Erdoğan Öner, **A.g.e.**, s. 31; Esra Siverekli Demircan, **A.g.m.**, s. 63.
[261] Harun Şahin, **A.g.m.**, s. 862.
[262] Erdoğan Öner, **A.g.e**., s.s. 31-32.
[263] Şevket Kamil Akar, "Osmanlı Maliyesinde Bütçe Uygulaması", **Osmanlı…**, s.s. 568-569.

gelişmeler, meclisin tatil edilmesi ve bütçelerdeki onaylama ve harcama gibi hakların padişahın idaresine geçmesi ile uygulama olanağı bulamamıştır. Bu dönemde bütçe konusunda gelişme kaydedilmiş olsa da uygulanma safhası daha çok II. Meşrutiyet dönemi ile beraber yaşanacaktır.

III. BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE BÜTÇE UYGULAMALARI VE BORÇLANMALAR

1. II. Meşrutiyet Döneminde Bütçenin Gelişimi

II. Meşrutiyet döneminin ünlü Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey, *"Her devlet, bir mali senenin geçmesinden evvel, o senenin gelir ve harcamalarının neden ibaret olacağını belirler. Gelir ve harcamaların takdir ve tahminini içine alan kanuna "mali denge kanunu" yahut "bütçe" adı verilir. Bütçede tayin edilen gelir çeşitlerinin dışında, mali sene içinde bir çeşit gelir ortaya çıkarmak, bütçede belirli olan vergilerin oranını değiştirmek uygun olmadığı gibi, zaruri olan olağanüstü sebepler mevcut olmadıkça harcamalar için de bütçeden ayrılan tahsisat derecesini geçmek kesinlikle uygun olamaz. Her bütçede gelirlerin harcamayla dengeli olmasına dikkat ve itina göstermek, bütçeyi düzenlemekle mükellef olanların en birinci vazifeleridir."* demektedir.[264]

Osmanlı Devleti'nde bütçe hakkının 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi ile ortaya çıktığı görülmektedir. Bu hak ile beraber vergilerin hangi şartlarda ve oranlarda toplanacağı ile bu meblağın nerelere harcanacağı belirlenmiştir. Kanun-i Esasi'de belirlenen yasalara göre bütçeyi gerçekleştirme görevi, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan'dan oluşan Meclis-i Umumiye verilmiştir. Bütçe konusunda her ne kadar yenilikler yapılmış olsa da uygulanma ortamı bulanamamıştır. Vergi toplama ve bunların harcama yetkisi yine padişahın elinde olmuştur.[265] Bütçe hakkının kullanılmaya başlanması, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra olmuştur.[266]

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda bir bütçenin hazırlanması, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Meşrutiyet'in 1908 yılında ilan edilmesinin ardından meclise sunulan ilk bütçe olan 1909 yılı bütçesi, tarihimizde hazırlanan ilk modern bütçe olarak kabul edilmektedir. Daha önceki dönemlerde Batılı

[264] Mehmet Cavit Bey, **İktisat İlmi**, Liberte Yay., İstanbul, 2001, s. 333.
[265] Nurullah Karta, **A.g.m.**, s. 405.
[266] Rıdvan Akın, "TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 2, Ocak, 2013, s.s. 1-40.

anlamda gerçekleştirilen bütçeler olmakla beraber, günümüz bütçe prensiplerine uygun olması bakımından 1909 bütçesi önem arz etmektedir. Bu bütçe, genellik ve birlik prensibi ile bütçe hakkına uygun olarak hazırlanan ilk bütçe olmuştur. Böylece Osmanlı maliyesi birden çok bütçeye sahip olma, gelirleri toplama ve harcama gibi düzensiz uygulamalardan kurtulmuştur. Bu düzensiz uygulamalar ülkeyi zor duruma düşürmüş hatta krizlere de sokmuştur. Oysa 1909 yılı bütçesi, Cumhuriyet döneminde hazırlanacak olan bütçelerin temellerini oluşturması bakımından önemlidir.[267]

Osmanlı Devleti'nin geleneksel mali yapısına bakıldığında gelir önceliğinin, giderlerden fazla olduğu görülmüştür. Bir bütçe hazırlanacağı sırada öncelikli olarak gelirlere bakılmıştır. Bir sonraki aşamada ise gelirlere göre gider miktarları tartışılmıştır. Ancak bu önceliklerin 1909 yılından sonra değiştiği görülmektedir. 1909 yılında modern anlamda hazırlanan bütçe ile ilk kez olarak giderlere öncelik verilmiştir.[268]

İbrahim Fazıl'ın kaleme aldığı "*Büdce"* adlı eserinde bu durumu şöyle aktarmaktadır: *"Efrad, bütçelerini yaparken öncelikle gelir miktarı tayin edilir ve masrafını ona uydurarak bir miktar tasarruf etmek istenir. Yani amiyane tabirle efrad, "ayağını yorganına göre uzat!" deyimi ile hareket etmiştir. Ancak devlet, öncelikle kendi ihtiyacını belirlemelidir ki mükellefinden ne kadar fedakârlık talep edeceğini belirlesin."*[269] İbrahim Fazıl, fertler için öncelikle gelirlerine bakmasını anlaşılabilir bulsa da devletler için savunduğu fikir, öncelikle masrafların belirlenmesi yolunda olmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından *"Usul-i Muhasebe-i Umumiye Kanunu"*[270] 1910 yılında hazırlanarak önceki düzenlemelere göre daha geniş çaplı bir

---

[267] Biltekin Özdemir, **Osmanlı Devleti Dış Borçları: 1854-1954 Döneminde Yüz Yıl Süren Boyunduruk, 1854-1914 Borçlanmaları Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası Düyun-u Umumiye İdaresi Türkiye Cumhuriyeti'nin Kabul Ettiği Osmanlı Devlet Borçları**, Ankara Ticaret Odası Yay., Ankara, Eylül, 2009, s. 100; Onur Eroğlu, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliye", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 12, Özel Sayı, 2012, s. 69.

[268] Yakup Akkuş, **A.g.t.**, s. 238.

[269] İbrahim Fazıl, **Büdce**, Hukuk Matbaası, 1332 (1916/17), s. 102.

[270] Kanuna göre, bütçede gayri safi hasılat prensibi geçerli olmuştur. Devlet gelirleri ve giderleri hazinede toplanacak ve hazineden masraf yapılacaktır. Devletin dış borçları ise bu iş için ayrılan gelirlerden bu kapsam dışında tutulmuştur. Bkz.: Mustafa Balçık, **A.g.t.**, s. 82; Fransa Genel Muhasebe Kanunu'ndan esinlenilerek yapılmış bir kanundur. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise yalnızca Fransa Muhasebe Kanunu'na bakılmamış, bunun yanında İtalya, Belçika gibi ülkelerin de mali sistemleri incelenerek 1927 yılında 1050 sayılı Muhasebe-i Umumiye Kanunu kabul edilmiştir. Bkz.: Zuhal Ergen, "Kamu Mali Yönetiminde Yeniden Yapılanma: Muhasebe-i Umumiye Kanunu'ndan 5018 Sayılı

düzenleme yapılmıştır. Bütçelerin hazırlanması, uygulanması ve denetlenmesi konularını içeren bu kanun, 1911 yılında yürürlüğe sokulmuştur. 1912 yılında ise bu kanun üzerinde düzenleme yapılmış ve kanunun birinci bölümünde bütçelerin bir yıllık olması, hazırlanması, görüşülmesi ve onaylanmasına ilişkin hükümler yer almıştır. Kanunun ikinci bölümünde, bütçeden yapılacak olan harcamalar, bu harcamaların nasıl olacağına ilişkin Maliye Nazırı'nın karar vermesi gibi hükümler vardır. Üçüncü ve son kısımda ise farklı hükümlerin yanında yeni oluşturulacak olan *"Mali Müşavere Encümeni"*nin kimlerden oluşacağı ve görevleri hakkında hükümlere yer verilmiştir.[271]

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin ardından vilayetlerin de bütçe hazırlaması konusunda kararlı davranıldı. Bütçe hazırlanmasının daha kolay bir şekilde yapılması için 1909 yılında bir *"tarifname"* yayınlanmıştır. Bu tarifnamede, *"şehriye istatistik cetvelleri"* isminde gelir ve giderlerin ne durumda olduğunu gösteren cetvellerin nasıl hazırlanacağına dair bir anlatım yapılmıştır. Merkezi idaredeki düzenlemeler devam ederken vilayet bütçelerinin genel bütçe ile tam bir uyum sağlanması için çaba sarf edilmiştir. Bu tarifname, 1913 yılındaki kanun ile vilayetlerde hazırlanmaya başlanılan bütçeler için bir model oluşturmuştur. 26 Mart 1913'te *"İdare-i Umumiye Vilayat Kanun-ı Muvakkatı"*[272] adıyla çıkan kanun, 1909 yılındaki tarifname ile yüksek oranda benzer olmuştur.[273]

1910 yılında hazırlanan Muhasebe-i Umumiye Kanunu ile nazırlar, kendi dairelerine ait bütçeleri her yıl Temmuz sonuna kadar Maliye Nezareti'ne göndermek zorunda olmuşlardır. Bu şekilde, Maliye Nezareti genel bir bütçe hazırlayarak Meclis-i Mahsus-ı Vükela'ya göndermiş, burada bütçeler incelenip onaylandıktan sonra Sadrazam ve Maliye Nazırı imzalarıyla Meclis-i Mebusan'a gönderilmiştir. Kanun-i Esasi'ye göre bütçe, Kasım ayı başlangıcından önce Meclis'e gönderilmek zorundadır. Meclis-i Mebusan'da bölüm bölüm incelenen bütçeler onaylandıktan sonra Meclis-i Ayan'a gönderilmiş ve burada da görüşüldükten sonra padişaha sunulmuştur.[274]

Kanuna Bütçe ve Harcama Usullerinde Dönüşüm", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, C. 8, No. 1, 2016, s. 98.

[271] Hasan Karaköse, "1914 Halep Vilayet Bütçesi (Osmanlı Vilayet Bütçelerine Bir Örnek)", **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)**, C. 5, S. 13, Kasım, 2018, s. 118.

[272] Kanunla ilgili daha detaylı bilgi için bkz.: Hasan Karaköse, **A.g.m.**, s.s. 115-134.

[273] Safiye Kıranlar, "Mutasarrıflık Bütçelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmit", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 1, Bahar, 2018, s. 214.

[274] Yakup Akkuş, **A.g.t.**, s. 243.

II. Meşrutiyet dönemi bütçelerindeki genel hükümler şunlardır:

-Devlet hizmetlerinin ihtiyaç duyduğu ödenekler ile gelirler tahminin olarak gösterilmiş ve gelirlerin tahsili için idareye yetki verilmiştir.

-Kanunsuz olarak vergi toplanamayacağı açıkça belirtilmiştir.

-Gelirlerin tümü maliye tarafından toplanmış ve diğer dairelere böyle bir yetki verilmemiştir.

-Bütçeye ait yılın gelirleri yalnızca o yılın giderleri için kullanılacak hükmü yer almıştır.

-Mali yıl Mart ayının birinden başlayarak Şubat ayının sonuna kadar sürmektedir. Giderleri gösteren işlem ve belgeler için en fazla iki aylık bir süre verilmiştir.

-Daireler, kendilerine ayrılan bütçe harici harcama yapamayacaklardır.

-Bütçe fasılları arasında aktarmanın kanun ile maddeler arasındaki aktarmanın ise Maliye Nezareti'nin uygun görmesine göre yapılacağı belirtilmiştir.[275]

II. Meşrutiyet döneminde her yıl genel bütçe hazırlanamamıştır. 1909 yılının ilk aylarında da geçici bütçeler hazırlanabilmiştir. Bunun sebebi de genel bir bütçenin görüşülüp meclisten geçmemesi olmuştur. 1910-1911 mali yılı bütçesi de zamanında görüşülememiş ve gider tahsisatı düzgün bir biçimde gerçekleştirilememiştir. Bütçe encümeni görüşmelerinin bitmesinin ardından bile bazı daireler kendilerine ayrılan bütçenin arttırılması yönünde görüş bildirmişlerdir. Bu gibi sebeplerden dolayı 1910-1911 mali yılı bütçesinin onaylanması sarkmış ve bu süre geçici bütçeler ile yönetilmiştir.[276]

1911-1912 mali yılı bütçesi hazırlanırken daire bütçelerinin Temmuz ayı sonunda gönderilmeleri gerekirken Ekim ayı sonlarında gönderilmiştir. Bunun sebebi ise, Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nun Eylül'den sonra yürürlüğe girmesi ve 1910-1911 mali yılı bütçesinin kontrolünün Haziran ayında bitmesinden dolayı olmuştur. Genel bütçe görüşmeleri bitmediği için 1911-1912 mali yılında muvakkat (geçici) bütçeler hazırlanmıştır.[277]

---

[275] **Osmanlı Bütçeleri (1909-1918)**, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yay., Ankara, Ekim, 2000, s. V.
[276] Yakup Akkuş, **A.g.t.**, s. 243.
[277] **A.g.t.**, s.s. 243-244.

1912-1913 mali yılı için bütçe hazırlanamamıştır. Bu yüzden genel bütçe yerine yıl başından itibaren uygulanmakta olan muvakkat bütçe, Meclis-i Ayan tarafından kabul edilmiştir. 1913-1914 mali yılı bütçesinin hazırlanma süresi de Maliye Nezareti ve diğer nezaretler bütçe hazırlayamadığı için uzanmıştır. Genel bütçelerin zamanında hazırlanamaması ve muvakkat bütçelerin de hemen yasallaşmaması hem merkezde hem de taşrada harcamaların yapılmasını engellemiştir. Bu durum da merkezde nazırları zor duruma düşürmüştür.[278]

II. Meşrutiyet bütçeleri yıl bazlı olarak incelendiğinde bazı değişik hükümlerin yer aldığı görülmüştür. 1326 (1910) yılı bütçesinde ilk defa olarak, gelir ve giderler arasındaki farkın kapanması adına Maliye Nazırı'na beş yıl süre ile kısa vadeli olarak borç almasına izin verilmiştir. Bunun yanında Maliye Hazinesi dört sene için bir milyon beş, on, yirmi ve kırk paralık ufaklık para basmaya yetkili kılınmıştır. Aynı yılın bütçe hükmünde, Askeriye, Mülkiye, İlmiye Tekaüt[279] Sandığı ve Mazulin[280] Sandığı Maliye Nezareti'ne bağlanmıştır. Askeri Tekaüt Sandığı'ndaki açığın, Hazine tarafından kapatılması hükmüne yer verilmiştir.[281]

1327 (1911) yılı bütçesinde, yol inşaatı ve tamiri için Maliye Nezareti'ne borç alabilme yetkisi verilmiştir. Bu yılda harcanmayan yol inşaatı ve tamiri için ayrılan para, gelecek senenin bütçesinde kullanılabilecektir. 1330 (1914) yılı bütçe kanununda ise bir mühendis mektebi ile adliye binası inşası ve Maarif Nezareti ders araç ve gereçleri yapımı için nezaretlere gelecek sene için taahhütte bulunmalarına yetki verilmiştir. Yine mektep inşasında kullanılmak üzere yirmi beş yılda ödeme yapılabilmesi için taahhütte bulunulması yetkisi Maliye ve Maarif Nezaretlerine verilmiştir. 1914 yılı bütçesi kanununda ilk defa olarak bugünkü uygulamalara benzer olarak şarta bağlı bağış kabul edilmesi ve bütçeye gelir kayıt edilmesi hükmüne yer verilmiştir.[282]

---

[278] **A.g.t.**, s. 244.

[279] Memuriyetten çekilip çerağ (emekli) olmak, işten ayrılıp oturmak yerinde kullanılan bir tabirdir. Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan sonra kurulan Askeri ve Mülki tekaüt sandıkları ile oluşan tekaüt kurumu yerine önceden, devlet hizmetinde bulunup da yaşlanınca tekaüt aylığı bağlanırdı. Buna eski dönemlerde "oturak ulufesi" denilmiştir. Bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, s. 442.

[280] Memuriyetten çıkarılan ya da memuriyetin lağv edilmesi sonucu açıkta kalan memurlara verilen maaştır. Tanzimat'tan sonra başlayan bu uygulamada, memurun hizmetine göre bir oranda verilmiştir. Memuriyetten çıkarılan bir memur, yeniden bir memuriyete girebilecek "cevaz-ı istihdam" belgesini almadan veya mahkemeden berat kararı bulunmadan bu maaş bağlanmazdı. Bkz.: Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri…**, C. 2, s. 424.

[281] **Osmanlı Bütçeleri…**, s. VI.

[282] **Osmanlı Bütçeleri…**, s. VI.

1331 (1915) yılı bütçesinde ise bütçe kanunu çok kısa bir biçimde hazırlanırken, bütçeye konulmuş olan bir hükümle 1325, 1326, 1327 ve 1330 yılları bütçe kanunlarının özel kanunlar ile kaldırılamayan ve değiştirilemeyen hükümlerinin aynen kalması sağlanmıştır. Bu uygulama ile bütçelerde bulunan ve bir yıl geçerli olan hükümlerin uzun süreli olarak uygulanması kabul edilmiştir.[283]

Bütçeler hazırlanırken en çok dikkat edilen noktalardan biri, denk bütçe olmasıdır. Gelir ve giderlerin birbirine denk olması, ilgili yılın sonunda gerçekleşmesi önemli bir detaydır. Meşrutiyet döneminde gerçekleşen savaşlar ve Düyun-u Umumiye'nin varlığı, giderlerdeki olağanüstülüğü sağlamıştır. Bu gibi sebepler bütçeyi bozan en önemli olaylar olmuştur. 1915-1916 mali yılı bütçesi ortalama 3.560.000.000 kuruş iken bunun %33'ü Düyun-u Umumiye'ye, %28'i harbiye ve bahriye masraflarına ayrılmıştır. Bunun yanı sıra yılsonu gerçekleşen rakamlar ile bütçede verilen rakamlar arasında büyük farklılıklar oluşmuştur.[284]

1908-1919 yılları arasında hazırlanan on bütçeden sadece üç tanesinin kesin hesabı yapılabilmiştir. 1326 (1910-1911), 1327 (1911-1912) ve 1328 (1912-1913) yıllarına ait olan bütçelerin kesin hesapları düzenlenebilmiştir. 1326 yılı senesinin kesin hesabı 1330 (1914-1915) yılında yapılmıştır. 1327 senesi bütçesi kesin hesabı 1333 (1917-1918) yılında gerçekleştirilmiştir. 1328 mali yılı bütçesi kesin hesabı ise 1334 (1918-1919) yılında gerçekleştirilmiştir. Kesin hesapların böyle geç hazırlanmasındaki sebepler tahmin edileceği üzere Osmanlı Devleti'nin girdiği savaşlardır. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşları nedeniyle devlet memurlarının savaşlara katılması, bazı vilayetler ile haberleşmenin kesilmiş olması ve Yemen, Asir[285], Rumeli ve Trablusgarp gibi yerlerin askeri dairelerinden hesap alınamadığı için eksik olarak düzenlenebilmiştir. Ayrıca, bu dönemdeki kesin hesap kanunları meclise gönderilmiş olsa da yasallaştırılamamıştır.[286]

Osmanlı Devleti'nde Batılı anlamda mali gelişmelerin başladığı dönem 1860 yılından sonra olmuştur. Bu tarihten sonra mali, idari ve adli gelişmeler Osmanlı Devleti'nde yerleşmeye başlamıştır. Batılı anlamda bütçelerin yapılması da bu

[283] **Osmanlı Bütçeleri…**, s. VI.
[284] Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s.s. 33-34.
[285] Suudi Arabistan'ın güneybatısında yer alan idari bölgedir. 16. yüzyılda Osmanlı egemenliği altına girmiştir. I. Dünya Savaşı'nda İngilizlerin bölgede hâkimiyet elde etmesiyle Osmanlı Devleti buradaki egemenliğini kaybetmiştir. Bkz.: Yusuf Halaçoğlu, "Asir", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul, 1991, s.s. 482-484.
[286] **A.g.t.**, s. 34.

dönemde gerçekleşmiş, 1863-1864 mali yılı bütçesi Osmanlı Devleti'nin ilk bütçesi olarak kabul edilmiştir. Ancak, modern anlamda bütçelerin hazırlanması 1908 yılından sonra olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde modern anlamda hazırlanan bütçelere bakıldığında genel olarak şu özellikler göze çarpmaktadır:

-Genellik ve birlik prensibi altında modern bütçeler yapılmaya çalışılmıştır.

-Devlet'in neredeyse tüm gelirleri Muvazene-i Umumiye Kanunu içerisine alınmıştır. Ancak bazı idarelerin bütçelerinin bağımsız olmasına devam edilmiştir. Bunlar: Evkaf Nezareti, Sıhhiye Dairesi, Ziraat Bankası, Mazulin Sandığı, Mülkiye Tekaüt Sandığı, İlmiye Tekaüt Sandığı, Askeri Tekaüt Sandığı, Emniyet Sandığı, Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi, Hicaz sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi, Hicaz Askeri Demiyolları ve Limanlar Müdüriyet-i Umumiyesi, Dar-ül Eytam gibi kurumlardır. Mazulin ve Tekaüt Sandıkları, 1911 yılından sonra genel bütçe içerisine alınmıştır.

-Vergi gelirlerinin genel bütçe içerisindeki payı, 1909 yılında %79 olmuştur. 1863 yılında ise bu oran %93 olarak görülmüştür. Burada vergiler azaltılmamış olup, önceki dönemlerde vergi gelirleri arasında olan tuz ve tütün, artık vergi gelirleri arasından çıkartılmıştır. Bunun yanında posta telgraf, şimendifer, orman ve bazı diğer bazı gelirler genel bütçe içerisine alınarak gelirler arttırılmış ve böylece vergilerin genel bütçe içerisindeki payı düşmüştür.[287]

1909 yılı Maliye Nezareti'nin bütçelerle ilgili dairelerinde Mösyö Laurent'in de etkisiyle düzenlemeler yapılmıştır. *"Muhasebe-i Umumiye Müdüriyet-i Umumiyesi"* adı altında bir müdürlük kurulmuş ve kalemleri olarak da Muvazene, Defter-i Kebir-i Umumi (Genel Büyük Defter) , Tetkik ve Hesab-ı Atika kurulmuştur. Gelirle ilgili olarak *"Varidat-ı Umumiye Müdüriyeti"* kurulmuştur. Bu müdürlük ise iki kaleme ayrılmıştır. Bunlar: *"Arazi ve Musakkafat (Bina) ve Temettü (Gelir) Vergileri ve Bedel-i Tarik (Yol) Nakdiyyesi Kalemi"* ve *"Hasılat-ı Müteferrika (Çeşitli Gelirler) Kalemi"* olmuştur. Bir diğer müdürlük ise *"Düyun-u Umumiye ve Muamelat-ı Nakdiye Müdüriyeti"*dir. Bu müdürlük de kendi altında bazı kalemlere ayrılmıştır. Bu kalemler: *"Muamelat-ı Nakdiye", "İstikrazat (Borçlanma) Kalemi"* ve *"Maaşat-ı Zatiye (Zat-Emekli Maaşları) Kalemi"* olmuşlardır. Bir de merkeze bağlı olarak taşra mali idaresi mevcuttur. Vilayetlerde defterdarlıklar, livalarda muhasebecilik ve

[287] Erdoğan Öner, **A.g.e.**, s.s. 39-41.

kazalarda ise malmüdürlükleri gelir ve giderlerle ilgili çalışmaları takip eden birimler olarak düzenlenmiştir.[288]

II. Meşrutiyet döneminde bütçe ile ilgili gelişmelerin yaşanmasına rağmen, ülkenin içerisinde bulunduğu siyasi, iktisadi ve mali durumun kötü olması bütçelerde sürekli olarak açık verilmesine neden olmuştur. Bu açıkları kapatmak için devamlı olarak borçlanmaya gidilmiştir. Hazırlanan bütçelere olağanüstü ödenek koyabilme yetkisi yasamanın izni olmadan bakanlar kuruluna verilmişti. Bu durum da bütçe açıkları üzerinde olumsuz etkiler yaşanmasına neden olmuştur. Sıkça başvurulan bu olağanüstü bütçe uygulaması neticesinde mali yılbaşında kabul edilen bütçelerle mali yılsonunda karşılaşılan rakamlar arasında farklar ortaya çıkmaktaydı.[289]

Dönemin Maliye Nazırı Cavit Bey, ülke maliyesinin çıkarlarını her şeyin üstünde tutarak bağımsız, özgür bir maliye oluşturmaya çaba göstermiştir. Maliye alanındaki modernleştirme, fazla personelden kaçınma, kayıtların daha sade tutulması, kanunların kabul edilmesi, maliyenin teftişi gibi yenilikler Cavit Bey tarafından gerçekleştirilmiştir.

Bu şartlar altında II. Meşrutiyet döneminde bütçe fikri geliştirilmiş ve modern anlamda bir bütçe de hazırlanabilmiştir. Bu dönemde oluşturulan bütçe kanunları, Osmanlı Devleti'nde yerleştirilmeye çalışılmış, ancak tam olarak uygulanma sahası bulamamıştır. I. Dünya Savaşı ve beraberinde getirdiği olumsuz ekonomik şartlar, ülkeyi ve Osmanlı maliyesini zor durumda bırakmıştır. Bütçe açıkları iç ve dış borçlanmalar ile kapatılmaya çalışılsa da bütçe açıkları sürekli olarak artış göstermiştir.

2. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bütçe Çeşitleri

II. Meşrutiyet döneminde hazırlanan bütçelerde 4 farklı bütçe çeşidi görmekteyiz. Bunlardan biri adi bütçelerdir. Bu bütçeler, devletin genel gelir ve giderlerini gösteren bütçelerdir. Devletin gelir ve gider kalemleri her sene aynı şekilde olmamıştır. Bunlar, yıllara göre farklılıklar göstermişlerdir. Diğer bir bütçe çeşidi fevkalade bütçelerdir. Adi bütçeler, planlanıp hesaplanabilen, tahmin edilen bütçeler iken, fevkalade bütçeler ise devletin normal şartlarının haricinde gelişen olaylara ve

[288] **A.g.e.**, s.s. 47-49.
[289] Mustafa Balçık, **A.g.t.**, s.s. 82-83.

ihtiyaçlara göre hazırlanan bütçelerdir. Savaş gibi bir durumda ihtiyaçların karşılanması için o yıl için hazırlanmış olan bütçenin dışında, savaşın getirdiği olumsuz durum için hazırlanmış bütçeler, bu tür bütçelere bir örnektir.[290]

İbrahim Fazıl *"Büdce"* adlı eserinde, *"Vahdet (birlik) kaidesine muhalefet arz eden usullerden biri de fevkalade bütçe usulüdür. Filhakika, vahdet kaidesi varidat ve masarif-i devletin kâffesini (tümünü) aynı bütçe dâhilinde cem etmeye emreylediği halde fevkalade bütçe usulü kabul olunduğu zaman devlet bütçesi, biri adi bütçe (budget ordinaire) diğeri fevkalade bütçe (budget extraordinaire) namlarıyla ikiye inkısam (ayrılma) eyliyor. O halde fevkalade bütçe devletin fevkalade masarifi ile onun karşılığı olan fevkalade varidatı ihtiva eden ayrı bir bütçedir."* demektedir.[291]

Bunların dışında muvakkat bütçeler hazırlanmıştır. Muvakkat bütçe çeşidi, adından belli olacağı gibi geçici olan bütçelerdir. 1908 yılında Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesi ile muvakkat bütçe anlayışı getirilmiştir.[292] Bir mali yılda hazırlanıp görüşülmüş bir bütçenin onaylanmadığı durumlarda, devletin olağan harcamalarının karşılanabilmesi için hazırlanan bütçeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Hazırlanan bütçenin onaylanmasına kadar geçerli olan bu bütçe çeşidi, genellikle bir veya iki aylık olarak hazırlanmıştır. Bir diğer bütçe çeşidi ise mülhak bütçelerdir. Gelirleri kendilerine özel ancak hazineye dâhil olmayan kurumlar, genelin yararına çalıştıkları için meclisin denetlemelerine tabi olmuştur.[293]

Bedi Feyzioğlu, mülhak (muhtar-özerk) bütçeleri şu şekilde açıklamaktadır: *"Kısaca ifade edebiliriz ki, klasik maliyenin bütçeyi tabi tuttuğu umumiyet, yıllık olma gibi kaideler ile devlet masraflarının ifasında riayeti icabeden "Divanı Muhasebat Vizesi", taahhütlerin tetkik ve tescili artırma eksiltme kanunu vs. mevzuata ve formalitelere riayet edilmesi, ticari ve sınai mahiyetteki daire ve müesseselere hiç de elverişli gelmemektedir. İlaveten tahsisatın devredilmesine istikraz akdedilmesine müteallik memnuiyetler ticari ve sınai bir teşebbüsün gerektirdiği sürat ve serbesti ile kabili telif bulunmadığından, bu formalitelerden de kısmen veya tamamen kurtarmak*

[290] Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s.s. 41-48.
[291] İbrahim Fazıl, **A.g.e.**, s. 69.
[292] Harun Şahin, **A.g.m.**, s. 864.
[293] Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s. 48.

üzere devlete ait bazı işletme ve teşebbüslere mülhak veya muhtar bütçe sistemi tatbikine başlanmıştır."[294]

3. Bütçe Süreci

3.1. Bütçelerin Hazırlanması Aşaması

Bütçelerin hazırlanması sırasında öncelikle her nezaret, ilgili mali yıla ait kendi masraflarını gösteren bir bütçe hazırlamaktaydı. Daha sonra bu bütçeleri Maliye Nezareti'ne göndermişler, burada da Maliye Nazırı bütçeleri kontrol edip bu bütçeleri de ekleyerek, maliyeye ait gelir ve giderleri gösteren bir genel bütçe hazırlamıştır. Hazırlanan bu bütçe Meclis-i Vükela tarafından görüşülüp onaylandıktan sonra Sadrazam ve Maliye Nazırı tarafından imzalanmaktadır. Bütçe, mali yılda uygulanması için Meclis-i Mebusan'a gönderilmektedir.[295] Gelişmiş ülkelerde bütçeyi düzenleyen kuvve-i icraiyedir (yürütme). Böyle olması da gayet doğaldır, çünkü kuvve-i icraiyenin ülkenin her köşesine yayılmış memurları bulunmaktadır.[296]

Mehmet Cavit Bey'e göre bütçeler hazırlanırken işlemleri bitmiş olan yılın hesapları veya birkaç yılın ortalaması temel alınmalıdır. Gelirlerin ve giderlerin belirlenmesi sırasında ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik şartlar ve bitecek olan yılda meydana gelebilecek olası durumlar göz önünde bulundurulmalıdır. Bu duruma uyulduktan sonra yine de bazı olağanüstü durumlardan dolayı bütçe ihtiyacı doğabilmektedir. Bu durumda ise *"olağanüstü tahsisat"* olarak masraflar karşılanabilmektedir. Ancak bu harcamanın da karşılığı olan bir gelir bulunarak o yıl veya sonraki yıl bütçesine bir kanun ile eklenmelidir.[297]

3.2. Bütçelerin Onaylanması Aşaması

Bütçeler Meclis-i Mebusan'a geldikten sonra burada tartışılmaya ve görüşülmeye başlanmaktadır. Kuvve-i icraiyeden çıkan bütçe, kuvve-i teşriiye (yasama) organına geçmiş oluyordu. Meclis-i Mebusan, beş şubeye ayrılmış ve her şubeden bütçe encümeni oluşturulması için üçer kişi seçilmiştir. Toplamda 15 kişi olan

---

[294] Bedi Necmettin Feyzioğlu, "Bütçe Birliği ve Konsolide Bütçe Hesapları (Klasik ve Modern Maliyede Bütçe Birliği Prensibi)", **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, S. 2, İstanbul, 1956, s. 105.
[295] Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s. 35.
[296] İbrahim Fazıl, **A.g.e.**, s. 18.
[297] Mehmet Cavit Bey, **A.g.e.**, s. 332.

bütçe encümeni, meclis açılmadan önce bütçeleri inceleyerek önerilerini Meclis'e sunmuşlardır.[298]

Bütçeler hazırlandıktan sonra Mebuslar Meclisi'ne sunulmuş, buradaki bütçe komisyonunda görüşülüp tartışılmıştır. Mecliste bütçelerin incelenmesi uzun süreler aldığı için Maliye Nezareti'nin bütçeleri uygun zamanlarda hazırlaması gerekmektedir. Meclis-i Mebusan'dan çıkan bütçe, Ayan Meclisi tarafından da incelendikten sonra padişaha sunulmuştur. Bütçelerin onaylanması süreci bu şekilde gerçekleşmektedir.[299]

3.3. Bütçelerin Uygulanma Aşaması

Mecliste onaylanan bütçeler tekrar Maliye Nezareti'ne gönderilmiştir. Maliyeye gönderilmesinin nedeni, bütçe uygulayıcı kurumun Maliye Nezareti olmasından dolayıdır. Bütçelerde yer alan gelir ve gider kalemleri Maliye Nezareti'nin uygulama ve kontrolü altında ilgili mali yıl için takip edilmiştir. Vergilerin toplanılıp toplanılmaması, kimlerden ne oranda vergi alınacağı Maliye Nezareti tarafından takip edilmiştir.[300]

Bütçeyi uygulayacak birimlerin, bütçenin belirlediği giderlerin dışına çıkmamaları gerekmektedir. Çıkmaları durumunda ise bu durudan sorumlu tutulmaktadırlar. Bütçeler uygulanma aşamasında iken maliye müfettişler göndererek incelemelerde bulunabilmişlerdir. Ancak Maliye Nezareti bu incelemeye idareten sahipken, asıl denetleme Divan-ı Muhasebat'a ait olmuştur.[301]

3.4. Bütçelerin Hesap Devresi Aşaması

Bütçelerin ait olduğu mali yıl, Mart ayı başından başlayarak Şubat ayı sonuna kadar devam etmektedir. Ancak Şubat ayı sonuna kadar hesapların kapatılması mümkün olmamıştır. Bu hesapların kapatılması için Şubat ayından sonra Ağustos'a kadar altı aylık bir süre verilmiştir. Bu altı aylık süreye *"müddet-i mütemmime"*[302]

---

[298] Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s. 36.
[299] Mehmet Cavit Bey, **A.g.e.**, s. 334.
[300] Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s. 36.
[301] Mehmet Cavit Bey, **A.g.e.**, s. 335.
[302] Tamamlayıcı süre anlamına gelmektedir. 1911 tarihli Usul-ü Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nda kabul edilmiş ve 1926 yılında 715 sayılı kanun ile kaldırılmıştır. Bkz.: Erdoğan Öner, **A.g.e.**, s. 215.

denilmiştir. Toplamda on sekiz aylık bir süre oluşmakta ve bu süreye de hesap devresi (müddet-i idare-i maliye) denilmektedir.[303]

Bütçeler, birer kanun olduğu gibi mali yılın sonunda uygulanacak kesin hesapların da kanuna uygun yapılması gereklidir. Mali yıl bitiminde Maliye Nezareti, o yıl içerisinde gerçekleşmiş olan gelir ve giderler için kesin hesap tasarısı düzenlemektedir. Divan-ı Muhasebat tarafından bütün mal memurlarının hesaplarıyla beraber incelenmektedir. Bütçe tasarısında olduğu gibi ilgili olduğu heyet tarafından onaylanması yapılmaktadır. Böylece bütçeler bir kesinlik ve resmilik kazanmaktadır. Bu şekilde "kesin hesap kanunu" adını almaktadır.[304]

4. Bütçelerdeki Gelir (Varidat) Kalemleri

II. Meşrutiyet dönemi bütçelerindeki gelirlere bakıldığında en fazla paya sahip olan gelir kısmı vasıtasız vergiler olmuştur. 1909 senesi bütçesinde ilk kısmı oluşturan vasıtasız vergilerden sonra ikinci kısım damga, harçlar ve kaydiyelere ayrılmıştır. Üçüncü kısımda, vasıtalı vergiler yer alırken dördüncü kısımda inhisarlara yer verilmiştir. Bütçedeki gelir kalemlerine örnek olarak 1909-1910 mali yılı bütçesi gösterilebilir. Daha sonra hazırlanan bütçelerin gelir kalemlerinde bazı ekleme ve çıkarmalar yapılarak hazırlandığı görülmektedir. Sekiz kısma ayrılan, II. Meşrutiyet döneminin ilk bütçesi olan 1909-1910 mali yılı bütçesi gelirleri şu şekildedir:[305]

<u>Birinci Kısım: Vasıtasız alınan vergiler</u>

-Emlak ve akar vergisi

-Temettüat vergisi

-Bedel-i nakdî

-Turuk ve maabir mükellefıyet-i şahsiyyesi

-Ağnam, deve, camus ve canavar vergisi

-Aşar

[303] Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s.s. 36-37.
[304] Mehmet Cavit Bey, **A.g.e.**, s.s. 335-336.
[305] Tevfik Güran, **Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, Eylül, 2003, s.s. 155-156; Ayrıca bkz.: **Osmanlı Bütçeleri…**, s.s. 8-9.

-Hususi ormanlar hasılatından alınan rüsum

-Maadin rüsumu

-Vergi tezakiri esmanı

-Hazine-i hassadan müdevver emlak-i emiriyye hasılatı

-Menafi ve maarif hisse-i ianeleri

İkinci Kısım: Damga, harçlar, kaydiyeler

-Damga resmi

-Harçlar

-Kaydiyeler

Üçüncü Kısım: Vasıtalı alınan vergiler

-Müskirat resmi ve tönbeki bey'iyesi

-Gümrük resmi

-Rüsum-u bahriye

-Rüsum-u sıhhiye-i hayvaniye

-Sayd-ı berri ve bahri

Dördüncü Kısım: İnhisarlar

-Tuz

-Reji idaresinden maktuan ve Düyun-u Umumiye ve hazine hissesi olarak alınan

-Tömbeki rejisinden

-Barut ve fişenk

-Meskukat

-Posta ve telgraf ve telefon

Beşinci Kısım

-Hicaz şimendiferi işletme hasılatı

-Dolmabahçe gazhanesi hasılatı

-Nekteb-i sanayi hasılatı

-Haliç köprüleri varidatı

-Maadin hasılatı

Altıncı Kısım

-Füruht olunan emlak muaccele ve icar ve hasılatı

-Füruht olunan eşya bedeli

-Mirî ormanlar hasılatı

Yedinci Kısım: Maktu vergiler

-Mısır, Zeyla, Kıbrıs, Aynaroz ve Sisam maktu vergileri

Sekizinci Kısım

-Hazine muamelatından hâsıl olan varidat

-Ziraat Bankası temettüatı

-Mekteb-i tıbbiye hasılatı

-İhtira beratı

-Ceza-yı nakdiyeler

-İmtiyazlı şirketler hasılat ve temettüatından hazine hissesi

-Demiryollarından hazine hissesi

-İmtiyazlı kumpanyalardan teftiş masarifine mukabil alınan

-Hicaz demiryolu ianesi

-Teçhizat-ı askeriye

-Hasılat-ı müteferrika

5. Bütçelerdeki Gider (Tahsisat) Kalemleri

II. Meşrutiyet dönemi bütçelerindeki gider kalemlerinin dairelere ve nezaretleri ayrılan tahsisatlardan oluşmaktadır. Bunların yanında Düyun-u Umumiye'ye de bütçe içerisinde yer verilmiş ve devlet gelirlerinin büyük bir kısmı borçlar karşılığında buraya aktarılmıştır. 1908-1918 yılları arasındaki bütçelere bakıldığında en fazla

harcama yapılan alan askeriye olmuştur. Bu dönemde yaşanan savaşlar, Osmanlı bütçelerini oldukça etkilemiştir. II. Meşrutiyet dönemi bütçelerindeki gider kalemlerine örnek olması bakımından verdiğimiz 1909-1910 mali yılı bütçesindeki tahsisatlar şu şekilde gerçekleşmiştir:[306]

-Düyun-u Umumiye

-Hazine-i Hassa

-Meclis-i Umumi

-Maliye Nezareti

-Divan-ı Muhasebat

-Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyesi

-Defter-i Hakani Emaneti

-Posta ve Telgraf ve Telefon Nezareti

-Daire-i Sadaret

-Şura-yı Devlet

-Dahiliye Nezareti

-Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

-Hariciye Nezareti

-Harbiye Nezareti

-Tophane

-Bahriye Nezareti

-Jandarma Dairesi

-İlmiye Dairesi

-Adliye Nezareti

-Maarif-i Umumiye Nezareti

[306] **1325 Senesi Büdce Kanunu-1325 Senesi Masarif-i Fevkalade Büdce Kanunu**, Takvim-i Vekayi Matbaası, 1325; Tahsisatlar ve miktarları ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz.: **Osmanlı Bütçeleri…**, s.s. 7-197; Tevfik Güran da 1909 mali yılı bütçesi ile ilgili gider kalemlerine eserinde yer vermiştir. Bkz.: Tevfik Güran, **A.g.e.**, s. 156.

-Orman ve Maadin ve Ziraat

-Ticaret ve Nafia Nezareti

-Hicaz Demiryolu

-Sıhhiye

6. II. Meşrutiyet Döneminde Borçlanmalar ve Bütçe Açıkları

6.1. 1881-1908 Yılları Arası Gerçekleşen Borçlanmalar

II. Meşrutiyet dönemi borçlanmalarına geçmeden önce Düyun-u Umumiye'nin kurulduğu yıl olan 1881 yılından 1908 yılına kadar olan borçlara bakmakta fayda vardır. II. Meşrutiyet dönemi bütçe açıklarının oluşmasında önemli payı olan bu borçlanmalar, Osmanlı mali yapısını oldukça etkilemiş ve devlet gelirlerinin önemli bir kısmı da borçlar için ayrılmıştır.

Düyun-u Umumiye kurulmadan önce alınan borçların anaparası bir yana, faizleri dahi ödenemez hale gelmiştir. Bu sebeple 1875 yılında ilan edilen iflas kararı ile borçların ödenemeyeceği duyurulmuştur. İç ve dış borçlanmaların tümünün faiz ödemeleri beş yıllık süre için %50 oranında yarıya indirilmiş olsa da bu ödemeler de yapılamamıştır. 1876 yılında tüm borçların ödenmesi durdurulmuştur. 20 Aralık 1881'de ilan edilen Muharrem Kararnamesi'ne kadar borç ödemesi yapılamamıştır. Bu kararname ile borçlar yeni bir düzene koyulmuş ve Düyun-u Umumiye kurulmuştur. Bu kurum ile alacaklı devletler, Osmanlı borçlarına karşılık olarak gösterilen gelirleri kendileri toplamaya başlamışlardır.[307]

Muharrem Kararnamesi'nin bir ürünü olan Düyun-u Umumiye, Osmanlı gururuna, özerkliğine ve bağımsızlığına ağır bir darbe yapmıştır. Osmanlı Devleti tarihinde ilk defa olarak kendi gelirleri üzerindeki meşru haklarının önemli bir kısmından vazgeçmek durumunda kalmıştır. Bir anlamda *"devlet içinde devlet"* tabirine uyan bir kurum aracılığıyla diğer ülkelerin çıkarlarına uygun hareket eden bir yapı ortaya çıkmıştır.[308]

---

[307] Necdet Aysal, "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), Ankara, 2003, s.s. 6-7.

[308] Edhem Eldem, "Osmanlı Devleti'nin Avrupa İle Mali Bütünleşme Süreci Dış Borç, Osmanlı Bankası ve Düyun-u Umumiye", **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I**, Haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, Ağustos, 2006, s. 110.

1881 yılında Düyun-u Umumiye'nin kurulmasının ardından 1908 yılına kadar geçen sürede çok sayıda borçlanmaya gidilmiştir. Düyun-u Umumiye kurulmadan önce Osmanlı Devleti'nin istikraza (borç) başvurma olanağı yoktur. Bu kurum ile beraber Osmanlı Devleti'nin borçları düzenlenmiş ve yeni borçlanmaların önü açılmıştır. 1881 yılından 1908 yılına kadar alınan borçlar ve yılları şu şekildedir:[309]

-1886 Gümrükler Borçlanması[310]

-1888 Demiryolu Borçlanması[311]

-1888 Sayd-ı Mahi (Balık Avı) Borçlanması[312]

-1890 Osmaniye Borçlanması[313]

-1891 Borçlanması[314]

-1893 Tömbeki (Nargile Tütünü) Borçlanması[315]

-1894 Demiryolu Borçlanması[316]

-1894 Borçların Değişimi[317]

-1896 Borçlanması[318]

---

[309] Nihat Sayar, **Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları**, Meter Matbaası, İstanbul, 1977, s.s. 258-271; Faruk Yılmaz, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar (Düyun-u Umumiye)**, Berikan Yay., Ankara, 2003, s.s. 76-83.

[310] Bank-ı Osmani-i Şahane'den (Osmanlı Bankası) alınan borçtur. Güvence olarak gümrük gelirleri gösterilmiştir. Bkz.: Emine Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1995, s. 213.

[311] Alman Deutsche Bank ile Osmanlı Hükümeti arasında yapılan anlaşma ile Haydarpaşa-İzmit hattının Ankara'ya kadar uzatılması için alınan borçtur. Güvence olarak bazı vilayetlerin öşür gelirleri verilmiştir. Faruk Yılmaz, **A.g.e.**, s. 76.

[312] Almanya'dan satın alınan mühimmat ücretini ödemek için alınmıştır. Düyun-u Umumiye yönetimindeki balıkçıların gelirleri güvence olarak gösterilmiştir. Bkz.: Emine Kıray, **A.g.e.**, s. 213.

[313] Bazı borçların uzun vadeli borca dönüştürülmesi için Osmanlı Bankası aracılığıyla alınmıştır. Bkz.: Kirkor Kömürcan, **Türkiye'de İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi (Düyun-u Umumiye Tarihçesi)**, İstanbul Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu Yay., İstanbul, 1948, s. 89.

[314] Osmanlı Hükümeti ile Rothschilds arasında yapılan bir borç antlaşmasıdır. Borç yönetimi Düyun-u Umumiye'de olmuştur. Bkz.: Biltekin Özdemir, **A.g.e.**, s. 87.

[315] Bütçe açığını kapatmak adına alınan bir borçtur. 41 yıl vadeli alınan bu borç Tömbeki Şirketi Müdürü Vikont G. De Zoghep arasındaki antlaşma ile gerçekleşmiştir. Güvence olarak Yemen Vilayeti'nin ithal gümrük resmi ve zamları verilmiştir. Bkz.: Nihat Sayar, **A.g.e.**, s. 265.

[316] Şark Demiryolları için alınan borcun kapatılması için alınmıştır. Aracı kuruluş Deutsche Bank olmuştur. Bkz.: Biltekin Özdemir, **A.g.e.**, s. 87.

[317] 1854 ve 1871 yıllarında alınan borçların konsolidasyonu (vadenin uzatılması) için Osmanlı Bankası ve Rothschilds'den alınan borçtur. Mısır'dan alınan vergi güvence olarak verilmiştir. Bkz.: Emine Kıray, **A.g.e.**, s. 215.

[318] Osmanlı Bankası, Rumeli Demiryolları borçları ile Girit ve Ermeni olaylarının masraflarını karşılamak için alınan borçtur. Aracısı Osmanlı Bankası olup koyun vergileri ve aşarı güvence olarak verilmiştir. Bkz.: Emine Kıray, **A.g.e.**, s. 215.

-1898 Avansı[319]

-1902 Borçların Değişimi[320]

-1903 Bağdat Demiryolu Borçlanması[321]

-1903 Sayd-ı Mahi Borçlanması[322]

-1903 Dış Borçların Birleştirilmesi[323]

-1904 Borçlanması[324]

-1901/1905 Borçlanması[325]

-1905 Borçlanması[326]

-1906 Borçların Değiştirilmesi[327]

Çalışmamızın ilgili olduğu yılları kapsamaması nedeniyle 1881-1908 dönemi borçlanmalarıyla ilgili bilgiler dipnot olarak verilmiştir. Osmanlı Devleti, 1881 yılından II. Meşrutiyet'in ilan edildiği yıla kadar çok sayıda borç almıştır. Bunlardan bazıları mevcut borçları kapatmak için yine borçlanma yoluna gidilerek gerçekleştirilmiştir. Önceki yıllarda daha yüksek faizlerle alınan borçların, daha sonra yıllarda biraz daha düşük faizli borçlarla değiştirilmesi yönteminin de sıkça

[319] 1878 yılında imzalanan Ayastefanos Antlaşması gereğince Rusya'ya ödenecek olan savaş tazminatı için Osmanlı Bankası'ndan alınan avanstır. Güvence olarak bazı vilayetlerdeki öşür fazlası verilmiştir. Bkz.: Kirkor Kömürcan, **A.g.e.**, s. 99.

[320] 1886 yılında yapılan gümrük borçlanmasının daha düşük faizli borçla değiştirilmesi için alınan borçtur. Osmanlı Bankası aracı kuruluş olmuştur. Bkz.: Sait Açba, **Devlet Borçlanması**, Adım Yay., Ankara, 1991, s. 143.

[321] Konya-Bağdat arasındaki demiryolu için Deutsche Bank aracılığıyla alınan borçtur. Güvence olarak bazı sancakların öşrünün bir kısmı verilmiştir. Bkz.: Sait Açba, **A.g.e.**, s. 89.

[322] 1888 yılında yapılan Balık Avı Borçlanması'nın henüz ödenmeyen kısmının %4 faizli borç ile değiştirilmesi için alınan borçtur. Deutsche Bank aracılığıyla borçlanma olmuştur. Bkz.: Biltekin Özdemir, **A.g.e.**, s.s. 88-89.

[323] Tevhid-i Düyun (borçların birleştirilmesi) ile Muharrem Kararnamesi'nde yer alan tahvillerden bazılarını konsolide etmek ve dönüştürmek için alınmış borçtur. Osmanlı Devleti ve Düyun-u Umumiye arasında gerçekleştirilmiştir. Bkz.: Emine Kıray, **A.g.e.**, s. 216; İ. Hakkı Yeniay, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay., İstanbul, 1964, s. 89.

[324] Bütçe açığını kapatmak için Osmanlı Hükümeti, Fransız Comptoir National d'Escompte, diğer bazı Fransız bankaları ve Osmanlı Bankası ile yapılan anlaşma sonucu alınan borçtur. Bkz.: Nihat Sayar, **A.g.e.**, s. 270.

[325] 1901 yılında Osmanlı Hükümeti ile Osmanlı Bankası arasında bir tahvil anlaşması yapılmış ancak tahviller satışa çıkarılmamıştır. 1905 yılında anlaşma tekrar imzalanmış ve borçlanma gerçekleştirilmiştir. Güvence olarak bazı sancakların öşür gelirleri verilmiştir. Bkz.: Faruk Yılmaz, **A.g.e.**, s. 83.

[326] 1904 yılında Almanya'dan alınan mühimmat ücretleri için Deutsche Bank'tan alınan borçtur. Güvence olarak Düyun-u Umumiye gelirlerine %6 oranında zam ve askeri donanım için alınan ek resimler verilmiştir. Bkz.: Murat Şeker, "Osmanlı Devleti'nde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 8, S. 2, 2007, s. 131.

[327] 1890 yılında alınan borçların dönüştürülmesi için Osmanlı Bankası aracılığıyla alınan borçtur. Bkz.: Emine Kıray, **A.g.e.**, s. 218.

uygulandığı görülmektedir. Ancak bu gibi uygulamalar ekonominin iyileştirilmesi yönünde adımlar olmayıp günü kurtarma ve o anki ihtiyaçları karşılamak için atılan adımlar olmuştur. Bu borçlanmalar için gelirler, borç karşılığı güvence olarak kurumlara verilmiştir.

6.2. II. Meşrutiyet Dönemi Borçlanmaları

1908 yılında ilan edilerek 1918 yılına kadar devam eden II. Meşrutiyet dönemi, ekonomik sıkıntıların oldukça fazla olduğu bir döneme denk gelmiştir. Bu dönemde karşılaşılan bütçe açıkları, yeni borçlanmalar ile kapatılmaya çalışılmıştır. Savaşların getirdiği olumsuz koşullar, önceki dönemlerden kalan borçlar, Düyun-u Umumiye'nin ikinci bir maliye teşkilatı yapısında olması gibi nedenler, bu dönemde bütçe açıklarının oluşmasında ve borçlanmaya devam edilmesinde etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde borçlanma sistemi ters yönde işletilmiştir. Gelir getirici işlerde harcanmayan borçlar, bir önceki borçlanmanın ödenmesinde kullanılınca geçici bir rahatlık getirmiştir. Alınmaya çalışılan önlemler, devleti içerisine düştüğü durumdan kurtaramamıştır. Devlet, tam anlamıyla dışa bağımlı bir yapıya bürünmüştür. Tarım, sanayi, ulaştırma gibi önemli alanlarda yabancı egemenliği giderek artmıştır. Posta ve telgraf, madencilik, demiryolları ve bankacılık gibi alanlarda sürekli verilen tavizler, bu kurumlar üzerindeki yabancı üstünlüğünü arttırmıştır. Osmanlı Devleti, sömürgeci Batılı Devletlere karşı açık bir pazar haline gelmiştir.[328]

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'na gelinceye kadar faizleri yüksek olan 41 tane dış borçlanma yapmıştır. Bu borçların miktarı 104.212.000 Osmanlı lirasına kadar çıkmıştır. Bu miktarın önemli bir kısmı Düyun-u Umumiye yönetimi altındadır. 1914 yılında Osmanlı devleti borcu 30 milyon Osmanlı lirası iken Düyun-u Umumiye bu miktarın 13 milyon Osmanlı lirasını yönetmekteydi. Bu da bütçe gelirlerinin %43'üne denk gelmekteydi. Bu yıla kadar yapılan borçlanmalar daha çok Fransa, İngiltere, Almanya, Belçika, Hollanda, İtalya ve Avusturya-Macaristan ülkelerine karşıdır. Ancak 1914 yılından sonra borçlanmanın daha fazla Almanya ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Savaş boyunca yardımda bulunmak yeri Osmanlı Devleti'nin

[328] Necdet Aysal, **A.g.m.**, s.s. 7-8.

borçlandırma yolunu seçen Almanya, 150 milyona yakın bir miktarda borç vermiştir.[329]

II. Meşrutiyet dönemi bütçelerini daha iyi anlayabilmek için yakın bir dönemle karşılaştırma yaptığımızda durum daha iyi anlaşılabilecektir. 1876 yılında hazırlanan bütçedeki gelir tahmini 2.2 milyar kuruş, gider tahmini ise 2.5 milyar kuruş olarak göze çarpmaktadır. 1908-1909 mali yılı için hazırlanan bütçede gelir tahmini 2.3 milyar kuruş iken gider tahmini 2.8 milyar kuruş olarak kaydedilmiştir. Bu karşılaştırmayı I. Dünya Savaşı'nın bittiği yıl ile yaptığımızda, savaşın ne kadar olumsuz bir etki yarattığı ortaya çıkmaktadır. 1918-1919 mali yılı bütçesinde gelir tahmini 3.4 milyar kuruş iken gider tahmini 5.2 milyar kuruş olarak tahmin edilmiştir. Burada, 1876 ve 1918 yıllarındaki kuruş değerleri yaklaşık olarak 1/15 oranında azalmıştır. Bu rakamlardan II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası dönemler için gelir-gider farklarının ne kadar arttığı görülmektedir. Ancak burada, 1908-1918 yılları arasında kaybedilen topraklardan elde edilen gelirlerin artık olmadığı da göz ardı edilmemelidir.[330]

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği yıldan I. Dünya Savaşı sonuna kadar oluşan bütçe açıklarının artmış olduğu anlaşılmaktadır. Gelirlerde bir miktar artış görünse de, enflasyon hesaplandığında bunun gerçek bir artış olmadığı anlaşılmaktadır. Giderlerdeki artışın özellikle I. Dünya Savaşı sırasında olduğu görülmektedir. Bütçe açıkları da yine bu dönemde artış göstermektedir. Bütçe açıklarını kapatmak ve diğer ihtiyaçları karşılamak için II. Meşrutiyet döneminde yapılan borçlanmalara bakıldığında önceki dönemin kaldığı yerden devam ettiği görülmektedir.

6.2.1. Bağdat Demiryolu Borçlanması

1908 yılı Haziranı'nda gerçekleşen bu borçlanma Bağdat Demiryolları Borçlanması olmuştur. II. ve III. Tertip Borçlanma olarak da anılmaktadır. Konya-Bağdat-Basra Körfezi demiryolunun Bulgurlu-Halep arasındaki 840 kilometrelik bölümünün garanti edilen ücreti için, Deutsche Bank ve Demiryolu Şirketi aracılığıyla toplamda 9.988.000 liralık bir borçlanmaya gidilmiştir. Güvence olarak çıkarılan tahviller verilmiştir.[331]

[329] **A.g.m.**, s. 8.
[330] Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s. 50.
[331] İ. Hakkı Yeniay, **A.g.e.**, s. 101.

6.2.2. 1908 Borçlanması

Bu borçlanmadan önceki diğer tüm bahsettiğimiz borçlar Abdülhamit dönemi borçları konumundadır. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra alınan ilk borç olma özelliğini taşımaktadır. Meşrutiyetin getirdiği yenilikler ve bütçe açığını kapatmak için Osmanlı Bankası ile anlaşma yapılmıştır. 4.7 milyonluk bu borçlanma için tahviller, Osmanlı Bankası aracılığıyla Londra ve Paris piyasalarında satılmıştır.[332]

6.2.3. 1909 Borçlanması

Bu borçlanma da bütçe açıklarının kapatılması için gerçekleştirilmiştir. Osmanlı Bankası'ndan alınan bu borç, 7 milyon lira olmuştur. Borç karşılığında da öşür ve ağnam vergilerinden 350 bin liralık kısmı Osmanlı Bankası'na güvence olarak gösterilmiştir.[333]

6.2.4. 1910 Soma-Bandırma Demiryolu Borçlanması

İzmir-Kasaba Demiryolu Şirketi aracılığıyla Soma-Bandırma demiryolunun tamamlanması için alınan borçtur. Borç miktarı ise 1.7 milyon altın lira olarak kayıt edilmiştir. Bu borç karşılığı olarak bahsi geçen demiryolunun brüt gelirleri, garantili 1894-1895 İzmir-Kasaba Demiryolu ve Ek Hat İstikraz bakiyesi gösterilmiştir.[334]

6.2.5. 1911 Hüdeyde-Sana Demiryolu Borçlanması

Hüdeyde-Sana demiryolunun ilk kısmı için Hüdeyde-Sana Demiryolu Şirketi (Londra) aracılığıyla borçlanmaya gidilmiştir. 1 milyon Osmanlı lirası tutarında olan bu borç karşılığında Hüdeyde ve Cebena vilayetlerinin gümrük vergileri güvence olarak gösterilmiştir.[335]

6.2.6. 1911 Borçlanması

Yaklaşık olarak 8 milyon liralık bütçe açığını kapatmak için gerçekleştirilen bir borçlanma olmuştur. Alman Deutsche Bank ile Osmanlı Hükümeti arasında

[332] Sait Açba, **A.g.e.**, s. 151.
[333] Nihat Sayar, **A.g.e.**, s. 282.
[334] Emine Kıray, **A.g.e.**, s. 219.
[335] İ Hakkı Yeniay, **A.g.e.**, s. 105.

imzalanan anlaşma ile 7 milyon lira borç alınmıştır. "Gümrük İstikrazı" olarak da anılan bu borçlanmaya karşılık olarak İstanbul gümrük gelirleri güvence verilmiştir.[336]

6.2.7. 1913 Borçlanması

Anadolu Demiryolu Şirketi tarafından çıkarılan ve Konya Ovası'nın sulanması için oluşturulan proje masraflarını karşılamak için borçlanmaya gidilmiştir. Bu proje masrafı 819 bin lira olmuştur. Bu bölgedeki Düyun-u Umumiye gelirlerinin dışında kalan aşar ve satılan bazı araziler güvence olarak verilmiştir.[337]

6.2.8. 1913 Doklar Borçlanması

Armstrong Whit Worths and Company ile Osmanlı Hükümeti arasında tersanelerin bakımları ve geliştirilmeleri için alınan borçtur. Bu işlemler için 1.4 milyon liralık bir borç anlaşması imzalanmıştır. Borçlanmaya karşılık olarak Sivas Vilayeti'nin öşür gelirleri güvence gösterilmiştir.[338]

6.2.9. 1914 Borçlanması

Trablusgarp ve Balkan Savaşları sonucunda oluşan borçları ödeyebilmek için Osmanlı Hükümeti ile Osmanlı Bankası arasında anlaşma yapılmıştır. Dalgalı borçların konsolide edilebilmesi için de kullanılmıştır. 22 ve 13 milyon liralık iki bölümden oluşan bu borç anlaşması karşılığında İstanbul ve Trabzon'un gümrük gelirlerinin bir kısmı güvence olarak verilmiştir.[339]

Osmanlı Devleti borçları genel olarak değerlendirildiğinde, borçlanma nedeni olarak ilk göze çarpan konu bütçe açıkları olmuştur. Daha sonra kısa vadeli avansların ödenmesi, eski borçlar ve demiryolu yatırımları olarak sıralanabilmektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk kez 1903-1914 yılları arasında borç verenlerin de etkisiyle demiryolu yapımı gibi yatırımlara yöneldiği görülmektedir.

Dış borçlanma uygulamalarında yapılan hatalardan biri, borçların çok büyük kısmını bütçe açıklarına ve saray harcamalarına gitmesi olmuştur. Küçük bir kısmı da

[336] Faruk Yılmaz, **A.g.e.**, s. 86.
[337] Emine Kıray, **A.g.e.**, s. 220.
[338] Sait Açba, **A.g.e.**, s. 155.
[339] Biltekin Özdemir, **A.g.e.**, s. 94.

Konya Ovası, demiryolları ve tersaneler gibi üretim alanlarına harcanmıştır. Borçlanmanın bir başka olumsuz yanı da faiz oranları olmuştur. Piyasa şartlarına göre yüksek oranda faizle borç alınmıştır. Borçların karşılığı olarak devlet gelirlerinin önemli bir kısmı verilmiş ve bu da kısa ve uzun vadede sorun yaratmıştır. Alacaklı devletlere gelirler dışında mali, iktisadi ve adli olarak da imtiyazlar tanınmıştır. Dış borçlara ait anapara ve faiz gibi giderler devletin ekonomik durumunu tamamen kötüleştirmiştir.[340]

1908-1914 yıları arası toplamda 46 milyon liralık borç anlaşması yapılmıştır. Ancak bu miktarın sadece 39 milyonluk kısmı Osmanlı Devleti'nin eline geçebilmiştir. Düyun-u Umumiye'nin Lozan Antlaşması sırasında aktardığı bilgilerde, Osmanlı Devleti'nin 1 Kasım 1914 yani I. Dünya Savaşı'nın başladığı tarihe kadar toplamda 143.241.757 lira borcu olduğu yer almaktadır. Faiz ve ödenmemiş borçlarının ise 9.024.158 lira olduğu aktarılmıştır. Savaş başlamadan önce Osmanlı Devleti'nin tüm dış borçları 152.265.915 lirayı bulmuştur. Devlet, borçlanmaya başladığı tarihten I. Dünya Savaşı başlangıcına kadar geçen sürede almış olduğu borçların yaklaşık olarak iki katına denk gelen anapara ve faiz ödemesi yapmak durumunda kalmıştır. 1900 yılından 1914 yılına kadar borç oranı %35 olarak arttığı görülmektedir.[341]

6.3. I. Dünya Savaşı Döneminde Dış Borçlar Meselesi

I. Dünya Savaşı, Avrupalı devletlerin o ana kadar giriştikleri en büyük savaş olmuştur. Daha önceki savaşların maliyetleri milyonlar ile ölçülürken bu savaşın maliyeti 209 Trilyon Amerikan Doları civarındadır.[342] Savaş yılları sırasında ihtiyaç duyulan ekonomiye bütçelerin karşılık vermesi imkânsız bir hale gelmiştir. Artık devletler, askeri giderlerinin karşılamak için yeni ekonomik kaynaklar aramaya başlamışlardır. Savaş yıllarında giderler, banknot ve kredi enflasyonu ile finanse edilmeye başlanmıştır. Ülkelerin satınalma güçleri azaltılırken fiyatlar yükseltilmiştir.[343]

---

[340] Refii Şükrü Suvla, **Tanzimat Döneminde İstikrazlar, Tanzimat**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1940, s. 25.
[341] Muharrem Öztel, **A.g.t.**, s.s. 250-251.
[342] Faruk Yılmaz, **A.g.e.**, s. 92; Zafer Toprak, "Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", **O.D.T.Ü. Gelişme Dergisi Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II**, 1979–1980 Özel Sayısı, s. 205.
[343] Faruk Yılmaz, **A.g.e.**, s. 92.

Osmanlı Devleti de I. Dünya Savaşı'na girdiği sırada savaşı finanse edebilecek ekonomik yapıya sahip değildir. Bu dönemin mali bütçesi 34 milyon altın lira iken bunun 20 milyon lirası cari harcamalar ve ordu giderlerine ayrılmıştır. Geriye kalan 14 milyonluk kısım Düyun-u Umumiye'ye gitmekteydi. Harbiye Nezareti için ayrılan bütçe 6 milyon lira, Jandarma 2 milyon lira ve Bahriye bütçesi 1.3 milyon lira civarındadır. Bu üç bütçenin toplamı 9.5 milyon lira iken bu miktarla savaşa girişmek ve 800.000 kişilik bir ordunun masraflarını karşılamak imkansız görünüyordu. Savaş dolayısıyla devlet gelirlerinde düşüş de beklenildiği için masrafların karşılanamayacağı ortadadır.[344]

Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti enflasyonist bir politika izlemek durumunda kalmıştır. Savaş sırasında Osmanlı pazarındaki mallar doğal olarak ordu için ayrılmıştır. Çok az bir kısmı halkın ihtiyacına sunulmuştur. Ülkenin denizden ve karadan sarılması, diğer ülkelerin mallarını savaş dolayısıyla stok etmeleri Osmanlı Devleti'nin dış ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir. Günlük ihtiyaç malları karaborsaya düşmüştür. Savaşın başlamasının ardından İstanbul'da büyük bir panik yaşanmış ve bankalarda paraları olanlar bir an önce paralarını çekmek için yarışmışlardır. Bankalar, kredi vermeyi kesmiş ve durgun bir haldeki piyasa tüccarları etkilemiştir. Bankalar ile Ticaret ve Sanayi Odası'nın isteği sonucunda Osmanlı Hükümeti moratoryum ilan etmiştir. 2 Ağustos 1914 günü *"Tecil-i Düyun-u Kanun-u Muvakkatı"* ile bankalardaki vadeli-vadesiz mevduatlar ve borçlar bir ay süre ile ertelenmiştir. Bu kararla beraber Düyun-u Umumiye'yi ilgilendiren tüm ödemeler ertelenmiştir.[345]

Borçlanmaya gidilmeden önce bazı uygulamalar yapılmış ve bütçe açığı kapatılarak savaş için de bir gelir yaratma yoluna başvurulmuştur. Memur aylıklarının yarısı ödenmiş, diğer yarısı ise memurların alacağı olarak kaydedilmiştir. Ordu için gerekli olan araç-gereç ve yiyeceklere *"Tekalif-i Harbiye"* adı altında el konulmuştur. Yaşları tutan ancak askerlikten muaf tutulmak isteyenler için ise *"Muafiyet-i Askeriye"* vergisi getirilmiştir. Bu uygulamalar savaş finansmanı için yeterli olmamış ve Osmanlı Devleti kâğıt para çıkarmak istemiştir. 12 Nisan 1915 günü geçici bir

[344] Faruk Yılmaz, **A.g.e.**, s. 95; Ayrıca bkz.: Erdem Aksoy, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Döneminde Dış Borçlanmanın Bütçe Açıklarının Finansmanı Üzerindeki etkisi (1699-1923), **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2012, s. 151.
[345] Zafer Toprak, **A.g.m.**, s. 208.

kanun çıkartılmıştır. Almanya ve Avusturya'dan tümü altın 150 milyon frank borç alınmıştır. Bu miktarın karşılığında 6.583.094 liralık kâğıt para çıkarılmış ve buna "I. Tertip Evrak-ı Nakdiye" adı verilmiştir.[346]

Ancak bu para basımı yeterli olmamıştır. Ekim 1915'te Almanya'dan 7.902.000 liralık Alman hazine bonosu karşılığında 6 milyon liralık *"İkinci Tertip Evrak-ı Nakdiye"* piyasaya sürülmüştür. Bu durum Osmanlı Devleti için önemli bir gelir kaynağı olsa da bütçe açıklarını kapatmaya yetmemiştir. Bu açıkların kapatılması için 4 Ocak 1916 tarihinde Almanya'dan hazine bonosu olarak 11.700.400 lira borç alınmıştır. *"Üçüncü Tertip Evrak-ı Nakdiye"* olarak bir kez daha para piyasaya sürülmüş, ancak bu sefer memnuniyetsizliğe sebep olmuştur. Çünkü halkın elindeki paranın değeri düşmekteydi. Piyasaya para sürülmesi, *"ufaklık"* denilen bozuk para sorunun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu sorunu ortadan kaldırmak için 8 Nisan 1916 tarihinde *"Tevhid-i Meskukat Kanunu"* çıkarılmıştır. Borçlanmalar, Osmanlı Devleti'nin savaş giderlerini karşılamaya yeterli olmamıştır. Tekrar Almanya'ya müracaat edilmiş ve 3 Ocak 1917 tarihinde *"Dördüncü Tertip Evrak-ı Nakdiye"* çıkarılmıştır. 17 Şubat 1917 tarihindeki yasa ile *"Beşinci Tertip Evrak-ı Nakdiye"* çıkarılmıştır.[347]

I. Dünya Savaş sırasında alınan dış borçlar ve bunların sayesinde piyasaya sürülen kâğıt paralar artık son aşamasına ulaşmıştı. Almanya'nın da ısrarları ile 1918 yılında iç borçlanmaya gidilmiştir. Almanya, iç borçlanmanın daha doğru olacağını söylemiş olsa da Osmanlı yetkilileri böyle bir hareketin başarısızlıkla sonuçlanacağından korkmuşlardır. Savaş döneminde olunması nedeniyle iç borçlanmadan istenilen verimin alınmaması, Osmanlı Devleti'ni dış kamuoyu karşısında küçük düşüreceği endişesi hâkim olmuştur. Alman yetkililerin cesaretlendirmesi ile iç borçlanma konusunda Osmanlı Devleti ikna edilmiştir.[348]

İç borçlanmadan önce Almanya'dan, 28 Ocak 1918 tarihinde anapara ve faiz ödemeleri için ihtiyaç olan altın karşılanmıştır. Bu borçtan sonra 3 Nisan 1918 tarihinde %5 faizli ve %1 amortismanlı *"İstikraz-ı Dâhili Kanunu"* çıkartılmıştır. Bu

[346] Nevin Tüzün-Neslihan Altuncuoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Uygulanan Dâhili İstikrazın Tercüman-ı Hakikat, Sabah ve Vakit Gazetelerine Yansımaları", **Kesit Akademi Dergisi**, Yıl: 5, S. 20, Eylül, 2019, s. 140.
[347] Nevin Tüzün-Neslihan Altuncuoğlu, **A.g.m.**, s. 140; Borç miktarları ve daha detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Mustafa Balçık, **A.g.t.**, s.s. 164-168.
[348] Faruk Yılmaz, **A.g.e.**, s. 105.

borçlanmanın şartları için Düyun-u Umumiye ve Osmanlı Bankası ile 30 Nisan 1918 günü sözleşme yapılmıştır.[349]

Osmanlı dâhili istikrazı gönüllü bir tasarruf hareketi gibi görünse de *"manevi cebre dayanan"* bir borç olmuştur. İstikraza katılmanın vatanseverlik görevi olduğu gibi o güne kadar uygulanmamış propaganda yöntemleri bu dönemde uygulanmıştır. Sultan Mehmet Reşad, 2 Mayıs 1918 tarihli gazetelerde çıkan beyanında şunları söylemiştir: *"Asker evlatlarımın harp meydanlarında gösterdikleri fedakârlıklar devletimizin ne derece şanını i'la etmiş ise bilumum efrad-ı milletin istikraz-ı dâhiliye iştirak suretiyle ibraz edecekleri fedakârlık da o nispette itibar-ı malimizi yükseltecektir."* Osmanlı Devleti, ilk kez bu kadar geniş çaplı bir propagandaya ve reklam kampanyasına sahne olmuştur.[350]

Halkı istikraza yöneltmek Hamdullah Suphi, Süleyman Sırrı, Ahmet Cevat, Fazıl Berki ve Satı Bey gibi isimler halkı aydınlatıcı konuşmalar yapmışlardır. Bazı filmler çekilerek İstanbul ve İzmir'deki sinemalarda gösterilmiştir.[351] İstikraz için Ali Ulvi tarafından *"İstikraz Marşı"* dahi yazılmıştır. Marş şu şekildedir:[352]

"Biz vatan kullarıyız,

Bizde vatan sevgisi var,

Bunca senedir akan yaşlar,

Bu onun için arkadaşlar.

Her şey onun, onun kan ve canlar,

Ona vermekten kimdir kaçanlar!

Şimdi vatan açtı defter,

Bizden ödünç para ister;

Paralarla yürür asker:

Biz verelim hep beraber

Biz verelim düşmanlar utansın;

[349] **A.g.e.**, s. 105.
[350] Zafer Toprak, **A.g.m.**, s. 220.
[351] Zafer Toprak, **A.g.m.**, s. 221.
[352] "İstikraz Marşı", **Vakit**, 1 Mayıs 1918.

Kuvvetimizden yılsın usansın.

Her bir para kurşun ve gülle

Gibi düşman kalbi deler,

Ödünç vermeyi bilen eller,

Her gün yaşar şeref ile,

Biz verirsek bu millet yenilmez

Veren ellerin, şanı eksilmez...”

İstikraza ilk gününden itibaren halk ve şirketler tarafından destek verilmiştir. İki saat gibi kısa bir süre içerisinde 819.260 liralık gelir sağlanmıştır. İki gün sonunda 1.755.620 liralık tahvil satışına ulaşılmıştır.[353] İstikraz-ı Dahili’nin dördüncü gününde 2.200.780 lira toplanmıştır.[354] İstikrazın mimarı olan dönemin Maliye Nazırı Cavit Bey, durumdan oldukça memnun kalmıştır. İç borçlanmanın ikinci haftasında ise 4.772.760 liralık tahvil satışı gerçekleştirilmiştir. Bu borçlanma hareketi sonucunda İstanbul’da 7.396.260 lira, ülke çapında ise 17.977.600 Osmanlı lirası gelir elde edilmiştir.[355]

[353] Nevin Tüzün-Neslihan Altuncuoğlu, **A.g.m.**, s.s. 148-151
[354] “İstikraz-ı Dahili”, **Tasvir-i Efkar**, 5 Mayıs 1918.
[355] Nevin Tüzün-Neslihan Altuncuoğlu, **A.g.m.**, s.s. 148-151; Kirkor Kömürcan, **A.g.e.**, s. 112.

IV. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI'NA KADAR MECLİS BÜTÇE GÖRÜŞMELERİ

1. 1909 (1325) Yılı Bütçe Görüşmeleri

II. Meşrutiyet döneminin 1908 yılında ilan edilmesinin ardından Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk bütçe 1909 mali yılı bütçesi olmuştur. Bu bütçenin önceki dönemlerde hazırlanan bütçelerden farklı olduğunu bir önceki bölümde anlatmaya çalışmıştık. 1909 yılı bütçesinin hazırlanmasının ardından bu bütçe örneği ile bazı önemli kanunlar ve düzenlemeler yapılmıştır. Her ne kadar önemli düzenlemeler ve yasalar yapılmış olsa da on yıllık süreçte yaşanan siyasi olaylar ve önceki dönemlerden arta kalan mali sorunlar, II. Meşrutiyet bütçeleri üzerinde etkiler yaratmıştır.

Bu dönem bütçeleri sürekli olarak açık vermiş, bu açıkları kapatmak için de sıkça avans kullanma durumunda kalınmıştır. Borçların faizlerini ödeyemez hale gelen Osmanlı maliyesi, devamlı olarak çıkar yolları aramış ve bu yol genellikle borçlanmalar olmuştur. Borçlanma konusu, II. Meşrutiyet döneminde Meclis-i Mebusan'ı meşgul eden önemli olaylardan biridir. Ordu giderleri, bütçelerde oluşan bu açığın temel nedenlerinin başında gelmektedir. Açıkların oluşmasını etkileyen bir diğer harcama da maaşlardır. Maaşların ödenmesi konusunda zaman zaman sıkıntı çekilmiş, hatta memurlara maaşlarının yarısı verilerek diğer yarısı da memurların alacağı olarak kaydedilmiştir. Bu giderleri karşılayabilmek adına yeni vergilerin koyulması bir çözüm yolu olarak uygulanmış olsa da yeterli olmamıştır. Bu yüzden sürekli olarak borç bulma derdine düşülmüştür.

Tasvir-i Efkar'da Osmanlı bütçe açıklarıyla ilgili şöyle bir yazı yazılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bütçesinde görülen açık hatırlatıldıktan sonra bütçede görülen açıkların sadece Osmanlıya has bir durum olmadığı, aksine Osmanlı'dan kat kat büyük olan devletlerin de bütçelerde açık verdiği belirtilmiştir. Büyük başın derdi de büyük olur diyen A. Midhat her geçen gün bütün devletlerin masraflarının arttığını ve buna bağlı olarak bütçelerin de açık verdiğini yazmıştır. Yazar burada Fransa, İngiltere, Avusturya, İtalya, Rusya ve Amerika gibi büyük devletlerin bütçelerinin örnek vererek

onların da açık verebildiğini hatırlatmış ve yazısının sonunda *"Allah yardımcımız olsun!"* demiştir.[356]

İkdam Gazetesi de ülkenin ekonomik durumundan bahsetmiştir. Osmanlı Devleti'nin aldığı borçlar ve Düyun-u Umumiye ile alakalı durumlar uzun bir yazıda ele alınmış. Yazıda Sultan Abdülhamit birçok yerde suçlanmış. Bununla beraber ülkenin yüklü bir borç altında olduğu ve bununla beraber Düyun-u Umumiye'nin de önemli bir sorun olduğu anlatılmıştır. Yeni yönetimin iktisadi anlamda çareler aradığı ve hem millet hem devlet olarak yapılacakların çok olduğuna dikkat çekilmiştir. Devletin farklı yerlerinde kurulacak fabrikaların sanayileşme anlamında önemli bir gelişme sağlayacağı, insanların orada çalışma imkânı bulacağı, böylece asayiş konusunda da sıkıntıların azalacağı anlatılmıştır.[357]

Yine İkdam Gazetesi, maliyeye ilişkin yazılar kaleme almaya devam etmiştir. Levant Herald gazetesinin Osmanlı maliyesi ve bütçesi hakkındaki müspet yazısı neşredilmiştir. Haberde, Temmuz 1909 bütçe gelirinde artış olduğu ve gelecek adına ümit verici bir gelişme olarak bu artışın görüldüğünü ve gelecek bütçelerde olumlu artışları beklendiği yazılmıştır. Geçen seneki gelirlere göre, 13.280.312 kuruş fazlalık olduğundan bahsedilmiştir.[358]

1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi'nin 80. maddesi, Meclis-i Mebusan'ın genel masrafları ilgilendiren kanun teklifleri nasıl görüşeceği üzerinedir.[359] Bu gibi kanunlar ve mecliste alınan kararlar üzerine bu görüşmeler yapılmaktaydı. Kanunlara uygun olarak bütçe hazırlanması ve mali alanda yapılacak düzenlemeler ile ilgili fikirlerine başvurulmak üzere Fransa'dan Mösyö Laurent (Loran) davet edilmiş ve bütçe düzenlenmesine yardımcı olmuştur. Bu konuyla ilgili Sadaret Mektupçusu Fuat Bey, Sadrazam'ın beyanını mecliste şu sözlerle aktarmıştır: *"...Yeni menabii varidatın tedariki için düveli muazzamanın bize muavenet edeceklerinden ümitvarız. Fakat gerek düveli muazzamanın, gerek Avrupa piyasalarının itimadını kazanmak için usuli idarei maliyemizin tamamen ıslahı ile ısrafattan tevakki ve mükellefinin şikâyetlerine mahal vermeksizin varidatın tezyidine bezli mesai olunması derecei vücuptadır. Geçen Ağustosta Fransa meşâhiri mâliyûnundan Divanı Muhasebat Reisi Mösyö Loran bir*

[356] Ahmet Midhat, **Tasvir-i Efkâr**, 18 Ağustos 1909 (5 Ağustos 1325).
[357] "Ahval-i Umumiye-i Maliyemiz", **İkdam**, 19 Eylül 1909 (31 Ağustos 1325).
[358] "Maliyemiz", **İkdam**, 22 Eylül 1909 (9 Eylül 1325).
[359]Kenan Olgun, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014, s. 208.

müddeti muvakkate için davet ve celbolunarak Maliye Nezareti müşarünileyhin meşveret ve maharetinden bilistifade, idarei Maliyenin ıslahı emrinde tevessül olunması icap eden tedâbirin tetkikine ve düyunu gayri muntazama miktarının tayinine ve senei âtiye için bütçe tanzimine çalışmaktadır. Şu hal, ayniyle enzarı âmmeye arz edilince Hükümeti Osmaniye düveli müicinâbbenin muaveneti muhadenekâranesi ile Maliyeyi Devleti melin bir esasa bina edebileceği memûli kavildir…"[360]

Mösyö Loran'ın incelemeleri gazetelere de haber olmuştur. Tanin Gazetesi'nde yer alan habere göre, Mösyö Loran tarafından Bab-ı Âli'de bütçe ile ilgili yapılan incelenme sonuçlanmış ve Sadrazam Paşa'ya arz edileceği bildirilmiştir. Bir iki güne kadar da bütçe ile alakalı layiha meclise geleceği yazılmıştır. Aynı haberde bütçe açığının ise üç milyon yüz kırk altı bin bir lira olduğu vurgulanmıştır.[361]

1909 yılı bütçesi meclise gelmeden önce, 28 Şubat 1324 tarihinde iki aylık muvakkat bütçe kabul edilmesi için Sadrazam'dan gelen tezkere Meclis'te okutulmuştur.[362] Bu tezkere, bütçenin Maliye Nezareti'nden 31 Kânunusani 1324 tarihinde Babıali'ye gönderildiği aktarılmıştır. Ancak bu bütçede 6.5 milyon lira açık görülmüştür. Masraflarda bazı düzenlemeler yapılarak bu açık 3 milyon civarına çekilmiştir. Bu açığın kapatılması ve bütçe ile ilgili çalışmalarda Mösyö Loran da bulunmuş ve önemli katkıları olmuştur. Yine de bütçe, tam zamanında Meclis'e sunulmamış ve bu duruma mebuslardan tepkiler gelmiştir. Mebusların tepkisi genellikle bütçenin tam olarak tetkik edilememesi, görüşülememesi yönünde olmaktadır. Bunun da meclisteki haklarını zedelediği yönünde Serfice Mebusu Yorgi Boşo Efendi gibi fikir sunanlar olmuştur. Mebuslar, muvakkat bütçeyi görüşüp tepkilerini dile getirmiş olsalar da onaylamışlardır. 126 vekilin 104 tanesi kabul oyu, 22 tanesi de ret oyu kullanmışlardır ve böylece muvakkat bütçe meclisten geçmiştir.[363]

Daha 1909 bütçesi görüşülmeden önce, 1908 yılında Osmanlı Devleti bir istikraz almak durumunda kalmıştır. 1908 yılına kadar alınan borçlar II. Abdülhamit dönemine ait borçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu borcun alınma nedeni Meşrutiyet ile ilgili yeniliklerin finansmanı ve bütçe açıkları olmuştur.[364] Meclisteki

[360] **MMZC**, C. 1, 1. Devre, 1. İçtima, 31 Kânunuevvel 1324, s. 167.
[361] **Tanin**, 2 Mart 1909 (17 Şubat 1324).
[362] Geçici bütçe hakkında ilgili yerlere haber verilmesi ile ilgili belge için bkz.: **BOA**, HR.HMŞ.İŞO. 227/63.
[363] **MMZC**, C. 2, 1. Devre, 1. İçtima, 28 Şubat 1324, s.s. 284-288.
[364] Sait Açba, **A.g.e.**, s. 151.

bu istikraz görüşmeleri, 6. maddenin tartışılması ile son bulmuştur. Uzun süren bir tartışmadan sonra 144 kabul oyuna karşın 40 aza ret oyu kullanmıştır.[365] Böylece 4,7 milyon altınlık bir borçlanma gerçekleştirilmiştir.

Bütçenin Meclis'e gelmemesi, ancak devletin doğal giderleri olması bakımından geçici bütçelerin yapılması durumu ortaya çıkmıştır. Bazen bir aylık bazen de iki aylık geçici bütçeler hazırlanarak devletin masrafları karşılanmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili Meclis'te şu bilgiye yer verilmiştir: *"1325 senesi bütçesinin henüz tetkik edilememiş olması Mart ayı için muvakkat bir bütçe kabulünü icabeylediği gibi, Nisan, Mayıs ve belki Haziran ayları içinde maatteessüf aynı mecburiyet yüz gösterecektir. Muvakkat bütçe kanunu mucibince Hükümet, Mart ayı zarfında tesviyesi lazım olan ve Mart ayında tahakkuk eden masarifi tediye ve şehri mezkûr zarfında rüsum ve tekâlifi mevcudeyi kavanin ve usulü mer'iyeye nazaran tahsil ve istifa eylemeye mezun olmuş ise de bir taraftan 1325 senesi hasılatından 1324 senesi maaşat ve masarifatına mukabil bir meblağ tediyesi katiyen caiz olamayacağından diğer taraftan 1324 senesinden matlupları olan müteahhitlerle maaş sahiplerinin tesviyei matlubatı iktiza ettiğinden Hükümet bu bapta bir maddei kanuniye tanzimine lüzum görmüştür."*[366]

Mali yıl başlangıcı olan Mart ayı için bütçelerin görüşülüp hazırlanması ve harcamaların bu bütçeye göre yapılması planlanmış olsa da buna uymak mümkün olmamıştır. Bu yüzden Mart ayı giderleri için geçici bir bütçenin hazırlanması uygun görülmüş ve belki de geçici bütçelerin sonraki aylar için de hazırlanabileceği aktarılmıştır. Bir yılı kapsayan bir bütçenin hazırlanamaması gibi durumlarda bu şekilde geçici bütçeler ile çözüm bulunmuştur.

Ancak geçici bütçe de Meclis'e geç gelmiştir. Muvakkat bütçenin Meclis'e geç gelmesiyle ilgili Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın uzun bir tezkiresi olmuştur.[367] Bu tezkirede bütçenin Mart ve Nisan ayları için de yetişemeyeceği aktarılmış ve geçici bütçenin Mayıs ayına kadar uzatılması istenilmiştir. Tezkire Meclis'te okunduktan sonra Muvazene Encümenine havale edilmiştir.[368] Muvazene Encümeni de bunu görüşüp üç gün sonra Meclis'e göndermiştir.[369]

[365] **MMZC**, C. 1, 1. Devre, 1. İçtima, 7 Şubat 1325, s.s. 714-723.
[366] **MMZC**, C. 2, 1. Devre, 1. İçtima, 11 Mart 1325, s. 2.
[367] "Muvakkat Bütçe", **İkdam**, 16 Mart 1909 (3 Mart 1325).
[368] **MMZC**, C. 2, 1. Devre, 1. İçtima, 23 Mart 1325, s.s. 628-629.
[369] **MMZC**, C. 2, 1. Devre, 1. İçtima, 26 Mart 1325, s. 694.

Meclis'te bütçe ile ilgili her türlü konu görüşülmeye çalışılmıştır. Masraflar ve maaşlar, bu görüşmeler sırasında ön sıralarda gelmektedir. Masraf cetvelleri Meclis'te görüşülmüştür. Gider kalemleri arasından Saray-ı Hümayun tahsisatında, Hanedan-ı Saltanat tahsisatında ve memurlara verilen maaşlarda yapılan indirimler Meclis'e sunulmuştur. Bu indirimlerle ilgili geniş bilgiler Cavit Bey'in sözleri ile zabıtlarda yer almaktadır. Maaşlardaki indirimler sayesinde tasarruf sağlanmaya çalışılmıştır.[370]

Nisan ayının gelmesine rağmen muvakkat bütçenin görüşülmesi gerçekleştirilmemiştir. Memurlara ödenecek maaş için iki aylık muvakkat bütçenin tetkiki mümkün olamamıştır. Mebuslar bu konuda memurların yaşadığı sıkıntılardan bahsederek, bütçenin görüşülmesi gerektiğini dile getirmişlerdir. Mart ve Nisan'ı kapsayan iki aylık muvakkat bütçenin kabul edilmesi lazım geldiği ve memurların maaşlarının ödenmesi gerektiği vurgulanmıştır.[371]

Tanin Gazetesi'nde çıkan bir habere göre Mösyö Loran'ın düzenlemeye çalıştığı Osmanlı bütçesi, Paris'te de iyi karşılanmıştır. Önceki yönetimin yarattığı kötü tablodan bahsedilip yeni dönemde işlerin iyi olacağı yönünde kanaat bildirilmiştir.[372]

Muvakkat bütçenin görüşülmesi ancak 4 Mayıs günü sağlanmıştır.[373] 1325 senesinin Mart ve Nisan maaşları ile Nisan ve Mayıs aylarına ait masraflar için muvakkat bütçe görüşülmüştür. Henüz bir bütçe hazırlanamadığı için bu gibi geçici bütçeler ile giderlerin belirlenmesi işi gerçekleştirilmiştir. Bütçe görüşmeleri sırasında maaşlar konusunda oldukça tartışma yaşanmıştır. Maaşların ödenmesiyle ilgili bütçe ayrılması ve bunun da Meclis'te görüşülmesi Mebuslar tarafından gerekli görülmüştür. Maaşlar ile ilgili olarak on maddelik bir kanun layihası hazırlanmış ve Meclis'te görüşülmüştür. Bu kanun layihası mebusların büyük desteğini alarak 3 ret oya karşın 151 kabul oyu ile Meclis'ten geçmiştir.[374]

Hazırlanan muvakkat bütçedeki maaşlar kısmı, Meclis-i Ayan'da görüşülmüş ve Muvazene Encümeni'ne gönderilmiştir. Maaşlar kısmı, bir önceki bütçeden örnek alınarak hazırlanmak istenmişse de önceki bütçenin muntazam olmaması sorun

[370] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 1. İçtima, 28 Mart 1325, s.s.3-9.
[371] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 1. İçtima, 3 Nisan 1325, s. 23.
[372] **Tanin**, 3 Nisan 1909 (21 Mart 1325).
[373] "İki Aylık Muvakkat Bütçe", **Sabah**, 22 Mayıs 1909 (9 Mayıs 1325).
[374] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 1. İçtima, 4 Mayıs 1325, s.s. 462-472.

yaratmıştır. Ayrıca tekaüt ve mazulin maaşları ile ilgili olarak Cavit Bey'in mazbatayı okuması ile Meclis'e bilgi verilmiştir.[375]

Meclis-i Ayan ile Meclis-i Mebusan arasında 1325 senesi Mart ve Nisan maaşları ile Nisan ve Mayıs ayları için iki aylık muvakkat bütçedeki bir madde için anlaşmazlık oluşmuştur. Meclis-i Ayan bu maddeyi tekrar görüşülmesi için Meclis-i Mebusan'a göndermiştir. Emeklilik maaşları ve diğer maaşlar ile ilgili olan bu madde, mecliste görüşülüp tekrar Meclis-i Ayan'a gönderilmiştir. Tokat Mebusu İsmail Paşa, "Memurine, ekmekçiler ekmek vermiyor" diyerek, maaşların bir an önce ödenmesi gerektiğini aktarmıştır. Cavit Bey ise, *"Eğer bu defa da reddedecek olurlarsa, o vakit düşünürüz. Bilâ müzakere reddedeceğiz ve memleketi buhrana soktuklarından dolayı mesuliyet onlara aittir."* diyerek Meclis-i Mebusan'ın bu konuda suçu olmadığını anlamaktadır.[376]

Meclis-i Mebusan'da, bütçenin görüşülme süreleri konusunda da tartışmalar yaşanmıştır. Muvazene-i Maliye Encümeni'nden Mehmet Hamdi Efendi, bütçenin en az dört ayda görüşülebileceğini aktarmıştır. Ancak bu süre mebuslarca yeterli görülmemiştir. Bütçenin düzenli olmadığı ve bu sürede bütçelerin görüşülemeyeceği düşüncesi savunulmuştur. İzmir Mebusu Seyyid Bey, en az altı ay görüşülmeli demektedir. Seyyid Bey: *"…Yalnız bütçe meselesini, bir devlet bütçesini dört ayda çıkarmak kabil değil. Fransa gibi her hususça, her idarece tekemmül etmiş bir devlette bile sekiz ay oluyor. Burada da evvelce sekiz ay nazarı itibara alınmış iken, biz onu artık çok gördük, ileride ahvâli fevkaladede temdidi lâzım gelirse temdit edilsin, yine altı ayda ısrar edelim dedik…"* sözleriyle, kısa sürede bütçenin tetkik edilemeyeceğini vurgulamıştır. Meclis-i Mebusan reisi altı ay süresi ile bütçe görüşülmesinin oylamış ve bu süre kabul edilmiştir.[377] Bütçelerin görüşülmesi süresi, daha önce Nisan ayında da gündeme gelmiş ancak bir karara varılamamıştır. Bu konu, Meclis tarafından Maliye Encümeni'ne havale edilmiştir.[378]

1325 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu ve adi bütçeyi incelemeden önce beş milyon liralık bir fevkalade bütçenin kabul edilmesi gerekmiştir. Bu durumu Muvazene Maliye Encümeni'nden Cavit Bey şöyle açıklamaktadır: *"Hayatı umumiyeleri muntazam surette cereyan eden memleketlerde, hepinizce malûmdur,*

[375] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 16 Mayıs 1325, s.s. 7-10.
[376] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 19 Mayıs 1325, s.s. 88-96.
[377] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 27 Mayıs 1325, s.s. 245-247.
[378] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 1. İçtima, 22 Nisan 1325, s.s. 252-253.

tabiidir ki ihtida bir Devletin ihtiyacatı mûtâdei seneviyesi nazarı dikkate alınır. Buna dair olan varidat ve masarif kabul ve tasvip edildikten sonra ihtiyacatı fevkalâde düşünülür ve onun çareî tasviyesi aranılır. Fakat bu kaidei mantıkıyye, arz ettiğim gibi, muntazam hayata malik olan memleketlere şamil olabilir. Ahvâli fevkalâde dâhilinde yaşayan memleketler için kolaylıkla kabili tatbik değildir. İşte bundan dolayıdır ki, bir senenin sülüsü evveli geçtiği halde henüz âdi bütçeyi tasdik edecek bir zaman bulamadığımızdan kabul ve tasdike muvaffak olamamış iken, bu fevkalâde bütçeyi kabul ve tasdik edeceğiz. Fevkalâde bütçeler, Devletin ihtiyacatı fevkalâdesine mahsus olan mebaliği muhtevi olan bütçelerdir."[379]

Fevkalade bütçeler, bazen bir savaş durumunda bazen de adi bütçede yer almayan masraflar için hazırlanmaktadır. 1325 senesi için istenen fevkalade bütçe de adi bütçede yer almayan masraflar için hazırlanmak durumundadır. Harbiye, Bahriye ve Maliye Nezaretlerinde oluşacak ve bütçede yer almayan masraflar için bu bütçe kullanılacaktır.[380]

Fevkalade bütçenin, adi bütçelerden önce mi yoksa sonra mı yapılacağı yönünde tartışmalar olmuştur. Avrupa'da yapılan bütçelerden örnekler de konuşulmuş ve son olarak da bu bütçe ile ilgili rakamlara yer verilmiştir. Yapılan oylama sonucunda fevkalade bütçe, masraflar karşılığı olarak 532.500.000 kuruş gelir gösterilerek oybirliği ile kabul edilmiştir.[381]

1325 senesi Nisan ve Mayıs ayları için hazırlanan muvakkat bütçe, Mayıs ve Haziran ayları için de devam ettirilmiştir. Ancak Haziran ayının masraf kısmı bütçeye dâhil edilmemiştir. Haziran ayı masraflarının karşılanması için Hükümet tarafından yetki istenmiştir. *"1325 senesi Haziran ayında hidematı umumiyei Devletin ifası için Haziran mesarifine mukabil devair namına 136 milyon 975 bin 092 kuruş tahsisat verilmiştir. İşbu tahsisat, 1325 senesi muvazenei umumiyesinde devaire tahsis olunacak mebaliğden müddet itibariyle mahsup edilecektir."* denilmektedir. Hükümet tarafından istenen bu miktar tam olarak bir aylık masrafa denk gelmemektedir. Bir ayı geçen bir süre için masraf edebilme yetkisi istenmiştir. Bu fazlalık kısım ise diğer aylarda telafi edilmeye çalışılmıştır.[382]

[379] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 28 Mayıs 1325, s. 279.
[380] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 28 Mayıs 1325, s. 294.
[381] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 28 Mayıs 1325, s. 294.; 1325 yılı fevkalade bütçe haberi için bkz.: "Fevkalade Bütçe", **Sabah**, 12 Haziran 1909 (30 Mayıs 1325).
[382] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 30 Mayıs 1325, s. 327.

Mehmet Cavit Bey'in[383] 1325 senesi bütçesi ile ilgili uzun bir konuşması olmuştur. Meclis-i Mebusan'da kaydedilen konuşmada şu konulara yer verilmiştir: *"Evet, bütçenin her bir rakamı bu sesleri tekrar ediyordu, bizim gözümüz önünde fecî birer sahnei sefaleti hayat gösteriyordu. Fakat... Diğer taraftan, başka bir ses yükseliyor ve bizim rakamlar üstünde işleyecek ellerimizi tutuyordu. O başka ses de, bir sadâ-yı manevî idi ki, efendiler, vatanın menfaati ulviyyesi bize ihtar ediyordu. Biz bir neş'ei saadet isteyen bu efradı milleti tahlis etmeyi, mesut etmeyi arzu ediyorduk. Fakat vatanı yaşatmayı bundan daha lâbüt görüyorduk… Bugün, bizden çok mütemeddin, bizden çok müterakkî olan milletlerin, Devletlerin hayatı asrdîdeye malik bir cümleî tekâlifi vardır ki, o cümleyi bozmak istedikleri halde, bir türlü muvaffak olamıyorlar. Hattâ onun bir parçasını bile kaldırmaya cesaret edemiyorlar. Çünkü her şeyden ziyade sâhai maliyede adımlarını bilerek atmak lazımdır. Meçhul bir zemin üzerinde kapalı gözlerle yürüyecek olursak, neticesi pek fenaya müncer olur. Sene nihayetinde bütçenin kabaran açıkları ve o kabarmış açıkları kapamak için masarifi cariyei senevviyeyi örtmek üzere de istikraza daha şiddetli müracaat etmek lüzumu muvacehesinde biz, hâlihazırda maatteessüf bu ıslahat ve tadîlâtı yapmamakla beraber, yine bugün bütçemizi, size yirmi beş milyon lira varidat ile takdim ettiğimiz bütçemizi, iki buçuk üç milyon lira kadar bir açıkla kapamak mecburiyetinde bulunuyoruz. Demek ki ıslahat ve tadîlât ve tekâlifi yapamadığımız gibi, bu hususta, yani bir seninin masarifi cariyesini kendi varidatımızla kapayamamak hususunda da Devri Sabıktan ayrılamıyoruz. Bu da, kemali teessüfle söylenecek bir şeydir. Fakat ne yapabilirdik? Masarifi ne kadar kısmak lâzım gelirse, öyle zannediyoruz ki bütçemizde Devri Sabıkın mirası israfından hiçbir şey bırakmadık. Bundan ziyadesi, hayâtı milleti rahnedâr etmek olurdu…. Bu mesarifin bir kısmı, bîlüzum ve Devletin dairei selâhiyetini tecavüzden mütevellit ise de, bir kısmı da zarurîdir. Masrafları deruhde edenler, edebi-resi, yine bilirsiniz ki, milletlerin her sene bârı me-lenler yaşıyacaklardır; edemiyenler için ise istikbali meşkûk görmek zarurîdir. Biz, o masraflardan, bilhassa masarifi müsmireden pek azını icra edebiliyoruz. İhtiyacımız, sarfiyatımızdan kat kat ziyadedir. Onun için cümle masarifimizde, artık işleyecek bir nokta kalmamıştır. Varidata gelince: Otuz milyon insan için otuz milyon vergi, zahiren az görünür ve ihtimal tezyihi var zannolunur. Fakat Varidat nasıl artırılabilir? Ya tekâlifi meveûdeye yeniden vergiler ilâve edersiniz yahut vergilerin yüzdelerini*

[383] Mehmet Cavit Bey'in Maliye Nazırı olmasıyla ilgili haber için bkz.: "Maliye Nazırı Cavid Bey", **Tasvir-i Efkar**, 28 Haziran 1909.

artırırsınız yahut tekâlifi mevcûdenin usulü tarh ve cibâyetini ıslah edersiniz. Vergiler, daha fazla menâfi temin edebilmesi için, memlekette yapılacak ıslahatı esasiyyei dahiliy-ye ve nâfiayı yaparsınız. Tekâlifi mevcûdenin yüzdelerini tespit etmek... Bundan, içimizde hiç kimse bahsedemez zannederim. Cedveh tekâlifimize başından başlayınız, ta sonuncu maddesine kadar gidiniz. Hepsinde göreceksiniz ki fazla bir zamma az tahammül yoktur. Tekâlif yüzdelerini tezyide muvaffak olamadığımız gibi, envai cedîdei tekâlif de ihdas edemeyiz. Ahalinin bârı mükellefiyeti ve yine bilirsiniz ki, şimdilik umumiyet itibariyle haddi âzamini bulmuştur."[384]

Mehmet Cavit Bey'in bütçeyle ilgili konuşmasının ardından bir de Maliye Nazırı'nın nasıl olması gerektiğine dair bir beyanı olmuştur. Bu beyanda: *"Bir Maliye Nazırı'na terettüp eden en mühim vazife, bütçesini gayet samimî, gayet vazıh olarak yapmaktır. Bütçenin açıklı veya açıksız olması, varidat ile sarfiyatın tevazün edip etmemesi, bunlar o kadar müftehir olunacak şereflerden değildir. Doğrusunu isterseniz, bütçe tevazün ettiği zaman şeref, Maliye Nazırı'ndan ziyade memlekete teveccüh ve terettüp eder. Maliye Nazırı'na terettüp edecek en mühim şeref ise, bize getirdiği bütçe, vicdanının bir maikesi hakikisi olmalı, o bütçe, varsın açıkla kapansın. Fakat elverir ki, vehim ve hayâlden, yalandan ârî bir bütçe olsun. Acaba Maliye Nazırı'nın size verdiği bu bütçe, bu suretle mürettep bir bütçe midir? Bütçenin sureti tertibini tetkik edecek olursak, hakikaten bu bapta Maliye Nazırı'nın ve kendisine muîn ve zahîr olanların hepsinin vazifelerini tamamen ifa ettiklerini teslim eylersiniz."* cümleleri yer almıştır.[385] Muvazene-i Maliye Encümeni Reisi Mehmet Cavit Bey 1325 mali yılı bütçesi ile ilgili olan konuşmasına devam ederken Mösyö Loran'dan ve bazı tekliflerinden de bahsetmiştir.[386]

Mehmet Cavit Bey konuşmasının devamında, bütçenin geç gelmesinden ve bunun sebeplerinden bahsetmiştir. Cavit Bey bu konuda Maliye Nazırı ve diğer nazırlara düşen görevlerden bahsetmiştir. *"Vaktin, gelecek sene bu kadar dar olmaması için bütçenin vaktü zamaniyle tevdi edilmesi lazımdır. Bu, her ne kadar bilhassa Maliye Nazırına taalluk ederse de, diğer Nuzzârın da bunda büyük bir mesuliyetleri vardır. Her nezaret, kendi dairesine ait kısmını ihzar etmezse, zavallı Maliye Nazırı, nasıl Devletin umumî bütçesini tertip edebilir? Tek, Nezaretler*

[384] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 9 Haziran 1325, s.s. 549-550.
[385] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 9 Haziran 1325, s.551.
[386] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 9 Haziran 1325, s. 563.

teenniden, gevşeklikten vazgeçmeli, kendi işlerini vaktü zamaniyle görmelidir ki Maliyede komisyonlar, Babıâli'de komisyonlar teşkiline lüzum kalmasın. Gelecek sene, Meclisi Mebusa'nın yevmi küşâdında, Teşrinisaninin 1'inci günü bütçeyi teslim etmeyecek Hükümete benim itimadım yoktur."[387]

Cavit Bey'in 9 Haziran 1325 günü yaptığı konuşamaya cevap olarak 10 Haziran 1325 günü Yorgo Efendi söz almıştır. Cavit Bey'e bazı eleştirileri olmuştur: *"Yorgo Boşo Efendi (Serfice)-Cavit Beyefendi'nin dünkü nutkundan sonra heyeti umumiyesi hakkında söz söylemek hakikaten pek müşkül bir şeydir. Bütçe, kendi ismine muhalif surette bize gelmiştir. Çünkü Muvazenei Maliye ismi vardır. Hâlbuki bize gayri muvazin bir surette gelmiştir. Yalnız varidat kısmını görüyoruz. Sarfiyat kısmını göremiyoruz. Bir de vardır ki, Cavit Bey'in buyurduğu gibi, sarfiyat kısmını birkaç milyon lira fazla ile göreceğiz. Bundan da anlaşılıyor ki bu muvazene, kendi ismine muhalif olacaktır."*[388]

Yorgo Efendi'nin ardından Hudeyde Mebusu Tahir Recep Bey söz alarak bütçenin hazırlanması konusunda Cavit Bey'e teşekkürlerini şu sözleriyle sunmuştur: *"Devlet-i Âlîye-i Osmaniyemiz, altı yüz seneden beri bu misillü bütçeye nail olmasını, ilk defa zannederim, Cavit Beyefendi Hazretleri tarafından teşkil ve tertibinden dolayı tebrik ve teşekkürat-ı mahsusamı takdim ederim."*[389]

Meclis-i Mebusan'da bütçenin gelirleri arasında yer alan kalemler hakkında da tartışmalar yaşanmıştır. Bunlardan biri askerlikle ilgili olmuştur. *"Bedelat-ı Askeriye"* ile ilgili Meclis'te bir müzakere yapılmıştır. Burada söz alan Manastır Mebusu Pançedoref Efendi, *"İttihad-i Osmani"*yi meydana getirecek şeyin askerlik hizmeti olduğunu vurgulamıştır. Ancak Rumeli'den birçok telgraf aldığını ve bedel-i askeri vermek istemediklerini anlatmıştır. İstibdat devri sırasında çok eziyet çeken bir halk olduğunu ve bedel-i askeri vermeye güçlerinin yetmeyeceğini ifade etmiştir. Bedel-i askeri için yaş ve ücret konusunda bazı tartışmalar yapıldıktan sonra konu Harbiye Encümeni'ne havale edilmiştir.[390]

Muvazene-i Maliye Kanunu görüşmeleri fasıl fasıl olarak ve bazen de maddeler üzerinde tartışılarak mecliste kabul edilmiştir. Görüşmeler sırasında Meclis

[387] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 9 Haziran 1325, s. 576.
[388] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 10 Haziran 1325, s.s. 591-592.
[389] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 10 Haziran 1325, s. 595.
[390] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 1. İçtima, 13 Haziran 1325, s.s. 5-12.

Başkanı, söz isteyen var mı diye sorarak fasılların görüşülmesine başlamıştır. Daha sonra Muvazene Encümeni'nden bir kişi bu fasılla ilgili bilgi vererek ve meclise sunmuştur. Daha sonra vekillerden söz almak isteyenler olduğunda görüşleri dinlenmiş ve oylanmaya geçilmiştir. Meclis'in işleyişi bu şekilde gerçekleşmiştir.

Bir devlet için bütçenin önemi ve mecliste görüşülmesi konusunda söz alan Emrullah Efendi şu sözleri aktarmıştır: *"Bütçe Kanunu'nun büyük ehemmiyeti vardır. Hattâ buna Kanunulkavânin diyorlar. Çünkü yalnız millet bu kanunladır ki Kuvve-i icraiyenin mesarife müteallik bütün icrââtına müdahale eder, onun için Kanunülkâvânîn demişlerdir. Bütçe Kanununa müteferri ne kadar kavânîn varsa biz falan kanunda teşkilât şu yoldadır diye mutlaka o kanuna tâbi olarak serbesti tâmme mazhar olmak lâzım gelen bütçe hiçbir şeyle takyîd edilemez. Çünkü millet para veriyor. Para verdiği vakit mahallî sarfını tetkik edecektir. Yoksa bu tetkik sırasında bundan evvelki kanunun, mevcut nizamatın ahkâmına tebaiyyet etmez. Kanun-u Esasi'de de sarihtir ki, Kanun-u Esasi hilâfına hiçbir teklif edilemez."*[391]

Halkın bütçe konusunda söz sahibi olmasının kanunlarla ve Meclis sayesinde gerçekleştiği anlatılmıştır. Milletten toplanan paraları kontrol etme isteğinde olduğu vurgulanmıştır. Emrullah Efendi'den sonra Meclis-i Mebusan Başkanı da bütçenin öneminde değinmiştir. Meclis'in en önemli görevinin bütçeler olduğunu vurgulayarak bütçenin Meclis'e geç gelmesinin kendi suçları olmadığını aktarmıştır. Meclis Başkanı'nın konuşması şekildedir: *"Bütçe müzakeresine başlayacağız. Varidatın ve mesarifatın tetkiki, malumu âliniz, Meclisi Mebusanın en mühim ve en başlıca vazifesidir. Bu işe devri içtimâinin sonunda başladığımız için teessüf ederiz, lâkin kabahat bizde değil. Onun için muvakkat bütçeler çıkarılmıştı. Onunla bütçemizin temelini atmış olduk. İnşallah Teşrinisani iptidasında yine bütçe işiyle meşgul olacağız. Bu ay da muvakkat bütçe tanzimine mahal kalmayacaktır."*[392]

Emrullah Efendi, bütçenin masarif kısmının müzakere edileceğinden ve heyeti kanuniye olmak üzere ilk defa olarak büyük bir işi icra ettiklerini vurgulamıştır. Bütçedeki açıklardan korkmak yerine bunları kapatmaya çalışmaları gerektiğini anlatmaktadır. Bütçe açıklarının eski dönemlerdeki seyriyle ilgili olarak şu sözleri ilgi çekicidir: *"İsraf etmek için istikraz ederlerdi. Açık, yine açık kalırdı. Binlerce paralar sarfedilirdi. 12 kişi ile idare olunur bir dairede 150 - 200 kişi istihdam edilir, onlara*

[391] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 21 Temmuz 1325, s. 66.
[392] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 20 Temmuz 1325, s. 32.

maaş verilirdi. Bu suretle israf edilir, yine açık kalırdı. Fakat bizim, şimdi, öyle değil. Açığımızı kapatacağız ve zannederim ki bu açık -ki en lüzumlu olan zammiyyat bir istikrazı müsmir akdolunabilir- adetâ Nâfiaya tahsis edilen bir para gibidir."[393]

Masraflarla ilgili müzakereler devam ederken Düyun-u Umumiye memurlarının fazla maaş aldıkları ilgili söz alan Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Efendi şu sözleri sarf etmiştir: *"Bendeniz Encümenin reyine iştirak ederim. Fakat şu defterde mevcud olduğu gösterilen mesarifat hakkında Encümenin noktai nazarına bendeniz iştirak edemem. Çünkü Düyunu Umumiye memurlarının fazla maaş aldığından dolayı varidatının tezayüd etmesi nazariyesi bendenizce şâyânı kabul değildir. Varidatın tezayüdüne bâdî olan, en ziyade küçük memurlardır. Bunların bugün en büyüğünün maaşı dört yüz kuruştur. Üç yüz kuruşlu, iki yüz kuruşlu, yüz elli kuruşlu memurlardır. Büyük maaşları umuru idarede en az hizmet edenler alıyor. Bunun kalem kalem tetkik edilmesi için, hiç olmazsa bugünlük şu kısmın tetkikini istirham ederim. Alelıtlak kabul etmek doğru değildir."*[394]

Burada İsmail Sıtkı Efendi maaşlardaki düzensizliklerden bahsetmiştir. Daha önceki paragraflarda bahsettiğimiz gibi maaşların incelendiğinde fazla olduğu görülmüş ve bazı memurlara, Hanedan'a ve saraydakilere verilen maaşlarda indirim yapılmıştır. Tasarruf ederek bütçedeki açıkların kapatılması temel hedef olmuştur.

22 Temmuz 1325 günü Hariciye Nezareti bütçelerinin görüşülmesi sırasında nezaretteki maaşlar konu edilmiştir. Bu sırada memur sayıları, israf ve kılık-kıyafet tartışılmıştır. Encümen, burada fazla maaş verilmesinden yana olmamış ancak Hariciye Nezareti tarafından da "en azından tahsisat verin" denilmiştir. Hariciyenin şan ve şerefi ile ilgili şu sözler dikkat çekicidir:

"Ali Osman Efendi (Çorum)-Hariciye Müsteşarı masa başında oturmak, hangi kelimeyi kullanırsan muvafık, olur bunu düşünmektir. Yoksa Süfera ile münasebatta bulunmak ve onlara ziyafet vermek Nazır'a aittir.

Rifat Paşa (Hariciye Nâzırı)-Müsteşar hiç olmazsa davete icabet edecek. Mükemmel elbise giyecek. Encümen büyük maaş vermek arzu etmemiş. Hiç olmazsa tahsisat veriniz.

[393] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 20 Temmuz 1325, s. 34.
[394] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 20 Temmuz 1325, s. 38.

Mehmet Vehbi Efendi (Konya)-Müfit Bey'e cevap vereceğim. Devletin şan ve şerefi kuvvei maddiyye ve maneviyesiyle olur, alâyış ve debdebe ile olmaz.

Zeynelabidin Efendi (Konya)-Şan ve şerefi Hükümeti muhafaza için ne kadar masraf edilse israf addetmeyiz, bu katiyyen israf olamaz."[395]

Maliye Nezareti bütçesi görüşmeleri sırasında uzun tartışmalar yaşanmıştır. Dönemin Maliye Nazırı Cavit Bey, bütçeyle ilgili konuşma yapmayınca sözü mebuslar almıştır. Burada Maliye'ye ayrılan bütçenin fazla olmasına muhalefet edilmiştir. Daha sonra bazı Maliye kadrolarıyla ilgili görüşlere yer verilmiştir. Fasıllar halinde görüşüldükten sonra yapılan oylama ile Maliye Nezareti bütçesi kabul edilmiştir.[396]

Daha sonra Emniyet-i Umumiye, Şura-yı Devlet ve Bahriye Nezareti bütçeleri görüşülmüştür. Daha çok maaşlar konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Bahriye bütçesi üzerine yapılan görüşmelerde de maaşlar ve harcamalar konu olmuştur. Bahriye, Harbiye gibi Nezaretlere mebuslar tarafından önem verilmiştir. Askeri alandaki harcama ve maaşlar konusunda daha anlayışlı oldukları görülmektedir. Bunun yanında *"Askeri Tekaüt ve İstifa Kanunu"* da görüşülmüştür. Maddeler halinde oylanan bu kanun 55'e karşı 34 oy ile kabul edilmiştir.[397]

Posta ve Telgraf Nezareti bütçesi görüşmeleri sırasında Bedri Bey, Avrupa'dan getirtilecek Müdür-i Umumiye konusunu açmıştır. Sekiz ay için 144.400 kuruş maaş verileceğini vurgulamaktadır. Muvazene-i Maliye Encümeni'nden Emrullah Efendi bu konuyla ilgili şunları söylemiştir: *"Postalarımızda yapacağımız ıslahatın en faydalı neticesi ecnebi postalar için bizim ıslahat karşısında dayanamayarak kendiliğinden lağvedilmeleri olacaktır. Bu cihetle Hükümet, Posta ve Telgraf İdaresi'nin ıslahı için diyorsunuz. Evvela Sava Paşa'yı getirmek istedi, olmadı. Bu defa Hükümeti Seniyye terakkiyatı hâzıraya göre muhtaç olduğu memurları getirtti. Bahriye ve Rüsumata getirdiğimiz gibi, buraya da getirtmemiz lazımdır. Bu, olmuş bitmiş bir şeydir. Bu babda söz söylemeyi zaid addeylerim."*[398]

Meclis'te her nezaretin bütçesi ayrı ayrı görüşülmekteydi. Bu bütçeler bazen hemen oylamaya sunulmuş bazen de uzun tartışmalar sonucunda karar bağlanmıştır. 1325 Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti bütçesi görüşülürken uzun süren

[395] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 22 Temmuz 1325, s. 102.
[396] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 23 Temmuz 1325, s.s. 121-137.
[397] **MMZC**, C. 4. 1. Devre, 1. İçtima, 23 Temmuz 1325, s.s. 141-154.
[398] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 25 Temmuz 1325, s. 186.

tartışmaların yaşandığı görülmüştür. Bu tartışmalardan biri, bir mektep kurulmasıyla ilgili olmuştur. Bu mektepte, ormanlarda nasıl ağaç yetiştirileceği ve kesileceği, ormanların korunması ile ilgili eğitimlerin verilmesi istenilmiş fakat Muvazene Encümeni tarafından dikkate alınmamıştır. Bunun yanında ormanlarda görev alacak bekçi sayısının arttırılması yönünde tartışmalar yapılmış ve Fransa'dan örnekler verilmiştir. Ayrıca bazı madenlerin gelirleriyle ilgili görüşmeler yapılmış ve kabul edilmiştir.[399]

Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti bütçesinin görüşülmesinin hemen ardından Harbiye Nezareti bütçesi görüşmelerine geçilmiştir. Meclis Başkanı, askerlikle ilgili vatanın saadet ve selameti için bu bütçenin çabuk çıkmasını arzu ederek görüşmeleri başlatmıştır. İlk sözü Muvazene-i Maliye Encümeni'nden Emrullah Efendi almıştır. Şu sözler ile Harbiye bütçesinin meclise anlatılmasına başlamıştır: *"Şu hulâsadan anlaşılıyor ki efendim, bu sene bütçeye en ziyade masraf kapısını Harbiye Nezareti açtı. 1324 senesiyle bu seneki bütçenin arasında 95.927.238 kuruş fark vardır. Bunun kabulü zarurîdir. Çünkü biliyorsunuz ki bütün devletlerde her sene mesarifi askeriye artıyor."*[400]

Bu açılış konuşmasından sonra Harbiye Nazırı Vekili Ferit Paşa söz alarak bütçenin arttırılmasını talep etmiştir. Ancak, talep edilen miktarın bütçenin onaylanmasının ardından bir *"tahsisat-ı muntazama"* ile ek bütçe yapılabileceği anlatılmıştır: *"Efendim, bunun için bir tahsisatı muntazama lâzım, bu parayı milletin, memleketin tekemmülü için vermek tahsisatı muntazama ile olur. Bütçe dâhilinde bazı tedabir ittihaz olsa da bunun birçok eşkâli tesviyesi vardır. Hangisi münasip ise onu yaparız."*[401]

Bu görüşmenin ardından bazı rütbeli askerlerin maaşlarıyla ilgili görüşmeler yapılmıştır. Bütçede askeri personele yapılmış olan zamları Emrullah Efendi aktarmaktadır: *"Kolağası, sekiz yüz maaş, dört yüz seksen altı tayin; Binbaşı, bin iki yüz elli iki maaş, yedi yüz otuz yedi tayin; Kaymakam, bin beş yüz kuruş maaş, 842 tayin; Miralay, iki bin maaş, bin üç kuruş tayin; Mirliva, üç bin maaş, bin üç yüz seksen iki tayin; Ferik, beş bin kuruş maaş, iki bin otuz altı tayin; Birinci Ferik, yedi bin kuruş maaş, iki bin dört yüz otuz iki tayin; Müşir, on iki bin beş yüz maaş, üç bin üç yüz otuz*

[399] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 26 Temmuz 1325, s.s. 195-214.
[400] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 26 Temmuz 1325, s. 214.
[401] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 26 Temmuz 1325, s. 216.

iki tayin, Tabur Kâtipleri, beş yüz on iki maaş, beş yüz tayin; Alay Kâtibi altı yüz yirmi beş maaş dört yirmi beş kuruş maaş, iki yüz altmış iki tayin; Yüzbaşı altı yüz kuruş maaş üç yüz elli kuruş tayin."[402]

İzmir Mebusu Seyyid Bey, çavuşlar için bir zammın olup olmadığını sormuş ve Harbiye Nazır Vekili Ferit Paşa cevaplamıştır: *"Çavuşlara otuz yedi buçuk, baş çavuşlara kırk yedi buçuk. Çavuşlara zam yoktur efendim."* Bu görüşmelerden sonra Harbiye bütçesi de fasıllar olarak görüşülüp oylanarak kabul edilmiştir.[403]

1325 senesi bütçe görüşmeleri sırasında nezaretlerin bütçeleri ayrı ayrı görüşülmüş ve karara bağlanmıştır. Öncelikli olarak görüşülen nezaret bütçesiyle ilgili olarak nazırlara söz verilmiştir. Bir mütalaası olan nazır söz alarak istenilen bütçeyle ilgili bilgiler vermiştir. Daha sonra görüşü ve isteği olan vekiller söz almışlardır. Adliye Nezareti bütçesi de bu şekilde mecliste görüşülmüş ve kabul edilmiştir. Madde madde görüşülen Adliye Nezaret bütçesi sırasında nezarete bir müşavir alınması yönünde uzun tartışmalar yaşanmıştır.

Maliye ve Mezahip Nazırı Nurettin Paşa bu ihtiyacı şöyle açıklamaktadır: *"Efendim, bendeniz izahat vereyim, bir kere anlatayım, sonra, itiraz ettiğiniz cihetler varsa onları da izah ederim. Herkesin bir vazifei resmiyye ve asliyyesi vardır. Bizde kabiliyetli adamlar şüphesiz mevcuttur. Fakat söyleyeceğime dikkat buyurun. Bize mileli müdemeddinenin ne kadar kanunları varsa bunların hepsini birer birer tetkik etmiş ve tamamen bunlarla meşgul olmuş bir adam lâzım. Bunu daire-i Adliye içinde ararsak bulamayız. Fakat Müşavir olarak alacağımız zat Dersaadet'te hakikaten iyi bir tahsil gördükten sonra Mektebi Hukuk'a girdi, pek mükemmel bir surette imtihan verdi, Aliyyülâlâ şahadetname aldı. Hattâ Mektebi Hukuk'ta imtihan verdiği sırada Meclis-i Kebir Reisi Merhum Haydar Efendi bu adamın Usul-ü Fıkıh imtihanında ben bulundum, hayrette kaldım, sinini medîde tahsil eden zevat derecesinde eseri zekâ gösterdi demişti. Arapça da biliyor, Türkçe, Almanca, Fransızca, İngilizce lisanlarına vâkıftır. Şimdi bu zatın der'uhte ettiği vazife nedir? Teşkilat-ı Adliye için, usulü muhakememizi basit bir hale koymak için bize lâyihalar verecek. Evrak-ı Adliyenin keşmekeş hali malumunuzdur."*[404]

[402] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 26 Temmuz 1325, s.s. 222-225.
[403] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 26 Temmuz 1325, s.s. 222-225.
[404] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 27 Temmuz 1325, s. 239; Kont Ostrorog ile ilgili daha geniş bilgi almak için bkz.: M. Emin Elmacı, "Osmanlı Hukuk Reformunda Bir Öncü: Kont Leon Ostrorog",

Ancak buna karşı çıkılmış ve kendi memleketimizde de böyle kişiler vardır denilmiştir. Sinop Mebusu Yusuf Kemal Bey, hem Garp hukukuna hem de ahkâmı Fıkhiyye'ye memlekette en hâkim kişinin *"Kont Ostrorog"* olduğunu aktarmıştır. Tokat Mebusu İsmail Paşa, *"Biz Garp kanunu altında değiliz, ahkâmı fıkhiyye altındayız"* diyerek fıkıh alanında bilgi sahibi kişilerin görev almasından yana olmuştur. Buna cevap olarak Yusuf Kemal Bey, *"En ziyade korktuğumuz noktalardan birisi, Kontun bir ecnebi bulunması, ahkâmı Garbiyyeye vâkıf bulunması itibariyle, yaptığı lâyihalarda ahkâmı Fıkhiyyeden inhiraf edilir mülahazasıyladır. Ben bunu Kont'un şahsından katiyyen beklemem ve ümit etmem. Çünkü onun malumatı, onun Osmanlılığa olan fartı muhabbeti, onun ahkâmı Fıkhiyyeye olan fartı riayeti buna daima mâni olacaktır. Onun için bugün Adliye Nezaretine elzemdir, Kontu teklif ederim."*[405]

Maliye Nazırı, uzun bir konuşma yaparak kişi ismiyle ilgili değil, böyle bir müşavire ihtiyaç var mı yok mu noktasında söz almıştır. Sinop Mebusu Hasan Fehmi Bey, *"Efendiler, selameti vatan ve istikbali varsa memleket için kavaninin esasiyyemize muhalif olmamak şartıyla nef'i memleket yolunda her şeyi kabule mecburuz"* demiştir. Daha sonra Adliye Nazırı'nın bu teklifi oylanmış ve 94 kabul, 64 ret oy ile mecliste kabul edilmiştir. Daha sonra müşavirin maaş konusu görüşülmüş ve bu tayinin muvakkat olduğu, iki sene için çalışacağı aktarılmış ve diğer müsteşar maaşları ile aynı olması yönünde görüşme tamamlanmıştır.[406]

1325 senesi Evkaf, Sıhhiye ve Hicaz Demiryolları bütçeleri mecliste görüşülmüş ve daha çok harcamalar konu olmuştur. Nazırlar, bütçelerin görüşülmesi sırasında ilk söz alanlar olmuşlar ve daha sonra mebuslara söz verilmiştir. Genelde maaşlar ve kadrolar ile ilgili görüşmeler gerçekleşmiştir. Ancak karşı görüş çok fazla olmadığı için bu bütçelerin oylanmasına hemen geçilmiş ve kabul edilmişlerdir.[407] Ticaret ve Nafia Nezareti bütçesi[408] de aynı şekilde görüşülmüştür. Daha çok yolların durumu, memurlar ve maaşlar hakkında beyanlarda bulunulmuştur.[409]

OTAM, 29/Bahar, 2011, s.s. 1-30. ; Ayrıca bkz.: M. Ş. Güzel, "Babadan Oğullara Ostrorog'lar", **Tarih ve Toplum**, S. 92, Ağustos, 1991, s.s. 73-77.

[405] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 27 Temmuz 1325, s. 241.

[406] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 27 Temmuz 1325, s.s. 243-244.

[407] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 29 Temmuz 1325, s.s. 311-341.

[408] Nafia Nezareti bütçesi için bkz.: "Nafia Bütçesi", Sabah, 26 Şubat 1909 (13 Şubat 1324)

[409] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 25 Temmuz 1325, s.s. 159-180.

Meclis-i Mebusan, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle beraber yapılan seçimlerden sonra sekiz ay kadar bir süre çalışmıştır. 8 Ağustos 1325 tarihinde ilk içtima senesi son bulmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa, Sadrazam olarak geldiği Meclis'te, Padişah'ın iradesini okuyarak Meclis'in kapatılmasını buyurmuştur.[410]

2. 1910 (1326) Yılı Bütçe Görüşmeleri

1326 senesi bütçesi de bir önceki bütçe gibi Meclis'e geç gelmiştir. Geç gelmesinin yanı sıra bazı söylentiler ve olumsuz düşünceler, mebuslar tarafından bahsedilmiştir. Serfice Mebusu Yorgo Boşo Efendi, *"Sonra deniliyor ki, bu sene bütçemiz yine tevazünsüz geliyor. Ne için tevazünsüz gelsin? Biz bütçeyi neyle kapatacağız? Geçen sene istikrazla kapattık. Bu sene de istikraz ile mi kapatacağız? Bu sene gümrüklerle kapatacağız deniliyor. Elimizde olmayan bir şeyi nasıl karşılık göstereceğiz? O da çürük demek. Adeta yutarcasına bir cevap veriyoruz."* diyerek, 1326 senesi bütçesinin de dengesiz olacağını ve yine istikraz yoluna mı başvurulacağını Meclis'te dile getirmiştir.[411]

1326 senesi bütçesi Meclis'e zamanında getirilemeyince, 1325 senesinde olduğu gibi yine bir muvakkat bütçe çıkarılmak istenmiştir. Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Mahir Sait Bey, bütçenin meclise geç gelmesiyle ilgili olarak Meclis'i bilgilendirmek için bir konuşma yapmıştır. Bütçenin Meclis'e geç gelmesinin ilk sebebi olarak bütçe metninin basılmasındaki gecikme gösterilmiştir. Bu durumun bir aylık bir gecikmeye sebep olduğu aktarılmıştır. İkinci sebep, dairelerden gelen bütçelerdeki gecikmeler olmuştur. Üçüncü sebep ise bütçe maddelerinin birçok kez düzenlendiği olmuştur. Bütçe üzerinde birçok kez tadilat yapılmış ve bu da bütçe görüşmelerinin gecikmesine sebep olmuştur.[412]

Ayrıca, Muvazene-i Maliye Encümeni'nde küçük bir yangın çıkması iki nezaretin bütçe kontrollerinde gecikmelere sebep olmuştur. Ancak, bunun ufak bir gecikme yarattığı anlatılmıştır. Bu gibi sebeplerden dolayı 1326 senesi bütçesinin Meclis'te görüşülmesi gecikmiş ve Maliye Nazırı'ndan iki aylık muvakkat bütçe hazırlanması için ricada bulunulmuştur.

---

[410] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 8 Ağustos 1325, s. 629.
[411] **MMZC**, C. 1, 1. Devre, 2. İçtima, 16 Teşrinisani 1325, s. 150.
[412] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 2. İçtima, 27 Şubat 1325, s. 74; 1325 ve 1326 yılları bütçe karşılaştırmaları için bkz.: "Bütçe", **Sabah**, 14 Kasım 1909 (1 Teşrinisani 1325).

Muvakkat bütçe görüşülmeden önce bu gibi bir sorunun tekrar etmemesi için bazı çözüm önerileri sunulmuştur. Kütahya Mebusu Ahmet Ferit Bey, bütçelerin görüşülme tarihi Nisan ya da Temmuz ayına kadar çekilirse geçici bütçelere gerek kalmadan genel bütçenin hazırlanabileceği fikrini ortaya atmıştır. İtalya, Almanya ve İngiltere gibi gelişmiş devletler örnek olarak gösterilerek bu devletlerde ya Nisan ya da Temmuz ayına kadar bütçe görüşülmektedir denilmiştir. Bu teklifin Maliye Nazırı tarafından değerlendirileceği aktarılmaktadır.[413] 1326 yılı bütçesinin şöyle bir özelliği de vardır ki, 1326 yılı bütçesi kanun layihası Fransızca'ya çevrilerek matbaada basılmış ve tüm yabancı maliye nazırlarına da gönderilmiştir. Osmanlı Devleti'nde bütçenin nasıl hazırlandığı ve bütçe rakamları diğer ülkelere bildirilmiştir.[414]

Aynı toplantıda konuşulan diğer bir konu da Ağnam Vergisi olmuştur. Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi tarafından gündeme getirilen verginin, Mart ve Nisan aylarında toplandığı vurgulanmıştır. Ancak geçen sene bütçe müzakereleri sırasında bu Ağnam ve Aşar kanunlarının 1326 senesi bütçesi sırasında görüşüleceği millete söz verilmiştir. Ohannes Efendi'nin teklifi Ağnam Vergisi'nin toplanmasının Nisan ayına ertelemesi olmuştur. Eğer vergi, Mart ve Nisan aylarında toplanırsa köylünün zor durumda kalacağı aktarılmıştır. Maliye Nazırı Cavit Bey, *"...Fakat Ağnam ve Aşar kanunlarının aynı zamanda yapılması kabil olmadı ve Aşar ve Ağnam gibi memleketin hayatı maliyesine, ruhuna taalluk eden kanunların öyle alelacele tertibi kabil değildir..."* diyerek bu kanunların görüşülemeyeceğini aktarmıştır.[415]

İki aylık muvakkat bütçenin kabul edilmemesi yönünde bazı fikirler ortaya atılmaya devam etmiştir. Bunlardan bir tanesi İsmail Kemal Bey'den gelmiştir. İsmail Bey, muvakkat bütçenin iki aylık değil, sadece Mart ayı için çıkarılmasını teklif etmiştir. Mart ortasında Meclis'e gelecek bütçenin çok çalışılarak Nisan ayına yetiştirilebileceğini aktarmıştır. Ancak Maliye Nazırı Cavit Bey'e göre bu durum imkânsızdır.[416]

Muvakkat bütçe görüşmeleri sırasında tartışılan en önemli konu Ağnam Vergisi olmuştur. Ağnam Vergisi'nin muvakkat bütçe ile değil, genel bütçe ile müzakere edilmesi yönünde bir görüş savunulurken Mebusların geneli ise millete verdikleri sözden dolayı Mart ayında düzenleme yapılması yönünde görüş

[413] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 2. İçtima, 27 Şubat 1325, s.s. 74-75.
[414] **Tanin**, 4 Kânunusani 1326 (17 Ocak 1911).
[415] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 2. İçtima, 27 Şubat 1325, s. 76.
[416] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 2. İçtima, 27 Şubat 1325, s.s. 83-84.

bildirmişlerdir. Mebusların çoğu Ağnam'ın Nisan ayına ertelenmesi taraftarı olmuşlardır. Ancak bu teklif kabul edilmemiştir. Muvakkat bütçe ise 134 kabul oyuna karşın 16 ret ile Meclis'ten geçmiştir.[417]

1326 senesi bütçesi görüşmeleri 10 Nisan günü başlamıştır. Maliye Nazırı Cavit Bey, şu sözleri ile müzakerelere başlamıştır: *"Bugün, Hükümeti Meşrutanın ikinci muvazenei maliyyesini tetkike başlıyoruz. Bugün ikinci defa olaraktır ki, Heyeti Muhteremeniz Milleti Osmaniyyenin mukadderatı maliyesine hâkim oluyor ve bu defa geçen senekinden daha kavi, daha nafi bir surette hâkim oluyor. Bugün, ikinci defadır ki Heyeti Mebusan, Vükelayı Milletin bir senelik hayatı umumiyyei memlekette takip edecekleri istikameti tayin etmek teşebbüsünde bulunuyor."*[418]

Yukarıdaki sözlerden anlaşıldığı gibi, Meşrutiyet döneminin ikinci bütçesi görüşülecektir. Ancak bu seferki bütçenin ve meclisin daha sağlam, aynı zamanda daha tecrübeli olduğu vurgulanmıştır. Meclis, 31 Mart Vakası gibi bir faciada bile çalışmayı kesmeyerek görevine devam etmiştir denilmektedir. Bunların yanı sıra geçen senelerin olumsuz mali yapısından ve alınan borçtan bahsedilmiş, bu borcun Meşrutiyet'i yaşatmak için gerekli olduğu vurgulanmıştır. Geçen seneki bütçenin hazırlanması ile ilgili uzun bir konuşma yapan Cavit Bey, nezaret bütçelerinden, alınan vergilerden, giderlerden bahsetmiştir. Ayrıca, gümrük konusunda Maliye Nazırı'nın *"serbesti-i mübadele"* yanlısı olduğu da vurgulanmıştır. Ancak Sadrazam'ın farklı bir düşüncede olduğu da anlatılmıştır.[419]

Bütçedeki açık da söz konusu olmuştur. Bütçede yaklaşık olarak 7 milyon liralık bir açığın bulunduğu ve bunun mecburi olarak bir istikraz ile kapatılacağı konu edilmiştir. Açığın kapatılması için istikrazdan başka ümidin olmadığı, Yorgo Boşo Efendi tarafından dile getirilmiştir.[420]

Mart ve Nisan aylarından sonra Mayıs ayı için de muvakkat bütçe hazırlanmıştır. Bütçenin görüşülmesinde geç kalındığı için bu şekilde bir bütçeye gerek duyulmuştur. Sadaret'ten 24 Nisan 1326 tarihinde gönderilen bir tezkire ile 26 Nisan 1326 günü Meclis'te duyurulmuştur. Daha sonra bu bütçe Muvazene-i Maliye

[417] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 2. İçtima, 27 Şubat 1325, s. 108.
[418] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 2. İçtima, 10 Nisan 1326, s. 293.
[419] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 2. İçtima, 10 Nisan 1326, s.s. 293-329.
[420] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 2. İçtima, 10 Nisan 1326, s. 338.; Osmanlı istikrazı ile ilgili The Economist'te bir yazı neşredilmiştir. Bu da Tanin gazetesine haber olmuştur. Bkz.: **Tanin**, 10 Teşrinievvel 1326 (23 Ekim 1910).

Encümeni'ne gönderilmiştir.[421] 27 Nisan 1326 günü muvakkat bütçe, maddelerinin oylanması sonucunda kabul edilmiştir.[422]

1326 ve 1327 seneleri için fevkalade bütçeler Sadaret tezkiresi olarak Meclis'te okutulmuştur. Bu fevkalade bütçeler Harbiye Nezareti'nin kullanımı için hazırlanmıştır.[423]

Meclis-i Ayan'dan iade olan Muhasebe-i Umumiye Kanunu görüşülmüştür. Burada 3, 11, 15, 16, 17, 19, 26, 32, 34, 35, 36, 40, 42, 43, 45, 47, 52, 53, 54, 65, 66 numaralı maddeler üzerinde düzenlemeler yapılması istenmiş ve Meclis'te bu maddeler düzeltilerek kabul edilmiştir. Bütçeler konusunda Meclis-i Ayan'ın kendisini de bazı işlerde ön plana çıkardığı vurgulanmıştır. Ancak bunun önemli bir mesele olduğu üzerinde görüş birliği ortaya çıkmıştır. Ankara Mebusu Mehmet Talat Bey *"Reis Beyefendi! Milletin hesabını, milletin vekillerinden başka kimse göremez."* diyerek Meclis-i Mebusan'ın bütçe konusunda yetkili olduğunu aktarmıştır.[424]

1326 senesi bütçesinde ilk olarak Maliye Nezareti bütçesi görüşülmüştür. Bu kısmın birinci babı Düyun-u Umumiye olmuş ve ilk defa olarak müzakere edilmiştir. Müvazene-i Maliye Encümeni'nden Alber Feraci Efendi söz alarak bazı rakamlardan söz etmenin yerinde olacağını aktarmıştır. Bütçenin birinci kısmında *"istikraz-ı ecnebiyye"* yer almaktadır. İlk istikrazın 1854 senesinde, yani Kırım Muharebesi'nde alındığını ve bu rakamın 5 500 000 lira olduğunu aktarmıştır. Ancak 25 sene sonra bu rakamın 300 milyon liraya ulaştığını şu sözlerle aktarmaktadır: *"Birinci istikraz, 1854 senesinde akdolundu, yani Kırım Muharebesinde, bu da 5 500 000 liralık idi. 25 sene sonra şu istikrazatı hariciyemiz takriben 300 milyon liraya baliğ oldu. 25 sene zarfında ve tatili tediyattan sonra Düyun-u Umumiye Meclisi İdaresi'nin lüzumu teşkili hissedildiğinden bu 300 milyon lira için her sene vermeğe mecbur bulunduğumuz mürettebatı seneviyye takriben 15 milyon liraya baliğ oluyordu. O vakit varidatımız ancak 20 milyon liraya baliğ oluyordu."*

1326 senesi bütçe görüşmelerinin başlangıcında daha çok Osmanlı istikrazları konu olmuştur. Bütçe açıklarından dolayı daha fazla borçlanmaya gidileceği ve bu durumun ülkeyi bir çıkmaza sokacağı mecliste dile getirilmiştir. İstibdat döneminde

[421] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 26 Nisan 1326, s. 4.
[422] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 27 Nisan 1326, s. 47.
[423] **MMZC**, C. 2, 1. Devre, 2. İçtima, 23 Şubat 1325, s. 599.
[424] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 18 Mayıs 1326, s.s. 628-630.

çok fazla borçlanmaya gidildiği, çok fazla masraf yapıldığı ancak bir düzenin olmadığı aktarılmıştır. Hükümete muhalif tavırları ile tanınan Şam Mebusu Şefik El-Müeyyed Bey, istibdat dönemini bir devir olarak saymayarak, bu dönemin insanlara yakışmayacak bir idare dönemi olduğunu söylemiştir. Bu dönemden yaklaşık 60 milyon lira borç kaldığını, ancak bu borcun meydana gelmesinde dehşetli bir savaş için 600-700 bin askerin 3-4 ay hazır bekletilmesinin büyük etkisi olduğunu savunmuştur.[425]

Osmanlı Devleti'nin bakkal politikası ile yönetilemeyeceği ve ayağımızı yorganımıza göre uzatmamız gerektiği İbrahim Hakkı Paşa tarafından dile getirilmiştir. Osmanlı Devleti olarak paramızın olmadığı söylenemez bir durum olarak görmüştür. Çünkü 300 bin kişilik bir orduyu daima hazırda beklettiklerini anlatmıştır. Osmanlı Devleti'nin bir devlet-i muazzama olduğunu ve bu sebepten dolayı bazı görevleri olduğundan bahsederek, bu görevlerin yapılmaması durumunda düvel-i muazzama olarak kendi vazifesinden istifa ettiğini aktarmıştır.[426]

1326 senesi Maliye Nezareti bütçesi görüşmeleri, genel olarak Nezaret memur sayıları ve maaşları ile ilgili olmuştur. Bir önceki sene bütçeleri görüşülürken memur sayılarının tam olarak bilinmediği ve bütçe görüşmelerinin acele bir şekilde gerçekleştirildiği Konya Mebusu Zeynelabidin Bey tarafından aktarılmıştır. 1326 senesinde ise bu sayıların belli olması gerektiği ve buna göre bir bütçe kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Maliye Nazırı Cavit Bey bu konuşmaya cevap vererek, geçen sene bütçe müzakereleri sırasında hiçbir dairenin muntazam bir teşkilatı olmadığını aktarmıştır. Ancak hızlı bir bütçe yapılması için teşkilata benzer bir şey yapıldığını söylemiştir. Bu sene için de düzgün bir teşkilatın olmadığını ve olmayacağını aktarmıştır. Bunun sebebi olarak da bir tecrübe devresinde olduklarını ve teşkilatların oturması için zamana ihtiyaç olduğunu anlatmıştır.[427]

1326 senesi bütçe encümeninin oluşturulması için Kırkkilise Mebusu Emrullah Efendi bir teklif sunmuştur. Teklif, Meclis'te okunarak mebusların görüşlerine sunulmuştur. Emrullah Efendi, *"Bütçe Komisyonu Meclisi Mebusa'nın en mühim bir Encümeni olup bunun bir reisi, iki reis vekili bulunması ve umumî bir mazbata muharriri ile her nezaret için hususî mazbata muharrirleri tayin olunmak iktiza*

[425] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 2. İçtima, 15 Nisan 1326, s.s. 436-447.
[426] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 2. İçtima, 15 Nisan 1326, s. 447.
[427] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 2. İçtima, 24 Nisan 1326, s.s. 600-601.

eylediğinden ve Nizamname-i Dâhilinin bir maddesi, sureti hususiyede Meclis kararıyla tadil olunmak caiz bulunduğuna nazaran Bütçe Komisyonu'nun Encümenlerce intihabından evvel azasının adedini yirmi beşe iblağ ve her şubeden bu komisyona beşer aza intihap olunmasını teklif ederim." cümleleri ile konuyu meclise getirmiştir.[428] Bu teklif, çoğunluk ile kabul edilmiştir.

1326 senesi bütçesi, *"Kuvve-i Teşriiye"*nin birinci vazifesi olarak Meclis'e gelmiştir. Maliye Nazırı Refiki Muhteremesi, Meclis'in ilk açıldığı gün bütçenin meclise getirileceğini, daha önceden söz verdiği aktarılmıştır. Encümenlerin kurulmasının ardından bütçe müzakerelerinin başlayacağı Meclis Başkanı tarafından bildirilmiştir. Bu durum, Meclis'te sevinç ile karşılanmıştır.[429] Daha sonraki Meclis toplantılarında da bütçenin zamanında Meclis'e getirilmesi şayan-ı takdir ile karşılanmıştır. Osmanlı mali tarihi içerisinde *"pek mühim bir vaka ve Hükümet-i Seniyeleri için bir muvaffakiyet-i bergüzide"* olarak nitelendirilmiştir.[430]

İstanbul Mebusu Kirkor Zöhrap Efendi, Avrupa devletlerinde dahi bütçelerin tam zamanında meclise getirilemediğini, bunun Meclis-i Mebusan ve Hükümet için önemli bir gelişme olduğunu vurgulamıştır. Üstelik Meclis-i Mebusan'ın toplanmasının ikinci senesinde böyle bir gelişme gösterilmesinin takdire şayan olduğunu aktarmıştır. Bu görüşlerinin yanı sıra bütçenin ne halde olduğu ve mali alandaki ıslahat gerekliliğini de dile getirmiştir. Masrafların doğru belirlenmesi ve alınan vergilerden doğru bir şekilde istifade etmenin önemine değinmiştir.[431]

İstanbul Mebusu Kirkor Zöhrap Efendi, Meclis-i Mebusan, Ayan ve Darülfünun için bir bina yapılması gerektiği, bu bina için Osmanlı ve Avrupalı mimarların katılacağı proje yarışması yapılması konusunda bir takrir vermiştir. Bina için gereken masrafın da 1326 senesi bütçesinde yer alması gereğini aktarmıştır. Bu konuyla ilgili uzun süren bir tartışma yaşanmıştır. 7 Kânunusani 1325 tarihinde verilen bu takrir, iki gün sonra mecliste okunmuş ve müzakereye geçilmiştir. Meclis binasının gerekliliği konusunda genel bir kanaat oluşmuştur. Ancak bazı mebuslar buna karşı çıkmıştır. Bu gibi inşaat işlerinden daha önemli masraflar olduğunu vurgulamışlardır. Bursa Mebusu Ömer Fevzi Efendi, memleketin durumunu şu sözlerle açıklamıştır: *"Malumualiniz ki biz 30, 40 kuruşluk keçi besleyen ahalimizin verdiği senevi beşer*

[428] **MMZC**, C. 1, 1. Devre, 2. İçtima, 3 Teşrinisani 1325, s. 17.
[429] **MMZC**, C. 1, 1. Devre, 2. İçtima, 2 Teşrinisani 1325, s. 9.
[430] **MMZC**, C. 1, 1. Devre, 2. İçtima, 11 Teşrinisani 1325, s. 72.
[431] **MMZC**, C. 1, 1. Devre, 2. İçtima, 18 Teşrinisani 1325, s. 167.

kuruş verginin beş parasını tenzil edemiyoruz. Kezalik dört kilo buğday zer'edenin, yarım kilosunu hem şer'e muhalif olduğu, hem de haddinden ziyade bulunduğu halde tenzil edemiyoruz. Ahalinin üzerinde bu kadar bâr varken, şimdi hemen Meclis-i Mebusan dairesi için bir milyon lira, iki milyon lira yükletir isek tabii muvafık olmaz. Onun için rica ederim rüfeka-ı kiramdan, bu ciheti nazarı mütalaaya alsınlar. Muvakkat ve müstacel bir yer bulsunlar. Ufak bir tamirle oraya götürsünler çalışalım."[432]

Bu sözlerin ardından, mebuslar müzakereyi sürdürmüşlerdir. Kirkor Efendi kendi takririni savunmaya devam etmiştir. Takrire karşı gelen mebuslar, yeni bir bina için masraf etmeye gerek olmadığını aktarmışlardır. Daha sonra Meclis Başkanı, konuyla ilgili müzakerelerin yeterli olup olmadığını mebuslara sormuştur. Mebuslar evet sesleri ile müzakerelerin yeterli olduğunu belirtmişler ve oylamaya geçilmiştir. 77 oy ile takrir kabul edilirken, 47 kabul etmeyen oy sayılmıştır.[433]

Bütçenin zamanında Meclis'e gelmesi konusunda oluşan memnuniyeti daha önceki paragraflarda belirtmiştik. Meclis daha toplanmadan önce bütçe hazırlanarak gönderilmişti. Ancak dört ay kadar bir süre geçmesine rağmen Heyet-i Umumiye'ye gelen bir bütçe henüz olmamıştır. Dört ay önce Bütçe Encümeni'ne teslim edilen çalışma olmasına rağmen Meclis'in muvakkat bütçe ile uğraşacağını Berat Mebusu İsmail Kemal Bey aktarmıştır. Masraf ve gelirlerin en büyük kısmını oluşturan Düyun-u Umumiye bütçesi bu kadar önemli bir yerde iken iki ay gibi bir sürede Meclis tarafından onaylanmazsa, Muharrem Kararnamesi'ne göre müzakere edilmeden onaylanmış sayılacaktır.[434]

Düyun-u Umumiye bütçesi görüşülerek onaylanmış olursa 126 bin liralık bir istifadeden bahsedilmektedir. Bu yüzden bütçenin görüşülmesi gerektiği aktarılmıştır. 28 Şubat 1325 gününe kadar bütçe konusunda bu tetkik yapılmazsa, mebusların millete karşı olan mesuliyetlerini yerine getirmemiş olacaklarından bahsedilmiştir. Meclis Başkanı, Muvazene-i Maliye Encümeni'ne başvurarak bütçenin meclise gönderilmesini rica edeceğini belirtmiştir. Ancak, Muvazene-i Maliye Encümeni'nin de gece ve gündüz mesai yaparak bütçeyi düzenlediklerini aktarmıştır. Mebuslar, birkaç gün içerisinde bütçenin Meclis'e gönderilerek görüşülmesini istemektedirler.

[432] **MMZC**, C. 1, 1. Devre, 2. İçtima, 9 Kânunusani 1325, s.s. 577-578.
[433] **MMZC**, C. 1, 1. Devre, 2. İçtima, 9 Kânunusani 1325, s.s. 578-585.
[434] **MMZC**, C. 2, 1. Devre, 2. İçtima, 15 Şubat 1325, s.s. 516-517.

Böylece, ay sonuna kadar onaylanacak bütçeden biraz olsun istifade edileceğini aktarmışlardır.[435]

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, *"damatlar maaşı"* ile ilgili Meclis'te söz almıştır. Senelik 2 bin lira olan bu maaşın, Zat-ı Hazreti Padişahi ve Hanedan-ı Saltanat bütçesinin görüşülmesi sırasında reddedildiğini aktarmıştır. Maliye Nazırı Cavit Bey, bu maddenin Heyet-i Vükela tarafından kabul edilemeyeceğini beyan etmiştir. Buna rağmen Meclis'te oylanarak kabul edilen bu madde, Heyet-i Aliyyeleri ile Heyet-i Vükela arasında bir ihtilafa neden olmuştur. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, Kanun-u Esasi'de yer alan *"...böyle bir ihtilaf tahaddüsünde Heyet-i Mebusanca mükerreren karar verilir. İhtilaf temadi ettirilirse, Vükelaya bazı vezaif tahmil edilir..."* maddesi gereğince kararın yeniden oya sunulması istirham etmiştir. Uzun bir tartışmaya neden olan bu konu sonunda oylamaya geçilmiştir. 30 kabul oyuna karşın 152 ret oyu ile bütçedeki madde kabul edilmiştir.[436]

1326 senesi Maliye Nezareti bütçesi görüşmeleri, uzun tartışmalara neden olmuştur. Fasıllar halinde oylanan bütçenin ilk faslı bazı bütçe maddeleri üzerine olmuş ve kabul edilmiştir. İkinci fasılda Maliye Müşaviri maaşı konu olmuş ve bu da oylanarak kabul edilmiştir. Mebusların karşı çıktığı bazı maddelere, Cavit Bey söz alarak cevap vermiştir. Maliye Nezareti bütçeleri görüşülürken Cavit Bey de hazır bulunarak Mebuslar için gerekli olan izahatları yapmıştır. Uzun bir şekilde tartışılan konulardan biri bazı nahiyelerin kaza, bazı kazaların da liva olma teklifleri üzerine olmuştur. Bu konuda mebuslardan gelen birçok istek olduğu için tartışmalar da uzun sürmüştür.[437]

Posta Telgraf Nezareti bütçesi görüşmeleri, genel olarak memurlar ve memurlara verilen maaşlar üzerinde gerçekleşmiştir. Bu nezaret içerisinde bulunan kalemlerde çalışan müdür ve memurların görevleri ile bu görevleri karşılığında aldıkları maaşlar Meclis'te tartışılmıştır. Nezaret bünyesindeki kalemler, daireler ve müdürlükler için ayrı ayrı takrirler okunarak memurlar için bütçeden verilecek maaşlar mebuslara aktarılmıştır. Böylece, 1326 senesi Muvazene-i Umumiyye Kanun

[435] **MMZC**, C. 2, 1. Devre, 2. İçtima, 15 Şubat 1325, s. 517.
[436] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 2. İçtima, 21 Nisan 1326, s.s. 540-550; Damatlar maaşı ile ilgili bilgi için bkz.: Ahmet Mehmetefendioğlu, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki", **Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İzmir, 1996, s. 107.
[437] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 28 Nisan 1326, s.s. 102-126.

Layihası'nın müzakeresine devam olunarak Posta Telgraf Nezareti Bütçesi kabul edildi.[438]

10 Mayıs 1326 Pazartesi günkü Meclis oturumunda müzakere edilen bütçede ilk olarak Sadaret bütçesi ele alınmıştır. Bütçenin fasılları okunarak söz söylemek isteyen mebusların görüşleri dinlenmiştir. Buradaki konu yine Sadaret çalışanları olmuştur. Babıali'deki çalışan fazlalığı tartışılmıştır. Tartışılan konulardan biri de Topkapı Sarayı'nda bulunan Osmanlı tarihine ait evraklar olmuştur. Preveze Mebusu Hamdi Bey, bu önemli evrakların tasnifi için kadro harici on kişilik bir ekibin kurulduğunu aktarmıştır. Bu kadar kıymetli ve Osmanlı Devleti'nin ruhunu teşkil eden belgelerin tasnifine kadro dışından yevmiye ile adam tutulmasının ne derece doğru olduğunu kürsüde vurgulamıştır. Sadaret Müsteşarı Adil Bey, Hamdi Bey'e cevap vererek şu sözleri aktarmıştır: *"…Topkapı Sarayı'nda birçok evrak-ı mühimme huzur etmiştir. Asırlardan kalma vesaiki mühimme-i resmiyye ve tarihiyyedendir. Fakat şayanı teessüftür ki şimdiye kadar bakılmamış, bir kısmı çürümüş, gayri kabili istifade bir hale gelmiş. Bunları Tarih Encümeninin himmetiyle tasnife başladık. Fakat, Tarih Encümeni zaten fahri bir iki kişiden ibaret. Beş yüz arabayı tecavüz eden bu evrakı tertip ve tasnife imkân bulamıyorlar. Bu cihetle, kadro haricinde bulunan memurlardan on kişinin bu işe memur edilip bu evrakın tasnifi, tefriki, Tarih Encümeni'nden teklif olundu. Bunlara da, kadro haricinde bulundukları cihetle, yevmiye onar kuruş verelim dediler…"*[439]

Topkapı Sarayı'nda yaklaşık 350 yıllık belgelerin olduğu, bu belgelerin de tanesinin belki altmış bin kuruş ya da altı yüz bin kuruş edebileceği aktarılmıştır. Mebusların akıllarında bu önemli belgelerin güvenliği varken, Sadaret'in aklında da bu belgelerin tasnif çalışmalarının olduğu ortadadır. Tarih Encümeni'nin Sadaret'e bildirdiği görüşlerin de bu şekilde olduğu aktarılmıştır. Bu görüşmelerde Tarih Encümeni'nin yeni düzenlenen bir daire olduğu ve bu düzenlemeye uygun bir bütçe artışında bulunulması gerektiği Cavit Bey tarafından dile getirilmiştir.

Sadaret bütçesinin kabul edilmesinden sonra Defter-i Hakani bütçesi görüşmelerine sıra gelmiştir. 1325 senesi bütçesinin 11.382.000 kuruş olduğu beyan edilmiştir. 1326 senesi için de Hükümet tarafından Encümen'e 400.000 kuruşluk eksik ile 10.982.000 kuruş teklif edilmiştir. Bütçe Encümen'de görüşüldüğünde ise

[438] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 8 Mayıs 1326, s.s. 362-392.
[439] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 10 Mayıs 1326, s.s. 396-399.

10.732.700 kuruş olarak Meclis'e göndermiştir. Bu miktar üzerinde mebuslardan görüşler alınmıştır. Defter-i Hakani bütçesi görüşmeleri sırasında daha çok çalışanların maaşları ile ilgili tartışmalar yaşanmıştır. Defter-i Hakani Nazırı Mahmut Esat Efendi de toplantıda hazır bulunmuş ve bütçe fasıllar halinde görüşülüp oylanmıştır. Bütçe kabul edilerek bir ara verildikten sonra *"Hicaz Demiryolu Müdiriyyet-i Umumiyyesi"* bütçesinin görüşmelerine geçilmiştir.[440]

Hicaz Demiryolu bütçesini mebuslara anlatmak için Meclis kürsüsüne Kütahya Mebusu ve Mazbata Muharriri Hasan Efendi gelmiştir. Hasan Efendi konuşmasına *"Efendim, Hicaz Demiryolu Hakan-ı Sabık zamanında vücuda getirilen müessesatın en büyüğüdür."* diye başlayınca, Meclis'ten *"Başka hangi müessesatı var."* sesleri yükselmiştir. Hasan Efendi de cümlesini *"Evet, Hakan-ı Sabık zamanında vücuda getirilen yegâne müessesedir."* şeklinde değiştirmek durumunda kalmıştır. Daha sonra Demiryolu Müdürü de söz alarak buradaki eksikler ve yapılması gerekenleri aktarmıştır. Mebusların sorularına cevaplar vererek tartışma devam etmiştir. Fasıllara geçilerek görüşler alınmış ve oylamalara geçilmiştir. Bütçe kabul edilerek Dâhiliye Nezareti bütçesi görüşmelerine geçilmiştir.[441]

Dâhiliye Nezareti bütçesi, Meclis tarafından önemli görülen bütçelerden biri olmuştur. Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey de görüşmelerde hazır bulunmuştur. Öncelikli olarak vilayet müfettişliği konusu gündeme gelmiştir. İstanbul'da ve taşralardaki sağlık ihtiyaçlarına ayrılacak bütçelerle ilgili de tartışmalar yaşanmıştır. İstanbul'dan daha çok taşraların *"sıhhat-i umumiyenin muhafazasına"* ihtiyaç duyduğu aktarılmış ve bütçe bu şekilde kabul edilmiştir. Dâhiliye Nezareti bütçesi görüşmelerine daha sonra devam edileceği kararlaştırılarak oturuma son verilmiştir.[442]

12 Mayıs 1326 günü tekrar toplanan Meclis, Dâhiliye Nezareti bütçesini görüşmeye devam etmiştir. Meclis'te en uzun süren bütçe görüşmeleri, Dâhiliye Nezareti bütçeleri olarak görülmektedir. Çok sayıda konu görüşülmektedir. Mutasarrıflıkların, kaymakamlıkların maaşları, memurların maaşları, hapishane inşaatları, sağlık giderleri, muhacirlere ayrılacak bütçe vb. gibi birçok konuda

[440] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 10 Mayıs 1326, s.s. 402-406.
[441] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 10 Mayıs 1326, s.s. 406-414.
[442] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 10 Mayıs 1326, s.s. 414-419.

tartışmalar gerçekleştirilmiştir.[443] 13 Mayıs 1326 günü Dâhiliye Nezareti bütçesi tadilatıyla beraber kabul edilmiştir.[444]

15 Mayıs 1326 günü Hariciye bütçesi görüşmelerine başlanacaktı. Ancak Girit meselesi nedeniyle Sadrazam'ın Ayan Meclisi'nde olmasından dolayı, Şura-yı Devlet bütçesinin görüşülmesine başlanmıştır. İki fasıllık bu bütçe, madde madde görüşülmüştür. Şura-yı Devlet Başkâtibi maaşının 5500 kuruş olmasının kabul edilmeyeceğini Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi belirtmiştir. Bununla beraber 5500 kuruş istenilmesinin bir aldatmaca olduğu, asıl gayenin 5000 kuruş olan maaşın aynı kalması olduğunu aktarmaktadır. Bu istek oylama sonucunda kabul edilmemiştir. Diğer çalışanlarla ilgili bazı maaş artırımları talebinde bulunmuşlar ve bunlar kabul edilmiştir. Böylece, Şura-yı Devlet bütçesi görüşmeleri son bulmuş ve Hariciye bütçesi görüşmelerine başlanmıştır.[445]

Sadrazam Paşa'nın Mebusan Meclisi'ne gelmesi ile beraber Hariciye bütçesine geçilmiştir. Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Şefik El-Müeyyed Bey, diğer devletlerde olduğu gibi, öncelikle Osmanlı siyaset-i hariciyesi ile ilgili bilgi verilmesini istemiştir. Ancak Meclis Reisi, zamanın dar olmasından yakınarak maddelerin tartışılmasına geçilmesini istemiş ve birinci fasıl Meclis'te okutulmuştur.[446]

Birinci fasılda, Matbuat Kalemi'nin çalışanları ve Avrupa basınının tercümesi işleriyle ilgili olarak bütçenin bu sene de aynen kabul edilmesi istenmiştir. Yapılan oylama sonucunda birinci fasıl kabul edilmiştir. İkinci fasılda bazı tamirat ve mahrukat bütçesine zam yapılması istenilmiştir. Ayrıca geceleri saat bir buçuğa kadar Babıali'de kalındığı için yakılan gazın arttırılması için zam teklif edilmiştir. Bu fasıl da zam yapılması ile beraber kabul edilmiştir.[447]

Bu konuların ardından harcırahlar, memur maaşları, bazı sefirlerin maaşlarının arttırılması, telgraf masraflarının artması gibi konular görüşülmüştür. İstenilen bütçeler, madde madde olarak kabul edilmiştir. Son olarak da Meclis Reisi, Hariciye

[443] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 12 Mayıs 1326, s.s. 455-485.
[444] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 13 Mayıs 1326, s.s. 517-519.
[445] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 15 Mayıs 1326, s.s. 555-557.
[446] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 15 Mayıs 1326, s. 555.
[447] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 15 Mayıs 1326, s.s. 557-558.

bütçesi heyet-i umumiyesinin kabul edilip edilmediğini oylamış ve kabul olunarak bütçe görüşmesine son verilmiştir.[448]

17 Mayıs 1326'da Adliye Nezareti bütçesi görüşmelerine başlanmıştır. Adliye Nezareti bütçesi görüşmeleri genel olarak memur, müfettiş, müşavir ve kâtip maaşları üzerinde olmuştur. Bunların dışında Avrupa'ya giden öğrencilerin masrafları da görüşmelere konu olmuştur. Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey de bütçe görüşmeleri sırasında Meclis'te hazır bulunmuştur. İstenilen bütçe konusunda söz alarak gerekçelerini aktarmıştır. Bazı bölgelerdeki mahkemelerin masraflarını karşılamak için Adliye Nezareti bütçesinin arttırılması gerektiği de anlatılmıştır.[449]

Bu tartışmalar sırasında söz alan Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi, şöyle ilginç bir örnekle adli sistemin eksikliklerini aktarmaktadır: *"Efendim, evvelâ Heyeti Aliyye bilsin ki bendenizin de teklif edeceğim şey zamdır. Beğenmezseniz kabul etmeyin. Şimdiye kadar hep memurinin maaşına zam ettik, hep onları düşündük. Maatteessüf ahaliyi hiç düşünmedik. Biraz da ahalinin hukukunu temin için biraz para sarf edelim. Malumdur ki taşralarda, köylerde bir adam ölür. Yahut birisi diğerini öldürür. Hükümete giderler, keşfi için adam isterler. Derler ki, harcırah verilmezse gidemeyiz. Bu ölü çürür, mahvolur gider, anlaşıldı mı efendim? Bu suretle o adamın hukuku mahvolur gider. Hatta geçen sene gezerken gördüm, bir adam intihar etmiş. Bir hafta asılı kaldı. Mahkemeden adam gelmeyince indiremediler. Sebebi, ölen adamın velisinin parası yok ki bunları getirsin. Onun için bu suretle birçok hukuku ibâd mahvoluyor."*[450]

Yine İsmail Mahir Efendi devam ederek: *"Bir adamın bir tek öküzü var. Bu adam tarlası mahvedilmiş, mahsulâtı çiğnetilmiş, tarlası bir mütegallib tarafından zapt edilmiş. Gidip de dava edecek. Hükümetten diyorlar ki sen masrafını peşin ver de, biz sonra öbüründen bâdelhükm alırız. Parası yok, veremiyor, memur gitmiyor. Bir tek de öküzü var. Onu satıp verirse, kendisi de zaten mahvolacak. Maatteessüf para veremediğinden dolayı memur oraya gidemiyor, hukuku da mahvolup gidiyor. Bunun için bunu nazar-ı dikkate alınız. Bu gibi fukara kimselerin davalarının keşfi için gidecek adamlara harcırah namıyla bir şey zammını teklif ederim. Bu mühim değil mi?"* diyerek adli alandaki eksiklikleri dile getirmiştir.[451] Bu gibi konularda ahalinin

[448] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 15 Mayıs 1326, s.s. 557-563.
[449] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 17 Mayıs 1326, s.s. 568-585.
[450] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 17 Mayıs 1326, s. 585.
[451] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 17 Mayıs 1326, s.s. 585-586.

hak ve hukuku korunmadığında ortaya çıkacak sorunları aktarmıştır. Bu hukukun korunması için de Adliye Nezareti'nin bütçesine zam yapılması gerektiğini savunmuştur. Adliye Nezareti bütçesi, fasıllar halinde görüşülmüş ve yapılan oylamalar sonucunda bazı fasıllar kabul, bazıları da ret edilerek bütçe görüşmelerine son verilmiştir.

Adliye Nezareti bütçe görüşmelerinden iki gün sonra Evkaf Nezareti bütçesi görüşmeleri başlamıştır. Evkaf Nezareti, önemli bir bakanlık olarak kabul edilmektedir. Birçok görevi olduğundan bahsedilmiştir. Öncelikle görüşülen konu, Nezaret'te bir idare meclisi kurulması ile ilgili olmuştur. Yapılan oylama sonucu bu kabul edilmemiştir. Daha sonra Evkaf Nazırı vekili söz alarak Nezaret'te geçen yıl kurulmuş olan *"Muhasebe ve Murakebe Kalemi"* memurları için maaşlarında indirim yapılmamasını ve eskisi gibi beş bin kuruşta kalmasını istemiştir. Ancak oylama sonucu bu istek kabul edilmemiş ve maaşlar dört bin kuruşa indirilmiştir.[452]

Daha sonra *"Tamirat ve İnşaat ve Su İdaresi Kalemi"* konu olmuştur. İstanbul'un su konusunda bir sıkıntı yaşamaması için su mühendislerine ihtiyaç olduğu aktarılmıştır. Bu konu ise yapılan oylama ile kabul edilmiştir.[453]

Evkaf bütçesi görüşmelerinin daha çok çalışan maaşları ve bazı bölgelerde ihtiyaç duyulan masraflarla ilgili olduğu görülmektedir. Ayrıca, mebuslar tarafından yapılan teklifler de vardır. Örneğin; Kudus-i Şerif Mebusu Sait El-Hüseyni, *"Varidatı vakfiyesi müsait olan yerlerde mesacit ve cevami-i şerife hatip ve müezzin ve hademesi maaşat ve muhassasatına miktarı münasip zam icrasını teklif ederim."* gibi bir isteğini sunmuştur. Meclis'e buna benzer birçok teklif sunulmuş ve oylanmıştır.[454]

20 Mayıs günü yapılan İlmiye bütçesi görüşmeleri, Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri İbrahim Efendi'nin konuşması ile başlamıştır. 990 nahiyeye ve 545 tane de merkez kazaya sahip olduklarını belirterek burada çalışacak naiblerin bulunamadığından bahsetmiştir. Bütçe görüşmeleri sırasında konuşulan diğer bir konu da tarik muhassasatı olmuştur. 1325 senesi İlmiye bütçesi için 48 milyon 543 bin 377 kuruş tahsisat ayrılmıştır. 1326 senesi için ayrılan bütçe ise 48 milyon 334 bin 240 kuruş olarak belirlenmiştir. Daha sonra fazladan istenen tahsisat 852 bin 18

[452] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 19 Mayıs 1326, s.s. 637-643.
[453] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 19 Mayıs 1326, s. 645.
[454] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 19 Mayıs 1326, s.s. 646-669.

kuruş olmuştur. Burada görülmektedir ki 1326 senesinde İlmiye bütçesine ayrılan tahsisat daha az olmuştur. İbrahim Efendi de bunu belirtmiştir.[455]

Mecliste görüşülen diğer bir konu da merkez ve taşra teşkilatlarındaki iş yükü ve buna bağlı olarak memurların azlığı ya da çokluğu olmuştur. İbrahim Efendi, bazı kadılıkları örnek göstererek memurlarının fazlalığından ve aldıkları maaşlardan bahsetmiştir. Halep, İzmir ve Manisa gibi yerlerdeki Şer'iye Mehakimi işlerinin fazlalığından ve memurlarının azlığından söz etmiştir. Bu gibi kazalarda iş yükünün fazla olduğu ve maaşların düşük olduğu ve bu sebeple, hâkimlerin kazalara gitmek yerine bazı livalara giderek 2000 kuruş maaş almayı tercih ettiklerini anlatmıştır.[456] Daha sonra ise İlmiye teşkilatındaki bazı maaşlar konusunda tartışmalar yapılarak, görüşmelere devam edilmiştir.

Burada görüşülen önemli başlıklardan biri de Anadolu ve Rumeli Kazaskerliklerinin lağvedilmesi meselesi olmuştur. İbrahim Efendi, Anadolu Kazaskerliği'nde iş kalmadığı konusunu mecliste açmış ve mebusların tepkileri ile karşılaşmıştır. Öyle ki, Serfice Mebusu Haris Vamvaka Efendi, *"Bendeniz hıristiyan iken diyorum ki, bu kazaskerliğin lağvı katiyen caiz değildir."* demiştir. Bu sözlere cevap olarak İbrahim Efendi, *"Bu vatanı bir Rum, benim kadar sevemez. Onlar yine eski zamanı, yeniçerilik zamanını isterler."* demiştir. Hararetli tartışmaların yaşandığı bu konuda bir oylama yapılmış ve kazaskerliklerin ipkası kabul edilmiştir.[457]

22 Mayıs 1326 tarihinde Muvazene-i Umumiye Kanunu Layihası görüşülmeye başlanmıştır. Evkaf bütçesinin bazı maddelerinde görüş belirtmesi için Maliye Nazırı'nın Meclis'te bulunması gerektiği belirtilmiştir. 4. ve 5. fasılların görüşülmesi için Bursa Mebusu Ömer Fevzi Efendi kürsüye gelmiştir. 4. faslın Maliye'den Evkaf'a devrolunan tahsisatı içermektedir. 1 500 000 kuruşluk bir zam yapıldığı, ancak bunun sehven yazıldığı aktarılmıştır. Nazır Bey'in görüşünü almadan bunun bütçeden çıkarılmasını uygun bulmadıklarını belirtmiştir. Daha sonra Cavit Bey söz alarak, bu miktarın bütçeden tenzil edilebileceğini söylemiştir. Meclis Reisi de mebuslara bu konuyu kabul edip etmediklerini sormuş ve kabul edilmiştir. Daha sonra Evkaf ile ilgili bazı hesaplar üzerinde görüşmeler devam etmiştir.[458]

[455] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 20 Mayıs 1326, s.s. 676-677.
[456] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 20 Mayıs 1326, s. 677.
[457] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 20 Mayıs 1326, s.s. 681-686.
[458] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 22 Mayıs 1326, s.s. 701-702.

Evkaf bütçesi görüşmeleri sırasında Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey söz alarak bazı görüşlerini aktarmıştır. İsmail Sıtkı Bey, *"Heyet-i Umumiyesi hakkında iki kelime soracağım. Geçen defa, Meclis-i Mebusan, Mebus arkadaşlarımızdan bir-iki kişi tarafından verilen takrir üzerine tetkikat icra edilmiş idi. Evkaf Nezareti'nde birçok paralar da ötekinin berikinin zimmetine geçmiş olduğu resmen mevzuubahs olmuş ve Evkaf Nezareti'ne de tebligatı lâzime icra edilmiş idi. Her Nezaretin muamelâtı umumiyesi, bütçenin müzakeresi esnasında mevzuubahs oldu. Binaenaleyh, Nezaret, bunun hakkında ne yaptığını Meclis'in tevdi ettiği takrir üzerine ne gibi tetkikat icra ettiğini, hakikaten ihtilas varsa, dermeyan olunduğu gibi, onun ne gibi vesaika müsteniden vâki olduğunu bize izah etmesi lâzım gelir. Bugün, birçok masraf etmeye mezuniyet veriyoruz. Bütçelerini tasdik ediyoruz. Hâlbuki Meclis, bu dairenin birçok suiistimalâtı bulunduğuna rağmen mevzuubahs ve münakaşa etmiş iken, ikinci hür suiistimal edileceğine kanaati tâmme hâsıl olmuş, evvelki suiistimal hakkında tahkikat lâzime icra edildiği ve mütecasirler de tahtı isticvab*[459] *ve tahtı tevkife alındığını bize beyan etmekle doğru olabilir. Olmadıkça, Evkaf Nezaretinin masraf bütçesinin tasdik edilmesinin doğru olmadığını teklif ederim."* diyerek bütçenin onaylanmasında sorun olduğunu anlatmıştır.[460]

Evkaf Nazırı Vekili söz alarak bu duruma şöyle cevap vermiştir. *"Nezaret Muhasebesince 50-60 bin lira kadar suiistimâlât vukua geldiği ve tahkikat icrası lüzumuna dair Heyeti Aliyye tarafından verilen karar üzerine Nezarete tebliğ olunmuştur. Nezaret bunun üzerine meseleyi kemali ehemmiyetle telakki ederek, gerek Daire-i Nezarete ve gerek Babıâliye ve diğer Devair ve Nezârâttan mürekkep olmak üzere bir komisyon teşkilini teklif etti."*[461]

İsmail Sıtkı Bey tekrar söz alarak şimdiye kadar bu konunun çözülmüş olması gerektiğini aktarmıştır. Bu sorunun çözüldükten sonra Meclise gelerek ikinci kez masraf bütçesi istenilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Daha ilk masrafın suistimal edildiğini görerek ikinci kez masraf bütçesi verilmesinin doğru olmadığını savunmuştur. Meclis reisi de bu durumu çok haklı bulmuş, ancak Evkaf Nezareti'nin konuyu araştırdığını ve yakında sonucu Meclis'e bildireceklerini aktarmıştır. Bursa Mebusu Ömer Fevzi Efendi, bir-iki kişinin yaptığı usulsüzlüğü bütçe ile

[459] Sorguya çekilme, dinlenme.
[460] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 22 Mayıs 1326, s. 704.
[461] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 22 Mayıs 1326, s. 704.

karıştırmayalım diyerek oylamaya geçilmesini istemiştir. Ancak Reis, *"hakkınız daima mahfuz; fakat bu suretle bütçeyi çıkaramayız."* demiştir.[462] Evkaf bütçesi masraf kısmı için oylama yapılmış ve mebuslar tarafından kabul edilerek varidat kısmı görüşmelerine geçilmiştir.

Varidat ile ilgili görüşmeler farklı görüşlerin ortaya konulması ile devam etmiştir. Evkaf Nezareti'nin yönetiminde bulunan *"Memalik-i Osmaniye'nin en mühim yerlerinin"*, gerektiği gibi yönetilmediği ve bu yerlerin bakımsız, işlevsiz bırakıldığından bahsedilmiştir. Medreselerde bulunan müderrislere önem verilmediği için hem öğrenci hem de hoca bakımından eksik kaldıkları anlatılmıştır. Bunun yanı sıra, Nezaret için ayrılan bütçenin de memurlar ve yöneticiler tarafından doğru kullanılmadığı vurgulanmıştır.[463]

Meclis Başkanı burada söz alarak Nezaret'in ıslaha ihtiyacı olduğu herkesin malumudur diyerek, bu konuların daha sonra tartışılabileceğini ve asıl konu olan bütçenin, doğrudan konuşulması gerektiğini aktarmıştır. İpek Mebusu İbrahim Efendi, *"Pek ala bilirsiniz ki Meşrutiyetimiz, bir senelik Meşrutiyettir. Biz istiyoruz ki bir sene içinde, asırlarca harap olmuş bir daireyi ıslah ediverelim. Bunlar beyhudedir. Nazır 3,5 ay evvel tayin olundu. Geçen sene memurlar yeni tayin olundu. Daha yeni teşkilât yaptık. Öyle, zamanın tahrip ettiği Evkaf Nezareti ve sair devair-i ıslaha kalkışırsak, geçen sene yaptığımız hatadan daha büyük bir hata yapacağız. Geçen sene acele acele İstanbul'da ne kadar memur varsa çıkaralım dedik. Sonra bir tensikat yaptık. Berbat ettik. İşte yine böyle olacaktır. Bu maddelerden geçelim de esasa girelim."* diyerek Meclis Başkanı'na destek vermiştir.[464] Böylece birinci fasıl oylamaya geçilmiş ve kabul edilmiştir.

Aynı gün devam eden görüşmelerde, Evkaf Nezareti bütçesi ile ilgili maddeler Meclis'te okunarak oylamaya sunulmuştur. 14 madde okunmuş ve bu maddeler üzerinde pek tartışma yaşanmamıştır. Oylamalar sonucunda tüm bu maddeler kabul edilmiş ve oturuma ara verilmiştir.[465]

Verilen aradan sonra, 15. maddenin görüşülmesine devam edilmiştir. Bu maddede Necef-i Eşref, Kerbela ve Kazımiyye kasabalarındaki defniyye resmi konusu

[462] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 22 Mayıs 1326, s.s. 704-705.
[463] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 22 Mayıs 1326, s.s. 705-710.
[464] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 22 Mayıs 1326, s.s. 709-710.
[465] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 22 Mayıs 1326, s.s. 713-715.

görüşülmüştür. Cenaze sahiplerinden alınan bir vergi olan defniyye resmi, yerli ahali için geçerli olmayıp, etraftan getirilen cenazelerden alınmıştır. Görüşülen konu, bahsi geçen kasabalar haricinde defniyye resminin alınmaması üzerine olmuştur. Ancak bazı mebuslar bu duruma karşı çıkarken bazıları da nakil olan cenazelerden vergi alınmasının uygun olacağını düşünmektedirler. Vergi maddesinin görüşülmesinin ardından oylamaya geçilmiş ve madde kabul edilmiştir.[466] Bu maddenin görüşülmesi ile beraber Evkaf Nezareti bütçesi görüşmeleri son bulmuştur.

Bütçe görüşmelerine İlmiye Dairesi ile devam edilmiştir. Öncelikle İzmir Mahkemesi'nin bir naib ile iş göremediğinden bahsedilmiştir. İzmir'in Osmanlı Devleti içerisinde en önemli ve en kalabalık merkezi olduğu Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey tarafından dile getirilmiştir. İlmiye Dairesi bütçe görüşmeleri genel olarak bazı bölgelerdeki memur sayıları ve bunların maaşları ile ilgili olmuştur. Görüşmelerden anlaşıldığı üzere bazı bölgelerde memur fazlalığı oluşmuşken, bazı bölgelerde de eksiklikler görülmüştür. İlmiye bütçesi de fasıllar şeklinde oylanmış ve son olarak da genel bir oylamaya sunularak kabul edilmiştir.[467]

1326 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu görüşmeleri Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti bütçesi görüşmeleri ile devam etmiştir. Sivas Mebusu Nazarat Dagavaryan Efendi söz alarak bazı hususlara değinmiştir. Bu bütçeden sadece ziraat için 367 bin lira tahsisat verildiğini aktarmıştır. Ziraatle ilgisi olmayan Maden İdaresi tahsisatını ayırdıklarında Ziraat ve Orman müdürlüğü için ayrılan paranın 200.000 lira olduğunu belirtmiştir. Böyle bir bütçe ayrılmasının sebebinin ise öncelikle mebuslarda olduğunu, sonrasında ise Nezaret'te olduğunu aktarmaktadır. Diğer nezaretlerin bütçelerini kabul ettirmek için uğraştıklarını, ancak kendi nezaretlerinin bütçesini kabul ettiremediklerini anlatmıştır. Bu durumu şu sözlerle Meclis'te dile getirmiştir: *"Birinci kabahat bizde. İkincisi de Nazır Bey müsaade buyururlarsa Nezarettedir. Zira başka Nezaretler kendi bütçelerini kabul ettirmeye çalıştılar. Ziraat Nezareti ise kendi bütçelerini kabul ettiremedi. Büyük miktarın kestirilmesine müsaade ettiler ve hatta öbür Nezaretler kabul ettirdikten sonra fazla bütçeler istediler."*[468]

Orman ve Maadin ve Ziraat Nazırı Mavro Kordato Efendi, bütçe ile ilgili konuşmak için söz almıştır. Meşrutiyetten önce Ziraat bütçesinin 22.000 lira olduğunu

[466] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 22 Mayıs 1326, s.s. 715-719.
[467] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 22 Mayıs 1326, s.s. 720-728.
[468] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 23 Mayıs 1326, s. 4.

ve bu paranın sadece merkezde bulunan memurların maaşlarını ödemeye yettiğini aktarmıştır. O dönemde ellerinde sadece üç okul olduğunu, bunların Halkalı Ziraat Mektebi, Selanik Ameliyat Mektebi ve Bursa Ameliyat Mektebi olduklarını bildirmiştir. Bunların dışında bir tane de Baytar Mektebi olduğunu aktarmıştır. Kendisinin Nezarete getirildiğinde, bütçeyi 22.000 liradan 150.000 liraya yükselttiğini anlatmıştır. Ancak bu 150.000 liranın tamamının kendilerine tahsil edilmediğini, bu paranın verilmesinin de doğal olarak beklenmediğini söylemiştir. Çünkü o dönemde gerçekleştirilen bütçenin sürekli açık verdiğini, ziraattan daha önce düşünülmesi gereken konular olduğunu aktarmıştır. Bu yüzden de ikinci plana atıldıklarını söylemektedir.[469]

Debre mebusu Basri Bey, nezaretin genel durumuyla ilgili konuşmak üzere söz almıştır. Basri Bey, *"Efendim, bendeniz heyeti umumiyesi hakkında birkaç söz söylemek istiyorum. Bazı şeyler vardır ki parasız da olabilir. Bugün bir çiftçi, bir tohum istiyor. Nezaret memleketimizde var mı yok mu? Bilmiyor. Ecnebiden getiriyor. Hâlbuki memleketimizde bunun daha âlâsı var. Bunu çiftçiler bilmiyor. Tohumları öğrenmek için tahsile bir memur gönderilirse pek iyi olur. Bunu pek samimi olarak arz ediyorum. Memleketimizin zürraına ziraatı tahsil ettirmek için söylüyorum."* demiştir. Görüldüğü gibi tohumlarla ilgili sıkıntılar yaşanmış ve yurt dışından tohum getirtilmiştir.[470]

Bu konuların ardından görüşmelere devam edilmiş ve mebuslar söz almışlardır. Genellikle maaşlar ve bazı memurluklar üzerinde tartışmalar yaşanmıştır. Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, bazı madenler ve *"Gül Memurluğu"*[471] gibi konular üzerinde görüşmeler yapılmıştır.

23 Mayıs 1326 günü müzakeresi ve oylaması yapılan Ziraat bütçesi kabul olunmuş ve ertesi gün görüşmelere devam edilmiştir. Ziraat bütçesinin ikinci faslında, bütçede gösterilen bazı ücretlerin yetmeyeceğini ve bunların arttırılması için Ziraat Nazırı Mavro Kordato Bey söz almıştır. Ziraat ile ilgili dergi basımı, istatistiklerin

[469] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 23 Mayıs 1326, s. 7.
[470] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 23 Mayıs 1326, s. 9.
[471] Nezaretten, bu dönem için 700 kuruş maaş alan ve Ziraat Mekteplerinde gül yağı ihracını öğretmekle görevli memurdur. Ziraatla uğraşan bir kişi gül yağı ihracını merak ettiğinde, Nezaret tarafından gönderilecek ve mahsul geldiği zaman imbikten nasıl çekileceğini gösterecektir. Bkz. **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 23 Mayıs 1326, s. 15.

basımı gibi masraflar için bütçedeki tahsisatın arttırılmasını teklif etmiştir. Oylamadan sonra bu teklif kabul edilmiştir.[472]

Nezaret ile ilgili bütçe görüşmelerine fasıllar olarak devam edilmiştir. Çekirge saldırılarından korunmak için önlem alınması gerektiği ve bunun için de bütçeden bir tahsisat ayrılması gerekmiştir. Daha önce bütçeden ayrılan para işe yaramış ve çekirgeleri %90 oranında azaltmayı başarmıştır. Ziraatla ilgili mekteplerin oluşturulması görüşülmüştür. Bunların yanında ormanların yetiştirilmesi ve korunması konularında görüşmeler yapılmış ve bütçeden para ayrılması konuşulmuştur. Yine bu görüşmeler sırasında bakteriyolojihane ile ilgili fikirler de paylaşılmıştır. Bir tane bakteriyolojihane olduğu, ancak uzak bölgelerde bir hastalık ortaya çıksa oraya serum yetiştirilinceye kadar birçok kayıp olacağı anlatılmıştır.[473]

Bu gibi konular dışında baytarlar, memurlar ve bazı görevlilerin maaşlarının arttırılması ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Selanik'te yapılması planlanan bir hara tartışılmıştır. Çeşitli hayvanların yetiştirilmesi, üretilmesi düşünülen bu haranın olumlu ve olumsuz yanları görüşülmüştür. Hara için olama yapılmış ve bu teklif kabul olmamıştır. Ormanlar, madenler ve ziraat ile ilgili yapılan görüşmelerin geneli, ülkenin ziraatı üzerine olmuştur. Bazı teklifler ve fasıllar üzerinde tartışmalar yaşanmış ve fikirler paylaşılmıştır. Nezaretin genel bütçesi için son olarak bir oylama yapılmış kabul sesleri eşliğinde tamamlanmıştır.[474]

Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti bütçesinin görüşülmesinin ardından Sıhhiye Nezareti bütçesi görüşmelerine geçilmiştir. Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri Ruhi El-Halidi sözü alarak bu bütçe ile ilgili bilgi vermiştir. Sıhhiye Nezareti'nin gelir kalemlerden ve miktarlarından bahsetmiştir. Bu gelirler bazı vergilerden karşılanmıştır. Bütçe açık verdiğinde ise maliye hazinesinden kapatılmıştır. Fazla geliri olduğu zaman ise bu miktar maliye hazinesine geçirilmeyerek ihtiyat akçesi olarak saklanmıştır.[475]

Öncelikle, bütçenin masraflar kısmının fasılları görüşülmüştür. Birinci fasılda, geçen sene kabul edilmiş olan miktar oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Karahisari Şarki mebusu Ömer Fevzi Efendi söz alarak tercüme kalemine ihtiyaç olup

[472] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 24 Mayıs 1326, s. 24.
[473] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 24 Mayıs 1326, s.s. 34-35.
[474] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 24 Mayıs 1326, s.s. 36-49.
[475] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 24 Mayıs 1326, s. 49.

olmadığını sormuştur. Ruhi El-Halidi Bey de haberleşmenin Fransızca ve Türkçe olmak üzere iki dil ile gerçekleştiğini aktarmıştır. Avrupa ve Amerika gibi yerlerin sıhhiyesiyle, Osmanlı vilayetlerinin sıhhiyesiyle ve diğer birçok devletin sıhhiyeleriyle haberleşildiğini ve bu nedenle tercüme kalemine ihtiyaç olduğunu söylemiştir.[476]

Daha sonraki görüşmeler çalışanların maaşları, karantinalardaki gardiyanların ücretleri gibi konular üzerinde olmuştur. Hacca gidenlerden alınan bir vergi ile karantinadaki gardiyanların maaşlarının ödenmemesini, bunun yerine uygun olan başka bir gelirden gardiyan ücretlerinin ödenmesi gerektiği mebuslar tarafından dile getirilmiştir. Sıhhiye Müfettişi Kasım İzzettin Bey, *"Bundan sonra, hacılardan gardiyan rüsumu alamayacağız diyemem. Bendeniz, Daire-i Sıhhiye'nin Müfettişi Umumisi namıyla buna bir şey diyemem; fakat mümkün olduğu kadar çalışıyoruz."* diyerek cevap vermiştir.[477]

1326 senesi Sıhhiye Nezareti bütçesi için ayrılan tahsisat 10.343.174 kuruş olarak oylanmış ve kabul edilmiştir. Gelir olarak 13.128.130 kuruş olarak tahmin edilmiş ve oylama sonucu kabul edilmiştir. Ertesi günkü müzakereler, Maarif Nezareti, Ziraat ve Emniyet bütçeleri olarak Meclis Başkanı tarafından mebuslara bildirilerek Meclis tatil edilmiştir.[478]

1326 yılı Maarif Nezareti bütçesi görüşmeleri 25 Mayıs Salı günü başlamıştır. Maarif Nazırı Emrullah Efendi söz alarak Nezaret'in genel durumuyla ilgili bilgiler vermeye başlamıştır. Nezaret'in görevinin millet için çok önemli olduğundan bahsetmiştir. Bakanlıkta görev alan memur ve öğretmenlerin görevleri, yaptıkları hizmetler hakkında bilgiler vermiştir.[479]

Meclis'te uzun bir konuşma yapan Emrullah Efendi, öğretmenlerden bahsetmiştir. Öğretmen yetiştiren Darülmuallimin konusuna değinerek, bu okulların leyli[480] olması gerektiğini belirtmiştir. Yatılı olan bu okullarda yetişen öğretmenlerin taşraya gönderilerek buralardaki vatan evlatlarına gerekli eğitimi vermelerinden bahsetmiştir. Bunun için de leyli Darülmualliminlerin arttırılmasına ihtiyaç olduğunu aktarmıştır. Buradaki amacın, ehil öğretmenler yetiştirmek olduğunu vurgulamıştır.[481]

[476] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 24 Mayıs 1326, s.s. 49-50.
[477] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 24 Mayıs 1326, s. 52.
[478] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 24 Mayıs 1326, s. 54.
[479] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 25 Mayıs 1326, s.s. 59-62.
[480] Yatılı
[481] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 25 Mayıs 1326, s. 62.

Okul binalarının da hem temiz hem de bilimsel yöntemlere uygun yapılması gerektiğinden bahsetmiştir. Ancak bunun hemen olabilecek bir şey olmadığını, ayrıca hükümet bütçesinin buna yeterli olmayacak kadar çok okula ihtiyaç olduğunu söylemiştir. Diğer bir sorun da öğretmen maaşları olmuştur. Fransa'da öğretmen maaşlarının hükümet tarafından verildiği, bunun iyi bir yöntem olduğunu aktarmıştır. Ancak bu ödemelerin devlete büyük bir yük olduğundan bahsetmektedir.[482]

Nazır Bey'in mebuslara yaptığı konuşmada, her şeyden önce öğretmen yetiştirilmesine önem vermeleri gerektiğini bildirmiştir. Meşrutiyet döneminde halkın Hükümete müdahale edip mebus seçebildiğini aktarmıştır. Bu yüzden de halkın bilinçli olması gerektiğini söyleyerek, öğretmenlerin bu şekilde eğitilip öğrencilere bu yönde bilgiler vermelerinden bahsetmiştir. Öncelikle dini ve ahlaki eğitim, ikinci olarak da Meşrutiyet gereği olarak medeniye ve kanuniye eğitimi verilmesi gerektiğini anlatmıştır. Daha sonra da fen ve coğrafya eğitiminin verilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu eğitimler için de düzgün öğretmenler yetiştirilmeliydi. Bu yüzden, bina inşa etmekten daha önemli olan şeyin öğretmen yetiştirmek olduğunu aktarmıştır.[483]

Emrullah Efendi, müzeler, kütüphaneler ve rasathaneden de bahsetmiştir. Müzeler için daha sonra sırası gelince müze bütçesinin olduğu gibi kabul edilmesini isteyeceğini bildirmiştir. Kütüphaneler konusunda ise ilerlemekte olduklarından bahsetmektedir. Bazı kütüphanelerin taşınarak kitapların harap olmasından kurtardıklarını aktarmıştır. Harap olan, ötede beride kalan kitapları toplatarak kütüphanelere naklettiklerinden bahsetmiştir. Yine rasathane için de bir memura ihtiyaçları olduğunu söylemiştir. Bir mavnanın lodos sırasında battığını, oysa rasathanenin olması durumunda rüzgârın kuvveti ve yönü ile ilgili tahmin yapılabileceğini aktararak bu gibi durumların önüne geçilebileceğinden bahsetmiştir.[484]

Maarif Nezareti görüşmeleri daha fazla öğretmen yetiştirilmesi ve okulların sayısının arttırılması konuları ile devam etmiştir. Nezarete ayrılan bütçenin biraz daha arttırılması ve öğretmenlere verilen maaşın iyileştirilmesi görüşülmüştür. Yatılı öğrencilerin durumu, yatılı okulların durumu ve bu okulların geliştirilmesi ile ilgili

[482] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 25 Mayıs 1326, s.s. 62-63.
[483] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 25 Mayıs 1326, s. 63.
[484] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 25 Mayıs 1326, s. 67.

konuşmalar yapılmıştır. Ancak bu geliştirme için paraya ihtiyaç olduğu aktarılmıştır. Maarif Nazırı Emrullah Efendi söz alarak *"Efendim, arz ettim, bana para veriniz, ben yapayım. Bunun için en birinci vasıta paradır. Maarif bütçesinin bize verdiği 880 bin liradır. Maarif Nazırı bir plan yaptı, memlekette ne kadar idâdi, ne kadar rüşdi, ibtidai lazımdır, ne kadar Mekâtib-i Âliye lazımdır? Nerelerde lazım, nerelerde değildir; fakat bana verilen para dairesinde bu plan mevkii fiile vaz'olunamaz. Benim yapacağım, bu derecedir. Ben nâkıs surette tahsil görmüş, böyle 7 yüz kuruşluk muallimlerin elinde, derme çatma idâdileri yapmaktansa, 22 idâdi yerine, 10 idâdi yapalım da muntazam olsun, diyorum."* demektedir.[485]

Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda oluşan fikirler, oturumun sonunda fasıllar olarak oylamaya sunulmuştur. Kütüphane kurulması ile bazı kitapların buralarda korunması, bazı telif ve tercüme işleri gibi konular oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Ertesi gün Maarif bütçesi ile devam edileceği, Tekaüt ve Emniyet Sandıkları bütçelerinin görüşüleceği Meclis Başkanı tarafından mebuslara aktarılmış ve oturuma son verilmiştir.[486]

26 Mayıs günü Maarif Nezareti bütçe görüşmelerine üçüncü fasıldan devam edilmiştir. Bu fasıl okunduktan sonra İstanbul Mebusu Mustafa Asım Efendi söz almıştır. Meclis-i Maarif'in altı üye ve bir de başkandan oluştuğunu, başkanın aynı zamanda Nezaret müsteşarı olduğunu vurgulamıştır. Mustafa Asım Efendi'ye göre, ülkenin eğitimi henüz ilerleme sağlayamamıştır. Mekteplerin olmadığından, her şeyden önce mektep yapılması gerektiği düşüncesinde olunduğundan bahsetmiştir. Ancak Mustafa Asım Efendi'nin fikrine göre öncelikle eğitimde ilerlemeyi sağlayacak memurlar tayin edilmelidir. Bu memurların görevi eğitim ile ilgili gelişmeleri düşünerek, bunların gerçekleştirilmesini sağlamalıydılar. Ancak bu oluşuma karşı çıkan mebuslar da olmuştur. Onlara göre Meclis-i Maarif'in lağvedilmesi gerekmektedir. Maarif Nazırı Emrullah Efendi, bu maarif meclisinin iki görevi olduğundan bahsederek, bunlardan ilkinin program hazırlamak, ikincisinin ise talimat hazırlamak olduğunu belirtmiştir. Tüm bu işleri bir kişinin yapamayacağını, bir heyete gerek duyulduğunu aktarmıştır.[487]

[485] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 25 Mayıs 1326, s.s. 75-76.
[486] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 25 Mayıs 1326, s.s. 85-92.
[487] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 26 Mayıs 1326, s.s. 103-104.

Meclis-i Maarif'in kapatılması ile ilgili bir oylama yapılmış ve kabul edilmemiştir. Bundan sonraki Maarif Nezareti görüşmeleri mekteplerin yapılması, bazı memurluk ve müfettişliklerin maaşları ve Hukuk Mektebi üzerine gerçekleştirilmiştir.[488]

27 Mayıs günü de Maarif Nezareti bütçesinin görüşülmesine devam edilmiştir. Altıncı fasıl ile başlayan görüşmelerde Mekteb-i Mülkiye, Darülfünun ve Mekteb-i Hukuk ile ilgili tartışmalar yapılmıştır. Bu okullardaki düzenlemeler, öğretmenler ve maaşlar ile ilgili görüşülmüş, daha sonra oylama yapılan altıncı fasıl tadilatla kabul edilmiştir. Bir saat ara verilmesinin ardından yedinci faslın görüşülmesine geçilmiştir.[489]

Yedinci fasılda tıp fakültesi konu edilmiştir. Sinop Mebusu Rıza Nur Bey, tıp fakültesinde bulunduğunu ve fakültedeki işleyişi anlatacağını bildirerek sözlerine başlamıştır. Eski dönemlerde askeri tıbbiye ve mülki tıbbiye olmak üzere iki ayrı okul olduğundan bahsetmiştir. Buralarda bulunan memurlardan, tıp eğitiminin öneminden ve fakültenin masraflarından söz etmiştir.[490]

Rıza Nur Bey, "*...Mektebin eski haliyle şimdiki hali arasında pek çok fark buldum. Bu fark, farkı azimdir. Büyük bir terakki meşhuddur. O da şayanı teşekkürdür. Eskiden memleketimize ecnebi tıp delegesi geliyordu, fakat efendiler, o zaman o kadar sıkıntı çekiyorduk ki, tarif edemem. Çünkü bir laboratuvar yok ki onu gösterelim, bir hastane yok ki onu gösterelim, bir kimyahane yok ki onu gösterelim. Velhasıl hiçbir şey yoktu. Yalnız ne vardı; bir mektep yapılmıştı. O mektebin birtakım odalarının üstüne kimyahane diye yazmışlar; fakat içeriye girseniz, hiçbir şey bulamazsınız. Yalnız bir levha mevcut idi; fakat bugün öyle değil.*" diyerek, Meşrutiyet'ten sonra büyük bir değişim yaşandığını aktarmıştır.[491]

Hastanelerin merkezde bir yerde olması gerektiği, ancak şu andaki hastanelerin dağ başında olduğu Sivas Mebusu Nazaret Dagavaryan Efendi tarafından anlatılmıştır. Eğer merkezde olursa daha çok hasta geleceğini ve tıp öğrencilerinin de daha iyi

[488] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 26 Mayıs 1326, s.s. 104-124.
[489] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 27 Mayıs 1326, s.s. 131-145.
[490] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 27 Mayıs 1326, s.s. 145-146.
[491] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 27 Mayıs 1326, s. 147.

yetişeceklerini aktarmıştır. Daha sonra yedinci fasıl oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.[492]

Sekizinci fasılda Ticaret Mektebi'nden bahsedilmiştir. İzmir Mebusu Ahmet Müfit Bey, ticaretin ne kadar önemli olduğundan ve Ticaret Mektebi'nin bu konudaki etkisini anlatmıştır. Ticaret Mektebi'nin programının geliştirilerek gerçek bir Ticaret Mektebi haline getirilmesi gerektiğini aktarmıştır. Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi, *"Efendim, şimdiye kadar yaptığımız mekteplerin hepsi memur yetiştirmek içindir. Milletin kesesini lirayla dolduracak olan, ticaret, sanayi mektepleri için maatteessüf görülüyor ki, ehemmiyet veren yok."* diyerek bu okullara önem verilmesi gerektiğini anlatmıştır.[493]

Daha sonra fasılların okunup oylanmasına devam edilmiştir. Buradaki görüşmeler daha çok memurluklar, okulların iyileştirilmesi, memurların aldıkları maaşlar, müze müdür yardımcısı kadrosu oluşturulması ve Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi üzerine olmuştur ve Meclis oturumuna son verilmiştir.[494]

31 Mayıs 1326 tarihinde İlmiye Tekaüt Sandığı bütçesi ve Nafia Nezareti bütçesi görüşmeleri yapılmıştır. İlmiye Tekaüt Sandığı'ndan bir memur gelerek mecliste izahat vermiştir. Meşrutiyet'in ilanından önce küçük bir kurum olan Sandık, aylık 100-150 bin kuruş maaş ödemesi yapmış ve yine bu miktarda bir gelir ile varlığını devam ettirmiştir. Ancak Meşrutiyet'in ilanından sonra çok daha büyük bir kurum olduklarını belirtmiştir. Sözlerine, kurumun gelişimini ve bütçelerinden bahsederek devam etmiştir.[495]

İlmiye Tekaüt Sandığı bütçesinin arttırılması teklif edilmiştir. Sandık memuru bu durumda *"İdare edemeyiz."* demişse de, İpek Mebusu İbrahim Efendi "İdare edemezseniz çekilirsiniz, başkaları eder." diyerek cevap vermiştir. Mecliste yapılan oylamada fazladan memur istenilmesi kabul edilmemiştir. Ancak bütçenin heyet-i umumiyesi kabul edilmiştir. Böylece oturum son bulmuş ve bir saat ara verilmiştir.[496]

İkinci oturum, Reis Vekili Mustafa Asım Efendi tarafından saat 15.00'da başlatılmıştır. Nafia Nezareti bütçesi görüşmelerine başlanmıştır. Nafia Nazırı

[492] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 27 Mayıs 1326, s. 148.
[493] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 27 Mayıs 1326, s. 149.
[494] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 27 Mayıs 1326, s.s. 150-164.
[495] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 31 Mayıs 1326, s.s. 229-230.
[496] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 31 Mayıs 1326, s.s. 232-234.

Hallacyan Efendi, bütçe heyet-i umumiyesi hakkında söz almışsa da mebuslar tarafından maddelerin görüşülmesi istenilmiş ve oylama ile kabul edilmiştir. Böylece maddelerin görüşülmesine geçilmiştir.[497]

Yine Nezaret bütçesi ile tartışmalar yapılmıştır. Nezaret'in istediği bütçe ile hükümetin verebileceği bütçe konusunda tartışmalar yapılmıştır. Nafia Nezareti'nin üstlendiği görevlerden ve yapılan hizmetlerden bahsetmişlerdir. Memur maaşları, Meclis Kalemi'nin görevi ve işleyişi, bazı memurlukların kurulması, Avrupa'ya gönderilecek öğrenciler gibi konularda görüşmeler yapılmıştır. Fasıllar halinde oylamaya sunulmuştur.[498]

Nafia Nezareti bütçesi görüşmelerine 1 Haziran 1326 tarihinde dördüncü fasıldan devam edilmiştir. Nazır Hallaçyan Efendi söz alarak Mühendis Mektebi ile görüşlerini bildirmiştir. Bir mektebe ihtiyaç olduğunu ve buradan mezun olacak mühendislere ihtiyaç olunduğunu aktarmıştır. Böyle bir okul için bütçeden tahsisat talep etmiştir. Böyle bir mektebin yapılması için gereken bütçe de 20 bin lira olarak hesaplanmıştır. Meclis başkanı tarafından bu teklif şimdilik oylanmamış ve diğer fasıllara geçilmiştir.[499]

Daha sonraki fasıllarda bazı inşaat işleri, yolların yapımı, harcırahlar ve çalışan maaşları ile ilgili konular görüşülmüştür. Mebusların sundukları teklifler mecliste okutularak oylanmıştır. Bu teklifler kabul edilmiştir. Daha sonra görüşmelere bir saat ara verilmiştir.[500]

Nafia Nezareti bütçe görüşmelerinin ardından Jandarma ve İmalat-ı Harbiye bütçe görüşmelerine geçilmiştir. İlk olarak da İmalat-ı Harbiye görüşmeleri yapılmıştır. Geçen sene fevkalade bir bütçeye sahip olan İmalat-ı Harbiye, bu sene de adi bir bütçeye sahip olmuştur. Debre Mebusu Basri Bey söz alarak Tophane'nin halinden bahsetmiştir: "*Efendiler şuradan Köyrü'ye doğru giderken bir Tophane görüyoruz. Demir parmaklıklı bir bina. Onun bir içerisine girecek olursak, ağlarız. Demin İsmail Paşa'nın ağladığı gibi, değil, adamakıllı ağlarız.*"[501]

[497] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 31 Mayıs 1326, s. 234.
[498] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 31 Mayıs 1326, s.s. 240-252.
[499] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 1 Haziran 1326, s.s. 258-260.
[500] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 1 Haziran 1326, s.s. 260-270.
[501] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 1 Haziran 1326, s. 270.

Basri Bey devam ederek tezgâhların çok eski olduğunu, ambarlar içerisinde bulunan silahların Sırp ve Karadağ Muharebatından[502] ve öncesinden kalma olduğunu, bu silahlarının sayılarının 200-300 bine vardığını aktarmıştır. Bu silahların odun yığını gibi depolarda bekletildiği ve buralarda küflendiğini mecliste anlatmıştır. Buralarda çalışan bazı ustaların işten çıkarıldığı ve bu fabrikanın yenilenip yenilenmeyeceği konularındaki soru işaretlerini mecliste dile getirmiştir.[503]

İmalat-ı Harbiye Müdürü de toplantıda hazır bulunmuş ve sorulan sorulara cevap vermiştir. Basri Bey'in anlattıklarını doğrulamıştır. Daha sonra, fabrikalarda önceden yaşanan olaylara değinmiş ve mebusların sorularını cevaplamaya devam etmiştir. Fabrikalarda gerçekleşen suiistimaller sonucu bazı tahkikatlar gerçekleştirilmiş ve bunların sonucunda herkes suç derecesine göre cezalar almıştır. Bazı silah ve topların ıslahından, bazılarının satılmasından ve bazılarının da müzayede ile satıldığından bahsedilmiştir. Ancak bazı durumlarda satışlardan gelen paranın masrafları karşılamadığı ve devletin zarara uğradığı aktarılmıştır.[504]

İmalat-ı Harbiye bütçesi için bu gibi tartışmalar yapılmış ve daha sonra fasıllar halinde görüşmek için maddelere geçilmiştir. Maddelerin oylanmasının ardından bütçenin genel oylamasına geçilmiş ve kabul oyları ile İmalat-ı Harbiye bütçesi sonuçlanmıştır.

Ara verilmeden Jandarma Umum Komutanlığı bütçe görüşmeleri başlamıştır. Maliye Nezareti'nden Ahmet Bey görüşmeler konusunda bilgi vermek için söz almıştır. Jandarma'nın Harbiye Nezareti'ne bağlı olmasına rağmen görevinin memleket asayişi olduğunu vurgulayarak sözlerine başlamıştır. Jandarma'da yeni bir yapılanmaya gittiklerini, bunun için de yeni bir bütçe üzerinde durduklarını aktarmış ve sözü Jandarma Dairesi Memuru Tevfik Bey'e bırakmıştır. Tevfik Bey, yeni oluşturulan jandarma kadroları ve Jandarma Dairesi ile ilgili bilgi vermiştir.[505]

Jandarma Mektebi, yeni yetişen jandarmaların aldıkları az maaş, jandarmaların taşradaki vazifeleri, harcırahlar gibi konular konuşulmuş ancak görüşmeler bitirilemeyerek ertesi gün devam edilmesine karar verilmiştir.

---

[502] Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşları ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Mithat Aydın, "Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşları'nda İngiltere'nin Balkan Politikası." *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi*, S:15, 2004, s.s. 139-163.
[503] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 1 Haziran 1326, s.s. 270-271.
[504] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 1 Haziran 1326, s.s. 271-272.
[505] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 1 Haziran 1326, s.s. 277-278.

2 Haziran günü devam eden Jandarma Umum Kumandanlığı bütçesi harcırah meselesi ile başlamıştır. Kazalar arasındaki mesafeler göz önüne alındığı için bu konu önemli olarak görülmektedir. Bazı vilayetlerdeki kazalar arasında 15 günlük mesafe bulunduğu Bingazi Mebusu Ömer Mansur Paşa tarafından dile getirilmiş ve harcırahsız bu mesafelerin geçilmesinin mümkün olmadığı anlatılmıştır. Bu faslın oylanması, bölgeleri dışına gönderilen Jandarma'nın harcırah alması ve mıntıkaları içerisinde görevi olan Jandarma'ya harcırah verilmemesi ile sonuçlanmıştır.[506]

Jandarma Umum Kumandanlığı bütçesi görüşmeleri memur maaşları, Jandarma Dairesi'nin ıslahı gibi konularda devam etmiş ve daha sonra Bahriye Nezareti bütçesi görüşmelerine geçilmiştir.

Donanmanın ülke için ne kadar önemli bir yere sahip olduğu anlatılmıştır. Ancak Bahriye'de bazı yeniliklerin yapılması gerektiği vurgulanmıştır. İngiltere'deki örnekleri verilerek Bahriye'nin ıslah edilmesi konuları görüşülmüştür. Hem tersane ve fabrikalar, hem de Bahriye idaresi ile ilgili yenilikler ve gelişmeler konuşulmuştur. Aynı zamanda Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi için de bütçe ayrılması gerektiği görüşülmüştür. Bahriye bütçesinin heyet-i umumiyesi görüşülmüş ancak fasıllara yarın geçileceği aktarılmıştır. Ancak oturum son bulmadan Evkaf Nezareti için 1326 senesi Haziran ayına ait geçici bütçesi oylanmış ve kabul edilmiştir.[507]

Bahriye Nezareti'nde yeni nazırın tayin olması nedeniyle içerikle ilgili bilgisi olmadığını meclise bildirmiştir. Bu sebeple Nezaret'ten bir memur istenilmiş ancak henüz gelmemiştir. Meclis'te Harbiye Nazırı hazır bulunduğu için, Meclis Başkanı tarafından Harbiye bütçesinin görülmesi teklif edilmiştir. Böylece Harbiye Nezareti bütçesi için müzakerelere başlanabilmiştir. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa söz alarak bütçenin heyet-i umumiyesi hakkında konuşmuştur.[508]

Mahmut Şevket Paşa, mebuslara seslenerek fırkalaşmayı bir kenara bırakıp, birlik olarak Harbiye Nezareti'nin bütçesinin onaylanmasını istemiştir. Ayrıca birlik içerisinde verilen oyların düşmanlara karşı ülke içerisinde birlik ve beraberliğin göstergesi olacağını aktarmıştır. Ordunun ihtiyaçları için "yok ki verelim, fakiriz, şöyleyiz, böyleyiz" gibi söylemlerde bulunmamaları gerektiğini söyleyerek bu fikirde olanların fikirlerinin değiştirmesini istemiştir. Napolyon'dan örnek vererek, muharebe

[506] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 2 Haziran 1326, s.s. 289-291.
[507] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 2 Haziran 1326, s.s. 291-320.
[508] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 3 Haziran 1326, s. 326.

için üç şeyin olması gerektiğini ve bunların "para, para, para" olduğunu söylemiştir. Daha sonra diğer devletlerden alınan borçlardan ve bu borçların nasıl ödendiği ile ilgili konuşmalar yapmıştır. Ordunun 274 bin kişiden fazla mevcudu olduğunu ve diğer devletlerle karşılaştırmasını yaparak dünyanın Rusya, Almanya, Fransa ve Avusturya'dan sonra beşinci büyük ordusu olduğunu aktarmıştır.[509]

Meclisten istediği bütçenin 9 milyon 600 bin lira olduğunu ve bu bütçenin de oldukça samimi bir şekilde hazırlandığını aktarmıştır. Ordunun ihtiyaçları olduğunu, silah ve top alınması gerektiği, Avrupa taburlarında bulunan bisikletin kendi orduları için de alınması gerekliliği ve daha birçok eksikliklerden bahsetmiştir. Meclis başkanı söz almış ve Nazır'ın bütçe heyet-i umumiyesi için yeterli konuştuğunu aktarmıştır. Daha sonra da bir saat ara verilmiş ve tekrar Bahriye ve Nafia Nezareti görüşmelerine geçilmiştir.[510] Bu görüşmelerde daha önceki toplantılardan eksik kalan kısımlar, yollar ve maaşlarla ilgili görüşmeler yapılmıştır.

5 Haziran günü Nafia Nezareti bütçesinin dokuzuncu fasıl görüşmeleri yapılmıştır. Daha önceki görüşmelerin devamı niteliğinde kalınmış olan yerden başlanmıştır. Burada, müteahhitlerin yeterliliği, yeterlilik hakkındaki belgeleri, yolların tamiratları ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Bu inşaat işlerinin nasıl yapılacağı ile ilgili görüşler ortaya konulmuştur. Aynı zamanda mühendis yetiştirilmesi ve yabancı mühendislerin istihdamı konusunda fikirler paylaşılmıştır. Daha sonra bir ara verilmiştir. Aradan sonra meclis oturumu, Hariciye Nazırı'nın İngiltere'ye seyahati ve dış politikayla ilgili bilgi verilmesi ile devam etmiştir. Bu beyanatın ardından Nafia bütçesi görüşmelerine devam edilmiştir. Yerli müteahhitler ile yabancı müteahhitlerin iş yapmaları konularında bazı tereddütler oluşmuştur. Yabancı müteahhitlere para verilmesi yerine yerli şirketlerin para kazanması daha doğru görülse de bazı eksiklikler ve kötü işçilikler mecliste gündeme gelmiştir.[511]

Ertesi gün, meclis bütçe görüşmeleri Harbiye Nezareti bütçesi görüşmeleri ile başlamıştır. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'ya söz verilmiştir. Mebuslara, geçen günkü milli duygularla oy vermeleri gerektiği konusunda yaptığı konuşma sonucunda verilen kabul oyları için teşekkür etmiştir. Ancak, bütçede bir açık bulunduğunu, memleketin fakir bir durumda olduğu, bütçeye bir zam yapılması gerektiğini

[509] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 3 Haziran 1326, s.s. 326-327.
[510] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 3 Haziran 1326, s.s. 328-341.
[511] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 5 Haziran 1326, s.s. 366-391.

aktarmıştır. Bütçedeki gereklilikler, harcamalar, gelirler ve giderlerle ilgili uzun bir konuşma gerçekleştirmiştir. Dışarıdan alınan eşyaların gümrük vergileriyle ilgili bilgiler vermiştir. Daha sonra seri bir şekilde fasılların oylamasına geçilmiş ve tüm fasıllarda kabul oyları kullanılmıştır.[512]

Harbiye Nezareti masrafları için fevkalade bütçe okunmuş ve oylamaya geçilmiştir. Mesarif-i fevkalade denilen bütçenin kanun maddesi okutulmuştur: *"Müfredat-ı merbut cetvelde muharrer mesarif-i fevkalade-i harbiyyenin ifası için 1326-1327-1328 seneleri Harbiye bütçelerine zamimeten senevi 175 milyon kuruşun sarfına mezuniyet verilmiştir. 1326 senesinde sarf olunamayan mebaliğ, 1327 senesinde sarf olunabileceği gibi, 1327 senesinde sarf olunamayan mebaliğ de 1328 senesi zarfında sarf olunabilecektir."* Daha sonra bu madde oylanmış ve kabul edilmiştir.[513]

7 Haziran günü Nafia Nezareti bütçesi görüşmelerine devam edilmiştir. Meclis-i Mebusan Reisi, bütçenin derhal çıkarılmasını, eğer çıkarılamıyorsa Encümene gönderilmesini, çünkü üç günden beri bu bütçe ile uğraşıldığını mebuslara bildirmiştir. Mebuslardan gelen birçok teklif olmuş ve bunlar oylanarak karara bağlanmıştır. Bu teklifler ülke içerisinde gerekli olan işlerin yapılması ya da devam ettirilmesi ile ilgili teklifler olmuştur.[514]

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti bütçesi görüşmeleri 8 Haziran 1326 tarihinde başlamıştır. Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri İzzet Bey, Emniyet-i Umumiye'nin bütçe teklifi ile ilgili bilgileri mebuslara aktarmıştır. Emniyet Müdürü'nün Avrupa'da olmasından dolayı gerekli inceleme de yapılamamıştır. 1325 senesinde 43.630.000 kuruş olan bütçe, 1326 senesinde hükümet tarafından 43.400.000 kuruş teklif edilmiştir. Emniyet kadrosu ile ilgili görüşlere yer verilmiş ve kadro eksikliğinden şikâyet edilmiştir. Bu eksikliğin bazı bölgelerde asayiş sorunlarına neden olduğu aktarılmıştır. Bu asayiş sorununa örnek olarak da Gazeteci Ahmet Samim Bey'in öldürülmesi olayı verilmiştir. Bu konu hakkında uzun tartışmalar yaşanmıştır.[515]

[512] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 6 Haziran 1326, s.s. 394-409.
[513] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 6 Haziran 1326, s.s. 409-410.
[514] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 7 Haziran 1326, s.s. 420-439.
[515] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 8 Haziran 1326, s.s. 455-472.

9 Haziran'da Muvazene-i Maliye Kanunu görüşmeleri varidat bütçesi ile başlamıştır. Maliye Nazırı hazır bulunmasa da Hükümet'ten Maarif Nazırı toplantıda olduğu için görüşmeler başlayabilir denilmiştir. Bu bölümdeki görüşmeler gelirler ile ilgili olmuştur. Mebuslar söz alarak hükümetin ya da belediyelerin aldıkları bazı vergiler ve gelirler ilgili konuşmuşlardır. Daha sonra Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey de toplantıya katılmış ve mebuslardan gelen soru cevaplar vermiştir.[516]

Varidat bütçesi görüşmeleri Kütahya Mebusu Hasan Tahsin Efendi'nin Hicaz Demiryolu'ndan vergi alınmaması yönündeki teklifi ile devam etmiştir. Bu demiryolu için bütçeden para ayrılmadığı ve dünyadaki tüm Müslümanların paraları ile yapıldığı gerekçesini ortaya koymuştur. Hem 1325 hem de 1326 bütçelerinden 5 para verilmediğini anlatmıştır. Cavit Bey söz alarak, hazineden para verilmediği konusuna itiraz etmiştir. Hicaz Demiryolu gelirinin 150 bin lira iken hazineden çıkan paranın 615 bin lira olduğunu ve aradaki farkın da hazineden karşılandığını söylemiştir.[517]

Cavit Bey, hazinenin elinde bulunan çiftliklerle ilgili bir teklifte bulunmuştur. Bu çiftliklerin hazinede kaldığı sürece kötü duruma geleceğini, ancak buralara muhacirlerin iskân ettirilmesi ya da uygun bir ücret ile Osmanlılara satılmasının maliyeye gelir olacağını anlatmıştır. Bu kanun teklifi görüşülmesi için encümene havale edilmiştir.[518]

Bahriye Nezareti ve Evkaf Nezareti bütçeleri Meclis-i Mebusan kabul edilerek Meclis-i Ayan'a gönderilmiştir. Ancak Meclis-i Ayan'da incelenmiş ve bazı eksiklikler görülerek Mebusan Meclisi'ne iade edilmiştir. Burada eksik görülen maddeler düzenlenerek tekrar oylanmıştır.[519]

3. 1911 (1327) Yılı Bütçe Görüşmeleri

1327 senesi bütçesi kanunu, 4 Teşrinisani 1326 günü yapılan Meclis-i Mebusan toplantısında Sadaret Makamı tarafından tezkire ile bildirilmiştir. Bu kanun layihası Muvazene-i Maliye Encümenine havale edilmiştir. Hemen öncesinde ise Muvazene-i

[516] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 9 Haziran 1326, s.s. 485-511.
[517] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 10 Haziran 1326, s. 516.
[518] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 10 Haziran 1326, s.s. 520-522.
[519] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 10 Haziran 1326, s.s. 523-524.

Maliye Encümeni'nin 15 kişi olarak çalışması kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra bütçe ile ilgili çalışmaları bu Encümen yapmaya başlamıştır.[520]

1327 senesi bütçesi içerisinden Ziraat Bankası bütçesi 29 Kânunusani 1326 tarihinde Meclis'e gelmiş görüşmelere başlanmıştır. Bolu Mebusu Şerafettin Bey söz alarak Ziraat Bankası bütçesi ilgili bilgiler vermiştir. Canik Mebusu Mehmet Ali Bey de söz istemiş ve Ziraat Bankası bütçesini daha önce Nafia Nezareti'nin gönderdiğini, ancak alınan bilgiye göre banka idaresinin Orman Nezareti'ne geçmiştir. Bu yüzden Meclis haber edilmeden herhangi bir karar verilemeyeceği, ayrıca banka adına Meclis'te bulunan memurun Nafia Nezareti adına mı yoksa Orman Nezareti adına mı burada olduğu sorusunu bildirmiştir. Kısacası bütçe amirinin kim olduğunu merak etmiştir. Şerafettin Bey söz almış ve bankanın müstakil bir idaresi olduğunu, banka hesaplarından yine bankanın sorumlu olduğu cevabını vermiştir. Meclis'te bulunan memurların da banka memuru olduğunu aktarmıştır.[521]

Ziraat Bankası'nın ülkenin ziraatına destek olması için kurulduğu, bankanın gelir ve giderleri, işleyişi, borç verilen paranın faizi gibi konular üzerinde görüşmeler yaşanmıştır. Ülke çiftçisinin ve ziraatının hali de ortaya koyulmuştur. Bu konu başlıkları altında fasıllar halinde Ziraat Bankası bütçesi müzakereleri yapılmıştır.[522] Daha sonraki günlerde müzakerelere devam edilmiş ve varidat bütçesi gibi masraf bütçesi de görüşülmüştür. Bütçenin oylanması sonucu heyet-i umumiyesi kabul edilmiştir.[523]

9 Şubat 1326 tarihinde, 1327 senesi Muvazene-i Umumiye Kanunu Layihası görüşmelerine başlanmıştır. Öncelikle söz Maliye Nazırı Cavit Bey'e verilmiştir. İkinci kez bu görev ile kürsüye geldiğini ve heyecan duyduğunu aktarmıştır. Bu görevi şerefli bir şekilde yapmanın öneminden bahsetmiştir. Cavit Bey, çok uzun bir konuşma yapmış, ülkenin ekonomik durumu ve mali politikası ile ilgili bilgiler paylaşmıştır.[524] Burada paylaştığı şu bilgiler önemlidir: *"İşte efendiler, bütün bu ahvalden dolayı, demin dediğim gibi, memleketin hayatı maliyesinin hesabını yalnız sizlere, yalnız efkârı umumiyyeyi dâhiliyeye değil, bir de efkârı umumiyyei hariciyyeye vermek icap*

[520] **MMZC**, C. 1, 1. Devre, 3. İçtima, 4 Teşrinisani(Kasım) 1326, s. 20.
[521] **MMZC**, C. 2, 1. Devre, 3. İçtima, 29 Kanunisani1326, s. 681.
[522] **MMZC**, C. 2, 1. Devre, 3. İçtima, 29 Kanunisani1326, s.s. 681-711.
[523] **MMZC**, C. 2, 1. Devre, 3. İçtima, 31 Kanunisani1326, s.s. 722-732.
[524] Cavit Bey'in konuşmasının yeterli sayıda basılarak liva, kaza ve nahiyelere gönderilmesi ile ilgili arşiv belgesi için bkz.: **BOA**, DH. İD. 10/30.

ediyor ve bu hesabı vermek için meşrutiyetin ilk yevmi infilakından başlıyorum. Size tarihî olmak üzere söyleyeyim, 10 Temmuz günü hazinei maliyyeyi 329 184 kuruş 32 para mevcut ile bulduk. O gün birden bire meşrutiyetin ilanı ile tevessü eden, kabaran ihtiyacata rağmen hazinei maliyyenin kasasında 329 184 kuruş 32 para mevcut. Fakat buna mukabil Osmanlı Bankasının tediye etmiş olduğu süfera maaşatı için bankaya 23 bin lira açıktan borç vardı. İşte meşrutiyet bizi bu halde buldu ve sonra meşrutiyetin bizi bulduğu yahut bizim meşrutiyeti bulduğumuz günden - mazinin düyunu muntazamasından, ne düyunu gayri muntazamasından şimdilik bahsetmiyorum - bizi nasıl bir yolda gittiğimizi ve nasıl bir yola geldiğimizi ve nasıl bir yola varacağımızı anlatmak lâzım geliyor. Ve göreceksiniz ki, sizin önünüzde bütün ziyalarıyla ve bütün elvanıyla tersim etmeye çalışacağım şu tasviri mâlîde hakikatten uzak mugayiri hakikat diyeceğim, hiçbir şey bulamayacaksınız."[525]

Mehmet Cavit Bey, bu uzun nutkunda ülkenin önceki bütçeler, bakanlıklar, borçlar, gelirler, Düyun-u Umumiye, vergiler ve kurumlar hakkında konuşma yapmıştır. Mebuslar bu sözleri dinlerken bazen sorular sorarak araya girmişler ve bilgiler almışlardır. Maliye Nazırı'nın sözleri bu oturumda bitmemiş ve ertesi gün devam edilmek üzere oturuma son verilmiştir.[526]

Ertesi gün Meclis oturumu başladığında yine Cavit Bey söz almış ve 1327 senesi bütçesinin masrafları ile bilgiler vermeye başlamıştır. Bazı bakanlıkların önceki bütçeleriyle, Düyun-u Umumiye idaresi ilgili bilgiler vermiş ve karşılaştırmalar yapmıştır. Aynı zamanda hazırlanan bütçelerde adi ve fevkalade bütçelerin oluştuğundan söz etmiştir. Bu konuşmalar arasında bütçe açığı ve alınan borçlar ile ilgili sözler de sarf etmiştir: *"Bu sene size, takdim ettiğim bütçe lâyihasının serlevhasına bir cümle koymuştum, bütçe açığının bir fazilet-i terbiyetkârîsi vardır demiştim. Muvazene Encümeniniz o cümlenin yanına bir cümle-i âhar ilâve etti. Bütçe açıklarını istikrazat-ı hariciye ile kapamaya mecbur olan hükümetler yavaş yavaş istiklâl-i malilerini tahdit etmiş bulunuyorlar. Bütçe açığının bir fazilet-i terbiyetkârîsi vardır, dediğim zaman, hiç şüphe etmiyorum ki, hiçbiriniz bunu manayi hakikisiyle, yani mademki bütçe açığının bir fazilet-i terbiyetkârîsi vardır, ilâ nihâye bütçemiz açık olsun diye telâkki etmemişsinizdir. Bütçe açığının bir fazilet-i terbiyetkârîsi vardır demek, bütçe açığından ders almak demektir ve bütçe açığının fazilet-i terbiyetkârisi*

[525] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 9 Şubat 1326, s.s. 161-162.
[526] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 9 Şubat 1326, s.s. 162-189.

sözü, bütçe açığından hakikaten büyük bir ders almış bir milletin büyük bir adamı tarafından söylenmiş bir sözdür.

Efendiler, bütün memleketler bir hal-i ihtilâl ve inkılâbı müteakiben bugün bizim bulunduğumuz mevkide bulunmuşlardır. Memalik-i mütemeddinenin böyle müesses ve mütemadi, arada hiçbir darbeye uğramamış, hayat-ı medenileri olan memleketlerin tarih-i malilerini bir tarafa bırakıp da, muhtelif safahat-ı ihtilâliyeden geçmiş ve hayat-ı umumiyeleri, hayat-ı içtimaiyeleri ihtilâlat ve inkılâbat ile hercümerç olmuş memleketlerden herhangi birinin tarih-i malisini tetkik edecek olursanız, onların hepsinde bizim bulunduğumuz hali, bizim bulunduğumuz mevkii görürsünüz. Onların hepsi bizim bugünkü hayatımızı yaşamışlardır. Biz bugün onların o zamanki hayatını yaşamaya mecburuz. Bu hayatta ise her zaman lâtif vahalara tesadüf edilir zannetmeyiniz. Bu hayatta dikenler vardır, bu hayatta ayağın çarpacağı engeller vardır, vahalar ise uzakta görülür. Fakat uzakta görülen vahalardır ki, insanı cezbeder, uzakta görülen vahalardır ki, bütün memleketi karşısında teşhir eder ve sürükler. İşte o vahalara yürümek, herkes oraya doğru gitmek içindir ki, diyorum arada görülen bütün müşkülâtı, bütün mevânii iktiham etmek zarureti" vardır. Bu müşkülâtı, bu mevânii iktiham etmek, bu hal içinde bulunan milletlerin bir vazife-i esasiyesidir."[527]

14 Şubat günü başlayan görüşmelerde Mazbata Muharriri Mahir Sait Bey söz almış ve Cavit Bey'in şu sözü ile konuşmasına başlamıştır: *"Gelecek seneden itibaren ihtiyacat-ı âliye için istikraz akdetmek kapısı kapanacaktır."* Bu sözün büyük bir anlam ve müjde içerdiğini söylemiştir. Maliyenin yüksek miktarlarda emekli maaşı veremeyeceğini, bazı tasarruflarda bulunulması gerektiğini vurgulamıştır. Encümende hazırlanan bütçede de bu şekilde bilgiler yer almıştır. Yine Cavit Bey'in konuşmasından alıntı yaparak: *"Vakıa ahval bütçede daha ziyade tasarrufu icap ediyordu, fakat biz bu dereceden ziyâdeye varamadık, bazı masraflar vardır ki, bunu daha ziyâde kısmak imkân haricindedir. Bu suretle tasarrufat yapsaydık, 300 - 500 bin liralık bir şey kısacaktık ki, bu miktar da 35 milyonluk bir bütçede o kadar tesiri hâiz değildir."* demiş ve masraflarla ilgili bütçe düşüncelerini Meclis'te dile getirmiştir.[528]

[527] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 10 Şubat 1326, s. 199.; Bütçe açığı ile ilgili haber için bkz.: Hüseyin Cahit, "Bütçe Açığını Nasıl Kapamalı", **Tanin**, 8 Mart 1911 (23 Şubat 1326); **Tanin**, 9 Kanunuevvel 1326 (1911).
[528] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 14 Şubat 1326, s.s. 270-271.

Daha sonra hazırlanan bütçe kanunu ile ilgili bilgiler vermeye devam etmiştir. Kırım Muharebesi'nden bahsederek Avrupa devletlerinin kendilerini aralarına alarak para keselerini açtıklarından bahsetmiştir. Ancak durumun kötüleştiğini ve bir daha bu şekilde borçlara ihtiyaç duymamaları temennisinde bulunmuştur. Bütçe görüşmelerine diğer mebusların da söz almalarıyla devam edilmiştir.[529]

17 Şubat 1326 Perşembe günü gerçekleştirilen meclis oturumunda 1327 senesi için yapılması gereken bütçe görüşmeleri ve onaylanmasının mümkün olmadığı mebuslara bildirilmiştir. Bu durumda Maliye Nezareti tarafından düzenlenen bir aylık geçici bir bütçe kanununun hazırlanması gerekliliği duyulmuştur. Sadaretten bu şekilde bir tezkere gönderilmiştir.

1327 senesi için bir Muvazene-i Umumiye Kanunu hazırlanmıştır. Ancak bu kanunun mecliste görüşülmesi için gerekli vaktin kalmadığı anlaşılmıştır. Gelir ve giderlerin Meclis tarafından onaylanması mümkün olmamış ve bu nedenle Muvazene-i Umumiye, Mart ayı gelir ve giderleri için geçici bir bütçe Meclis'e getirilmiştir. Geçici bütçe 3 maddeden oluşturulmuştur. Bütçenin bir an önce Meclis'ten geçirilmesi gerektiği, Sadrazam İbrahim Hakkı tarafından Meclis'e gönderilmiştir.[530]

Aynı gün yapılan bütçe müzakereleri olmuş ve bazı kurumların daha önce görüşülen bütçeleri hakkında düzenlemeler yapılmıştır. Ticaret ve Nafia Nezareti, Evkaf Nezareti, Adliye Nezareti, Maarif Nezareti, Defteri-i Hakani Nezareti ve Bahriye Nezareti gibi bakanlık bütçelerinin bazı fasıllarında düzenlemeler yapılmıştır.[531]

22 Şubat 1326 günü saat 10'da yapılan oturumda 1327 senesi Mart ayına ait geçici bütçe müzakeresi başlamıştır. Maliye Nazırı da toplantıda hazır bulunmuştur. Bazı mebuslar kanunun basılı halini almadık dese de bazı vekiller, basılı haline gerek yoktur diyerek cevap vermişlerdir. İstanbul Mebusu Alber Vitali Feraci, Avrupa'da da geçici bütçelerin bu şekilde Meclis'te görüşüldüğünü aktarmıştır. Bunların Meclis'te okunarak bir kaç gün içerisinde çıktığını söylemiştir.[532]

Geçici bütçe mazbatası Meclis'te okutulmuştur:

[529] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 14 Şubat 1326, s.s. 272-306.
[530] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 17 Şubat 1326, s.s. 350-351.
[531] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 17 Şubat 1326, s.s. 351-358.
[532] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 22 Şubat 1326, s. 482.

"Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

1327 senesi Mart ayında, hidamât-ı devletin ifası ve rüsum ve tekâlifin usul-ü mevzuasına tevfikan istifası zımnında tanzim olunan muvakkat bütçe lâyiha-i kanuniyyesiyle esbab-ı mucibe lâyihası ve merbutu cetvel encümenimizce tetkik ve müzâkere edildi.

İşbu lâyihanın 1inci maddesini teşkil eden masarif- i umumiyye yekûnu sabıkından 96 852 146 kuruş fazla olup, bunun 86 621 255 kuruşu mukavelât mucibince Mart ayında tediyesi zarurî takasit bedelleriyle mütekaidin ve mazulin-i mülkiyye ve askeriyye ve ilmiye ve eytam ve eramîlî ma'aşatmdan ve mütebakisi muhtelif devairin hasbelmevsim icrayı lüzum gördükleri masariften ibarettin Muvakkat bütçeler umumi bütçeye mahsuben mebaliğ-i muktezivyenih sarfına mezuniyet itasından ibaret ve umumi bütçe masarifinde icra edilecek tadilâtın bunlara da şümulü olacağı işbu madde-i kanuniyyede muharrer olmakla encümenimizce tasdikinde mahzur görülmemiştir. Yalnız, mütekaidin-i ilmiyye hakkında 1326 senesinde kabul olunan medde-i kanuniyyenin hükmü bir seneden ibaret olup, daire-i âidesince tanzim edilen madde-i kanuniyyenin henüz Meclise fakdim ve iktisâb-ı kanuniyyet ettirilmemesi yüzünden düyun-u umumiye için talep olunan meblağdan mütekaidin-i ilmiyyeye tahsis edilen kısmının madde-i mezkûrenin tasdikine kadar sarf edilemeyeceği tabiî olmakla bu cihetin nazarı dikkate vaz'ı karargir olmuş ve Kosova Vilayetinde icra olunan harekât-ı askeriyye esnasında münhedim ve muhterik olan hanelerin inşâ ve tamiri ahiren talep ve Heyet-i Umumiyece Mart muvakkat bütçesine ithâli tensip edilen 2 247 000 kuruşun merbut cetvelin dahiliyye masrafına zammıyla masarif-i umumiyye yekûnu 364 929 222 kuruşa iblağ edilmiştir. Yani, 1. inci madde bu suretle tâdil olunmuştur. İşbu meblağ muvakkat bütçe lâyihasının kasb-i kanuniyyet etmesini müteakip Mâliye Nezaretince kısım ve fasıl ve maddeler üzerinde taksim ve bu şekilde tekrar İrade-i Saniyesi istihsâl ve olveçhile sarf edilecektir. Lâyiha-i kanuniyyenin 2nci maddesi elhâlet-i hâzi'hi devletçe cibayet edilmekte bulunan rüsum ve tekâlifin 1327 senesi Mart ayı zarfında kavanin ve nizâmat ve usul-u mevzua'sına tevfikan istifasına devam olunacağını müş'irdir. Bu madde üzerine bu esnada bir şey söylenemeyeceğinden aynen kabul edilmiş ve 3üncü maddesi kanunun icrayi ahkâmınna Mâliye Nazırının memuriyetini hâki olmakla bittabi kabul edilerek,

mecmuunun lieclittasdik Heyet-i Umumiyyeye arzı encümenimizce takarrür eylemiştir."[533]

Birinci maddenin Devlet'in genel hizmetleri için ayrılmış olduğu görülmektedir. Bu miktar 364.929.222 kuruştur. İkinci madde vergiler ile ilgilidir. Üçüncü madde ise kanunun icrasına Maliye Nazırı'nın yetkili olduğu ile ilgilidir. Meclis Başkanı, bu konu üzerine konuşmak isteyen olup olmadığını sormuştur. Ancak mebuslardan gerek olmadığı yönünde sözler gelmiştir. Bir aylık olduğu için tartışma ile karşılaşılmamış ve *"İnşallah gelecek sene hiç olmaz."* sesleri yükselmiştir. Oylama yapılarak bu kanun kabul edilmiştir.[534]

19 Şubat 1326 tarihinde de bütçe kanunu görüşmelerine devam edilmiştir. Buralarda vekiller söz alarak bütçe üzerindeki fikirlerini beyan etmişlerdir. Ancak bu fikirler bütçe kanunu, bütçelerin hazırlanışı, gelirler-giderler gibi genel konular üzerine olmuştur. Bakanlık bütçelerinin görüşmeleri zaten yetişmeyeceği için sonraya bırakılmıştır. Haftanın her günü bütçe müzakerelerine ayrılmamış, pazartesi, Çarşamba ve cumartesi günleri bütçe görüşülmüş, geriye kalan günlerde Meclis'in diğer konular ile ilgili toplantıları olmuştur. Maliye Nazırı da bu günlerde Meclis'te bulunarak mebusların sorularına cevaplar vermiştir. Daha evvelki bütçeler ve bu bütçelerden harcanan paralar da meclis gündemine getirilmiştir. Sadece 1327 bütçesi konu olmamıştır. Doğal olarak geçmişten gelen birikimler 1327 bütçesini etkilemiş ve buna göre fikirler ortaya konulmuştur.[535]

21 Şubat 1326 günü gerçekleşen toplantıda genel olarak borçlar konu edilmiştir. Bütçe açıklarının oluşması ve bu açıkların borç alınarak kapatılması ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.[536] Söz alan mebuslar bu konu hakkındaki fikirlerini açıklamışlardır. Selanik Mebusu Velehof Efendi konu hakkındaki görüşlerini şu şekilde aktarmıştır:[537]

"Efendiler, hükümet tarafından bize takdim olunan bütçenin açığı biliyorsunuz ki 6,5 milyon liradır. Encümen bu açığı tenkis edecek yerde 6,5 milyon liradan 7 milyon 100 bin liraya iblağ etmiştir. Memleketin ahvali iktisadiyesi ve devletin ahvali

[533] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 22 Şubat 1326, s. 483.
[534] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 22 Şubat 1326, s.s. 483-484.
[535] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 19 Şubat 1326, s.s. 387-421.
[536] 1327 senesi bütçe açıklarının azaltılması için tasarrufta bulunulması ile ilgili belgeler için bkz.: **BOA**, BEO. 3919/293906; **BOA**, BEO. 3919/293907; **BOA**, BEO. 3931/294770.
[537] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 21 Şubat 1326, s.s. 427-437.

maliyesi hakkında doğru bir fikir peyda etmek istersek hakiki varidatımız ve hakiki masarifatımızın ne kadar olduğunu bilmek lazım gelir. Bilirsiniz efendiler ki, bazı kalemler bütçenin varidat ve masarifat kısmında mevcuttur. Nitekim Telgraf ve Posta Kalemi, Tekaüt Sandığı Kalemi ve Hicaz Demiryolu Kalemi vesair kalemlerin aynı meblağı yekdiğerini kapatan meblağı - ki yekûnu (3 250 000) liradır - Bütçenin varidat ve masarifat kısımlarından tenzil ve tenkis edersek, hakiki varidat ve masarifatımızın ne kadar olduğunu görürsünüz. Binaenaleyh, hakiki varidatımız 28 milyon 600 bin lira yerine, 25 milyon 350 bin liradır ve hakiki masarifatımız 35 milyon lira yerine, 31 milyon 750 bin liradır ve açığımız 6,5 milyon liradır. Bu açık, varidatın % 26'sını teşkil eder ki, bizim için büyük bir açıktır. Hatta memleketimiz için bu açık bir tehlike teşkil ediyor. Çünkü biz fakiriz, zengin değiliz."

Aynı gün gerçekleştirilen toplantıda bir de tartışma yaşanmıştır. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, Berat Mebusu İsmail Kemal Bey ve Kirkor Zöhrap Efendi arasında sözlü atışmalar yaşandığı sırada Siroz Mebusu Derviş Ragıp Paşa, İsmail Kemal Bey'e bir tokat atmış ve gerginlik yaşanmıştır. İbrahim Hakkı Paşa Meclis Başkanı'na seslenerek, *"Reis Bey, Meclis'te vükelânın haysiyetini muhafaza etmenizi rica ederim. Yoksa vükelâ Meclis'e gelemez. İsmail Kemal Bey gibi adamların sözü, Hakkı'nın ayağına çıkamaz."* demiştir. Bu olaydan sonra oturum son bulmuştur.[538]

23 Şubat'ta devam edilen görüşmelerde Aşar Vergisi'nden bahsedilmiştir. Bizde alınan verginin biraz yüksek olduğundan şikâyetçi olunmuş ve Bulgaristan örneği verilmiştir. Orada da Aşar Vergisi'ne benzer bir vergi alındığı, ancak bunun çok uygun bir ücret olduğu aktarılmıştır. Bizdeki verginin azaltılması durumunda hem daha fazla toprağın işleneceği, hem de çiftçilerin biraz daha rahatlayacağı fikri ortaya atılmıştır. Daha sonra askeri tekaüt maaşları ilgili konuşmalar yapılmıştır.[539]

Erzurum Mebusu Ohannes Varteks Efendi söz alarak bütçe görüşmelerinin sağlıklı ve ülkeye faydalı olması ile ilgili şu sözleri söylemiştir:[540]

"Efendiler, ben öyle zannediyorum ki, bütçe müzakeresinde Mecliste bulunan umum Fırkalar, kanunların veya başka meselelerin müzakeresinde olduğu gibi davranmazlar. Bütçe, bizim evimizin masarifidir. Gerek muhalifler olsun, gerek ekseriyet, bu masarifin lâyıkıyla tatbiki taraftarıyız ve hiç kimse evimiz için verdiğimiz

[538] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 21 Şubat 1326, s.s. 460-461.
[539] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 23 Şubat 1326, s.s. 505-511.
[540] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 23 Şubat 1326, s. 512.

paranın suiistimale uğradığını veyahut bu masarifi tesviye için tahsil olunan verginin birinden çok, diğerinden az alındığını istemez. Onun için taaccüp ediyorum, bu bütçe müzakerelerinde öyle hadiseler zuhur ediyor ki, bizim bütçe müzakeresine fayda verecek yerde zarar veriyor ve böylece evimizin masarifini soğukkanlılıkla yapmamıza mani oluyor. Bendeniz, asla o gibi hadiselere meydan vermemek niyetiyle bu kürsüye çıktım ve o suretle söyleyeceğim. Eğer bir hadise çıkarsa o da benim kabahatim değildir. Filhakika muâhaze etmek, tenkit, eylemek çok kolaydır, bundan kolay bir şey yoktur."

Daha sonra da bütçe ilgili fikirlerini beyan etmiş ve *"Hükümet bize bir Maliye programı göstermeli ve bu Maliye programıyla bizi ikna etmelidir ki, biz de kani olup ondan sonra bu açığa, masarife dayanalım. O vakit Âşârı çok alıyorsunuz diye asla ağzımızdan bir ses çıkmaz."* demiştir.[541] Bütçe görüşmeleri devlet borçları ve gelirler ile ilgili konuşmalarla devam etmiştir.

26 Şubat 1326 tarihli oturumda Maliye Nazırı Cavit Bey söz almış ve artık bütçenin geneliyle ilgili görüşmelerin sonlarına geldiklerini anlatmıştır. 15 günden beri devam eden bu görüşmelerde bütçe ile ilgili çok şikâyet aldıklarını belirtmiştir. Bütçeye karşı birçok saldırı olduğunu, yıkmanın kolay ancak yapmanın zor olduğunu anlatmıştır. *"Tenkit kolaydır, sanat güçtür"*, ancak sizler için tenkit de zordur diyerek sitem etmiştir. Eleştirmenin de bir sanat olduğunu, bir şeyler yaratmak ne kadar sanat ise yıkmak da bir o kadar sanattır diyerek bütçeye karşı yapılan saldırılara değinmiştir.[542]

Bütçe ile ilgili şu sözleri sarf ederek sözlerine devam etmiştir:[543]

"*Efendiler, bizler maziden kalmış çürük, hem gayet çürük, temelleri çürük, duvarları çürük - herkesin müddeiyatına ve maziyi güzel ve muntazam görmek isteyenlerin iddialarına rağmen söylüyorum ki - tamamen çürük bir binaya vâris olduk. Bizler mukadderat-ı milleti elimize aldığımız günden beri o çürük binayı biraz sağlamlaştırmaya çalışan amelelerden başka hiçbir şey değiliz. Yaptığımızın kıymetini biliriz. Yaptıklarımızın, yapılması lâzım gelen şeylere nispetle hiç olduğuna vâkıf olanlardan; fakat herhalde bir şey yaptığımızı veya bir şey yapmışsak bu vatanın selâmetine, bu vatanın menfaatine müteallik olduğuna itikat edenlerdeniz. Evet. Bu*

[541] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 23 Şubat 1326, s. 514.
[542] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 26 Şubat 1326, s.s. 350-351.
[543] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 26 Şubat 1326, s. 577.

çürük binanın sağlamlaştırılması, onun Osmanlı Milletine, şanlı vatanına lâyık bir bina-yı muazzez ve muhteşem olması bizim değil, bizim gibi daha yüzlerce binlerce amelelerin tevhid ve teşrik-i mesai etmesine vabestedir."

Mehmet Cavit Bey'in konuşması genel olarak bütçeye yapılan eleştiriler ve bunlara verdiği cevaplar olmuştur. Kötü durumda olan bir miras devraldıklarını, bu sıkıntılardan kurtulmak için gerekli adımların atılması gerektiğinden bahsetmiştir. Bütçe açığının her sene arttığına dair bir eleştiri aldıklarından bahsetmiştir. Ancak durumun böyle olmadığını, 1325 senesi bütçe açığının 1326 senesine göre fazla olduğunu, ancak 1327 senesi açığının önceki seneler kadar olmadığını söylemiştir.[544] Bütçe yapmanın geleceği görmek olduğunu, yarının ne getireceğinin belli olmadığını, çok konulan masraf az görünür, az görünen masraf çok görünür gibi sözler sarf etmiştir. Görüşmeler çeşitli konular üzerinde devam etmiştir. Önceki toplantılarda görüşülen konular hakkında da cevapları verme fırsatı bulmuştur. Mebus Hasan Fehmi Efendi, Cavit Bey'in yaptığı konuşmaların basılması ve ülkenin her tarafında dağıtılmasını teklif etmiştir. Bu teklif oylanarak kabul edilmiştir. [545] Böylece bütçenin heyet-i umumiyesi konusundaki görüşmelere son verilerek bakanlık ve dairelerin bütçelerine başlanmıştır.

Bütçe üzerindeki genel görüşmeler bittikten sonra ilk olarak Düyun-u Umumiye bütçesi üzerindeki görüşmeler başlamıştır. İstanbul Mebusu Alber Feraci Efendi, Düyun-u Umumiye ve borçlar hakkında bir konuşma yapmıştır. Dış borçlara yönelik verdiği bilgiler önemlidir:[546]

"Efendiler, hakikat böyle değildir, istikrazat-ı hâriciyyeye müteallik olan birinci kısımda gördünüz ki, 5 nevi istikrazat vardır. Biri Muharrem Kararnamesi'nden evvel aktolunmuş ve o kararname ile tasdikname ile itilâf aktolunmamış olan istikrazattır. Onlara Düyun-u Umumiyye dairesi karışmaz.

İkinci kısım dahi Muharrem Kararnamesi'ne tâbi Düyun-u Muvahhade ve ikramiyeli Demiryolları tahvilatıdır. Asıl Muharrem Kararnamesi'yle teşekkül etmiş olan Düyun-u Umumiye Meclisinin vazife-i asliyyesi budur.

[544] 1911 yılı bütçesinde oluşan açığın istikraz ile kapatılmaması için tasarruf edilmesiyle ilgili Hariciye'ye gönderilen belge için bkz.: **BOA**, HR.SYS. 2953/66.
[545] **MMZC**, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 26 Şubat 1326, s.s. 593-614.
[546] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 28 Şubat 1326, s. 13.

Üçüncü kısım dahi Muharrem Kararnamesi'nden sonra ve itilâfa dâhil olmamış ve ondan sonra aktedilmiş olanlardır. Bunların yalnız onlara tahsis edilmiş olan varidatı ile bu varidattan alınan paranın tenkisi ki, Duyun-u Umumiyye asla karışmayarak ne muhassas olan varidat ile ne varidat-ı mütenevvia ile yalnız birtakım müessesat-ı maliyenin tavassutu ile idare olunan istikrazattır. Ve nihayet beşinci bir kısım dahi Hükümet'in doğrudan doğruya idare ederek mürettebatını kendisi tesviye ettiği istikrazattır."

Alber Feraci Efendi, borçlarla ilgili bilgiler vermeye devam etmiştir. Bazı demiryolları için alınan borçlar konu edilmiştir. Daha sonra diğer vekiller de söz alarak borçlar ile ilgili düşünceleri aktarmışlardır. Muharrem Kararnamesi'nden beri alınan borçlarla ilgili örnekler verilmiş ve karşılaştırmalar yapılmıştır. Şam Mebusu Şefik El-Müeyyet Bey, memleketten her sene en az 6-7 milyon lira paranın faiz olarak Avrupa devletlerine gittiğini, bu 6-7 milyonun da 4-5 milyon liralık kısmının Fransa'ya ödendiği hatırlatmıştır. Bizim insanımızın ne kadar çalışıp da hem bu borç para faizi hem de kendilerine para ayıracağını sorgulamıştır. Bu yönden bakınca hiçbir zaman Avrupa devletleri gibi olamayıp kıyaslama da yapamayacaklarını dile getirmiştir.[547] Düyun-u Umumiye özelinde başlayan görüşmeler, memleketin borçları ile ilgili bir tartışmaya dönmüştür. Yine borç konularında Cavit Bey ve Hükümet de eleştirilere maruz kalmıştır.

Düyun-u Umumiye bütçesi görüşülürken Yorgo Boşo Efendi borçlarla ilgili bilgiler vermiş bazı tekliflerde bulunmuştur. Bütçeye, 1911 senesi borçlarına karşın yaklaşık 36 milyon liralık bir gelir eklenmiştir. 1326 yılında yapılan 11 milyon liralık borç için bütçe açığı oluşmuş ve bu açığın kapatılması için kaç liralık gelir olduğunu sormuştur. 1326 yılında 1327 yılı bütçesine ne aktarılacağını merak etmiştir. Maliye Nezareti'ne bu borçlar için izin verildiği ve ne kadar borç alındığı, ne kadar faiz ödeneceği gibi konuların bu görüşmeler sırasında ortaya konulmasını talep etmiştir.[548]

Düyun-u Umumiye bütçesi görüşmeleri bitince Hanedan-ı Saltanat bütçesi görüşmesine sıra gelmiştir. Ankara Mebusu Mahir Sait Bey söz alarak hem Hanedanı

[547] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 28 Şubat 1326, s.s. 13-19.
[548] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 2 Mart 1327, s.s. 43-44.: Borç meselesi bu senenin neredeyse yarısını işgal etmiş ve konu ile alakalı çok şeyler söylenmiştir. Burada Maliye Nazırı'nın büyük bir cesaret ve başarı örneği sergilediği, paranın kuvvetlerin en büyüğü olduğu, borç alınırken az bir zarar olsa da bu alınan borçla mali durumun kurtarılacağı anlatılmıştır. Bkz.: **Tanin**, 17 Mart 1911 (4 Mart 1327).

Saltanat hem de Zat-ı Hazret-i Şehriyari bütçesinin fazla müzakereye ihtiyacı olmadığını, hatta müzakeresiz kabul edildiğini aktarmıştır. Makama olan saygı ve zaman azlığından dolayı bu şekilde bütçenin oylanması gerektiğini vurgulamıştır. Sadrazamın bu görüşmede bulunması gerektiği söylenmiş olsa da gerek duyulmayarak devam edilmiştir. Söylenildiği gibi uzun müzakerelere girilmeden bütçenin geneli bazı zamlarla beraber kabul edilmiştir.[549]

5 Mart 1327 günü Harbiye Nezareti bütçe görüşmeleri başlamıştır. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa toplantıda hazır bulunarak söz almış ilk olarak daha önce bahsi geçen Taksim Kışlası ile ilgili düşüncelerini beyan etmiştir. Vaka-yı İrticaiyye olarak adlandırdığı 31 Mart Olayı sırasında duvarlarının parçalandığını, top atışına tutulduğunu söylemiş ve Kışla'da tamirat yapılmasının gerekli olduğundan bahsetmiştir. Bazı Mebuslar ise buraya harcanan paranın fazla olduğundan şikâyetçi olmuşlardır.[550]

Devam eden görüşmelerde önceki bütçelerden bahsedilmiş ve şimdi istenen bütçeyle karşılaştırılması yapılmıştır. Bu bütçenin nerelere harcandığı, nelerin satın alındığı gibi konular konuşulmuştur. Ayrıca diğer bakanlıklara verilen bütçeler ve zamlarla ilgili bilgiler de verilerek Harbiye Nezareti'nin de bütçesinin arttırılması için isteklerde bulunulmuştur. Mahmut Şevket Paşa, bu sene ordunun Devr-i Sabıka göre neler yaptığını şu liste ile açıklamaya çalışmıştır:[551]

"105 tabur fazla piyadeye malikiz, Bundan başka, devr-i Meşrutiyette:

2 Tabur Şimendifer Askeri,

44 Sahra Bataryası,

23 Cebel Bataryası,

3 Obüs Bataryası, ceman 280 top,

2 İstihkâm Taburu,

6 Nakliye Taburu,

53 Hudut Bölüğü (Her biri 250 şer kişiden; 13 250),

93 Mitralyöz Bölüğü,

[549] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 2 Mart 1327, s.s. 71-72.
[550] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 5 Mart 1327, s.s. 113-114.
[551] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 5 Mart 1327, s.s. 115-119.

3 Zabitan Talimgâhı,

9 Telgraf Bölüğü,

6 Nalbant Mektebi,

1 Küçük Zabit Numune Taburu,

3 Küçük Zabit Mektebi,

1 Gülhane Tatbikat Mektebi,

1 Piyade Endaht Mektebi,

1 İhtiyat Zabit Mektebi,

3 Küçük Zabit Mektebi,

1 Küçük Zabit İptidai Mektebi,

1 Sahra Topçu Endaht Mektebi,

1 Kale Topçu Endaht Mektebi,

1 Binicilik Mektebi,

1 Süvari Küçük Zabit Mektebi,

1 Sahra Topçu Küçük Zabit Mektebi,

1 Ağır Sahra Küçük Zabit Mektebi teşkil etmek üzereyiz.

Yalnız, teşkil ettiğimiz mekâtibin adedi 17'ye baliğ oluyor."

Orduda gerçekleştirilen faaliyetleri anlatmaya devam eden Mahmut Şevket Paşa, bunların yanında aba, çuha ve fes ürettiklerinden ve iki fabrikadan daha bahsetmiştir. Bu fabrikaların üretimlerini daha da arttırarak ve makinalarını geliştirerek ince, kaliteli kumaşlar ve çuha üretebileceklerini aktarmıştır. Bu gibi harcalar dışında inşaat ve tamirat gibi masraf kalemlerinden de bahsedilmiştir.[552] Tanin gazete

Harbiye Nezareti ile ilgili bütçe görüşmeleri üç gün boyunca devam etmiş ve uzun süren konuşmalar gerçekleşmiştir. 9 Mart günü yapılan görüşmelerde Harbiye Nezareti'nin eğitim alanındaki faaliyetleri anlatılmıştır. Bu okullarda eğitimlerin nasıl yapıldığı ile ilgili mebuslara bilgiler verilmiştir. Ayrıca bu okullar için ayrılan

[552] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 5 Mart 1327, s.s. 129-140.

bütçelerin görüşmeleri de yapılmıştır. Bütçede bazı zamlar talep edilmiş ve okulların geliştirilmesine harcanacağı bilgisi Nazır Bey tarafından verilmiştir. Daha sonra Harbiye bütçesinin geneli ile ilgili sözler söylenerek İmalat-ı Harbiye bütçesi görüşmelerine geçilmiştir. Bu bütçede imalat ile ilgili fabrikaların durumları görüşülmüştür. İlk defa olarak Mahmut Şevket Paşa, kendisi bu konuyla ilgili savunma yaptığını belirtmiştir. Top, silah, barut ve fişek yapımlarıyla ilgili bazı bilgiler mebuslara anlatılmıştır.[553]

12 Mart günü Bahriye Nezareti bütçesi görüşmeleri başlamıştır. Kütahya Mebusu Hasan Tahsin Efendi, Bahriye bütçesi ile ilgili fikirlerini beyan etmek istemiş ve bu bütçenin, bütçeler arasında üçüncü büyük bütçe olduğunu aktarmıştır. Birinci sırada Harbiye bütçesi, ikinci sırada Jandarma bütçesi ve üçüncü sırada da Bahriye bütçesi bulunmaktadır. Bahriye'nin 1.600.000 lira tahsisatı olduğunu, bu miktarın az olduğunu, ancak bütçenin geneline itirazı olduğunu söylemiştir. Bu itiraz da bütçenin gerekçesinin sadece bir sayfa olmasınadır. Şu sözler ile durumu açıklamaya çalışmıştır:[554]

"Harbiye bütçesi, yeni teşkilât üzerinedir, Hâlbuki bunda sene-i sabıkadan da bahsetmemiz lâzım gelir. Bunda yeni teşkilât olmadığı gibi, bunun, şimdi; ne maddeleri, ne fasılları kâfi değildir. Zira bunun müfredatı yok, esbâb-ı mucibe de yok, hatta muhtasaran beyan edilen esbâb-ı mûcibeye bakınız, soma buna Muvazene Kanunu diyoruz. Acaba bunu ne ile muvazene edeceğiz? Hükümetin teklifi ile mi muvazene edeceğiz, yoksa sene-i sabıkayla mı? Bir kere bunu anlayalım. Benim içtihadıma kalırsa, mademki buna muvazene diyoruz, her halde sene-i sabıkayla muvazene etmeliyiz."

Hasan Tahsin Efendi, geçen senelerdeki bütçe ile şimdiki bütçeyi karşılaştırmadan Hükümet'in teklifleri ile bütçe yapılmasının doğru olmadığını, bütçeler için hiçbir gerekçe gösterilmediğini anlatarak bu durumdan şikâyetçi olmuştur. Böyle bir durumun incelemeden uzak olacağını ve yaklaşık 1.500.000 liralık bütçenin nasıl iki kâğıtla geldiğini vurgulamıştır. Bu gibi konular dışında Bahriye Nezareti'nin faaliyetleri, gemi alımları ve harcamalarıyla ilgili görüşmeler yapılmıştır. Görüşmeler yarıda kalmış ve Meclis oturumuna son verilmiştir.[555]

[553] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 9 Mart 1327, s.s. 237-261.
[554] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 12 Mart 1327, s.s. 322-323.
[555] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 12 Mart 1327, s.s. 323-343.

16 Mart günü Sadaret bütçesi küçük olduğu için bu bütçeden başlanılmasının daha uygun olacağı düşünülmüştür. 1327 senesinde önceki bütçeye göre 70 bin kuruşluk bir zam ilavesi düşünülmektedir. Bu zammın 48 bin kuruşu maaş iken 22 bin kuruşu masraflara ayrılmıştır. Sadaret bütçesi görüşmeleri sırasında 31 Mart Hadisesi sonucu ilan edilen İdare-i Örfiyye'den söz edilmiştir. Sebepleri, işleyişi konularında fikirler paylaşılmış ve Meclis'in bu konudaki etkinliğinden bahsedilmiştir. Daha sonra bütçenin heyet-i umumiyesi oylama ile kabul edilmiş ve fasılalrın görüşülmesine geçilmiştir. [556]

Defter-i Hakani ve Rüsumat Müdüriyet-i Umumiyyesi bütçesi görüşmeleri de aynı gün görüşülmüştür. Defter-i Hakani bütçesine zam olarak 683.386 kuruş istenilmiştir. 1326 yılında bütçe 10.898.731 kuruş iken 1327 yılında 11.582.117 kuruş olması teklifi getirilmiştir. Rüsumat bütçesinde ise 30 bin liralık bir fark olduğu görülmektedir. Fazlanın sebebi ise merkez memurlarının maaşları ve taşra gümrüklerinde çalışan memurların maaşları gibi giderler görülmektedir. Aşardan sonra ikinci sırada gelir getiren gümrükler olduğu vurgulanmıştır. [557] Rüsumat bütçesi görüşmeleri genel olarak memur maaşları ile ilgili gerçekleşmiştir. Bazı maaş kalemlerinde zamlar yapılmışken bazılarında da azaltmalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Encümen ile Hükümet'in teklifleri arasında bazı farkların olduğu da görülmüştür.[558]

23 Mart 1327 tarihinde Sadaret'ten bir tezkire gönderilmiştir. Bu tezkireye göre 1327 yılı Nisan ayı için geçici bütçe gönderilmiştir. Meclis'te tezkire okunduktan sonra Encümen'e havale edilmiştir.[559] Daha sonra Adliye ve Mezahip Nezareti[560] bütçesi görüşmelerine başlanmıştır. Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey söz alarak Adliye Nezareti bütçesi ile ilgili bilgiler vermiştir. Nezaret bütçesi için 1326 senesine göre 1.259.480 kuruş zam istenilerek 77.627.824 kuruş gelir kararlaştırılmıştır. Adliye Nazırı, "Efendiler, yeni devirler, yeni ihtiyaçların netice-i zaruriyyesidir." diyerek istenen bu zammı savunmuştur. Bütçenin geneli üzerindeki müzakereleri bitmiş ve fasılları okunarak oylanmıştır.[561]

[556] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 16 Mart 1327, s.s. 433-445.
[557] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 16 Mart 1327, s.s. 446-456.
[558] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 19 Mart 1327, s.s. 524-527.
[559] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 23 Mart 1327, s. 38.
[560] II. Meşrutiyet döneminde Adliye ve Mezahip Nezareti ile ilgili geniş bilgi almak için bkz.: Erkan Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezahip Nezareti'nde Bürokratik Reform", **Ankara Üniversitesi, Hukuk fakültesi Dergisi**, C: 57, S. 2, Haziran, 2008, ss. 223-252.
[561] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 23 Mart 1327, s.s. 41-58.

Jandarma bütçesi görüşmeleri ise 21 Mart günü başlamıştır. Bu bütçe, tüm bütçeler arasında önemli bir yere sahip olmuştur. Jandarma Genel Kumandanı Ferik Mustafa Hilmi Paşa sözlerine öncelikli olarak Jandarma'nın amaçlarından ve görevlerinden bahsetmek istemiştir. Buna göre jandarma: *"Malumualileridir ki bir cemiyet, bir devlet mülkünün ahalisinin asayiş ve rahatını temin etmek için herhalde bir sınıf istihdamına muhtaçtır. Her devlette olduğu gibi, bizde kuvve-i zabıta vazifesini ifa edenlere, bundan evvel, zaptiye demişler. Zaptiye heyeti, maatteessüf, vurucu, kırıcı, tuttuğunu zapt edici olması, bir mahalden diğer mahalle şevke cismen muktedir olması nokta-i nazarından intihab olunmuş olan ve bu hususta ihtimal ki hali şekavette ispatı ehliyet etmiş olan birtakım kimselerden teşkil edilmiş. İhtimal ki o vakit öyle icap etmişti. Devri İstibdad, Devri Meşrutiyet diye tefrik etmek istemem. Efendiler, çünkü 1300 şu kadarı evvelisi nail olduğumuz meşveret ve meşrutiyeti hüsnü istimal edemediğimizden dolayı bir sui idareye duçar olmuşuz."*[562]

Jandarmanın en nazik ve en önemli görevler ile donatıldığını, memleketin asayişi için çalıştıklarını,*"Ahali çift sürmek için öküzünü, çift alatını ve edevatını alarak tarlaya gitmek, tarlasında kemal-i emnü rahatla arzu ettiği gibi başka hiç bir şey düşünmek üzere çalışmak ve bu sa'yinin semeresini Cenabı Hakkın vereceği bereket derecesinde her türlü tecavüzden masun bir hal İdrak etmek için asayişin takarrürü elzemdir. Eğer ahalinin kalbinde bu emniyet olmazsa, bazı mülahazat ile ekinini alamaz, ektiği bir şeyi tamamıyla idrak edemez, binaenaleyh onun istifadesi mahdut olur."* Sözleri ile anlatmaya çalışmıştır. Bir tüccarın bir yerden bir yere giderek yaptığı ticaretin güvenliğinin de kendilerinden sorumlu olduğunu vurgulayarak yaptıkları işin önemini aktarmıştır.[563] Yaptıkları işe karşın da istedikleri bir bütçe olduğunu, bazı maaş ve kadroların arttırılması için bütçe talebinde bulunduklarını söylemiştir.

Hariciye Nezareti bütçe görüşmeleri daha önceki sayfalarımızda anlattığımız gibi başlamış, 13 Nisan 1327 günü görüşmelere devam edilmiştir. Görüşmelere öncelikle ülkenin Girit siyaseti ile ilgili konuşmalarla başlamıştır. Girit'in Yunanistan'a bırakılması halinde Yunan amaçlarının bitmeyeceği, gözlerinin doymayacağı ve sırada da Yanya'nın olduğu görüşü bildirilmiştir. Dış politika ile ilgili

[562] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 21 Mart 1327, s. 560.
[563] **MMZC**, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 21 Mart 1327, s.s. 559-561.

sözler söylenmiştir. Yabancı ülkelerde bulunan elçiliklerle ilgili bilgiler verilmiş ve bunlarla ilgili giderler için bazı bütçe artırımı talebinde bulunulmuştur.[564]

28 Nisan 1327 günü, Mart ve Nisan ayları için bütçe görüşmeleri son bulmamış ve geçici bütçeler hazırlanmıştır. Nisan ayında da bütçe görüşmeleri son bulmayınca 1327 yılı Mayıs ayına ait muvakkat bütçe kanun layihası hazırlanmış ve Meclis'te okutulmuştur:[565]

Riyaset-i Celileye

Bin üç yüz yirmi yedi senesi Muvazene-i Umumiye Kanununun Heyet-i Umumiye 'de henüz müzakeresi hitam bulmadığından, sene-i mezkûre Mayıs avı için dahi bir muvakkat bütçe tanzimine mecburiyet hâsıl olarak, ol babda Hükümet'ten tanzim ve irsal olunan merbut Bütçe Encümenimizde kabul edilmiş olduğundan lîecl-i Tastik Heyet-i Umumiyeye arzı karargir olmuştur."

1327 senesi bütçe görüşmeleri daire bütçelerinin görüşülmesiyle devam etmiştir. Hicaz demiryolu, Nafia Nezareti, Dâhiliye Nezareti, Maarif Nezareti, Maliye Nezareti Posta ve Telgraf Müdüriyeti gibi bütçeler görüşülmüştür. Aynı zamanda 1327 senesi masraflarına karşılık olan gelir bütçesi ile ilgili görüşmeler de yapılmıştır. 2 milyar 839 milyon 292 bin 500 kuruşluk bir varidat bütçesi hazırlanarak Meclis'e sunulmuştur.[566]

Bu görüşmelerde Reji İdaresi'nden ve tütün vergisinden oldukça fazla söz edilmiştir. Buradan gelen verginin arttırılması için fikirler ortaya konulmuştur. Bandrol usulünün getirilmesi ile gelirlerin şimdikinden daha aşağıya düşmeyeceği düşüncesi Maliye Nazırı Nail Bey[567] tarafından dile getirilmiştir.[568]

Bakanlık ve müdürlüklerin bütçelerinin görüşülmesinin ardından Meclis-i Ayan'a gönderilmiş ve oradaki inceleme ve görüşmelerden sonra Meclis-i Mebusan'a tezkireler gönderilmiştir. Tezkirelerin içeriğinde, Meclis-i Mebusan'da kabul edilen bütçelerin Meclis-i Ayan'da onaylanması ya da düzeltilmesi yer almıştır. Bu konuda

[564] **MMZC**, C. 5, 1. Devre, 3. İçtima, 13 Nisan 1327, s.s. 548-581.
[565] **MMZC**, C. 6, 1. Devre, 3. İçtima, 28 Nisan 1327, s. 395; Mayıs ayı geçici bütçesi ile ilgili belge için bkz.: **BOA**, BEO. 3893/291922.
[566] **MMZC**, C. 7, 1. Devre, 3. İçtima, 16 Mayıs 1327, s. 295.
[567] Mustafa Nail Bey, Cavit Bey'in ardından Ekim 1911-Temmuz 1912 tarihleri arasında Maliye Nazırlığı görevinde bulunmuştur. Bkz.: Abdülhamit Kırmızı, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Maliye Nazırları (1838-1922), **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C: 1, S: 1, 2003, s.s. 97-114.
[568] **MMZC**, C. 7, 1. Devre, 3. İçtima, 16 Mayıs 1327, s.s. 295-308.

Meclis-i Ayan'dan gelen bir tezkire, 1327 senesi Ticaret ve Nafia Nezareti bütçesiyle ilgili olarak şu bilgileri içermektedir:[569]

"Meclisi Mebusan Riyaseti Celilesine

1327 senesi Muvazenei umumiyesi aksamından olup, 5 Mayıs sene 1327 tarihli tezkerei aliyeleriyle irsal buyurulan, Tircaret ve Nafia Nezareti Bütçesi hakkında icra kılınan tetkikatı havi, Meclisi Ayan Muvazenei Maliye Encümeninden tanzim olunan mazbata; Heyeti Umumiyede mütalaa ve icabı müzakere olunarak; birinci, ikinci, dördüncü, beşinci, yedinci, sekizinci, dokuzuncu, onuncu, onbirinci, onikinci, onüçüncü, onbeşinci ve onaltıncı fasılların Meclisi Mebusanca kabul olunduğu veçhile aynen tasdiki kararlaştırılmıştır. Üçüncü fasılda erbabı sanayie teşvik için verilecek ikramiye tahsisatına ilave olunan 300.000 kuruş bilüzum görülmekle, tenzil edilmiş ve altıncı fasılda turuku vilayat memurini fenniyyesinin harcırah ve yevmiyeler karşılığı olmak üzere, Meclisi Mebusanca üç milyon 956.000 kuruş kabul edilmiş ise de, vazifei asliyeleri yollar üzerinde bulunup, inşaatı hüsnü idare ve tesriden ibaret ve maaş ile muvazzaf olan memurini fenniyeye hem harcırah ve hem yevmiye itası umum memurin haklarında cari olan Harcırah Kararnamesine muvafık olmadığına ve memurini fenniye maaşları iki, üç sene evvelki miktara nisbetle yüzde 30-40 derecesinde tezyit edildiğini ve inşaat altı aydan ziyade devam edemeyeceğine ve ister yalnız yevmiye ve harcırah veyahut ister hem yevmiye ve hem harcırahın ikisi dahi verilse, masarifi seferiye ve zaruriye mukabili alacakları mebaliğin miktarı maaşı şehrilerini tecavüz edemeyeceğine ve memurini fenniyenin tahsisatı seneviyelerine nisbetle maaşları 571.200 kuruştan ibaret olup, müddeti inşaat olan beş ayda ol miktar harcırah ve yevmiye verilse, yekûnu iki milyon 856.000 kuruştan ibaret olmak lazım geleceğine nazaran, işbu altıncı fasıldan bir milyon 100.000 kuruş tenzil olunarak, fasıl yekûnunun üç milyon 287.000 kuruş olarak kabulü tensip edilmiş ve ondördüncü fasılda turuku umumiyei vilayat serlevhasıyla maaş ve harcırah ve müteferrika olarak mücededen ithal olunan sekiz milyon 310.745 kuruş geçen sene Fevkalade Bütçeden tesviye olunduğu halde, bu sene muvazenei adiyeye ithal ve ilave edilip, bu suret muvafık görülmemekle mebaliği mezkure kemakân Fevkalade Bütçe ipka kılınmış ve salif-üz zikr Encümen mazbatasının bir sureti musaddakası da leffen irsal kılınmış

[569] **MMZC**, C. 7, 1. Devre, 3. İçtima, 15 Mayıs 1327, s. 259.

olmakla, iktizasının ifa duyurulması babında emrü irade hazreti men lehül emrindir. 28 Cemaziyel evvel sene 1329 ve 14 Mayıs sene 1327

Meclisi Ayan Reisi	*Başkâtip*
Sait	*İsmail Müştak*

Örnek olarak verdiğimiz tezkirede görüldüğü gibi bütçe üzerinde bazı fasıllar kabul edilirken bazılarında düzenlemeler istenmiştir. Meclis'e gelen bu tezkireler Encümen'e havale edilerek orada tekrar incelenmesi sağlanmış ve buna göre bütçeler hazırlanmıştır. Bütçelerin ortaya çıkmasındaki işleyiş bu şekilde gerçekleşmiştir. Böylece 1327 senesi bütçe görüşmeleri de son bulmuştur.[570]

4. 1912 (1328) Yılı Bütçe Görüşmeleri

1328 yılı bütçe görüşmeleri kısa sürmek durumunda kalmıştır. Bu duruma sebep olan olay ise Meclis'in feshedilmesidir. Trablusgarp Savaşı'nın başlaması, Meclis'in sağlıklı çalışması engel olmuş ve sadece Harbiye bütçesi görüşülebilmiştir. Savaş için gerekli bütçenin çıkarılması gerekmiş ve buna uygun olarak davranılmıştır.

1328 yılı bütçe görüşmeleri aslında Maliye Nazırı Nail Bey'in söz alması ile normal bir şekilde başlamıştır. Nail Bey, önceki bütçeler ile 1328 yılı bütçesini karşılaştırarak anlatmaya çalışmıştır. 1 Teşrinisani 1327 günü, kanuna uygun olarak bütçeyi Meclis'e sunduğunu bildirmiştir. Ülkenin genel serveti ile bilgiler vermenin doğru olacağını ve ancak ülkedeki ticaret, ziraat ve sanayi ile ilgili istatistiklerin çok kısıtlı olmasından dolayı vereceği bilgilerin az olacağını beyan etmiştir.[571]

İthalat ve ihracat ile ilgili şu rakamları vermiştir: *"1321 senesinde 254 722 632 kuruş iken, 1322 senesinde 290 866 686 kuruşa, 1323 senesinde 340 552 433 kuruşa, 1324 senesinde 379 362 310 kuruşa, 1325 senesinde 427 109 850 kuruşa, 1326 senesinde 472 505 679 kuruşa baliğ olmuştur."* görüldüğü gibi altı yılda neredeyse iki katına çıkmıştır. Demiryollarından elde edilen gelirin de sürekli olarak arttığından söz etmiştir. İzmir-Kasaba Hattı için verilen teminatın 10.164.000 kuruş olduğunu, 1326 yılında ise 20.256.022 kuruş gelir elde edildiğini ve teminat ödendikten sonra gelir elde edildiğini aktarmıştır.[572]

---

[570] 1327 senesi bütçesinin düzenlenmesi ile ilgili belge için bkz.: **BOA**, BEO. 3771/282787.
[571] **MMZC**, C. 2, 1. Devre, 4. İçtima, 14 Teşrinisani 1327, s.s. 71-72.
[572] **MMZC**, C. 2, 1. Devre, 4. İçtima, 14 Teşrinisani 1327, s. 72.

Nail Bey, bu gibi bilgilerin dışında önceki senelerle ilgili daha birçok gelir kalemi ile ilgili gelişmeleri anlatmaya devam etmiştir. Gelirlerin sürekli olarak arttırılmaya çalışıldığını söylemiştir. Ayrıca gider kalemlerinden de bahsederek oluşan açıkları da anlatmıştır. Alınan borçlara da değinilmiştir. 1328 yılı bütçesine geldiğinde ise adi masrafların 3.411.136.150 kuruş olarak tahmin edildiğini aktarmıştır. Gelirler ise 3.045.260.480 kuruş olarak tahmin edilmiştir. Arada 365.875.670 kuruş fark olduğunu ve 1327 yılı açığının 778.738.987 kuruş olduğuna göre 1328 yılı açığının 412.863.317 kuruş azaldığını aktarmıştır.[573] Ancak 1328 yılı bütçe açığına 25 milyon kuruş gibi bir miktarın ekleneceğini de Meclis'e bildirmiştir.[574]

10 Kânunuevvel 1327 günü yapılan Meclis toplantısında savaşa hazır olunması ve savaş hali nedeniyle 50.000.000 kuruş 1327 senesi bütçesine zam yapılmasına ilişkin bir tezkire okunmuştur. Bu tezkire, Maliye Encümenine gönderilmiştir. Dâhiliye Nezareti tarafından gönderilen diğer bir tezkirede ise donanmanın kuvvetlendirilmesi için bazı uygun vergilere zam yapılması teklifi gelmiştir. Encümene havale edilmiş ve daha sonra müzakere edileceği bildirilmiştir.[575] Daha önce de Harbiye Nezareti savaş dolayısıyla 12.000.000 kuruşluk bir miktarın aktarma yoluyla kullanılması için Meclis'e sunmuştur. Maaşlar ve nakliyat işleri ilgili kullanılmak üzere böyle bir harcama izni istenmiştir. Harp hali nedeniyle çok fazla görüşme de yapılamadığı görülmektedir.[576]

5 Kanunisani 1327 günü Meclis'e gelen bir İrade-yi Seniyye ile Meclis feshedilmiştir. Dâhiliye Nazırı, bu konuda padişah tarafından yetkili kılınmıştır. Adliye Nazırı ve Dâhiliye Nazırı Vekili Memduh Bey aşağıdaki iradeyi okumuştur:[577]

"Kanunu Esasi'nin 7nci maddesi ve Meclisi Ayanın rey-i muvafakati mucibince, Heyet-i hazıra-i Mebusanın feshini ve tarihi fesihten itibaren üç ay zarfında Heyet-i Mebusanın bilintihap içtimaını irade ettim.

İşbu irade-i Seniyyemizin icrasına Sadaret memurdur.

28 Muharrem, sene 1330 ve 5 Kânunusani sene 1327

Mehmet Reşat"

[573] **MMZC**, C. 2, 1. Devre, 4. İçtima, 14 Teşrinisani 1327, s. 76.
[574] **MMZC**, C. 2, 1. Devre, 4. İçtima, 14 Teşrinisani 1327, s. 78.
[575] **MMZC**, C. 2, 1. Devre, 4. İçtima, 10 Kânunuevvel 1327, s. 264.
[576] **MMZC**, C. 1, 1. Devre, 4. İçtima, 26 Teşrinievvel 1327, s. 285.
[577] **MMZC**, C. 2, 1. Devre, 4. İçtima, 5 Kânunusani 1327, s. 553.

17 Aralık 1908 tarihinde Meşrutiyet'in ilanıyla beraber açılan meclis, 1908 ve 1912 yılları arasında görev yapmıştır. Ocak 1912 yılında feshedilen meclis, yine 1912 yılının Nisan ayında tekrar faaliyetlere başlamıştır. Ancak Ağustos 1912'de tekrar kapatılmış ve 1914 yılında açılabilmiştir. 1914 ve 1918 yılları arasında görev yapan Meclis-i Mebusan, II. Meşrutiyet döneminde toplamda üç dönem faaliyet gerçekleştirebilmiştir.[578]

Nisan 1912'de açılmış olan Meclis'te 5 Mayıs 1328(1912) günü Sadaret makamından bir tezkire okunmuş ve bütçenin hızlı bir şekilde incelenmesi istenildiği görülmüştür.[579] Ancak bu bütçenin yetişmeyeceği için 1328 yılı bütçesinin onaylanmasına kadar geçici bir bütçe yapılması kararlaştırılmıştır. Geçici bütçenin oluşturulması, Sadaret tezkiresi ile Meclis'e bildirilmiştir.[580] Bu kanun 19 Mayıs günü Mecliste oylanarak kabul edilmiştir.[581]

Meclis'in açılması ve muvakkat bütçenin kabulünün ardından ilk görüşülen bütçe Evkaf Nezareti bütçesi olmuştur. Bu bütçenin gelir ve gider kalemleri arasındaki miktarın çok az olduğu görülmüştür. Bütçe müzakerelerinin hızlandırılması konusunda Meclis Başkanı şu sözleri söylemiştir: *"Şimdiye kadar bütçe müzakeresinde fasılların maddeleri birer birer okunuyordu. Hâlbuki Nizamnamede fasıl befasıl reye vaz edilir deniliyor. Bendeniz tetkikatı mahsusada bulundum. Dünyanın her tarafında kabul olunan usul de, faslın yekûnu okunuyor ve reye fasıllar konuluyor. Azayı Kiram, zaten bütçeyi daha evvel aldıkları için tadilât ifa etmek yani yekûnda tenzilât veyahut diğer suretle tadil ve ıslah etmek isteyenler söz alıyorlar. Tenzil teklif etmek isteyenler ediyorlar, fazla teklif edenler ediyorlar. Sonra, hâsıl olacak yekûn reye konuluyor, kabul edilmezse, encümenin teklifi reye konuluyor. Binaenaleyh, bu tarzda Meclisin bütçe müzakeresi hususunda birçok zaman kaybetmesinin önü alınır ve sonra da Nizamnamenin, bütçe fasıl be fasıl reye konulur diye vâki olan sarahattına da riayet edilmiş olur. Meclisi beyhude iştigalattan kurtarmak için bu tarzda yalnız fasılları reye koyuyorum."*[582]

[578] Tan Baykal, "Türkiye'de İlk Seçimler ve Yasal Dayanakları", **Social Sciences Research Journal**, Volume 7, Issue 2, June, 2018, s.s. 190-205.
[579] **MMZC**, C. 1, 2. Devre, 1. İçtima, 5 Mayıs 1328, s. 49.
[580] **MMZC**, C. 1, 2. Devre, 1. İçtima, 16 Mayıs 1328, s. 117.
[581] **MMZC**, C. 1, 2. Devre, 1. İçtima, 19 Mayıs 1328, s. 145.
[582] **MMZC**, C. 1, 2. Devre, 1. İçtima, 23 Mayıs 1328, s. 197.

Görüleceği üzere yeni bir müzakere tarzı tercih edilmiştir. Fasıllar halinde görüşülmeye devam edilse de öncelikle gelir ve gider kalemleri miktarları beyan edilmiş ve bu miktarlar üzerinde konuşmak isteyenlere söz verilmesi istenilmiştir. 7 Haziran 1328 günkü Meclis toplantısında Evkaf Nezareti bütçesi oylanarak kabul edilmiştir.[583]

19 Haziran 1328'te bütçenin geneliyle ilgili görüşmeler başlamıştır. Nafia Nazırı ve Maliye Nazırı Vekili Mehmet Cavit Bey'e söz verilmiştir. Çok zor olarak gördüğü bütçeyi savunma görevini başarıyla ifa etmeye çalışacağını ifade etmiştir. Meşrutiyet'in ilanıyla beraber o zamana kadar Osmanlı Devleti'nin görmediği büyüklükte bir masraf miktarını hazırladıklarını söylemiştir. Meşrutiyet'in ilanına kadar 25-27-29 milyon civarında olan masraf bütçesinin yalnız kâğıt üzerinde kaldığını, oysa Meşrutiyet'in ilanından sonra 32 milyonluk masraf bütçesi hazırladıklarını anlatmıştır. Daha önce hazırlanan bütçeler ile kendilerinin hazırladıkları bütçelerin karşılaştırmalarını yaparak konuşmasına devam etmiştir. 1327 senesi bütçesi ile ilgili rakamlar vererek Meclis'i bilgilendirmiştir.[584]

1328 senesi bütçesinin görüşmeleri haziran ve temmuz aylarında devam etmiştir. Bu dönemde gerçekleştirilen görüşmeler, önceki senelerde gerçekleştirilen görüşmeler kadar uzun soluklu olmamıştır. Maliye Nezareti bütçesi, Divan-ı Muhasebat bütçesi, Rüsumat Müdüriyeti bütçesi, Defter-i Hakani bütçesi, Sadaret bütçesi, Adliye Nezareti bütçesi, Nafia Nezareti bütçesi, Posta ve Telgraf Nezareti bütçesi gibi bütçeler daha kısa sürede görüşülmüştür. Meclis toplantılarına çok fazla ara verilmeden görüşmeler tamamlanmaya çalışılmıştır.

[583] **MMZC**, C. 1, 2. Devre, 1. İçtima, 7 Haziran 1328, s. 413.
[584] **MMZC**, C. 1, 2. Devre, 1. İçtima, 19 Haziran 1328, s.s. 584-591.: Babanzade İsmail Hakkı, Tanin gazetesinde uzun bir yazı kalem alarak Osmanlı Devleti'nin özgür olması, kalkınabilmesi, medeni olması ve daha birçok şey yapabilmesi için mali yönden güçlü olmalıdır demiştir. Yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'ne karışmasını engellemek için de iktisadi açıdan zengin olmanın önemi vurgulamıştır. Ülkenin son derece zengin topraklara sahip olduğunu ve bundan sonra atılacak adımlara dikkat edilmesi gerektiğini anlatmıştır. Babanzade İsmail Hakkı, "Siyaset-i İktisadiyemiz", **Tanin**, 3 Temmuz 1912 (20 Haziran 1328).

V. BÖLÜM

I. DÜNYA SAVAŞI SONRASI BÜTÇE GÖRÜŞMELERİ

1. 1914 (1330) Yılı Bütçe Görüşmeleri

I. Dünya Savaşı'nın başladığı yıl olan 1330 senesinde Meclis, *"İçtima-i Fevkalâde"* adı altında oturumlar gerçekleştirmiştir. Mayıs-Temmuz ayları arasında gerçekleştirilen bu oturumlarda bütçe görüşmeleri de yapılmıştır. İlk olarak üç aylık muvakkat bir bütçe Meclis'ten geçirilmiştir. Mart, Nisan ve Mayıs aylarını kapsayan bu geçici bütçe kanunu[585], 1329 yılında bütçe yapılamadığı için hazırlanmıştır.[586]

Bütçenin toplamı, 877.421.292 kuruş olarak hesaplanmıştır. Bazı mebuslar bütçenin incelenmesi için başka bir güne bırakılması gerektiğini savunmuş olsa da çoğunluk hemen Meclis'ten çıkarılması gerektiğini istemiştir. Böylece bu kanun maddeleri okunmuş ve oylanarak Meclis'ten geçmiştir.[587]

Üç aylık geçici bütçenin ardından Haziran ayı için de geçici bir bütçe hazırlanmıştır.[588] Böylece toplam dört ayı geçici bütçeler ile geçirmek durumunda kalınmıştır. Haziran ayı için hesaplanan geçici bütçe toplamı 332.578.978 kuruştur. Zor Mebusu Nuri Efendi söz alarak önceki üç aylık bütçenin toplamı 877.421.292 kuruş iken Haziran ayı bütçesi 332.578.978 kuruş olmuş ve bu toplam önceki üç ayın ortalamasına göre yüksek demiştir. Mazbata Muharriri Ali Cenani Bey, Haziran ayına ait masrafların olduğunu belirterek fazlalığın buralardan kaynaklandığını dile getirmiştir. Böylece maddelerin oylanmasına geçilmiş ve oybirliği ile geçici bütçe kabul edilmiştir.[589]

---

[585] Muvakkat bütçelerle ilgili haber için bkz.: "Maliye Nezareti'nde Muvakkat Bütçe", **Sabah**, 21 Mayıs 1914 (8 Mayıs 1330); Geçici bütçe ile ilgili belgeler için bkz.: **BOA**, DVN. MKL. 58/76; **BOA**, İ.MLU. 6/40.

[586] 1330 yılı için borçlanma konusunda bazı görüşmeler yapan Maliye Nezareti'nin bu faaliyetleri gazetelere yansımıştır. Bu haberler için bkz.: **Sabah**, 24 Mart 1914 (11 Mart 1330); **Sabah**, 27 Mart 1914 (14 Mart 1330); "Cavit Bey Efendi ile Mülakat", **Sabah**, 15 Nisan 1914 (2 Nisan 1330), **Tanin**, 12 Nisan 1914 (30 Mart 1330), **Tanin**, 18 Nisan 1914 (5 Nisan 1330); "1330 Bütçesi", **Sabah**, 31 Mayıs 1914 (18 Mayıs 1330).

[587] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 14 Mayıs 1330, s.s. 43-46.

[588] İlgili belge için bkz.: **BOA**, İ.MLU. 6/44.

[589] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 29 Mayıs 1330, s.s. 214-215.

Muvazene-i Umumiye Kanun Layihası 23 Haziran 1330 günü Meclis'e gelmiş ve ilk olarak Cavit Bey söz almıştır.[590] Meclis'ten geçirilmesini istedikleri bütçeyi açıklamaya başlamıştır. Bu sene istenilen miktarın 3.400.761.987 kuruş olduğunu ve bu miktarın içerisinde en önemli yere 1.503.000.000 kuruş ile Düyun-u Umumiye'nin sahip olduğunu belirtmiştir. Daha sonra gelir ve giderler hakkında bilgiler vermiştir. Bazı bütçeleri büyüklüklerine ve yapılacak olan zamlarla ilgili konuşmuştur.[591]

Cavit Bey'in bu konuşmalarının basılı olarak lazım gelen yerlere dağıtılmasının doğru olacağı İstanbul Mebusu Salah Cimcoz Bey tarafından dile getirilmiştir. Diğer mebuslar da bu fikre katılmışlardır. Meclis Başkanı, daha önce bu konuşmaların kitap olarak basıldığını, ancak şimdi istenen şeyin Fransızlar gibi gazetede bastırılıp dağıtılması olduğunu söylemiştir. Ancak bunun 10 lira kadar bir masrafı olduğunu da eklemiştir. Bu konuşmalar büyük kâğıtlar üzerine bastırılarak duvarlara ve başka yerlere asılacaktır. Bu teklif oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.[592]

Düyun-u Umumiye bütçesi görüşmeleri, Muvazene-i Umumiye Kanunu görüşmelerinin ardından 25 Haziran 1330 tarihinde başlamıştır. Genel bütçe konusunda uzun süren konuşmalar yapılmış ve Cavit Bey açıklamalarda bulunmuştur. Daha sonra bakanlık, daire ve müdürlüklerin bütçe görüşmelerine geçilmiş ve Düyun-u Umumiye bütçesi ile başlamıştır.[593]

Sason Efendi, Düyun-u Umumiye bütçesi adına söz almıştır. Bütçenin masraf kısmının ikiye ayrıldığını ve bunların ilkinin borçlar, avanslar ve demiryolları teminatları olduğunu anlatmıştır. İkinci kısmı ise maaşlardır. İlk kısım masraflar da borçlar, avanslar ve teminatlar olarak üçe ayrılmıştır. Sason Efendi bu başlıklar altında konuşmasını yapmış ve mebusları bilgilendirmiştir. Çok uzun sürmeyen konuşmasının ardından fasılların oylamasına geçilmiş ve kabul edilmiştir.[594]

---

[590] Cavit Bey'in bütçe görüşmeleri başlamadan önce Sabah gazetesine verdiği beyanat için bkz.: "Meclis-i Mebusan, Bütçenin Müzakeresi-Cavit Bey'in Beyanatı", **Sabah**, 5 Temmuz 1914 (22 Haziran 1330); Bütçenin Meclis'e gönderilmesi ile ilgili belge için bkz.: **BOA**, BEO. 4287/321514.

[591] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 23 Haziran 1330, s.s. 593-605.; Genel bütçe ile ilgili daha önce yayınlanmış gazete haber için bkz.. "Umumi Bütçe Tetkikatı", **Peyam**, 28 Nisan 1914 (15 Nisan 1330); Bütçe açığının kapatılması için gelirlerin arttırılması ile ilgili belge için bkz.: **BOA**, HR. SFR.3 703/37.

[592] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 23 Haziran 1330, s. 615.

[593] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 2, 3. Devre, 1. İçtima, 25 Haziran 1330, s. 35.; "Düyun-u Umumiye Bütçesi", **Peyam**, 10 Mayıs 1914 (27 Nisan 1330).

[594] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 2, 3. Devre, 1. İçtima, 25 Haziran 1330, s.s. 35-37.

Görüşülen sonraki konu 35.200.000 Frank borçlanma olmuştur. Bu borçlanmanın geneli hakkında söz almak istenmeyince maddelerin oylanmasına geçilmiştir. Yüzde 5 faizli olarak 35.200.000 Frank borçlanma kanunu oylamalar sonucu kabul edilmiştir.[595]

28 Haziran 1330 günü şifahi bir teklif yapılmıştır. Teklife göre bütçenin çıkarılabilmesi için Ramazan ayına kadar Cuma ve Pazar günleri de Meclis'in çalışması üzerinedir. Meclis Başkanı böyle bir teklif, mebusların görüşüne sunmuştur. Ramazan ayına kadar bu şekilde iki üç gün kazanabiliriz demiştir. Bu teklif kabul edilmiştir. Bunun yanında, sabah saat dokuz gibi erken gelinmesi halinde daha çok görüşme yapılacağı, bu işin on, on beş günlük bir iş olduğunu belirtmiştir.[596]

Adliye Nezareti bütçesi görüşmelerinde, bakanlığın vilayetlerde işleyişi ile ilgili bilgiler verilmiştir. Adliye Nazırı İbrahim Bey de toplantıda hazır bulunmuş ve bilgileri kendisi aktarmıştır. Bakanlığın icraatlarından da bahsetmiştir. Aynı toplantıda bir de Temmuz ayı için geçici bütçe oylaması yapılmıştır. Diğer dört geçici bütçenin ardından beşinci geçici bütçe de 263.108.160 kuruş tahsisat ile kabul edilmiştir.[597]

Bahriye Nezareti bütçesi görüşmeleri başladığında, donanmanın güçlü olması gerektiği ve bunun için bütçede ayrılan paranın da yeterli olması gerektiği belirtilmiştir. Güçlü olmaması durumunda Girit meselesi gibi bir olayla karşı karşıya gelineceği anlatılmıştır. Fedakârlık yapılmasının önemli olduğu vurgulanmıştır. Üç padişah zamanında 180.000 Müslüman'ın şehit olduğu, 25-26 yıl süren bir çaba ile kazanılan Girit'in kaybedildiği anlatılmıştır. Eğer Girit'te protesto mitingleri yapmak yerine güçlü bir donanma ile orada olunsaydı Girit'in kaybedilmeyeceği vurgulanmıştır.[598] Bu gibi sözlerin ardından fasılların görüşülmesine geçilmiş ve Bahriye Nezareti bütçesi kabul edilerek görüşmeler sonlandırılmıştır.

1 Temmuz Salı günü Maarif bütçesi görüşmeleri başlamıştır. Avrupa'ya gönderilen öğrencilerden yeterli verim alınamadığından söz edilmiştir. Avrupa'ya gittiklerinde yabancı dil konusunda zayıf oldukları için vakit kaybettiklerini, Avrupa'nın büyük şehirlerinde yaşayanların bu hayata ayak uyduramadıkları

[595] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 2, 3. Devre, 1. İçtima, 25 Haziran 1330, s. 38.
[596] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 2, 3. Devre, 1. İçtima, 28 Haziran 1330, s. 112.
[597] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 2, 3. Devre, 1. İçtima, 28 Haziran 1330, s.s. 113-143; Geçici bütçe kanununun onaylanması ile ilgili belgeler için bkz.: **BOA**, BEO. 4299/322370; **BOA**, BEO. 4299/322371; **BOA**, İ.MLU. 7/43.
[598] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 2, 3. Devre, 1. İçtima, 30 Haziran 1330, s. 184.

belirtilmiştir. Eğitim konusunda Avrupa'ya ihtiyaç olduğunu belirten Denizli Mebusu Mehmet Sadık Efendi, askeri eğitim için Avrupa'dan gelen eğitimcileri örnek vermiştir. Jandarma ve Bahriye'nin düzenlenmesi için Avrupa'dan geldiklerini söyleyerek, eğer daha çok öğrenci gönderilirse daha başarılı olunacağını anlatmıştır. Japonya'nın her yıl on bin öğrenciyi Amerika ve Avrupa'ya göndererek başarılı olduğundan bahsetmiştir. Maarif bütçesine ayrılan paranın diğer büyük devletlerle değil küçük devletlerle dahi karşılaştırılamayacak kadar düşük olduğunu anlatmıştır.[599]

Bütçenin geneliyle ilgili görüşmeler yapıldıktan sonra ertesi gün fasılların görüşülmesine geçilmiştir. Burada da bazı mektepler ilgili görüşler belirtilmiştir. Bazı okulların yatılı olması ve bunlara ayrılan bütçeler ile ilgili konular konuşulmuştur. Fasılların görüşülüp oylanması sonucu bu maddeler kabul edilmiştir ve Maarif Nezareti bütçesi görüşmeleri o gün için son bulmuştur. Daha sonra da Defter-i Hakani bütçesi görüşmelerine geçilmiştir.[600]

Defter-i Hakani bütçesi görüşmeleri sırasında, Kadastro Mektebi konu edilmiştir. Buradan mezun olan öğrencilerin nerelerde çalıştığı ve ne kadar maaş aldığı konusunda soru sorulmuştur. Bu mektebin üç yıl önce kurulduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bazı arazilerin çiftçilerin kullanımına açılmadığı ve bu yüzden ülkede ziraatın ilerlemediği vurgulanmıştır. Daha sonra geçen konular ise maaşlar olmuştur. Fasılların oylanması ile bu bütçe görüşmelerine son verilmiştir.[601]

İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti, Jandarma Umum Kumandanlığı, Harbiye ve Ziraat Nezareti bütçeleri 3 Temmuz 1330 günü görüşülmüştür. İmalat-ı Harbiye bütçesi ile ilgili uzun süren bir görüşme yapılmamış ve oylanarak kabul edilmiştir. Jandarma bütçesi konusunda 1327 yılına göre 49.229.798 kuruş fazla olduğu belirtilmiştir. Bu fazlalığın Harbiye bütçesinden gelen bazı devirlerden kaynaklandığı açıklanmıştır. Jandarmanın iç asayiş konusunda görevli olduğu ve bu yüzden bütçesinin Harbiye Nezareti'nden alınarak Dâhiliye Nezareti'ne geçirilmesi istenilmiştir. Söz alan Dâhiliye Nazırı Mehmet Talat Bey, bu konuda Harbiye Nazırı

[599] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 2, 3. Devre, 1. İçtima, 30 Haziran 1330, s. 229
[600] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 2, 3. Devre, 1. İçtima, 2 Temmuz 1330, s.s. 253-275.
[601] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 2, 3. Devre, 1. İçtima, 2 Temmuz 1330, s.s. 275-282.

ile aralarında anlaşmazlıklar olduğunu ancak Enver Paşa'yı ikna edebileceğini beyan etmiştir.[602]

Harbiye Nezareti bütçesi görüşülmeye geçilmiştir. Enver Paşa söz alarak ordunun uğradığı felaketi anlatmıştır. Bu felaket sırasında görevde olmadığını, ancak göreve gelir gelmez bu gibi olayların bir daha yaşanmaması için çalıştığını, bazı askerleri ordudan çıkardığını, orduyu düzenlemeye çalıştığı gazetelerde çıkan haberlerden takip edildiğini aktarmıştır. Savaştan önce ordunun çok büyük olduğunu, ancak kaybedilen yerlerden sonra oluşan yeni nüfus ile ordunun da küçüldüğünü anlatmıştır. Ayrıca mühimmat kayıpları yaşandığını ve istenilen bütçeler ile bu eksiklikleri gidermeye çalıştıklarını vurgulamıştır. Daha sonra da fasılların oylamasına geçilmiştir. Harbiye bütçesi kabul edilerek onaylanmıştır.[603] Peyam gazetesinde yer alan habere göre, Harbiye için bütçe görüşmelerinden daha önce inşaat ve tamirat masrafı nedeniyle erken bir bütçe verildiği görülmüştür.[604]

4 Temmuz Cuma günü Ziraat ve Evkaf bütçeleri görüşülmüştür. Ziraat bütçesi geneli konusunda daha önce müzakere yapıldığını ve şimdi de söz almak isteyen varsa alabileceği söylenmiştir. Ancak yeterli olduğu kanaatine varılmış ve fasılların görüşülmesine geçilmiştir. Daha çok memurların maaşları konusundan, orman memurlarından, Zor'da bulunan ormanların korunması için muhafız alınması gibi konulardan bahsedilmiş ve fasıllar oylanmıştır.[605]

Evkaf Nezareti'nin gelir ve giderleri açıklanarak 1330 yılı bütçesinde açıkları olduğundan bahsetmişlerdir. Ancak bu açığın kaybedilen yerlerden dolayı olduğu açıklanmıştır. Bütçelerinde 1328 yılına göre 7.512.416 kuruş kayıp olduğunu Ziya Molla Bey ifade etmiştir. Ayrıca bir okul açmalarının gerekli olduğunu söylemişlerdir. İmam, ulema, öğretmen yetiştirecek, din eğitimi verecek okullara kendi bünyelerinde sahip olmaları gerektiği anlatılmıştır. Yoksa bir süre sonra cenaze yıkayacak insan bulamayacakları örneğini vermişlerdir.[606] Fasıl ve maddelere geçilerek Evkaf bütçesi de kabul edilmiştir.[607]

[602] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 2, 3. Devre, 1. İçtima, 3 Temmuz 1330, s.s. 285-288.
[603] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 2, 3. Devre, 1. İçtima, 3 Temmuz 1330, s.s. 293-296.
[604] **Peyam**, 30 Nisan 1914 (17 Nisan 1330).
[605] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 2, 3. Devre, 1. İçtima, 4 Temmuz 1330, s.s. 319-349.
[606] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 2, 3. Devre, 1. İçtima, 4 Temmuz 1330, s. 349.
[607] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 2, 3. Devre, 1. İçtima, 5 Temmuz 1330, s. 358.

6 Temmuz 1330 tarihinde Hariciye Nezareti bütçesi görüşülmeye başlanmıştır. İlk olarak Amerika'daki konsoloslar hakkında şikâyetler yapılmıştır. Bu bölgelerde Osmanlı nüfusunun çok olduğu, ancak bu kişilere yardım edilmediği Şam Mebusu Faris El-Huri Bey tarafından dile getirilmiştir. Orada bulunan kişilerin de nasıl yardım isteyeceklerini bilmediklerini anlatmıştır. Diğer devlet konsolosları vatandaşlarına her türlü kolaylığı sağlarken Osmanlı konsoloslarının yardım ve himaye etmediklerini belirtmiştir. Ayrıca bu konsolosların dış ticaret ile ilgili istatistik tutması gerektiğini de söyleyerek ellerinde hiçbir bilgi olmadığından bahsetmiştir.[608]

Hariciye Müsteşarı söz alarak şehbenderlerin görevlerini yerine getirdiklerinden bahsetmiştir. Ayrıca ticaret ve diğer konularda raporlar gönderdiklerini de söylemiştir. Ticaretle ilgili bilgilere baskısı yapılan raporlar ile ulaşabileceğini anlatmıştır. Daha sonra Sıhhiye Nezareti bütçe görüşmeleri başlamıştır. Sıhhiye'nin 1327 ve 1328 yıllarında Dâhiliye Nezareti bütçesi içerisinde yer aldığını belirtmiştir. Ancak 1329 yılında yapılan geçici bir kanun ile müdürlük haline getirilmiştir. Bu bilgilerden sonra bütçesi üzerinde konuşmalar yapılmıştır. Aynı gün içerisinde bir de Nafia Nezareti bütçeleri görüşülmüştür. Daha önceki üç bütçeye göre çok daha az bir tahsisat (55.000.000 kuruş) istenilmiştir. Nafia Nezareti bütçesinde genel olarak demiryollarındaki nakliyatın durumu anlatılmıştır. Ayrıca yolların durumu da konu edilmiştir. Bunları tamiri, inşası gibi alanlara harcanan paralardan bahsedilmiştir.[609]

7, 8 ve 9 Temmuz 1330 tarihlerinde Ziraat Bankası, Meclis, Seyr-i Sefain, Hanedan-ı Saltanat, Nafia Nezareti, Sıhhiye Nezareti[610] gibi bütçelerin eksik kalan, görüşülmeyen madde ve fasılları kısa süren oylamalarla kabul edilmiştir. Bütçe Kanunu'nun görüşmelerini kısa sürede tamamlandığını bildiren Meclis Başkanı, yine kısa bir sürede bütçeyi hazırlayan Encümen'e teşekkür ederek bütçe müzakerelerine son vermiştir. Encümen Başkanı Bedros Hallaçyan Efendi de hem başkana hem de mebuslara teşekkür ederek karşılık vermiştir.

21 Eylül 1330 tarihinde duyurulan Tecil-i Düyun Kanunu'nun geçerlilik tarihi bitmek üzere olduğu için 15 ve 16 sıra numaralı dört tane kanunun müzakere edilmesi gerektiği Meclis Başkanı tarafından mebuslara duyurulmuştur. 20 Temmuz 1330

[608] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 2, 3. Devre, 1. İçtima, 6 Temmuz 1330, s. 403.
[609] **MMZC (İçtima-i Fevkâlade)**, C. 2, 3. Devre, 1. İçtima, 6 Temmuz 1330, s.s. 403-448.
[610] "Sıhhiye Meselesi, Sıhhiye Teşkilatı ve Hükümet Bütçesi", **Tanin**, 19 Kânunusani 1329 (1 Şubat 1914).

tarihinde hazırlanmış olan Tecil-i Düyun Kanunu'nun birinci maddesinde, bankalardaki vadeli ya da vadesiz mevduatların hepsinin borçları veya taahhütleri bir ay süre ile ertelendiği ifadesi yer almıştır. İkinci ve üçüncü maddelerde ise kanunun başlangıç tarihi ve kanunun işletilmesinin Adliye ve Maliye Nezaretlerinde olduğu beyan edilmiştir. Bu maddeler oylama sonucu kabul edilmişlerdir.[611]

Daha önceki bir aylık olarak hazırlanan borçların ertelenmesi kanunundan sonra, 18 Ağustos 1330 tarihinde hazırlanan Tecil-i Düyun Kanunu'nda ise daha fazla madde yer almaktaydı. Yine borçlarla ve kanunla ilgili tarihleri içeren maddeler oylanarak kabul edilmişlerdir. 18 Ağustos tarihli kanundan sonra bir de 18 Eylül 1330 tarihli bir kanun daha oylamaya sunulmuş ve Meclis'te kabul edilmiştir. Son çıkan kanun sonucunda borçların tecil süresi üç ay olarak belirlenmiştir. Bu kanunun da geneli kabul edilmiştir.[612]

Aynı günkü Meclis toplantısında bir diğer borçların ertelenmesi kanunun görüşülmüştür. Bu kanunun birinci maddesi aşağıdaki gibidir: *"21 Temmuz 1330, 18 Ağustos 1330,18 Eylül 1330 tarihli kanun-u muvakkatler ile tecil edilmiş olan bilcümle düyun ve taahhüdatı nakdiye ile bankalardaki mevduat, 31 Mart 1331 tarihine kadar tekrar tecil edilmiştir. Ancak medyunlar bu kanunlar mucibince tediyesine mecbur bulundukları miktarlardan maada alel hesap suretiyle 21 Kânunuevvel 1330 tarihinde yüzde beş ve 1 Şubat 1330 tarihinde dahi yüzde beş daha tediyeye mecburdurlar."*[613]

Görüldüğü gibi daha önceki üç kanundan sonra çıkarılan bir kanunla borçlar 31 Mart tarihine kadar tecil edilmiştir. İstanbul Mebusu Kirkor Zöhrap Efendi, bu kanunun *"Esasen Tecili Düyun Kanunu buhranı hazıra karşı yapılmış bir müsaadei fevkalededir."* diyerek olağanüstü bir duruma karşı alınmış önlem olarak nitelendirmiştir.[614]

29 Kânunuevvel 1330 (1914) günü yapılan Meclis oturumunda müzakere edilen konular arasında çok sayıda daire bütçesi yer almıştır. Daha önceki senelerde gördüğümüz uzun bütçe görüşmeleri yerine bu kez çok sayıda dairenin bir güne sığdırıldığını görmekteyiz. Bu durum Halep Mebusu Ali Cenani Bey tarafından şu sözlerle açıklanmıştır: *"1331 senesi Muvazene Kanununu ahvali harbiye sebebiyle*

[611] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 20 Kânunuevvel 1330, s. 90.
[612] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 20 Kânunuevvel 1330, s.s. 91-92.
[613] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 20 Kânunuevvel 1330, s. 92.
[614] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 20 Kânunuevvel 1330, s. 93.

kısa bir müddet zarfında encümeniniz tetkik ederek Meclisi Aliye takdim etti. Bütçenin yekûnunda ve müfredatında esas itibariyle büyük bir fark yoktur. Takdim ettiğimiz mazbatada arz ettiğimiz veçhile, 1331 bütçesi ile 1330 bütçesi arasındaki fark, hemen 1,5 milyon lira kadar bir fazladır. Bu arz ettiğimiz 1,5 milyon lira fark, kısmen Geçen sene ilk taksiti konulmuş olan 1914 senesi istikrazının ikinci taksitinin ithali ve kısmen de muhassasatı zatiye idaresince yeniden tekaüt edilenlerin maaşlarından dolayı 230 000 lira ilavesi sebebiyle Düyunu Umumiye'ye 58 milyon kuruş."[615]

1331 senesi bütçesinin geneliyle ilgili söz almak isteyen olup olmadığını soran Meclis Başkanı, Mamuretülaziz Mebusu Mehmet Sait Efendi'nin bütçenin tetkik edilmesi gerekse de hükümete güvendikleri için bütçenin hemen onaylanması gerektiği cevabıyla karşılaşmıştır. Hemen bir oylama yapılarak bütçenin geneliyle ilgili görüşmelerin geçilerek maddelere geçilmesi kabul edilmiştir. Görüşmeler öncelikle Düyun-u Umumiye Nezareti bütçesi ile başlamış ve hemen fasılların okunması ve oylanmasına geçilmiştir. Toplamda 23 tane bakanlık ve daire bütçelerinin maddeleri hemen oylanarak bütçe görüşmeleri sürdürülmüştür.[616]

Ertesi gün de kalan bütçe görüşmelerine devam edilmiştir. 1331 senesi Varidat bütçesi görüşmeleri ile başlayan toplantı, Evkaf Nezareti bütçesi ile devam etmiştir. Yine fasıllar olarak oylamaya sunulmuş ve bu fasıllar üzerinde çok fazla görüşülmemiş, tetkikleri yapılmamıştır.[617]

Daha sonraki günlerde 1331 bütçesi için görüşmeler devam etmiş ancak bunlar genel olarak bütçeye eklemeler olarak görülmüştür. Bu eklenen miktarlar konusunda da görüşmeler ve tartışmalar çok fazla yaşanmamıştır. Harp halinin devamı nedeniyle bu görüşmelerin uzun sürmesi fırsatı bulunamamıştır.

2. 1915 (1331) Yılı Bütçe Görüşmeleri

I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı günlerde Meclis'in faaliyetlerinde de azalmalar görülmüştür. Özellikle bütçe görüşmeleri konusunda hızlı bir şekilde oylanması temel esas olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde daha çok borçların ertelenmesi, savaş için gerekli bütçenin oluşturulması gibi konular ön plana çıkmıştır.

[615] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 29 Kânunuevvel 1330, s. 139.
[616] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 29 Kânunuevvel 1330, s.s. 139-161.
[617] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 30 Kânunuevvel 1330, s.s. 165-169.

24 Eylül 1331 günü Hükümet tarafından Meclis'e gönderilen bir kanun layihası ile 30 Eylül'e kadar hızlı bir şekilde Moratoryum Kanunu'nun onaylanması istenilmiştir.[618] 26 Eylül 1331 günü yapılan Meclis oturumunda Tecil-i Düyun kanunlarının görüşülmesi ile başlamıştır. Daha önce bahsetmiş olduğumuz dört kanunun ardından beşinci, altıncı ve yedinci erteleme kanunları 26 Eylül günü görüşülmüştür. Genel seferberlik ilan edilmesi sonucunda ülkenin mali durumunu geçici çözümlerle düzenleme yolu tercih edilmiş ve bu zor zamanlar atlatılmaya çalışılmıştır. 1330 yılında hazırlanan kanunlarda, 15 Temmuz 1331 tarihine kadar iflas konusunda mahkemelerin karar vermesinin yasak olduğu belirtilmiştir. Böylece şirketler korunmaya çalışılmıştır.[619]

24 Teşrinievvel 1331 günü Harbiye Nezareti bütçesinin arttırılmasına ilişkin bir kanun layihası Meclis'e gelmiştir. 150.000.000 kuruş olarak fevkalade tahsisat istenilmiştir. Bu miktarın Ankara'dan Erzurum'a, Erzurum'dan da Karadeniz sahillerine ve Muratlı'dan Tekfur Dağı'na gidecek demiryolları inşası ve işlettirilmesi için kullanılacağı belirtilmiştir. Bu kanunun duyurulmasından bu yana dört ay geçtiğini ve bu sürede ne gibi bir inşa faaliyetinde bulunulduğunu soran Trablusşam Mebusu Sadullah Molla Bey, bu konuda cevap beklemiştir. Harbiye Nazırı adına İsmail Hakkı Paşa söz almış ve bu konudaki bilgileri mebuslara sunmuştur. Kanun hakkındaki müzakereler yeterli bulununca oylamaya geçilmiş ve kabul edilmiştir.[620]

Sonraki günlerde gerçekleştirilen görüşmelerde bazı bütçelere ek tahsisatlar yapılması görüşülmüş ve karar bağlanmıştır.[621] 21 Kânunuevvel günü Almanya'dan alınacak 20.000.000 liralık avans için Meclis'ten izin istenilmiş ve bu durumun acil olduğu Dâhiliye Nazırı ve Maliye Nazırı Vekili Mehmet Talat Bey tarafından bildirilmiştir. Avansla ilgili kanun maddeleri Meclis'te okunmuş ve oylamaya sunulmuştur. Hükümet'e, 132 kabul oyu ile Almanya'dan avans alınması konusunda yetki verilmiştir.[622]

Sekizinci Tecil-i Düyun Kanunu, 28 Kânunuevvel 1331 günü Meclis'e gelmiştir. Yedinci erteleme kanunu Kânunuevvel ayında son bulacağı için yeni kanunun Cuma günü Takvim-i Vakayi'de yayınlanması gerektiği bildirilmiştir. Bu

[618] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 24 Eylül 1331, s. 511.
[619] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 26 Eylül 1331, s.s. 517-521.
[620] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 24 Teşrinievvel 1331, s.s. 663-668.
[621] Maliye bütçesine yapılacak zam ile ilgili belge için bkz.: **BOA**, İ.MLU. 11/56.
[622] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 2. İçtima, 21 Kânunuevvel 1331, s. 278.

Moratoryum Kanunu basılı olarak Meclis'e gelmemiş olsa da hızlı bir şekilde oylanması istenildiği için müzakerelere geçilmiştir. Maddeler halinde okunmuş ve oylamalar yapılarak Sekizinci Tecil-i Düyun Kanunu da Meclis'ten geçirilmiştir.[623]

3. 1916 (1332) Yılı Bütçe Görüşmeleri

1916 (1332) yılı bütçe görüşmeleri 1331 yılı Kânunusani (Ocak) ayında başlamıştır. Ancak bu bütçe görüşmeleri de diğer I. Dünya Savaşı dönemi bütçeleri gibi hızlı bir şekilde görüşülüp karara bağlanmıştır. Müzakerelerin uzun uzun yapılması fırsatı bulunmamıştır.

26 Kânunusani 1331 günü gerçekleştirilen Meclis oturumunda Dâhiliye Nazırı ve Maliye Nazırı Vekili Mehmet Talat Bey, bütçenin geneli ile ilgili olarak söz almıştır. 1332 senesi için 39.068.000 lira tahsis edilmiş ve gelirleri de 24.727.000 lira olarak hesaplanmıştır. 14.341.000 lira ise bütçe açığı olarak görülmektedir. Önceki sene bütçe açığına göre 5.5 milyon lira artan bu açık, hem gelirlerin azalması hem de giderlerin artması ile açıklanmıştır. Savaş sebebi ile 1332 yılında teşkilat ve ıslahatlar için bir tahsisat ayrılamadığı açıklanmıştır. Ancak bazı bakanlıkların bütçelerine zam yapılması gerektiği ve bunların nedenlerini Meclis'te mebuslara bildirilmiştir.[624]

Muvazene-i Maliye Encümeni Mazbata Muharriri ve Ayntab Mebusu Ali Cenani Bey, bütçedeki en önemli konunun bütçe açığı olduğunu söylemiştir. Ancak buna sebep olan şeyin savaş olduğunu belirtmiştir. Savaş kaynaklı olan harcamalara değinerek, Hükümet ve Encümen'in ortak çalışması ile bütçenin hazırlandığını söylemiştir. Umudunun ise bütçenin bu şekliyle Meclis'te kabul edilmesi olduğunu belirterek, soruların olması durumunda cevaplandırabileceğini mebuslara aktarmıştır.[625]

Bu konuşmadan sonra bakanlıkların ve dairelerin bütçe görüşmelerine geçilmiştir. Zat-ı Hazret-i Padişahi ve Hanedan-ı Saltanat bütçesi görüşmesi ile başlayan görüşmeler, çok sayıda bütçe ile devam etmiştir. Aynı gün 15 bütçe görüşmesi yapılmıştır. Fasıllar okunarak Meclis'te oylanması sağlanmıştır. Bu bütçeler kabul edilmiştir.[626] İki gün sonra kaldığı yerden devam eden Meclis

[623] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 2. İçtima, 28 Kânunuevvel 1331, s. 325.
[624] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 2. İçtima, 26 Kânunusani 1331, s. 509.
[625] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 2. İçtima, 26 Kânunusani 1331, s.s. 511-512.
[626] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 2. İçtima, 26 Kânunusani 1331, s.s. 512-532.

oturumunda, Hariciye Nezareti, İlmiye Dairesi, Maarif Nezareti, Nafia Nezareti, Emniyet-i Umumiye, Sıhhiye Müdüriyeti bütçeleri görüşülmüştür.[627] Bu bütçeler üzerinde de diğer bütçeler gibi çok fazla durulamamış ve hemen oylanmışlardır.

30 Kânunusani 1331 günü de 1332 yılı bütçesi görüşmeleri devam etmiştir. Ziraat ve Ticaret Nezareti, Dâhiliye Nezareti, Aşair ve Muhacirin Müdüriyeti Umumiyesi, Adliye Nezareti bütçeleri görüşülmüştür. Dâhiliye bütçesi görüşmeleri, vilayetlerdeki memur maaşları ve bakanlık bütçesine yapılacak zamlar ve çıkarılan miktarlar üzerine olmuştur. Adliye Nezareti için de yine maaşlar konu olmuştur.[628]

Şubat ayı içerisinde de bazı bakanlıkların bütçe görüşmeleri devam etmiştir. 8 Şubat 1331 günü Bank-ı Osmani tarafından tedavüle çıkarılacak olan banknotları görüşülmüştür. *"Bank-ı Osmani tarafından tedavüle çıkarılan banknotlar Devlet-i Aliyye'nin her tarafında, gerek Devlet ile eşhas arasında ve gerek beynel efrat vuku bulacak bilumum tediyat ve sarfiyat ve ahz-ü itada aynı nakit gibi tedavül edilecektir."* sözleri ile bu banknotların durumu ortaya konmuştur.[629]

Bu banknotların kabul edilmemesi halinde bir liradan 15 liraya kadar para cezası ya da yirmi dört saatten bir aya kadar hapis cezası uygulanacağı kanunun ikinci maddesi ile vurgulanmıştır. Ayrıca Mehmet Talat Bey, bu banknotların karşılığı olarak altın bulunduğunu, ne zaman o banknot bankaya verilirse, bakanın banknotu altına tahvil ettiği ve bu şekilde itibarını koruduğu anlatmıştır.[630]

1332 senesi Harbiye Nezareti bütçesi için 1.000.000.000 kuruş olağanüstü tahsisat yapılması için bir kanun layihası Meclis'e gönderilmiştir. Bu tahsisatın nerelere harcanacağı sorulmadan hemen oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.[631]

5 Kânunuevvel 1332 günü de Ziraat Bankası ve Emniyet-i Umumiye bütçeleri için olağanüstü tahsisatlar Meclis'te oylamaya sunulmuştur. Ziraat Bankası için 250.000 kuruş ilave istenilirken, Emniyet-i Umumiye bütçesine istenen miktar 1.000.000 kuruş olmuştur. Ancak bu miktar 300.000 kuruş olarak değişmiştir. Bu olağanüstü zamlar da oylanmış ve kabul edilmişlerdir.[632] Bunlar gibi birçok bakanlık

[627] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 2. İçtima, 28 Kânunusani 1331, s.s. 538-559.
[628] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 2. İçtima, 30 Kânunusani 1331, s.s. 576-583.
[629] **MMZC**, C. 2, 3. Devre, 2. İçtima, 8 Şubat 1331, s. 116.
[630] **MMZC**, C. 2, 3. Devre, 2. İçtima, 8 Şubat 1331, s.s. 116-117.
[631] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 3. İçtima, 1 Kânunuevvel 1332, s. 132.
[632] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 3. İçtima, 5 Kânunuevvel 1332, s.s. 174-175.

ve müdürlükler için zam taleplerinde bulunulmuş ve Meclis'te oylanmıştır. Bazıları olağan bir zam talebi iken bazıları ise olağanüstü tahsisatlar olmuştur.

1332 yılının Kânunuevvel ayı içerisinde Almanya'dan avans alınmasıyla ilgili iki kez yetki istenmiştir.[633] İlki 10 Kânunuevvel günü Meclis'e gelmiş ve 2.359.000 liralık avans için Adliye ve Maliye Nezaretlerine yetki verilmiştir.[634] İkinci avans miktarı ise 25.000.000 lira olmuştur. Ayrıca 30.000.000 liralık evrak-ı nakdiyye ihracı için yetki istenilmiştir. Kanun maddesinde ise 38.781.400 liraya kadar avans alınabileceği yer almış ve oylama ile kabul edilmiştir. Tüm bu yetkiler Adliye Ve Maliye Nezaretlerine verilmiştir.[635]

4. 1917 (1333) Yılı Bütçe Görüşmeleri

İkdam gazetesinde bütçe ve iktisadi faaliyetlerle ilgili bir yazı yayınlanmıştır. Harp sırasında devletlerin pek tabii olarak masraflarının arttığına ve bazı gelirlerden mahrum olmalarına dikkat çeken gazete, dünyadan örnekler vererek herkesin bütçede açık verdiğini hatırlatmıştır. Cavit Bey'in bütçeye yazdığı bir sözden mülhem alarak bütçede açık verilmesinin çalışma ve daha çok üretip kazanma için bir fırsat olabileceği belirtilmiştir. Misal olarak 1871'de Fransa'nın Almanya'ya yüksek miktarda tazminat ödemeye mahkûm edilmesinin Fransızları daha çok çalışma ve üretmeye sevk ettiğini hatırlatan gazete, Osmanlı'nın da devlet ve millet olarak bütçe açıklarını avantaja çevirmesi gerektiğini ve özellikle harp sonrası dönemde ekonomiyi çok iyi bir seviyeye getirmeleri gerektiğini, bunun için de çok çalışmaları gerektiğini yazmıştır. Gazetede, Osmanlı topraklarının ve özellikle Anadolu'nun üretim için birçok ülkeden daha elverişli olduğuna dikkat çekilmiş ve arazilerin büyüklüğü de yazıda anlatılmıştır.[636]

Bir diğer İkdam gazetesi yazısında, Osmanlı ve Batılı devletlerin iktisadi durumu özetlendikten sonra iktisadi anlamda kalkınmak için sadece çalışmak ve zekâ yetmeyeceği bunun için bilgi, görgü, tecrübe gibi vasıfların da lazım olduğu belirtilmiştir. Gazete, Osmanlı'nın iktisadi ve bütçe anlamında diğer devletlerde olduğu gibi sıkıntılar yaşasa da savaş sonrası dönemde bütün gücü sanayi, ziraat vb.

---

[633] İkdam gazetesinde Türkiye ile Almanya arasındaki iktisadi ilişkileri anlatan birçok yazı kaleme alınmıştır. Almanya'dan alınan borçlara da değinilmiştir. Bkz.: "Alman İstikrazları, İngiliz Fransız İstikrazları", **İkdam**, 12 Teşrinievvel (Ekim) 1916.
[634] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 3. İçtima, 10 Kânunuevvel 1332, s. 212.
[635] **MMZC**, C. 1, 3. Devre, 3. İçtima, 12 Kânunuevvel 1332, s.s. 221-222.
[636] "Bütçemiz ve Faaliyet-i İktisadiyemiz", **İkdam**, 4 Mart 1917 (3 Mart 1333).

alanlara yoğunlaştırarak büyük bir kalkınma hamlesi yapması gerektiğini bunun için de zekâsını, enerjisini, gayretini bilgi, tecrübe ve teknikle birleştirmesi gerektiğini yazmıştır.[637]

1333 yılı bütçe görüşmeleri, 26 Kânunuevvel 1332 tarihinde Hicaz Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye bütçesi ile başladığı görülmektedir. Maaşlar, giderler ve gelirler kısımları maddeler halinde görüşülmüş ve bu bütçe oylanmıştır.[638]

Bahriye Nezareti bütçesi için 30.000.000 kuruş eklenmesi konusunda Meclis'ten onay istenilmiştir. Hükümet her ne kadar 30.000.000 kuruş istemiş olsa da Encümen tarafından verilmek istenen miktar 20.000.000 kuruş olmuştur. Oylama sonucunda bu miktar kabul edilmiştir. Daha sonra Hudut Sıhhiye Müdüriyeti Umumiye ve Hudut Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi Tekaüt Sandığı bütçeleri görüşülmüştür. Geneli üzerinde söz almak istenmeyince fasıllara geçilmiştir. Maaşlar, masraflar, inşaat, tamiratlar ve olağanüstü bütçe konularında görüşmeler gerçekleşmiştir.[639]

Emniyet Sandığı bütçesi Meclis'e gelmiş ve kısa süren bir oylama ile kabul edilmiştir.[640] Emniyet Sandığı'ndan iki gün sonra Evkaf Nezareti bütçesi görüşülmüştür. Genel bütçesi üzerinde söz almak isteyen olmayınca fasılların oylanmasına geçilmiş ve bu sırada İshak Paşa Camisi'nin müstahdemine verilecek tahsisat ile ilgili konuşmalar yapılmıştır. Gelir ve gider kalemleri üzerinde oylama yapılmış ve bütçe kabul edilmiştir.[641]

1333 yılı mart ayına dair geçici bir bütçe hazırlanmıştır. Bu bütçede verilen miktarlar aşağıdadır:[642]

"Kuruş	*Esami-i Devair*
5 631 075	*Zatı Hazreti Padişahi ve Hanedanı Saltanat*
2 317 000	*Meclisi Umumi*
74 132 174	*Düyunu Umumiyye*

637 "İktisadiyatta Bilgi ve Görgü", **İkdam**, 8 Mart 1917 (7 Mart 1333).
638 **MMZC**, C.1, 3. Devre, 3. İçtima, 26 Kânunuevvel 1332, s. 306.
639 **MMZC**, C.1, 3. Devre, 3. İçtima, 5 Kânunusani 1332, s.s. 383-385.
640 **MMZC**, C.2, 3. Devre, 3. İçtima, 26 Kânunusani 1332, s.s. 139-140.
641 **MMZC**, C.2, 3. Devre, 3. İçtima, 28 Kânunusani 1332, s.s. 153-156.
642 **MMZC**, C.2, 3. Devre, 3. İçtima, 8 Şubat 1332, s. 240.

154 431 010 *Maliye*

298 540 *Divanı Mumhasebat*

3 076 699 *Rüsumat*

1 064 656 *Defteri Hakanî*

21 037 500 *Posta, Telgraf ve Telefon*

332 430 *Daire-i Sadaret*

263 100 *Şura-yı Devlet*

14 942 902 *Dâhiliye*

6 840 880 *Emniyeti Umumiyye*

25 541 500 *Aşair ve Muhacirin*

3 790 774 *Sıhhiye Müdüriyyeti Umumiyyesi*

2 830 318 *Hariciye*

4 630 004 *İlmiye*

7 946 746 *Adliye*

11 115 000 *Maarif*

9 048 200 *Nafıa*

7 287 255 *Ticaret ve Ziraat*

13 350 047 *Bahriye*

50 367 566 *Harbiye*

8 153 367 *İmalatı Harbiyye*

20 858 100 *Jandarma*

449 277 843"

Mart ayı geçici bütçesinin diğer aylardaki bütçeden fazla olduğu Zor Mebusu Mehmet Nuri Efendi tarafından dile getirilmiş ve bunun sebebini merak etmiştir. Encümen'den Hamit Bey, yapılan bütçe tetkikatları sonucunda böyle bir geçici

bütçenin ortaya çıktığını belirtmiştir. Daha sonra oylamaya geçilmiş ve muvakkat bütçe oybirliği ile kabul edilmiştir.[643]

13 Şubat 1332 günü Ziraat Bankası bütçesi ve 15 Şubat'ta da Emniyet Sandığı bütçesi kabul edilmiştir. Bu bütçelerin görüşmeleri çok uzun sürmemiş ve yapılan oylamalar sonrasında kabul edilmişlerdir. 3 Mart 1333 günü bütçe görüşmeleri devam etmiştir. Mehmet Cavit Bey söz alarak bütçenin geneli ile ilgili konuşma yapmıştır.[644] Balkan Harbi'nin hemen ardından Avrupa'da patlayan savaşın ülkeyi ekonomik olarak zor duruma soktuğunu söylemiştir. Coğrafi konumdan dolayı hemen ordunun hazır hale getirilmesi gerektiğini belirterek ordu ihtiyaçlarını karşılamak için istikraza başvurduklarını anlatmıştır. Paris'ten ikinci kez borçlanmak istediklerini ancak savaşın buna engel olduğunu, bu sebeple de Osmanlı Bankası'nda bulunan 1.212.000 liralık kredi ile savaşa girdiklerini hatırlatmıştır. Ancak bu miktarın savaş için çok az olduğu için Almanya'dan 5 milyon lira borç aldıklarını söylemiştir.[645]

Cavit Bey, çok uzun süren bir konuşma gerçekleştirmiştir. Ülkenin mali durumu, alınan borçlar, bunların nasıl ödeneceği ile ilgili bilgiler vermiştir. Bütçenin onaylanması konusunda mebuslara güvendiğini belirtmiştir. Ancak bu bütçenin hazırlanmasında ve incelenmesinde yer almadığını da sözlerine ekleyerek, ordunun olağanüstü ihtiyacından başka ödenek istemeyeceğini belirtmiştir.[646]

1333 senesi bütçe görüşmeleri, diğerlerinde olduğu gibi yine çoğu bakanlık ve dairenin bir güne sığdırılmasıyla devam etmiştir. 12 adet bütçe, 4 Mart 1333 günü görüşülmüştür. Bu bütçelerin sadece fasılları okunup oylanabilmiştir. Fasıllar üzerinde tartışmalar veya fikir paylaşımları yoğun bir şekilde yaşanmamıştır.[647]

Ertesi gün yapılan oturumda da aynı şekilde bütçe görüşmeleri devam etmiştir. Ancak bu gün görüşülen bütçeler biraz daha geniş tutulmuştur. Çünkü bütçeler arasında Dâhiliye Nezareti, Nafia Nezareti, Hariciye Nezareti, Jandarma Umum Kumandanlığı, Harbiye Nezareti ve Bahriye Nezareti gibi önemli bütçeler yer almıştır.

---

[643] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 3. İçtima, 8 Şubat 1332, s.s. 240-241.
[644] Konuşma için bkz.: "Meclis-i Mebusan'da Bütçe Müzakeratı", **İkdam**, 4 Mart 1917.
[645] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 3. İçtima, 3 Mart 1333, s.s. 403-404.
[646] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 3. İçtima, 3 Mart 1333, s. 414; Cavit Beyin nutkunun Fransızca'ya çevrilerek Sofya'ya gönderilmesi ile ilgili belge için bkz.: **BOA**, HR. SFR.04. 910/96.
[647] **MMZC**, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 4 Mart 1333, s.s. 3-32.

Sıhhiye Müdüriyeti bütçe görüşmeleri de uzun sürmüştür. Hastanelerin tamiratı, maaşlar, Sıhhiye Mektebi gibi konular görüşülmüştür.[648]

Nafia Nezareti bütçesi görüşülürken Denizli Mebusu Rüştü Bey söz almıştır. Vilayetlerin içerisinde en çok ürün yetiştiren ve yabancı ülkelerle ilişkileri olan vilayetin aydın olduğunu belirterek söze başlamıştır. Aydın vilayeti içerisinde de İzmir'i örnek göstermiştir. İzmir'in ihracatının ülke ihracatının dörtte birine denk geldiğini söyleyerek sadece İzmir-Bandırma hattının kullanıldığını belirtmiştir. Bu hattında büyük bir kısmının asker naklinde kullanıldığını ve kalan vagonların vilayetin ürünlerini taşımaya yetmediğini söylemiştir. Bunun için yeni vagonların tahsis edilmesi gerektiğini vurgulamıştır.[649]

Nafia Nezareti Müsteşarı Muhtar Bey cevap vermek için söz almıştır: *"Malumualiniz İzmir'in muamelatı ticariyesi gayet vasidir ve hepiniz bilirsiniz ki harpten evvel İzmir'e yevmiye bir, iki, üç vapur gelir, İzmir'in bütün ihracatını alır, sevk eder ve o vapurlar ithalatını İzmir'e getirir ve eşyasını ihraç ederdi. Bütün liman kapandıktan sonra, bugün, İzmir'in muamelatı ticariyesi, İzmir'den Bandırma'ya kadar mevcut olan tek bir hatta münhasır kaldı. Bu hattın vesaiti nakliyesi mahdut olmakla beraber, nakliyatı askeriyesi de gayet kesir idi."* diyerek İzmir'in önemine vurgu yapmıştır. Şimdiki sevkiyatın daha düzenli yapıldığını ve daha iyi yapılması için Ticaret Odası, Belediye gibi kurumlara vagon paylaştırmalarını kendileri yapmaları için izin verdiklerini belirtmiştir.[650]

Maarif Nezareti bütçesi görüşmeleri 6 Mart günü başlamış ve sadece bu bütçe görüşülmüştür. Basra Mebusu Mehmet Hilmi Efendi, Nezaret bütçesinin 1330 yılından 1333 yılına gelene kadar bir kat arttığını belirtmiştir. Avrupa'da eğitim için kişi başına ayrılan parayı Meclis'te dile getirmiştir: *"Meselâ başta Almanya Hükümeti Muazzaması birinciliği ihraz etmiştir ki, adam başına senevi Maarif için 12 Frank veriyor. İkinci derecede İngiltere'dir ki 11,5 Frank veriyor. Üçüncü derecede İsveç ve Norveç geliyor ki, 10 Frank veriyor. Sonra Romanya 7,5, Bulgaristan 5 Frank ve Yunanistan 1,5 Frank veriyor. Rusya'ya gelince, 1 Frank 15 santim veriyor. Devleti Osmaniyyenin 2 sene evvelki bütçelere nazaran istatistiklerine göre, maarif için*

[648] **MMZC**, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 5 Mart 1333, s.s. 44-55.
[649] **MMZC**, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 5 Mart 1333, s. 58.
[650] **MMZC**, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 5 Mart 1333, s. 59.

verdiği para, 83 santim olarak kaydedilmiştir, fakat bu miktarın, 1331 senesindeki Maarif bütçesi 656.404 lira olduğuna nazaran vazedilmiş olduğunu zannederim." [651]

Bugünkü hesaba göre ise Osmanlı Hükümeti'nin eğitim hissesi olarak 1 Frank 30 santim vererek Rusya'yı geçtiğini belirtmiştir. Meşrutiyet'ten önce Maarif bütçesinin 400 küsur bin lira iken Meşrutiyet'ten sonra 1.600.000 liraya ulaştığını söyleyerek bu alandaki ilerlemeyi göz önüne sermiştir. Ancak bu bütçeden köylerin ne kadar fayda sağladığı konusunda merakı olduğunu söylemiştir.[652] Maarif Nezareti bütçesi görüşmeleri okulların durumu, ders programları, ders kitapları, köy hocaları, okulların tamir ve inşası gibi konular üzerinde devam etmiştir. Daha sonra fasılların oylanmasına geçilmiş ve 8 Mart 1333 günü de bu görüşmeler devam etmiştir.[653]

10 Mart 1333 günü Harbiye Nezareti bütçesine 1.500.000.000 kuruş eklenmesi için görüşme yapılmıştır. Harbiye Nazırı Enver Paşa söz almış ve ek bütçeyi anlatmıştır. Çok büyük bir miktar olduğundan bahsetmiştir. Cephelerde devam eden muharebelerle ilgili bilgiler vermiştir. Savaşın kısa sürede tamamlanmayacağı fikri vardır. O gün bitse bile uzun süre devam edecekmiş gibi hesaplanması gerektiğini belirtmiştir. Yapılan oylama sonucu 1.500.000.000 kuruş Harbiye bütçesine ilave edilmiştir.[654]

İlmiye bütçesi görüşmeleri sırasında kaç adet medrese olduğu ve hangilerinin, kaç tanesinin tamirata ihtiyacı olduğu Bursa Mebusu Ahmet Efendi tarafından sorulmuştur. Meşihat Memurin Müdürü Bahri Efendi cevap vermek için söz almıştır. Bu dönemde bu sayılarla ilgili bilgi veremeyeceğini, ancak önümüzdeki yılda bu sorulara cevap vermek vazifesinde yetkili olmak istediklerini dile getirmiştir. Daha sonra fasılların oylanmasına geçilmiş ve İlmiye bütçesi genel toplamı 27.745.030 kuruş olarak kabul edilmiştir.[655]

Maliye Nezareti bütçesi görüşmeleri de 11 Mart 1333 günü yapılmıştır. Söz alınan ilk konu demiryolları ile ilgili olmuş ve savaş durumunda ne kadar önemli olduğundan bahsedilmiştir. Bağdat Demiryolu için yapılan görüşmelerde Diyarbekir şubesinin de yapılması gerektiğinden bahsedilmiştir. Cavit Bey bu konuda söz alarak Diyarbekir şubesinin önemine vurgu yaparak, sadece Diyarbekir için değil bölgedeki

[651] **MMZC**, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 6 Mart 1333, s. 72.
[652] **MMZC**, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 6 Mart 1333, s. 73.
[653] **MMZC**, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 8 Mart 1333, s.s. 95-97.
[654] **MMZC**, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 10 Mart 1333, s.s. 144-145.
[655] **MMZC**, C.1, 3. Devre, 3. İçtima, 11 Mart 1333, s.s. 169-173.

dört beş vilayeti için önemli olduğundan bahsetmiştir. Fasılların oylamasına geçilmiştir.[656]

Maliye Nazırı Cavit Bey'in Meclis'te bulunması üzerine varidat bütçesi müzakeresinin yapılması kararlaştırılmıştır. İlk olarak Aşar vergisi konusu gündeme gelmiştir. Aşar'ın bazı yerlerde tahmin usulü ile yapıldığını ve bundan halkın şikâyetçi olduğunu belirten Karesi Mebusu Ali Galip Bey, bir tahsildarın giderek ihtiyar heyetinin hazır olup olmamasına bakmadan tahminlerde bulunduğunu belirtmiştir. Bu durumdan halk kesinlikle memnun değildir demiştir. Cavit Bey söz alarak, durumdan bilgisi olduğunu, ancak bu usulü bu sene kullanmak istemediklerini söylemiştir. Birkaç farklı fikirleri olduğunu, ancak bu yolların da savaş durumu nedeniyle uygulanmasının zor olduğunu açıklamıştır.[657]

Daha sonra imtiyazlı şirketler konu edilmiştir. Bu şirketler ve gelirleri ile ilgili bilgiler mebuslarla paylaşılmıştır. Reji meselesi de Meclis gündemine gelmiş, Cavit Bey bu konuyla ilgili konuşma yapmıştır. Reji meselesinin 9 seneden beri ülke gündeminde olduğunu, birçok kez Meclis'e geldiğini, farklı yollar arandığını belirtmiştir. Ancak hiçbir şey yapılamadığını anlatmıştır. Varidat bütçesi görüşmeleri fasılların oylanması ile son bulmuş ve toplamı 2.358.416.598 kuruş olarak onaylanmıştır.[658]

12 Mart 1333 günü Muvazene-i Umumiye Kanunu görüşmeleri başlamıştır. Görüşme sırasında Temettü Vergisi Kanunu konusunda uzun konuşmalar yapılmıştır. Cavit Bey bu kanunun öncelikle geçici olarak çıkarıldığını, ancak savaşın başlamasıyla beraber bu verginin alınmasına devam edilmesinin doğru olacağını belirtmiştir. Bir kısım yarı oranda vergi verirken bir kısım ise tam olarak bu vergiyi vermiştir. Tam olarak vergi verenlerin belli miktarda maaş olanlar olduğu ve bu yüzden savaşın zorluklarını daha çok yaşadıklarını vurgulamıştır.[659] Farklı konular üzerinde müzakereler yapılmış ve maddelerin oylanmasına geçilmiştir. 158 mebus oylamaya katılmış ve hepsi lehte oy vererek 1333 yılı Muvazene-i Umumiye Kanunu'nu Meclis'te kabul etmişlerdir.

[656] **MMZC**, C.1, 3. Devre, 3. İçtima, 11 Mart 1333, s.s. 182-188.
[657] **MMZC**, C.1, 3. Devre, 3. İçtima, 11 Mart 1333, s.s. 188-189.
[658] **MMZC**, C.1, 3. Devre, 3. İçtima, 11 Mart 1333, s.s. 189-194.
[659] **MMZC**, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 12 Mart 1333, s.s. 200-204.

Meclis'e getirilen diğer bir konu, Avusturya-Macaristan bankalarından oluşan bir gruptan 240.000.000 Kuron avans sözleşmesine ilişkin kanun layihası olmuştur. Bu avans, Harbiye Nezareti'nin savaşın başlamasından sonra top ve mühimmat alımıyla ilgilidir. Bankalardan 240 milyon Kuron cari hesap açılması ve bir sene içerisinde bu miktarı kullanma yetkisi istenilmiştir. Kullandığı miktarın kullanmaya başladığı tarihten itibaren faizi işleyecektir. Kullanmadığı kısım için ise herhangi bir faiz ödemeyecektir. Meclis'te oylandığı tarih değil, parayı kullandığı tarihten itibaren faiz işleyeceği belirtilmiştir. Ayrıca bir sene içinde kullanmadığı para olursa, diğer sene kalan miktarı da kullanamayacaktır. Kanun, Meclis'te yapılan oylama sonucunda kabul edilmiştir.[660]

Daha önce 10 Mart 1333 günü Meclis'e getirilen 1.500.000.000 kuruş ek bütçeden sonra 26 Teşrinisani 1333 günü tekrar 1.500.000.000 kuruşluk olağanüstü tahsisat gündeme getirilmiştir. Harbiye Nazırı Enver Paşa Meclis'e gelerek hem devam eden savaş hakkında bilgiler vermiş hem de istenen miktarın ordu ve donanmanın sınırları korumasına yönelik olduğunu anlatmıştır. Mebuslardan, masraflar için istenen miktarı esirgemeyeceklerini de vurgulamıştır. Mebuslar söz almayarak hemen oylamaya geçilmiş ve bu olağanüstü tahsisat kabul edilmiştir.[661]

29 Mart 1333 günü Almanya'dan alınan borçla ilgili görüşmeler yapılmıştır. Borcun miktarı, 56.500.000 lira avans ve 50.000.000 lira evrak-ı nakdiye ihracıdır. Halep Mebusu Artin Boşgezenyan Efendi söz almış ve bu paranın alınıp alınmadığını sormuştur. Cavit Bey tarafından bir miktarının alındığı ve bir kısmının da alınacağı cevabı verilmiştir. Sözlerine devam eden Artin Efendi, alınan borcun altın olarak alınmasından yana olduğunu beyan etmiştir. Cavit Bey buna cevap olarak ise savaş başladığından beri altının tedavülde olmadığını söylemiştir. Bu gibi tartışmaların ardından kanun layihasının oylanmasına geçilmiş ve kabul edilmiştir.[662]

Harbiye Nezareti tarafından 1 Kânunuevvel 1333 tarihinde yeni bir ek bütçe istenmiştir. 2.000.000.000 kuruş olarak istenen bu ek bütçe ile ilgili Maliye Nazırı Cavit Bey açıklama yapmıştır. Açıklamada şu bilgilere yer verilmiştir: *"Harbiye Nezaretinin, Seferberliğin ilanından beri almış olduğu tahsisat iki kısımdır. Biri, tahsisatı adiyye, diğeri de, tahsisatı fevkaladedir. Tahsisatı adiyyesi harpten evvelki*

[660] **MMZC**, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 13 Mart 1333, s. 234.
[661] **MMZC**, C.1, 3. Devre, 4. İçtima, 26 Teşrinisani 1333, s.s. 120-121.
[662] **MMZC**, C.1, 3. Devre, 4. İçtima, 29 Teşrinisani 1333, s.s. 134-144.; Borçla ilgili gazete haberi için bkz.: "Cavit Bey'in Beyanatı", **İkdam**, 13 Şubat 1917 (31 Kânunusani 1332).

bütçelerle aldığı tahsisatın aynıdır ki, senevi 604 410 798 kuruştan ibarettir. Binaenaleyh, 1331, 1332, 1333 seneleri için Harbiye Nezaretine adi bütçeyle 1 813 232 394 kuruş tahsisat verilmiştir. Tahsisatı fevkaladesi de şimdiye kadar yedi defa daha ve muhtelif miktarlarda alınmış olan tahsisattır. Bunlardan birisi, 23 Temmuz 1330 tarihinde 315 241 364 kuruş, 19 Şubat 1330 tarihinde 1 000 000 000 kuruş, kezalik 21 Kânunusani 1331 tarihinde 1 000 000 000 kuruş, 8 Teşrinisani 1332 tarihinde 1 000 000 000 kuruş, 1332 senesinde kezalik 1 000 000 000 kuruş, 29 Mart 1333 tarihinde 1 500 000 000 kuruş, Kezalik 3 Ağustos 1333 tarihinde 1 500 000 000 kuruş ki, bu suretle tahsisatı fevkalade olarak ceman 7 315 241 364 kuruş almış oluyor. Buna 1 813 232 394 kuruştan ibaret olan tahsisatı adiyyeyi de ilave ederseniz, Seferberliğin ilanından bugüne kadar Harbiye Nezaretine verilen tahsisatın yekûnu 91 milyon küsur Liraya baliğ olduğu görülür. Şimdi istediğimiz bu yirmi milyon Lira da bunun haricindedir. Bu da dâhili hesap edilirse, yekûnu 111 milyon küsur Liraya baliğ olmaktadır.''[663]

Yukarıda verilen bilgilerde görüldüğü üzere üç yıllık seferberlik sırasında Harbiye için ayrılan bütçe yaklaşık olarak 111.000.000 liraya ulaşmıştır. Kanunun maddelerine geçilmiş ve oylanarak bu borçlanma kabul edilmiştir. Harbiye Nezareti'nin yanında Bahriye Nezareti de ek tahsisat talebinde bulunmuştur. 50.000.000 kuruş olarak istenen tahsisat için itiraz eden bir mebus olsa da içinde bulunulan savaş hali göz önünde bulundurulunca oylama sonucu kabul edilmiştir.[664]

Tecil-i Düyun Kanunu süresi 1333 Teşrinisani ayında bittiği için yeni bir kanun hazırlanmış ve Meclis'e sunulmuştur. 14 Kânunuevvel 1333 tarihinden Şubat 1334 tarihine kadar bu kanun geçerli olacaktır. Mahkemeler ise 15 Nisan 1335 tarihine kadar resen ya da talep üzerine iflas kararı vermekten men edilmişlerdir. Yapılan oylama sonucu bu Tecil-i Düyun Kanunu da kabul edilmiştir.[665]

1917 (1333) senesi bütçeleri yukarıda bahsettiğimiz konular bağlamında görüşülmüştür. Ancak bu bütçelerin görüşülmesi 1334 senesinde de devam etmiş bazı bakanlıklar, müdürlükler ve daireler için ek tahsisatlar istenilmiştir. Bunlar genelde uzun müzakerelere sebep olmamıştır.

[663] **MMZC**, C.1, 3. Devre, 4. İçtima, 1 Kânunuevvel 1333, s.s. 167-168.
[664] **MMZC**, C.1, 3. Devre, 4. İçtima, 31 Kânunuevvel 1333, s.s. 448-449.
[665] **MMZC**, C.1, 3. Devre, 4. İçtima, 1 Kânunuevvel 1333, s.s. 168-169.

5. 1918 (1334) Yılı Bütçe Görüşmeleri

1 Teşrinisani 1333 tarihinde Meclis'te duyurulan bir evraka göre, Hükümet 1334 senesi bütçesini Meclis'e göndermiştir. Meclis Başkanı, Muvazene-i Maliye Encümeni oluşturulduğunda bütçeyi vereceklerini açıklamıştır. Hemen bir oylama yapılmış ve bu teklif kabul edilmiştir.[666]

22 Kânunuevvel 1333 günü geçekleştirilen Meclis toplantısında Hudut Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyyesi bütçe görüşmesi yapılmıştır. Görüldüğü gibi bütçe görüşmelerinde bir önceki seneden başlanabilmiştir. Bu bütçenin Meclis'e gönderilmesi ile ilgili bir durumdur. Bütçe hazırlanarak Meclis'e gönderildiği zaman müzakereler başlayabilmiştir. Hudut Sıhhiye bütçesi ile ilgili fasıllar okunarak oylanmıştır. Görüşmeler sırasında söz alan Siverek Mebusu Vehbi Bey, o ana kadar bütçelerin kuruş olarak hesaplandığını, ancak 1334 senesi bütçesinin[667] lira olarak hesaplandığını ve bunun sebebini sormuştur. Bağdat Mebusu Sason Efendi şu sözleri ile cevap vermiştir: *"Bütçe, şimdiye kadar, teamülümüz veçhile kuruş olarak tanzim ediliyordu. Bu sene Maliye Nezareti Muvazene-i Umumiyyeye dair bilumum Devairin tahsisatını Lira olarak göstermiştir. Bu layiha da ona göre tanzim olunarak Heyeti Aliyyeye takdim edilmiştir. Muvazene-i Maliye encümeni ise bunu belki suhuleti mucip olur mütalaasıyla kabul etmiştir. Mamafih Heyeti aliyyyeniz ne yolda karar verirse ona göre icabına bakarız."*[668]

Evkaf Nezareti bütçesi görüşmeleri 28 Kânunusani 1334 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bütçenin geneliyle ilgili söz alan Aydın Mebusu Veli Bey, evkaf konusunun çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Memleketin kültür, terbiye, yardım, milletin ruh birliği gibi alanlarında evkafın ilk sıralarda geldiğini belirtmiştir. Geçmişte yapılan eserlerin korunması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Nezaret'in gelecek dönemler için ne gibi planları olduğunu sormuştur. Evkaf Müsteşarı Münir Bey, elbette bu eserlerin öneminin farkında olduklarında ve korunmaları için kanunlar çerçevesinde ellerinden geleni yaptıklarını anlatmıştır. Bazı kanunları da tekrar düzenleyerek evkafın yararına olacak imar ve ıslah çalışmalarına devam edeceklerini bildirmiştir.[669] Evkaf bütçesi fasılların okunması ve yapılan oylamalar sonucunda kabul edilmiştir.

---

[666] **MMZC**, C.1, 3. Devre, 4. İçtima, 1 Teşrinisani 1333, s. 5.
[667] Bütçe rakamları için bkz.: "1334 senesi Muvazene-i Umumiyesi", **İkdam**, 5 Şubat 1918.
[668] **MMZC**, C.1, 3. Devre, 4. İçtima, 22 Kânunuevvel 1333, s.s. 357-358.
[669] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 28 Kânunusani 1334, s.s. 107-108.

1334 yılı Mart ayına ait geçici bir bütçe yapılması Meclis'te görüşülmüştür.[670] Yine bütçe görüşmeleri gecikmiş ve geçici bir bütçe yapılmıştır. Öncelikle, bütçeler için belirlenen miktarlar aşağıdaki listede verilmiştir. Geçici bütçenin toplamı 6.083.387 lira 74 kuruş olarak hesaplanmıştır:[671]

Lira	Kuruş	
56	530 22	Zatı Hazreti Padişahi ve Hanedanı Saltanat
7	300	Meclisi Ayan.
18	380	Meclisi Mebusan.
2 116	056 57	Düyunu Umumiye.
1 058	023 48	Maliye.
2	802	Divanı Muhasebat.
33	493 73	Rüsumat.
11	398 70	Defteri Hakani.
199	744 88	Posta ve Telgraf.
3	189 60	Sadaret.
2	261 45	Şûrayı Devlet.
135	429	Dâhiliye.
56	565	Emniyeti Umumiye.
505	629	Aşair ve Muhacirin.
73	877	Sıhhiye.
341	463 91	Jandarma.
28	452	Hariciye.
26	466 85	İlmiye.
121	128 24	Adliye.
95	602 63	Maarif.

[670] **BOA**, MV. 211/54; **BOA**, BEO. 4502/337632.
[671] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 12 Şubat 1334, s. 291.

77 318	Nafıa.
366 465 65	Ticaret ve Ziraat.
263 601	Bahriye.
503 675 66	Harbiye.
81 532 67	İmalatı Harbiye

Muvakkat bütçe görüşmeleri kısa sürmüş ve bu konuda tartışma yaşanmamıştır. Yapılan oylama sonucunda 150 mebusun oy kullandığı ve 146 mebusun kabul oyu verdiği görülmüştür.

21 Şubat 1334 günü Muvazene-i Umumiye Kanunu layihası Meclis'te görüşülmüştür. Öncelikle 1333 senesi bütçeleri ile ilgili bilgiler verilmiştir. Kısa bir özet şeklinde Hamit Bey tarafından Meclis'te sunulmuştur. Bahriye, Harbiye ve diğer bakanlıklara ayrılan bütçelerin rakamlarını vermiştir. 1334 senesi için Hükümet'in belirlemiş olduğu tahsisat 51.762.761 lira iken gelir olarak 33.965.698 lira belirlemiştir. Encümenin belirlediği masraf ise 51.402.327 lira iken gelirler 37.016.698 liradır. Görüldüğü üzere burada 14.385.629 liralık bir bütçe açığı oluşmuştur.[672]

Maliye Nazırı Cavit Bey söz alarak, 1334 senesi için tüm emeklerine ve iyi niyetine bağlı olarak hazırladığı bütçede istediği mükemmeliyeti gösteremediğini dile getirmiştir. Bütçenin düzenlendiği sırada henüz savaşın biteceği ile ilgili bir ışık göremediğini ve bu yüzden diğer bütçelerde olduğu gibi tamamen bir harp bütçesi olduğunu vurgulamıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, geçmiş yıllarda oluşturulan bütçeler ve savaş durumundan ders alınarak hazırlanmış daha sağlam bir bütçe olduğunu söylemiştir. Daha sonra bütçe üzerindeki gelir ve giderlerden bahsederek sözlerine devam etmiştir.[673]

İkdam gazetesi bu konuyla ilgili bir yazı yayınlamıştır. Savaşın artık sonuna gelindiği bir zamanda bütçe ve gelecek yıllarda iktisadi kalkınma meselesi ön plana çıkmaya başlamıştır. İkdam gazetesindeki bu yazıda neler yapılabilir sorusunun cevabı

[672] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 21 Şubat 1334, s.s. 415-416.; 1334 yılı genel bütçesiyle ilgili gazete haberleri için bkz.: "1334 Senesi Umumi Bütçesi", **İkdam**, 23 Şubat 1918 (23 Şubat 1334); "1334 Senesi Umumi Bütçesi", **İkdam**, 24 Şubat 1918 (24 Şubat 1334); "1334 Senesi Umumi Bütçesi", **İkdam**, 25 Şubat 1918 (25 Şubat 1918).
[673] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 21 Şubat 1334, s.s. 416-438.; "334 Bütçesi de Harb Bütçesi", **Tasvir-i Efkar**, 22 Şubat 1918 (22 Şubat 1334).

aranmıştır. İtibarı Milliye Bankası'nın kurulmuş olmasını önemli bir adım olarak görülürken bankanın devlet ve milletin önemli bir gücü haline geleceğine işaret edilmiş ve sanayi gibi teşebbüslere vereceği desteğin önemine vurgu yapılmıştır. Bununla beraber yabancı sermayenin de sanayi gibi teşebbüslerde kullanılmasının elzem olduğu belirtilmiştir.[674]

Meclis Başkanı oturumu kapatırken savaş durumunda olmalarından dolayı öncelikle Harbiye, Bahriye ve İmalat-ı Harbiye bütçelerinin görüşülmesini istemiştir. Daha sonra da Meclis, Sadaret, Hariciye, Şura-yı Devlet ve Divan-ı Muhasebat bütçelerinin görüşüleceğini bildirmiştir.[675]

23 Şubat Cumartesi günü Harbiye Nezareti bütçesi görüşülmüştür.[676] Bu görüşmeler sırasında büyük bir yoğunluk olarak İaşe Kanunu konuşulmuştur. Her ne kadar İaşe Kanunu'na ilişkin konuşmaların yeri ve zamanı olmadığı belirtilmiş olsa da Kastamonu Mebusu Rüştü Bey sözlerine devam etmiştir. İstanbul'un onda birinin yangınlar sonucunda harap olduğunu ve buralarda oturan insanların Tezkere-i Osmaniyye'lerini[677] kaybettiklerinden bahsetmiştir. İaşe Heyeti'nin, Tezkere-i Osmaniyye'si olmayanların ekmeklerini kestiğinden bahsedilmiştir. Nüfus daireleri bu belgeleri çıkarmaya yetişemedikleri için dört beş ay kadar bir süre geçtiği ve bu sürede zengin-fakir herkesin zor durumda olduklarından şikâyetçi olmuştur.[678]

Harbiye Nezareti Müsteşarı bu duruma cevap vermiştir. Belge olmamasının suistimal edildiğini, 5 kişi olan ailenin kendilerini 20 kişi olduğunu gösterebilmektedir demiştir. Bu yüzden isterlerse nüfus dairelerinden belgeleri çıkarabileceklerini belirtmiştir.[679] Bu görüşmeler sırasında genel olarak iaşe meselesi konu edilmiştir. Gerek halkın, gerek ordunun ve orduya alınanların iaşesi gibi konular üzerinde durulmuştur.

25 Şubat Pazartesi günü, birçok bakanlık ve dairenin bütçeleri görüşülmüştür. Defter-i Hakani[680], Şura-yı Devlet, Hariciye[681], Sıhhiye, Bahriye, İmalat-ı Harbiye ve

[674] "1334 Bütçesi", **İkdam**, 1 Mart 1918 (1 Mart 1334).
[675] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 21 Şubat 1334, s. 438.
[676] Genel bütçe ve Harbiye Nezareti bütçesi için bkz.: "1334 Senesi Umumi Bütçesi-Masarifat-ı Harbiye", **İkdam**, 24 Şubat 1918; "1334 Senesi Umumi Bütçesi", İkdam, 26 Şubat 1918.
[677] Osmanlı Devleti döneminde kullanılan nüfus belgesidir.
[678] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 23 Şubat 1334, s. 454.
[679] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 23 Şubat 1334, s. 454.
[680] "Meclis-i Mebusan, Defter-i Hakani Bütçesi", **Tasvir-i Efkar**, 3 Mart 1918 (3 Mart 1334).
[681] "Hariciye Bütçesi", **Tasvir-i Efkar**, 26 Şubat 1918 (26 Şubat 1334).

Seyri Sefain Müdüriyeti bütçeleri kabul edilmişlerdir. Bu bütçeler üzerinde çok fazla görüş bildirilmemiş ve fasıllar şeklinde oylanmıştır.[682]

Ertesi gün de aynı şekilde birçok bütçenin oylaması yapılmıştır. Zatı Şahane Hazreti Padişahi ve Hanedan-ı Saltanat, Meclis-i Umumi, Düyun-u umumiye, Sadaret, Dâhiliye, Emniyet, Jandarma ve Rüsumat bütçeleri karar bağlanmıştır. Düyun-u Umumiye bütçesi geneliyle ilgili söz almak isteyen olmamış ve fasıllara geçilmiştir. Yalnız memurların aldığı zamlarla ilgili birkaç söz söylenmiştir. Düyun-u Umumiye memurlarının 1333 yılında bir kat maaş zammı alırken diğer memurların yüzde 15-20 oranında zam aldıkları ve bunun doğru olup olmadığı sorulmuştur. Düyun-u Umumiye adına söz alan Raşit Bey, memurların yüzde 50-60 oranında zam aldıklarını, bu zam yapıldığı için ekmek ve erzak yardımı almadıklarını dile getirmiştir.[683]

27 Şubat günü Evkaf Nezareti bütçesi görüşmeleri yapılırken demiryolları konusu geçmiştir. Demiryollarının teknik altyapısı ve durumları dile getirilmiştir. İzmir hattındaki vagonların azlığı meselesi ve nakliye konularındaki sıkıntılar Hudeyde Mebusu Hasan Rıza Pala tarafından anlatılmıştır. Muhtar Bey bu konuda açıklama yaparak İsviçre demiryollarını örnek göstermiştir. İsviçre'nin daha düz ovalara sahip olduğunu ve esas trenlerin bu ovalardan nakliye yaptığını anlatmıştır. Dağlara çıkan trenlerin ise yolcu nakli yaptığını söylemiştir. Osmanlı Devleti içerisindeki demiryollarının durumunun çok gelişmiş olmadığını kabul etmiştir.[684] Fasılların görüşülmesinin ardından Evkaf Nezareti bütçesi kabul edilmiştir.

28 Şubat 1334 tarihinde Maarif Nezareti görüşmeleri başlamıştır.[685] İlk olarak kitap meselesi gündeme gelmiştir. Telif ve tercüme konuları eleştirilmiştir. Okuma kitaplarını ele aldıklarında bir sene yazılan imla ile diğer sene yazılan imlanın aynı olmadığı belirtilmiştir. Bu kitapları okuyan çocukların zihinlerinin karmakarışık olduğundan bahsedilmiştir.[686]

Öğretmenler konusunda da görüşler bildirilmiş ve öğretmelerin dini, fenni, milli, vatani hisler taşıması gerektiği belirtilmiştir. Bunun zorunlu olduğu, çünkü bu duygulardan yoksun olan öğretmenlerin istenilen nesli yetiştiremeyeceği savunulmuştur. Ayrıca okullardaki ders programları ile ilgili de fikirler paylaşılmıştır.

[682] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 25 Şubat 1334, s.s. 485-507.
[683] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 26 Şubat 1334, s. 513.
[684] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 27 Şubat 1334, s.s. 560-561
[685] "Maarif-i Umumiye Bütçesinin Müzakeresi", **İkdam**, 1 Mart 1918.
[686] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 28 Şubat 1334, s. 576.

Dil eğitiminin çok sağlıklı olmadığı belirtilmiştir. Haftada 5 saat olarak 8 sene Arapça dersi gören bir öğrenci Beyrut'a gönderilse aç kalma tehlikesiyle yüzleşir diyerek dil öğretiminin ne kadar kötü olduğu vurgulanmıştır.[687] Bazı okullarla ilgili bilgiler de verilmiş ve fasılların görüşülmesine geçilmiştir. Maarif Nezareti bütçesi oylanarak kabul edilmiş ve görüşmelere ara verilmiştir.

Adliye Nezareti bütçeleri görüşmeleri, mahkemelerin işleyişi ile ilgili konular üzerinde başlamıştır. Birkaç örnek gösterilerek eleştirilerde bulunulmuştur. Avrupa'ya gönderilen öğrencilerden de bahsedilmiştir. Hukuk eğitimi için Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin geriye geldiklerinde mahkemelerde görev almaları gerektiği yerde, idari işlerde kullanıldıklarından şikâyet edilmiştir. Aldıkları eğitim ile verilen görev arasında hiçbir ilgi olmadığı vurgulanmıştır. Bu öğrencilere liva ve vilayet mahkemelerinde görev verilerek meslekte ilerlemeleri sağlanmalıdır denilmiştir.[688]

Bahsi geçen bir diğer konu da bazı mutasarrıf, kaymakam ve valilerin mahkemeler üzerinde etki kurdukları olmuştur. Bu şekilde baskı kurulması sonucu hâkim, ceza reisi ve adliye memurlarının durumları çok kötü bir hal alır denilmiştir. Adaleti sağlamakta çok zorlanabileceği söylenmiştir. Ayrıca bazı yerlerde hala bir adli oluşum sağlanamadığı, 150-200 kuruş alan azaların olduğu ve bu kişiler hakkında çok fazla şikâyet geldiği bildirilmiştir. *"Bunların ekserisi cahil."* denilerek ve durum ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Ne Mecelle'den, ne mahkeme usulünden ne de kanunlardan haberi olmadıkları vurgulanmıştır.[689]

4 Mart 1334 günü Ticaret ve Ziraat Nezareti bütçesi görüşülmüştür. Burada Kastamonu ve Bolu ormanları ve burada görevli şirket konusunda görüşmeler yapılmıştır. Ormanların çok değerli olduğu ve ormanların işletilmesinin herhangi basit bir şirkete verilemeyeceği vurgulanmıştır. Köylülerin de kullanımı ilgili görüşler paylaşılmıştır. Ayrıca tohum konusu da gündeme gelmiştir. Tohumların geç teslim edildiği için üretimde sıkıntı yaşanacağı belirtilmiştir.[690] Ertesi gün de Ticaret ve Ziraat Nezareti görüşmeleri devam etmiştir. Ülkenin hayvancılık ve tarımı ile ilgili konular

[687] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 3 Mart 1334, s.s. 637-638.
[688] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 3 Mart 1334, s.s. 633-653; Ayrıca bkz.: "Şura-yı Devlet-Adliye Bütçesi", **İkdam**, 4 Mart 1918.
[689] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 3 Mart 1334, s.s. 639-640.
[690] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 4 Mart 1334, s.s. 659-676.

üzerinde kısa bir şekilde görüşülmüştür. Daha sonra bütçenin fasılları oylamaya sunulmuştur.[691]

Varidat bütçesi müzakereleri 7 Mart günü başlamıştır.[692] Burada reji meselesi konu edilmiştir. Reji idaresinin milletin başına gelen en büyük bela olduğu beyan edilmiştir. Halk arasında tütünün çok kullanıldığı, ancak demiryolu bulunan yerlere bile Reji idaresi tarafından haftalarca tütün gönderilmeyerek halkın zor duruma düştüğü anlatılmıştır. Mehmet Cavit Bey, reji idaresi ile ilgili bilgiler vermiş ve tütünlerin kaç paraya alınıp satıldığını söylemiştir. Bu konular dışında bazı vergilerle ilgili bilgiler verilmiştir.[693]

1334 yılı Bahriye bütçesi görüşülmüştür ancak 10 Mart günü Meclis'e gelen bir kanun layihası ile 1.000.000 lira olağanüstü tahsisat eklenmesi talep edilmiştir. Bunun acil olduğu ve bir an önce Meclis'ten çıkması gerektiği belirtilmiştir. Cemal Paşa söz almış ve bunu kendisi dile getirmiştir. Hemen oylamaya sunulmuş ve bu ek tahsisat kabul edilmiştir.[694]

1334 yılı bütçe görüşmeleri de bu şekilde son bulmuştur. Ancak daha sonraki aylarda bazı bütçelere ek olarak tahsisatlar verilmiştir.[695] Bu dönem bütçesi, I. Dünya savaşı dönemi bütçeleri arasında daha çok görüşülme imkânı bulmuştur. Daha detaylı görüşmeler yapılabilmiş ve bazı maddeler üzerinde fikirler paylaşılabilmiştir. Ancak yine de savaşın gölgesinde kalan bir bütçe olmuştur.

[691] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 5 Mart 1334, s.s. 685-707.
[692] "Meclis-i Mebusan, Varidat Bütçesi", **Tasvir-i Efkâr**, 8 Mart 1918 (8 Mart 1334).
[693] **MMZC**, C.3, 3. Devre, 4. İçtima, 7 Mart 1334, s.s. 3-43.
[694] **MMZC**, C.2, 3. Devre, 4. İçtima, 10 Mart 1334, s.s. 80-81.; Ayrıca bkz.: "Meclis-i Mebusan, 1334 Bahriye Bütçesine Bir Milyon Liralık Tahsisat-ı Fevkalade", **Tasvir-i Efkar**, 11 Mart 1918 (11 Mart 1334).
[695] **MMZC**, C.1, 3. Devre, 5. İçtima, 9 Kânunuevvel 1334, s.s. 263-276.

SONUÇ

II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 1908 yılından 1918 yılına kadar hazırlanan bütçeler ve bütçelerle ilgili gerçekleştirilen Meclis görüşmelerinden, dönemin siyasi, ekonomik ve sosyal hayatıyla ilgili birçok bilgiye ulaşılabilmektedir. Sadece II. Meşrutiyet'in ilanından sonrası ile ilgili değil, 1908 öncesinde Osmanlı Devleti'nin mali durumu ile ilgili bilgilere ulaşılabilmektedir. Meşrutiyet öncesi dönemde ekonomik olarak çok zor şartlar altında olan Osmanlı Devleti'nde ziraat oldukça düşük bir seviyededir. Aşar ve ağnam vergileri sürekli olarak arttırılmakta ve halkın üzerine yük getirmektedir. Tarıma dayalı ekonomi, sanayileşmenin gecikmesi, ülkeyi ekonomik olarak zorlamıştır. Avrupalıların ülkenin kıyı kesimlerine gelerek çiftlikler kurması ve tarımsal üretimde bulunmaları biraz ekonomik canlılık getirmiş olsa da yeterli olmamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temel hedefi II. Abdülhamit yönetiminin siyasal baskıcı yönetimini değiştirmek olmuştur. Ekonomi bu şartlar altında ikinci plana atılmış olarak görülmektedir. Ancak İttihat ve Terakki içerisinden bazı aydınların zihinlerinde ekonomik gelişmeler de yer almıştır.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması sonucu ülkenin ekonomik durumu gittikçe bozulmuştur. Hem kaybedilen topraklar, hem de savaş nedeniyle ülkenin gelirleri sürekli olarak azalmıştır. Gelirlerin azalmasının yanı sıra giderler de artmaktadır. Bu şekilde oluşan bütçe açıkları sürekli artmıştır. Açıkların kapatılması ve savaşa hazır olabilmek adına borçlanmalara gidilmiştir. Yapılan her borçlanma ve verilen teminatlar ülkenin ekonomisini daha da bozarak devamlı borçlanma yolu tercih edilmiştir. Üretimin de pek mümkün olmadığı savaş durumunda, borçlar ödenmekte zorlanmış ve bu yüzden borçların ertelenmesi için kanunlar çıkarılmıştır. Kanun olarak Meclis'te görüşülen bu *"Tecil-i Düyun"*, geçici süreli ekonomiyi sürdürme çabası olmuştur.

Ülke ekonomisi bu haldeyken Meclis'te bütçe görüşmelerine devam edilmiştir. Gerek savaştan önce gerek savaştan sonra müzakereler yapılmaya çalışılmıştır. Meclis normal faaliyetlerine devam etme çabası içerisinde olmuştur. Bütçelerin kabul edilmesi dönemi Mart ayı olması gerekmekteydi ancak buna pek uyulamamıştır. Bütçelerin hazırlanması ve Meclis'e gelmesi üzerine görüşmelere başlanabilmekte Mart ayına yetiştirilmeye çalışılmıştır. Bu döneme yetiştirilemeyen bütçeler için geçici bütçeler ile çözüm bulunmuştur. Bu bütçeler genelde bir aylık şeklinde çıkartılmıştır.

Ancak bazı dönemlerde üç aylık olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bir aylık süre boyunca yine yetiştirilemeyen bütçelerde, diğer ay için ikinci bir geçici bütçe hazırlanmıştır. Özellikle I. Dünya Savaşı döneminde geçici bütçelere sıkça rastlanılmıştır.

Bütçelerin gelir ve masraf kısımları Meclis'te görüşülmüş ve bu konular üzerinde tartışmalar yaşanmıştır. Alınan vergiler ve harcanan paralar konusunda fikirler paylaşılmıştır. Mebusların özgür bir biçimde söz alarak bütçe görüşmelerine katılabildiği görülmektedir. Bazı bütçeler üzerinde çok sayıda vekilin söz almak istediği de Meclis Başkanı tarafından bildirilmiştir. Bu yüzden bazı Nezaret bütçelerinin iki-üç gün sürdüğüne rastlanılmıştır. Öncelikle bütçelerin geneli ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Burada gerek bakanlar, gerek müsteşarlar, gerek bakan vekilleri hazır bulunarak istedikleri bütçeleri savunmaya çalışmışlardır. Önceki dönemde ne kadar bütçe ayrıldığını, o sene için ne kadar bütçe istediklerini ve bu paraları nerelere harcayacaklarını anlatmaya çalışmışlardır.

Bütçe görüşmelerinde memurların maaşları ve çalışma alanları da sık sık karşımıza çıkmıştır. Bu maaşlara zam yapılması ya da indirim yapılması gibi konular görüşülebilmiştir. Bakanlık ya da müdürlüklerde çalışan memur sayısının arttırılması ya da azaltılması konuları da Meclis'te karara bağlanmıştır.

Bütçe taleplerini savunan bakan, müsteşar veya vekillerden sonra mebuslar söz almak isterlerse onlara söz verilmiştir. Bütçe üzerindeki görüşlerini söyleyerek katkı sunmaya çalışmışlardır. Bazen tartışmalar yaşanmış olsa da genel olarak sakin görüşmeler yaşandığını görebilmekteyiz. Bütçenin geneli ile ilgili görüşlerden sonra fasılların görüşülmesine geçilmiştir. Bu bölümde hazırlanan bütçelerin nerelere harcanacağı ya da gelirler ile ilgili oylamalar yapılmıştır. Fasıllar Meclis'te okutulmuş ve mebusların oylarına sunulmuştur. Bunların oylanmasının ardından bütçe ile ilgili maddelere sıra gelmiştir. Hem fasıllar hem de maddelerin okutulması sırasında mebuslar görüşlerini bildirebilmişlerdir. Her maddede veya fasılda söz söyleme özgürlüğüne sahip olmuşlardır.

Bunların yanında bir de *"Muvazene-i Umumiye Kanun Layihası"* denilen bütçenin tümünü içeren kanun görüşülmüştür. Her yıl bütçenin geneliyle ilgili hazırlanan bu kanunu Maliye Nazırı savunmuştur. Bu kanun görüşmeleri sırasında Nazır Meclis'e gelerek açıklamalar yapmıştır. Bazı yıllarda Nazır'ın bu nutku

basılarak gerekli yerlere dağıtılmıştır. Uzun uzun bütçe açıklaması yapmak durumunda kalan Maliye Nazırı, mebusların sorularını da cevaplandırmıştır. Ülkenin genel mali durumuyla ilgili bilgiler vermiştir. Alınan borçlardan, giderlerden, bu borçların ödenmesine ve gelirlere kadar her türlü konuda açıklamalar yapmıştır.

Bütçeler içerisinde ağırlığı olan bazı nezaretler ve müdürlükler olmuştur. Bunlar Maliye, Harbiye, Bahriye, Düyun-u Umumiye gibi nezaret ve müdürlüğü olmuştur. Bunların dışında Evkaf, Nafia, Dâhiliye Nezaretleri de önemli paylara sahip olmuşlardır. Özellikle Harbiye Nezareti için büyük bütçeler ayrılmıştır. I. Dünya Savaşı sırasında sürekli olarak ek bütçeler için Meclis müzakereleri yapılmıştır. Bu bütçe hem mühimmat alımlarında hem de iaşe, nakliye gibi kalemlerde kullanılmıştır. Maliye Nazırı Cavit Bey savaşın ne zaman biteceği belli olmadığı için sürekli hazır bir şekilde beklemek gerektiğini vurgulamış ve ekonomik olarak buna göre bir plan yaptıklarını belirtmiştir.

1908-1918 yılları arası gibi uzun ve hareketli bir dönemin incelenmesi sırasında yukarıda bahsettiğimiz konular sıkça karşımıza çıkmış ve bu konulara geniş bir şekilde yer verilmiştir. Görüşmeler sırasında paylaşılan ve önemli görülen bilgiler çalışmanın içeriğine eklenmiştir. Bütçelerin geneliyle ilgili sayısal verilere de yer verilmeye çalışılmıştır. Bir tarih tezi olması bakımından bu yönde bir yol izlenmesi uygun görüşülmüştür.

KAYNAKÇA

1.Arşiv Kaynakları

BOA, DVN. MKL. 58/76.

BOA, MV. 211/54.

BOA, DH. İD. 10/30**.**

BOA, BEO. 3771/282787.

BOA, BEO. 3893/291922.

BOA, BEO. 3919/293906.

BOA, BEO. 3919/293907.

BOA, BEO. 3931/294770.

BOA, BEO. 4287/321514.

BOA, BEO. 4299/322370.

BOA, BEO. 4299/322371.

BOA, BEO. 4502/337632.

BOA, HR. SFR.3 703/37.

BOA, HR. SFR.04. 910/96.

BOA, İ.MLU. 6/40.

BOA, İ.MLU. 6/44.

BOA, İ.MLU. 7/43.

BOA, İ.MLU. 11/56.

BOA, HR.HMŞ.İŞO. 227/63.

BOA, HR.SYS. 2953/66.

2.Resmi Yayınlar

MMZC, C. 1, 1. Devre, 1. İçtima, 31 Kânunuevvel 1324

MMZC, C. 2, 1. Devre, 1. İçtima, 28 Şubat 1324

MMZC, C. 1, 1. Devre, 1. İçtima, 7 Şubat 1325

MMZC, C. 2, 1. Devre, 1. İçtima, 11 Mart 1325

MMZC, C. 2, 1. Devre, 1. İçtima, 23 Mart 1325

MMZC, C. 2, 1. Devre, 1. İçtima, 26 Mart 1325

MMZC, C. 3, 1. Devre, 1. İçtima, 28 Mart 1325

MMZC, C. 3, 1. Devre, 1. İçtima, 3 Nisan 1325

MMZC, C. 3, 1. Devre, 1. İçtima, 22 Nisan 1325

MMZC, C. 3, 1. Devre, 1. İçtima, 4 Mayıs 1325

MMZC, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 16 Mayıs 1325

MMZC, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 19 Mayıs 1325

MMZC, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 27 Mayıs 1325

MMZC, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 28 Mayıs 1325

MMZC, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 30 Mayıs 1325

MMZC, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 9 Haziran 1325

MMZC, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 10 Haziran 1325

MMZC, C. 5, 1. Devre, 1. İçtima, 13 Haziran 1325

MMZC, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 20 Temmuz 132

MMZC, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 21 Temmuz 1325

MMZC, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 22 Temmuz 1325

MMZC, C. 4, 1. Devre, 1. İçtima, 23 Temmuz 1325

MMZC, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 25 Temmuz 1325

MMZC, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 26 Temmuz 1325

MMZC, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 27 Temmuz 1325

MMZC, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 29 Temmuz 1325

MMZC, C. 6, 1. Devre, 1. İçtima, 8 Ağustos 1325

MMZC, C. 1, 1. Devre, 2. İçtima, 16 Teşrinisani 1325

MMZC, C. 2, 1. Devre, 2. İçtima, 23 Şubat 1325

MMZC, C. 3, 1. Devre, 2. İçtima, 27 Şubat 1325

MMZC, C. 1, 1. Devre, 2. İçtima, 3 Teşrinisani 1325

MMZC, C. 1, 1. Devre, 2. İçtima, 2 Teşrinisani 1325

MMZC, C. 1, 1. Devre, 2. İçtima, 11 Teşrinisani 1325

MMZC, C. 1, 1. Devre, 2. İçtima, 18 Teşrinisani 1325

MMZC, C. 1, 1. Devre, 2. İçtima, 9 Kanunisani 1325

MMZC, C. 1, 1. Devre, 2. İçtima, 9 Kanunisani 1325

MMZC, C. 4, 1. Devre, 2. İçtima, 10 Nisan 1326

MMZC, C. 4, 1. Devre, 2. İçtima, 15 Nisan 1326

MMZC, C. 4, 1. Devre, 2. İçtima, 24 Nisan 1326

MMZC, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 26 Nisan 1326

MMZC, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 27 Nisan 1326

MMZC, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 18 Mayıs 1326

MMZC, C. 3, 1. Devre, 2. İçtima, 8 Mart 1326

MMZC, C. 4, 1. Devre, 2. İçtima, 21 Nisan 1326

MMZC, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 28 Nisan 1326

MMZC, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 8 Mayıs 1326

MMZC, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 10 Mayıs 1326

MMZC, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 12 Mayıs 1326

MMZC, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 13 Mayıs 1326

MMZC, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 15 Mayıs 1326

MMZC, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 17 Mayıs 1326

MMZC, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 19 Mayıs 1326

MMZC, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 20 Mayıs 1326

MMZC, C. 5, 1. Devre, 2. İçtima, 22 Mayıs 1326

MMZC, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 23 Mayıs 1326

MMZC, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 24 Mayıs 1326

MMZC, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 25 Mayıs 1326

MMZC, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 26 Mayıs 1326

MMZC, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 27 Mayıs 1326

MMZC, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 31 Mayıs 1326

MMZC, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 1 Haziran 1326

MMZC, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 2 Haziran 1326

MMZC, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 3 Haziran 1326

MMZC, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 5 Haziran 1326

MMZC, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 6 Haziran 1326

MMZC, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 7 Haziran 1326

MMZC, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 8 Haziran 1326

MMZC, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 9 Haziran 1326

MMZC, C. 6, 1. Devre, 2. İçtima, 10 Haziran 1326

MMZC, C. 1, 1. Devre, 3. İçtima, 4 Teşrinisani 1326

MMZC, C. 2, 1. Devre, 3. İçtima, 29 Kânunusani 1326

MMZC, C. 2, 1. Devre, 3. İçtima, 31 Kanunisani1326

MMZC, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 9 Şubat 1326

MMZC, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 10 Şubat 1326

MMZC, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 14 Şubat 1326

MMZC, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 17 Şubat 1326

MMZC, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 22 Şubat 1326

MMZC, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 19 Şubat 1326

MMZC, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 21 Şubat 1326

MMZC, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 23 Şubat 1326

MMZC, C. 3, 1. Devre, 3. İçtima, 26 Şubat 1326

MMZC, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 28 Şubat 1326

MMZC, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 2 Mart 1327

MMZC, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 5 Mart 1327

MMZC, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 9 Mart 1327

MMZC, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 12 Mart 1327

MMZC, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 16 Mart 1327

MMZC, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 19 Mart 1327

MMZC, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 21 Mart 1327

MMZC, C. 4, 1. Devre, 3. İçtima, 23 Mart 1327

MMZC, C. 5, 1. Devre, 3. İçtima, 13 Nisan 1327

MMZC, C. 6, 1. Devre, 3. İçtima, 28 Nisan 1327

MMZC, C. 7, 1. Devre, 3. İçtima, 15 Mayıs 1327

MMZC, C. 7, 1. Devre, 3. İçtima, 16 Mayıs 1327

MMZC, C. 2, 1. Devre, 4. İçtima, 14 Teşrinisani 1327

MMZC, C. 2, 1. Devre, 4. İçtima, 10 Kânunuevvel 1327

MMZC, C. 1, 1. Devre, 4. İçtima, 26 Teşrinievvel 1327

MMZC, C. 2, 1. Devre, 4. İçtima, 5 Kânunusani 1327

MMZC, C. 1, 2. Devre, 1. İçtima, 5 Mayıs 1328

MMZC, C. 1, 2. Devre, 1. İçtima, 16 Mayıs 1328

MMZC, C. 1, 2. Devre, 1. İçtima, 19 Mayıs 1328

MMZC, C. 1, 2. Devre, 1. İçtima, 23 Mayıs 1328

MMZC, C. 1, 2. Devre, 1. İçtima, 7 Haziran 1328

MMZC, C. 1, 2. Devre, 1. İçtima, 19 Haziran 1328

MMZC, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 20 Kânunuevvel 1330

MMZC, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 29 Kânunuevvel 1330

MMZC, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 30 Kânunuevvel 1330

MMZC, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 24 Eylül 1331

MMZC, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 26 Eylül 1331

MMZC, C. 1, 3. Devre, 1. İçtima, 24 Teşrinievvel 1331

MMZC, C. 1, 3. Devre, 2. İçtima, 21 Kânunuevvel 1331

MMZC, C. 1, 3. Devre, 2. İçtima, 28 Kânunuevvel 1331

MMZC, C. 1, 3. Devre, 2. İçtima, 26 Kânunusani 1331

MMZC, C. 1, 3. Devre, 2. İçtima, 28 Kânunusani 1331

MMZC, C. 1, 3. Devre, 2. İçtima, 30 Kânunusani 1331

MMZC, C. 2, 3. Devre, 2. İçtima, 8 Şubat 1331

MMZC, C. 1, 3. Devre, 3. İçtima, 1 Kânunuevvel 1332

MMZC, C. 1, 3. Devre, 3. İçtima, 5 Kânunuevvel 1332

MMZC, C. 1, 3. Devre, 3. İçtima, 10 Kânunuevvel 1332

MMZC, C. 1, 3. Devre, 3. İçtima, 12 Kânunuevvel 1332

MMZC, C.1, 3. Devre, 3. İçtima, 26 Kânunuevvel 1332

MMZC, C.1, 3. Devre, 3. İçtima, 5 Kânunusani 1332

MMZC, C.2, 3. Devre, 3. İçtima, 26 Kânunusani 1332

MMZC, C.2, 3. Devre, 3. İçtima, 28 Kânunusani 1332

MMZC, C.2, 3. Devre, 3. İçtima, 8 Şubat 1332

MMZC, C.2, 3. Devre, 3. İçtima, 3 Mart 1333

MMZC, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 4 Mart 1333

MMZC, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 5 Mart 1333

MMZC, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 6 Mart 1333

MMZC, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 8 Mart 1333

MMZC, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 10 Mart 1333

MMZC, C.1, 3. Devre, 3. İçtima, 11 Mart 1333

MMZC, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 12 Mart 1333

MMZC, C.3, 3. Devre, 3. İçtima, 13 Mart 1333

MMZC, C.1, 3. Devre, 4. İçtima, 26 Teşrinisani 1333

MMZC, C.1, 3. Devre, 4. İçtima, 29 Teşrinisani 1333

MMZC, C.1, 3. Devre, 4. İçtima, 1 Kânunuevvel 1333

MMZC, C.1, 3. Devre, 4. İçtima, 31 Kânunuevvel 1333

Düstur

1325 Senesi Büdce Kanunu-1325 Senesi Masarif-i Fevkalade Büdce Kanunu, Takvim-i Vekayi Matbaası, 1325.

3.Süreli Yayınlar

İkdam

Peyam

Sabah

Tanin

Tasvir- i Efkâr

Vakit

4.Dergiler

AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi

Akademik Bakış Dergisi

Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi

Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi

Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürk Yolu Dergisi

C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi

Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Ekonomi Bilimleri Dergisi

Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi

Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi

International Journal of Middle East Studies

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi

İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası

İstanbul İktisat Dergisi

Karadeniz Araştırmaları

Kesit Akademi Dergisi

Maliye Dergisi

Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi

ODTÜ Gelişme Dergisi

OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi)

Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

PressAcademia Procedia

Sayıştay Dergisi

Social Sciences Research Journal

Sosyoloji Dergisi

Tarih Dergisi

The Journal of Academic Social Science Studies

Toplumsal Tarih

Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic

Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi

Türkiyat Mecmuası

Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi

Türkler Ansiklopedisi

Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi

Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası

Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi

Vergi Raporu

Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi

Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi

5.Kitaplar

AÇBA, Sait, **Devlet Borçlanması**, Adım Yay., Ankara, 1991.

ADIYEKE Ayşe Nükhet-ADIYEKE Nuri, **Osmanlı Dönemi Kısa Girit Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2021.

AHMAD, Feroz, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul, Mart, 2014.

_____, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Çev.: Nuran Yavuz, Kaynak Yay., İstanbul, 2004.

AKAL, Emel, **Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm**, 1. Basım, Mayıs, 2002.

AKAR, Şevket, **Osmanlı Dış Borçları Ve Gözetim Komisyonları(1854-1856)**, 1. Baskı, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2003.

AKÇURA, Yusuf, **Üç Tarz-ı Siyaset**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976.

_____, **Siyaset ve İktisat**, Haz. Erol Kılınç, Ötüken Yay., İstanbul, 2015.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Arşiv Belgeleri Işığında Sayıştay Tarihi**, Sayıştay 135. Kuruluş Yıldönümü Yay., Ankara, 1997.

AKIN, Rıdvan, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Devri ve Türkçülük Hareketi 1908-1918**, Der Yay., İstanbul, 2002.

AKŞİN, Sina, **31 Mart Olayı**, İmge Kitabevi Yay., 2015.

_____, **Ana Çizgileri ile Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Kırlangıç Yay., Ankara, 2004.

AKTEPE, Münir, **Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, C. IX, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1984.

AKYILDIZ, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)**, İstanbul, 1993

ALKAN, Necmettin, **Selanik'in Yükselişi Jön Türkler Abdülhamid'e Karşı 1908 İhtilali**, Timaş Yay., İstanbul, 2012.

ARMAOĞLU, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, TTK Yay., Ankara, 1997.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, C. I, Ks. II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

BORATAV, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, 7. Baskı, Ekim, 2003.

_____, "İktisat Tarihi", **Türkiye Tarihi 4 (Çağdaş Türkiye 1908-1980)**, Cem Yayınevi, Ankara, 1989.

_____, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, İmge Kitabevi, 9. Baskı, Ağustos, 2005.

CARR, Edward Hallet, **Bolşevik Devrimi 1917-1923**, Çev. Orhan Suda, C. I, Metis Yay., Kasım, 1989.

CEZAR, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)**, Alan Yay., Mayıs, 1986.

ÇAKIR, Hamza, **Osmanlı'da Basın-İktidar İlişkileri**, Siyasal Kitabevi, Haziran, 2002.

Çakmak, Diren, **Osmanlı İktisat Düşüncesinin Evrimi, Societas ve Universitas Gerilimi**, Libra Yay., İstanbul, 2011.

ÇAVDAR, Tevfik, **İttihat ve Terakki**, İletişim Yay., Temmuz, 1991.

ELDEM, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi şartları Hakkında Bir Tetkik**, İş Bankası Yay., İstanbul, 1970.

ELMACI, Mehmet Emin, "**İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar**", Homer Kitabevi, İstanbul, Aralık, 2005.

EROĞLU, Nazmi, **İttihatçıların Ünlü Maliye Nazırı Cavit Bey**, Ötüken Yay., İstanbul, 2008.

ERYILMAZ, Bilal, **Tanzimat ve Modernleşme**, İşaret Yay., İstanbul, 1992.

FALAY, Nihat, **Maliye Tarihi**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1989.

FEYZİOĞLU, Bedi Necmeddin, **Nazari, Tatbiki, Mukayeseli Bütçe**, 6. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1981.

GENÇ, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, Ötüken Yay., İstanbul, 2000.

GENÇ, Mehmet, ÖZVAR Erol, **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 2**, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yay., İstanbul, Ağustos, 2006.

GİRAY, Filiz, **Maliye Tarihi**, Ekin Yayınevi, 2014.

GÖKALP, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Yay. Haz. Mahir Ünlü-Yusuf Çötuksöken, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1987.

_____, **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1976.

_____, **Türkçülüğün Esasları**, Haz. Salim Çonoğlu, Ötüken Yay., İstanbul, 2014.

GÜRAN, Tevfik, **Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, Eylül, 2003.

KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)**, C. 9, TTK Yay., 2. Baskı, Ankara, 1999.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, **Osmanlı Kamuoyunda Balkan Meselesi 1908-1914**, Libra Yay., 1. Basım, İstanbul, 2015.

KEYDER, Çağlar, **Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne**, İletişim Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2005.

_____, "İktisadi Gelişmenin Evreleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Tarihi Ansiklopedisi**, C. IV, İletişim Yay., İstanbul, 1993.

KIRAY, Emine, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İletişim Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1995.

KİPAL Ulaş, UYANIK, Özgür, **Türkiye Milli İktisat Tarihi**, Kaynak Yay., Şubat, 2001.

KÖMÜRCAN, Kirkor, **Türkiye'de İmparatorluk Devri Dış Borçlar Tarihçesi (Düyun-u Umumiye Tarihçesi)**, İstanbul Yüksek Ekonomi ve Ticaret Okulu Yay., İstanbul, 1948.

LANDAU, Jacob M., **Tekinalp Bir Türk Yurtseveri (1883-1961)**, Çev. Burhan Parmaksızoğlu, İlhan Pınar, Oya Engin, Natali Medina, İletişim Yay., İstanbul, 1996.

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Yay., Ankara, 1984.

Mehmed Cavit Bey, **İktisat İlmi**, Liberte Yay., İstanbul, 2001.

MERAY, Seha Le, OLCAY, Osman, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Andlaşması, İlgili Belgeler)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977.

MORAWİTZ, Charles, **Türkiye Maliyesi**, Maliye Tetkik Kurulu, Ankara, 1978.

OLGUN, Kenan, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2014.

ORTAYLI, İlber, **Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi**, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008.

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yay., Ankara, Ekim, 2000.

Osmanlıdan Günümüze Maliye Teşkilatı Ve Görevleri Mevzuatı, T.C. Maliye Bakanlığı APK Yay., Ankara, 1998.

Osmanlı Devlet Teşkilatı'nın Kadim Bir Kurumu: Defterdarlık, İstanbul Defterdarlığı Yay., İstanbul, 2016.

ÖZDEMİR, Biltekin, **Osmanlı Devleti Dış Borçları: 1854-1954 Döneminde Yüz Yıl Süren Boyunduruk: 1854-1914 Borçlanmaları Galata Bankerleri ve Osmanlı Bankası Düyun-u Umumiye İdaresi Türkiye Cumhuriyeti'nin Kabul Ettiği Osmanlı Devlet Borçları**, Ankara Ticaret Odası Yay., Ankara, Eylül, 2009.

QUARTAERT, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İletişim Yay., Çev. Ayşe Berktay, 3. Baskı, İstanbul, 2004.

PAKALIN, Mehmet Zeki, **Maliye Teşkilatı I**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara, 1977.

_____, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. 3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983.

PAMUK, Şevket, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi 1820-1913**, Ankara, 1984.

_____, **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, Kasım, 1990.

_____, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İletişim Yay., İstanbul, 2005.

_____, **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2. Baskı, Kasım, 2013.

_____, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 2. Baskı, Gerçek Yayınevi, Kasım, 1990.

Parvus Efendi, **Türkiye'nin Mali Tutsaklığı**, Muammer Sencer, May Yayınları, Aralık, 1977.

Prens Sabahaddin, **Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne**, Haz: Mehmet Ö. Alkan, YKY Yay., İstanbul, Ekim, 2007.

Resneli Niyazi, **Balkanlarda Bir Gerillacı**, Çev. İhsan Ilgar, Çağdaş Yay., İstanbul, Mart, 1975.

Sakızlı Ohannes Efendi, **Osmanlı'da Modern İktisadın İzinde 1: Mebadi-i İlm-i Servet-i Milel**, Dergah Yay., İstanbul, 2015.

SAVAŞ, Mevhibe, **İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki ve Basın**, Ankara, 1998.

SAYAR, Nihat, **Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları**, Meter Matbaası, İstanbul, 1977.

SHAW, Stanford J., **Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu Savaşa Giriş**, TTK Yay., Ankara, 2014.

SUVLA, Refii Şükrü, **Tanzimat Döneminde İstikrazlar, Tanzimat**, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul, 1940.

TOPRAK, Zafer, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi, Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, Eylül, 1995.

_____, "İktisat Tarihi", **Türkiye Tarihi 3 (Osmanlı Devleti 1600-1908)**, Cem Yayınevi, 1995.

_____, **Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., İstanbul, Eylül, 1995.

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1950**, İstanbul, 1995.

YALÇIN, Durmuş (ve diğerleri), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2008.

YENİAY, İ. Hakkı, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yay., İstanbul, 1964.

YILMAZ, Faruk, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Dış Borçlar (Düyun-u Umumiye)**, Berikan Yay., Ankara, 2003.

6.Makaleler

ADİLOĞLU, Burcu, YÜCEL, Göksel, "Düyun-ı Umumiyye Osmanlı Devlet Borçları İdaresi", **Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi**, S. 21, Temmuz, 2021, s.s. 67-78.

AKAR, Şevket Kamil, "Osmanlı Maliyesinde Bütçe Uygulaması", **Osmanlı (İktisat)**, C. 3.

AKDEMİR, Tekin, YEŞİLYURT, Şahin, "Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Bütçe Açıkları Sorunu ve Mali Konsolidasyon Uygulamaları", **Maliye Dergisi**, S. 174, Ocak-Haziran, 2018, s.s. 240-269.

AKIN, Rıdvan, "TBMM'nin İlk Bütçe Yasası: 1336 Muvazene-i Umumiye Kanunu", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 2, Ocak, 2013, s.s. 1-40.

AKKUŞ, Turgay, "Bir İktisadi Siyasa Projesi: Milli İktisat ve Bursa", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VIII/16-17, Bahar-Güz, 2008, s.s. 119-141.

AKKUŞ, Yakup, "Osmanlı Devlet ve Vilayet Bütçeleri (1840-1913) Nasıl Okunmalıdır?", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, S. 40, Ağustos, 2013

_____, "Modern Dönem Osmanlı Maliyesine Analitik Bir Bakış", **İstanbul İktisat Dergisi**, S. 68, 2018/1, s.s. 113-160.

_____, "Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi Defterlerinden Vergi-i Mahsusa'ya Geçiş", **Tarih Dergisi**, S. 65, İstanbul, 2017, s.s. 29-62.

ARI, Bülent, "Meclis-i Mebusan'ın Açılış Töreni ve II. Abdülhamid'in Açış Nutku", **II. Abdülhamid Modernleşme Sürecinde İstanbul**, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, 2011.

AYDIN, Mithat, "Osmanlı-Sırp, Karadağ Savaşları'nda İngiltere'nin Balkan Politikası." **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi**, S.15, 2004.

AYDIN, Suavi, "İki İttihat-Terakki: İki Ayrı Zihniyet, İki Ayrı Siyaset", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası-Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi**, C. 1, İstanbul, 2009, s.s. 117-128.

AYSAL, Necdet, "Kırım Savaşı'ndan Lozan Barış Antlaşması'na Osmanlı Dış Borçlarının Tarihsel Gelişim Süreci (1854-1923)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 53, (Lozan Antlaşması Özel Sayısı), Ankara, 2003.

BAĞIŞ, Ali İhsan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk-Müslüman Burjuvazisi Oluşturma Çabaları", **Osmanlı Ansiklopedisi, İktisat**, C. 3, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.s. 540-556.

BARKAN, Ömer Lütfi, "H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, S. XV, 1-4, 1953, s.s. 251-329.

BAYKAL, Tan, "Türkiye'de İlk Seçimler ve Yasal Dayanakları", **Social Sciences Research Journal**, Volume 7, Issue 2, June, 2018.

BAYRAKTAR, Kaya, "Osmanlı Bankası'nın Kuruluşu", **C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 3, S. 2, 2002, s.s. 71-88.

BERBER, Şarika Gedikli, "Osmanlı'nın Son Döneminden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Liberalizm-Devletçilik Çatışması", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XXVII, S. 80, Temmuz, 2011.s.s. 209-240.

Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Cephesi (Haziran 1914-25 Nisan 1915), C. V, I. Kitap, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2012.

CANBAY, Tülin, GERGER, Güneş Çetin, "Batı'da Bütçe Hakkının Gelişiminin Toplumsal Yapının Değişimi Üzerindeki Etkileri", **Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler**, Ed. Kemal Çelebi, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yay., Ankara, 2012, s.s. 159-194.

Cavit, Mehmet, "Neşriyet ve Vekayi-i İktisadiye", **Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası**, C. 1, No. 2, İstanbul, 1909. s.s. 269-282.

ÇAKIR, Baki, "Osmanlı Devleti'nin Bilinen En Eski (1495-1496) Bütçesi ve 1494-1495 Yılı İcmali", **Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies**, XLVII, İSAM, İstanbul, 2016, s.s. 113-145.

ÇATALOLUK, Cuma, "Batı Toplumlarında Toplumsal Yapı Değişimleri ve Bütçe Hakkının Gelişimi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 10, S. 2, 2008, s.s. 72-94.

_____, "Osmanlı Devlet Bütçesi", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, C. 4, S. 3, 2015

ÇELİK, Yüksel, "Tanzimat Devrinde Rüşvet-Hediye İkilemi ve Bu Alandaki Yolsuzlukları Önleme Çabaları", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 15, İstanbul, 2006, s.s. 25-64.

ÇİÇEK, Hüseyin Güçlü, DİKMEN, Süleyman, "Osmanlı Devleti'nde Bütçenin ve Bütçe Hakkının Tarihsel Gelişimi", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 11, Yıl 11, S. 2, 2015, s.s. 83-98.

COŞKUN, Yener, "1908-1918 Milli İktisat Dönemi Üzerine Bazı Notlar", **Birinci Dünya Savaşı'nın Yüzüncü Yılında Meşrutiyetten Cumhuriyet'e Vatan Savunması**, Koleksiyoncular Derneği, Mattek Matbaacılık, Ankara, 24 Nisan 2015, s.s. 127-139.

DEMİR, Zekeriya, "İttihat ve Terakki Dönemi İktisat Politikası Tartışmaları", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, S. 1, C. 7, Mart 2021, s.s. 180-220.

DEMİRCAN, Esra Siverekli, "Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Kamu Mali Yönetiminde Türk Bütçe Sistemi ve Analitik Bütçe Sistemine Geçiş", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, S. 25, Ocak, 2005, s.s. 60-69.

DİKMEN, Nedim, "Osmanlı Dış Borçlarının Ekonomik Ve Siyasi Sonuçları", **İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 19, S. 2, Eylül, 2005, s.s. 137-159.

ELDEM, Edhem, "Osmanlı Devleti'nin Avrupa İle Mali Bütünleşme Süreci Dış Borç, Osmanlı Bankası ve Düyun-u Umumiye", **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I**, Haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, Ağustos, 2006.

ELMACI, M. Emin, "Osmanlı Hukuk Reformunda Bir Öncü: Kont Leon Ostrorog", **OTAM**, 29/Bahar, 2011.

ERDOĞAN, Aynur, "Meşrutiyet'in Evrimci Dergisi: Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, S. 28, 2014/1 s.s. 73-91.

ERGEN, Zuhal, "Kamu Mali Yönetiminde Yeniden Yapılanma: Muhasebe-i Umumiye Kanunu'ndan 5018 Sayılı Kanuna Bütçe ve Harcama Usullerinde Dönüşüm", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, C. 8, No. 1, 2016.

ERGİN, Koray, "İttihat ve Terakki Döneminde Milli İktisat Anlayışı (1913-1918)", **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.1/S.1, 2017. s.s. 114-127.

ERKAN, Ümmet, "Alexander Israel Helphand Parvus'un Türk Yurdu Dergisindeki Yazılarının Analizi", **III. INES International Education and Social Science Congress**, Antalya, 2018, s.s. 880-887.

EROĞLU, Nazmi, "Mehmed Cavit Bey'in İktisadi Görüşleri", **İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, S. 2, Ocak, 2002 s.s. 163-183.

EROĞLU, Onur, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliye", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C. 12, Özel Sayı, 2012.

Fazıl, İbrahim, **Büdce**, Hukuk Matbaası, 1332 (1916/17).

FEYZİOĞLU, Bedi Necmeddin, "Bütçe Birliği ve Konsolide Bütçe Hesapları (Klasik ve Modern Maliyede Bütçe Birliği Prensibi)", **Maliye Araştırma Merkezi Konferansları**, S. 2, İstanbul, 1956.

GÖLÇEK, Ali Gökhan, "Bütçe Kavramı ve Bütçe Hakkı: Tarihsel Bir İnceleme", **Vergi Raporu**, S. 182, Kasım, 2014, s.s. 132-139.

GÜCÜM, Kutay, "Paris'te Mali Tango: 1910 Osmanlı-Fransız Hazine Mücadelesi", **Teori Dergisi**, Mayıs, 2015, s.s. 52-62.

GÜNDÜZ, Ahmet, "1917 Bolşevik İhtilali'nin Türk Dünyasındaki Yansımaları", **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi**, C. 6, S. 1, 2005, s.s. 1-12.

GÜRAN, Tevfik, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları 1841-1861", **Belgeler**, C. 13, S. 17, Türk Tarih Kurumu Basımevi, İkinci Baskı, Ankara, 1993, s.s. 213-360.

GÜRSOY, Bedri, "100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ord. Prof. Şükrü Baban'a Armağan**, İstanbul, 1984.

GÜZEL, M. Ş., "Babadan Oğullara Ostrorog'lar", **Tarih ve Toplum**, S. 92, Ağustos, 1991.

HALAÇOĞLU, Ahmet, "Balkan Savaşları (1912-1913)", **Türkler Ansiklopedisi**, C. 13, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.s. 296-307.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Asir", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul, 1991.

İLAL, Ersan, "Magna Carta", **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. 43, S. 1-4, 1968, s.s. 210-242.

İPEK, Elif Ayşe Şahin, "Bütçe Hakkının Kullanılması Bakımından TBMM'nin Bütçe Sürecindeki Rolünün Değerlendirilmesi", **Maliye Finans Yazıları**, S. 107, 2017, s.s. 70-107.

KALELİOĞLU, Oğuz, "Türk-Yunan İlişkileri ve Megal-i İdea", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S. 41, Mayıs, 2008, s.s. 105-123.

KARAHANOĞULLARI, Yiğit, "Birleşik Krallık'ta Merkezi Yönetim ve Bütçe Süreci", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 69, No. 1, 2014, s.s. 77-107.

KARAKÖSE, Hasan, "1914 Halep Vilayet Bütçesi (Osmanlı Vilayet Bütçelerine Bir Örnek)", **Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)**, C. 5, S. 13, Kasım, 2018.

KARAMAN, Deniz, "Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası", **C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 28, S. 1, Mayıs, 2004 s.s. 65-87.

KARTA, Nurullah, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bütçe Uygulamaları ve Bir Yıllık Maaş Örneği", **Press Academia Procedia (PAP)**, V. 7, 2018.

KERİMOĞLU, Hasan Taner, "1913-1914 Rumlara Karşı Boykot ve Hüseyin Kazım Bey'in Bir Risalesi", **ÇTTAD (Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi)**, V/13, Güz, 2006, s.s. 91-107.

KESKİNKILIÇ, Erdoğan, "Yenileşme Dönemi Osmanlı Bütçeleri Üzerine Genel Bir Bakış", **OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)**, Ankara, 2003, S. 14, s.s. 319-345.

KIRANLAR, Safiye, "Mutasarrıflık Bütçelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Yıllarında İzmit", **Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 3, S. 1, Bahar, 2018.

KIRMIZI, Abdülhamit, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Maliye Nazırları (1838-1922), **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 1, S. 1, 2003.

KIZILKAN, Ayşe Özdemir, "Osmanlı Vergi Düzeninde Temettuat Uygulamaları Üzerine Bir Değerlendirme", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 20, Nisan, 2008, s.s. 57-66.

KONUKMAN, Aziz, "Türkiye'de Bütçe Hakkının Kullanımı: Sorunlar ve Çözüm Önerileri", **Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 1, Yaz, 2015, s.s. 23-65.

KURTCEPHE, İsrafil, "Trablusgarb'ın İtalyalarca İşgali, Mustafa Kemal ve Arkadaşlarının Direnişe Katılmaları", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 2, S. 6, Haziran, 1990, s.s. 361-375.

_____, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi),** S. 5/Haziran 1994, s.s. 235-258.

MANAV, Nursel, "II. Meşrutiyet Döneminde Maliye Nezareti'nde Tensikat, Memurların Tepkisi ve Yeni Teşkilat Yapısı", **Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi**, C. 2, S. 3, Ocak, 2018, s.s. 71-92.

MARDİN, Şerif, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi 1838-1918", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. 3, İstanbul, 1985.

MERİÇ, Metin, "Osmanlı Bütçe Sistemi", **Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. 8, S. 1, İzmir, 1993, s.s. 226-247.

NAKİBOĞLU, Aslıhan, "20. Yüzyıla Girerken Osmanlı Bütçeleri: Bir Karşılaştırma", **Akademik Bakış Dergisi**, S. 31, Temmuz-Ağustos, 2012.

NARİN, Resül, "Düyun-ı Umumiye İdaresi ve Adapazarı", **Karadeniz Araştırmaları**, C. 6, S. 21, Bahar/2009, s.s. 49-59.

ODABAŞI, Levent, "Osmanlı İktisadi Modernleşmesinde Liberal Tezler", **Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, S. 4, 2014. s.s. 76-86.

ODABAŞI, Necmi, "Yunan Zırhlısı Averof'un Osmanlı Donanması ve Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl: 18, S. 29, 2015/2, s.s. 209-229.

OKAN, Oya, "Prens Sabahattin Literatürü Üzerine", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)**, C. 6, S. 11, 2008, s.s. 477-498.

ORAL, Mustafa, "Çağdaşları Tarafından Ziya Gökalp'in Eleştirisi", **ÇTTAD**, C. 12, Bahar, 2006.

ÖKSÜZ, Melek, "Amerikan Belgelerine Göre I. Dünya Savaşı ve Mütareke Dönemlerinde Osmanlı Hükümetleri", **Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Vol. 5/1, Winter, 2010, s.s. 1247-1270.

_____, "Amerikan Belgelerine Göre Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nde Para Politikası ve Bu Doğrultuda Yapılan Düzenlemeler", **Türkiyat Mecmuası**, C. 26/1, 2016, s.s. 233-266.

ÖZCAN, Güngör, "Bütçe Hakkının Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Türkiye Ve Seçilmiş Ülkelerdeki Tarihsel Gelişiminin Değerlendirilmesi", **3. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı**, Muğla, Nisan, 2019, s.s. 278-287.

PAMUK, Şevket, KARAMAN, Kıvanç, "Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi (Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma)", **Toplumsal Tarih**, S. 191, Kasım, 2009, s.s. 26-33.

PARLAK, Müslüm, PARLAK, Zeliha, "Osmanlı Mali Sistemi ve Divan-ı Muhasebata Giden Yol", **Sayıştay Dergisi**, S. 87, Ekim-Aralık, 2012.

SAATÇİ, Meltem Begüm, "Balkan Ulusçuluklarına Dair Bir Değerlendirme: Farklı Uluslar Farklı Usüller", **Karadeniz Araştırmaları**, C. 6, S. 23/Güz, 2009, s.s. 13-28.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "1524-1525 Osmanlı Bütçesi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C. 41, S. 1-4, İstanbul, 1985, s.s. 415-449.

SAYIN, Sibel Mutlucan, "Federal Alman Bütçe Sistemi ve Bütçe Reform Çalışmaları", **Maliye Dergisi**, S. 163, Temmuz-Aralık, 2012, s.s. 290-315.

SİVEREKLİ, Esra, "Osmanlı Devleti'nde Bütçe Uygulamaları", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, S. 18, Yıl: 2002, s.s. 97-122.

ŞAHİN, Harun, "Osmanlı Bütçe Sisteminin Tekâmülü", **The Journal of Academic Social Science Studies**, Volume 6, Issue 2, February, 2013, s.s. 853-868.

ŞEKER, Murat, "Osmanlı Devleti'nde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. 8, S. 2, 2007.

ŞIVGIN, Hale, "Trablusgarp Savaşı", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C. 13, Ankara, 2002.

TABAKOĞLU, Ahmet, TAŞDİREK, Okan Çağlar, "Osmanlı'da Mali Denetimin Kurumsal Gelişimi-Maliye Teftiş Heyetinin Kuruluşu", **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, C. 13, S. 2, Mayıs, 2015, s. 91-113.

TURAL, Erkan, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezahip Nezareti'nde Bürokratik Reform", **Ankara Üniversitesi, Hukuk fakültesi Dergisi**, C: 57, S. 2, Haziran, 2008.

TÜRKMEN, Zekeriya, "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'na Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Bir Bakış", **OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi)**, S. 11, Ankara, 2000, s. 615-632.

TÜZÜN, Nevin, ALTUNCUOĞLU, Neslihan, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Uygulanan Dâhili İstikrazın Tercüman-ı Hakikat, Sabah ve Vakit Gazetelerine Yansımaları", **Kesit Akademi Dergisi**, Yıl: 5, S. 20, Eylül, 2019.

TOPRAK, Zafer, "Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", **O.D.T.Ü. Gelişme Dergisi Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar II**, 1979–1980 Özel Sayısı.

WRİGLEY, W. David, "Germany and the Turco-Italian War, 1911-1912", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. 11, No. 3, May, 1980, s.313-338.

YEŞİLYURT, Şahin, CURAL, Mehmet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bütçe Dengesinin Gelişimi: 1643-1918", **AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C. XVII, S. 2, Yıl: Aralık 2015, s. 159-175.

YILDIZ, Abdunnur, "Osmanlı Devleti'nin Borçlanmasında Osmanlı Bankası'nın Rolü ve Önemi", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 10, S. 36, Bahar, 2011, s. 318-330.

7.Tezler

AKAR, Şevket Kamil, "1876-1908 Yılları Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Maliyesi", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 1998.

AKKUŞ, Yakup, "Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdari-Mali İlişkiler ve Vilayet Bütçeleri (1864-1913)", **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2011.

AKSOY, Erdem, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Döneminde Dış Borçlanmanın Bütçe Açıklarının Finansmanı Üzerindeki etkisi (1699-1923), **İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2012.

AYSAL, Necdet, "Türkiye'de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri (31 Mart Olayı'ndan DP'nin İktidara Gelişine Kadar, 1909-1950)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2004.

BAĞLI, Mehmet Selim, "TBMM'nin Bütçe Hakkı Kullanım Durumu: 5018 Sayılı Kanun Sonrası Bütçe Hakkı Kullanımında Etkinlik Düzeyinin Ölçümü", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Ekonomisi (Maliye) Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, 2014.

BALÇIK, Mustafa, "İttihat ve Terakki Dönemi İktisadi Hayat ve Maliye Nazırı Cavit Bey", **Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Ankara, Aralık, 1998.

BOZKURT, Ahmet Deniz, "Geç Dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi Düşüncenin Gelişmesinde Liberal ve Milli İktisat Yaklaşımlarının Etkisi: Karşılaştırmalı Bir İnceleme 1800-1914", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Ankara, Temmuz, 2019.

DOĞAN, İpek, "Türkiye'de Performans Esaslı Bütçeleme: Sorunlar ve Öneriler", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi**

Anabilim Dalı Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2018.

DUMAN, Doğan, "Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti", **Dokuz Eylül Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, İzmir, 1990.

KELEŞ, Bahattin, "Osmanlı Devleti'nin Maliye Politikaları ve Mali Yapı Üzerine Etkileri (1870-1914)", **İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı Tarih Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Malatya, 1994.

KIŞ, Salih, "Divan-ı Muhasebat (1862-1908)", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Konya, 2012.

MEHMETEFENDİOĞLU, Ahmet, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Hükümetleri ve İttihat ve Terakki", **Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, İzmir, 1996.

ÖZTEL, Muharrem, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi", **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı (Yayınlanmış Doktora Tezi)**, İstanbul, 2007.

TEMEL, Recep, "Türkiye'de 1918-1938 Tarihleri Arasındaki Maliye Teşkilatı", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, Samsun, 2009.

EKLER

EK 1

MALİYE NEZARETİ
DEVLET-İ OSMANİYYENİN
1325 SENESİNE MAHSUS
BÜTÇESİDİR

Matba'a-i 'Amire - İstanbul
1325

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 1.

EK 2

CETVEL
1

1325 senesi için verilen tahsisatı mübeyyindir.

	Kuruş :
Düyûn-ı 'Umumiyye	829.426.202
Hazine-i Hassa	52.257.027
Meclis-i 'Umumi	21.534.600
Maliye	272.323.482
Divan-ı Muhasebat	1.628.400
Defter-i Hakan'i	11.382.000
Rüsûmat	51.483.876
Posta ve Telgraf	69.289.953
Sadaret	3.449.417
Şûrâ-yı Devlet	5.152.227
Dahiliye	108.511.292
Emniyet-i 'Umumiye	40.363.010
Hariciye	21.831.025
Harbiye	828.054.263
Tophane	43.145.148
Bahriye	122.884.086
Jandarma	180.071.462

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s.8.

EK 3

İlmiye	48.543.377
Adliye ve Mezahib	65.191.720
Maarif	66.052.751
Orman ve Maadin ve Zıra'at	35.549.695
Ticaret ve Nafi'a	106.412.355
Hicaz Demiryolu	69.325.124
Yekûn	3.052.862.492
Sıhhiye	1.092.080
Yekûn-ı 'umumi	3.053.954.572

CETVEL
2

1325 senesi için miktar-ı tahsilât üzerine tahmin olunan varidat-ı 'umumiyyeyi mübeyyindir.

	Kuruş :
Emlak ve akar vergisi	243.576.400
Temettu vergisi	47.217.500
Bedel-i Nakdi	128.961.200
Turûk ve maâbir mükellefiyet-i şahsiyesi	48.344.400
Ağnam, deve, camus ve canavar rüsûmu	166.934.900
A'şar	538.310.200
Hususi ormanlar hasılatından alınan rüsûm	12.686.100
Maadin rüsûmu	5.555.800
Vergi tezakiri esmanı	5.660.100
Hazine-i Hassadan müdevver emlâk-ı emiriyye hasılatı	62.023.300
Menafi' ve ma'arif hisse-i i'aneleri	77.123.000
Damga resmi	42.516.000
Harçlar	37.012.800
Kaydiyeler	26.885.800
Müskîrat rüsûmu tönbeki bey'iyyesi	28.524.000
Gümrük rüsumu	394.624.400
Rüsûm-ı Bahriyye	16.155.400
Rüsûm-ı sıhhiye-i hayvaniye	1.932.800
Sayd-ı berri ve bahri	13.534.100
Tuz	116.481.800
Reji idaresinden maktu'an ve düyûn-ı 'umumiyye ve hazine hissesi olarak alınan	95.097.300
Tönbeki rejisinden	4.000.000
Barut	7.263.400
Meskûkat	1.101.300
Posta ve telgraf	79.258.900
Hicaz şimendiferi işletme hasılatı	7.600.000

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 8.

EK 4

Dolmabahçe gazhane hasılatı	5.720.600
Mekteb-i sanayi' hasılatı	910.000
Haliç köprüleri varidatı	5.936.500
Maadin hasılatı	12.413.400
Fürûht olunan emlak-ı muaccele ve icar ve hasılatı	8.626.000
Fürûht olunan eşya bedeli	2.437.100
Mîrî ormanlar hasılatı	15.485.000
Mısır, Zeyla' (?), Kıbrıs, Aynaroz, Sisam maktu' vergileri	87.131.600
Hazine muamelâtından hasıl olan varidat	8.946.700
Ziraat Bankaları temettüatı	7.709.800
Mekteb-i tıbbiye hasılatı	307.700
İhtira' beratları	193.100
Ceza-yı nakdi	1.725.700
İmtiyazlı şirketler hasılatı ve temettüatından hazine hissesi	1.193.500
Şimendiferlerden hazine hissesi	17.320.400
İmtiyazlı kumpanyalardan teftiş masarıfı mukabili alınan	1.768.000
Hicaz şimendiferi i'anatı	24.054.000
Teçhizat-ı Askeriyye	58.634.300
Hasılat-ı Müteferrika	39.001.600
Yekûn-ı 'umumi	2.507.896.200

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 9.

EK 5

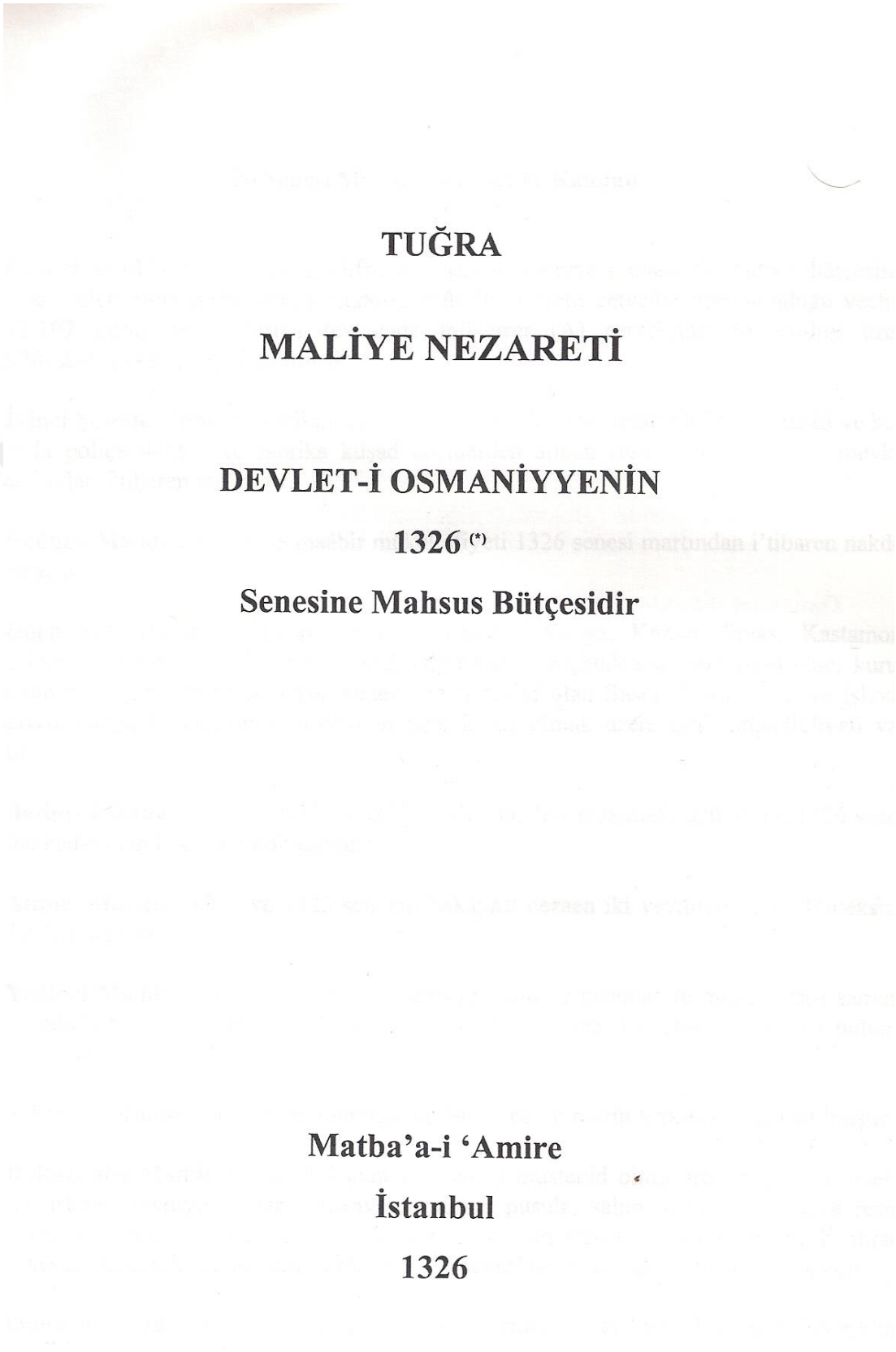

TUĞRA

MALİYE NEZARETİ

DEVLET-İ OSMANİYYENİN

1326 (*)

Senesine Mahsus Bütçesidir

Matba'a-i 'Amire

İstanbul

1326

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 200.

EK 6

"A" Cetveli

1326 senesi için devaire verilen tahsisatı mübeyyindir.

Kuruş	Esami-i Devair
837.448.044	Düyûn-ı 'Umumiyye
49.364.000	Zat-ı Hazret-i Padişahî ve Hanedan-ı Saltanat Tahsisatı
21.763.040	Meclis-i 'Umumi
316.854.435	Maliye Nezareti
1.888.800	Divan-ı Muhasebat
47.756.699	Rüsûmat
79.011.446	Posta ve Telgraf
10.898.731	Defter-i Hakani
61.584.324	Hicaz Demiryolu
2.677.760	Sâdaret
131.054.412	Dahiliye
3.275.200	Şûrâ-yı Devlet
45.040.510	Emniyet-i 'Umumiye
25.871.359	Hariciye Nezareti
900.000.000	Harbiye Nezareti
48.967.062	İ'malât-ı Harbiyye
175.701.900	Jandarma
164.031.181	Bahriye
49.857.081	'İlmiye
76.368.344	'Adliye ve Mezahib
94.639.804	Maarif
116.133.715	Ticaret ve Nafi'a
39.584.350	Orman ve Maadin ve Ziraat
3.299.772.197 Yekûn	

Mükerrer (A) Cetveli

Tahsisat-ı Fevkalade

Kuruş	
175.000.000	Harbiye fevkalâdesi
94.606.200	Ticaret ve Nafi'a Fevkaladesi
269.606.200 Yekûn	

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 206.

EK 7

"B" Cetveli

1326 senesi için miktar-ı tahsilât üzerine tahmin olunan varidat-ı 'umumiyye hulâsasını mübeyyindir.

Birinci Kısım - Bilâvasıta Alınan Vergiler

Fasıl		
1	Emlâk Vergisi	259.942.000
2	Temettuat Vergisi	40.855.200
3	Bedel-i Nakdi	128.961.200
4	Turuk ve Maâbir Mükellefiyeti	55.393.800
5	Ağnam, Deve, Camus, Canavar Rüsumu	180.414.100
6	A'şar	674.695.000
7	Hususi Ormanlar Hasılatından Alınan Rüsum	13.009.500
8	Maadin Rüsûmu	4.514.300
9	Vergi Tezakiri Esmanı	5.843.400
	Birinci kısmın yekûnu	1.363.628.500

İkinci Kısım - Damga, Harçlar ve Kaydiyeler

1	Damga Resmi	46.007.900
2	Harçlar	35.810.500
3	Kaydiyeler	29.526.000
	İkinci kısmın yekûnu	111.344.400

Üçüncü Kısım - Bilvasıta Alınan Resimler

1	Müskirat	28.308.000
2	Tönbeki Bey'iyyesi	203.700
3	Gümrük Rüsumu	421.775.200
4	Rüsum-ı Bahriye	14.842.400
5	Rüsum-ı Sıhhiye-i Hayvaniyye	2.052.900
6	Sayd-ı Berri ve Bahri	15.394.900
	Üçüncü kısmın yekûnu	482.577.100

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 207.

EK 8

Dördüncü Kısım - İnhisarlar

Fasıl		
1	Tuz	122.775.000
2	Tütün	98.625.400
3	Tönbeki	4.104.000
4	Barut	10.362.500
5	Meskûkat	7.046.600
6	Posta ve Telgraf	91.212.900
	Dördüncü kısmın yekûnu	334.126.400

Beşinci Kısım - Hükümete Ait Müessesat-ı Nafia ve Sınaiyye İşletme Hasılatı

1	Hicaz Şimendiferi İşletme Hasılatı	15.200.000
2	Dolmabahçe Gazhanesi Hasılatı	5.913.000
3	Mekteb-i Sanayi Hasılatı	853.600
4	Fırat ve Dicle Vapurları Hasılatı	6.251.300
5	Maadin	12.071.700
	Beşinci kısmın yekûnu	40.289.600

Altıncı Kısım - Emlâk ve Eşya-yı Emiriye

1	Emlâk-ı Emiriye Hasılatı	30.766.400
2	Fürûht Olunan Eşya Bedeli	3.047.300
3	Mîrî Ormanları Hasılatı	17.470.100
	Altıncı kısmın yekûnu	51.283.800

Yedinci Kısım - Maktu' Vergiler

1	Mısır ve Zeyla' Vergisi	78.489.000
2	Kıbrıs Vergisi	10.525.700
3	Aynaroz Vergisi	72.400
4	Sisam Vergisi	300.000
	Yedinci kısmın yekûnu	89.387.100

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 208.

EK 9

Sekizinci Kısım – Hasılat-ı Müteferrika

Fasıl		
1	Hazine Muamelâtından Hasıl Olan Varidat	9.163.000
2	Ziraat Bankası Temettüatı	7.111.300
3	Mekteb-i Tıbbiye Hasılatı	333.800
4	İhtira Beratları	213.800
5	Cezâ-yı Nakdî	1.723.100
6	İmtiyazlı Şirketler hasılatı ve Temettüatından Hazine Hissesi	1.195.300
7	Şimendiferler Hasılatından Hazine Hissesi	20.171.900
8	İmtiyazlı Kumpanyaların Teftiş Masarıfına Mukabil Alınan	1.868.200
9	Hicaz Demiryolu İ'anatı	27.440.000
10	Hasılat-ı Müteferrika	59.652.800
	Sekizinci kısmın yekûnu	128.873.200
	Cümle-i yekûn	**2.601.010.100**

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 209.

EK 10

TUĞRA

MALİYE NEZARETİ

DEVLET-İ OSMANİYENİN

1327 (*)

Senesine Mahsûs Bütçesidir

Matba'a-i 'Amire

İstanbul

1327

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 305.

EK 11

"A" CETVELİ

1327 senesi için devaire verilen tahsisatı mübeyyindir.

	Kuruş
Düyûn-ı 'Umumiye	1.183.216.903
Hanedan-ı Saltanat	50.348.000
Meclis-i 'Umumi	21.871.101
Maliye	285.545.662
Divan-ı Muhasebat	1.917.090
Rüsûmat	50.808.248
Posta ve Telgraf	79.537.608
Defter-i Hakani	11.659.900
Sadaret	2.640.360
Dahiliye	135.581.352
Emniyet-i 'Umumiye	48.351.170
Şûrâ-yı Devlet	3.308.200
Hariciye	24.518.824
İlmiyye	51.068.642
Adliye	78.645.224
Maarif	99.448.185
Nafi'a	155.386.660
Orman	48.194.063
Bahriye	168.271.612
Harbiye	900.000.000
İ'malât-ı Harbiye	49.157.478
Jandarma	173.842.205
Yekûn	3.623.318.487

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 310.

EK 12

"B" Cetveli

1327 senesi için miktar-ı tahsilât üzerine tahmin olunan varidat-ı 'umumiyye hulâsasını mübeyyindir.

Birinci Kısım - Bilavasıta Alınan Vergiler

Fasıl		
1	Musakkafat ve Arazi ve Arsalar Vergisi	266.798.000
2	Temettuat Vergisi	31.995.600
3	Bedel-i Nakdi	102.000.000
4	Tarik Bedel-i Nakdisi	55.393.800
5	Ağnam, Deve, Camus, Canavar Rüsumu	195.712.200
6	A'şar	688.590.000
7	Hususi Ormanlar Hasılatından Alınan Rüsum	5.798.300
8	Maadin Rüsûmu	7.423.200
9	Vergi Tezkireleri	3.500.000
	Birinci kısmın yekûnu	1.355.211.100

İkinci Kısım - Damga, Harçlar, Kaydiyeler

10	Damga Resmi	48.218.100
11	Harçlar	42.739.000
12	Kaydiyeler	36.778.400
	İkinci kısmın yekûnu	127.735.500

Üçüncü Kısım - Bilvasıta Alınan Resimler

13	Müskirat Resmi	29.113.700
14	Tönbeki Bey'iyyesi	198.400
15	Gümrük Rüsûmu	470.042.500
16	Rüsum-ı Bahriye	14.812.000
17	Rüsum-ı Sıhhiye-i Hayvaniyye	1.877.700
18	Sayd-ı Berrî ve Bahrî	19.953.000
	Üçüncü kısmın yekûnu	535.997.300

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 311.

EK 13

Dördüncü Kısım - İnhisarlar

Fasıl		
19	Tuz	116.964.000
20	Tütün	103.813.300
21	Tönbeki	4.104.000
22	Barut	7.451.500
23	Meskûkat	29.300.000
24	Posta ve Telgraf	82.175.200
	Dördüncü kısmın yekûnu	343.808.000

Beşinci Kısım

25	Dolmabahçe Gazhanesi Hasılatı	5.544.700
26	Mekteb-i Sanayi' Hasılatı	122.500
27	Fırat ve Dicle Vapurları Hasılatı	7.084.000
28	Ma'adin	11.207.500
	Beşinci kısmın yekûnu	23.958.700

Altıncı Kısım

29	Emlâk-ı Emiriye Hasılatı	47.047.600
30	Fürûht Olunan Eşya Bedeli	3.306.100
31	Mîrî Ormanları Hasılatı	29.009.900
	Altıncı kısmın yekûnu	79.363.600

Yedinci Kısım - Maktu' Vergiler

32	Mısır ve Zeyla' Vergisi	78.489.000
33	Kıbrıs Vergisi	10.525.700
34	Aynaroz Vergisi	72.400
35	Sisam Vergisi	300.000
	Yedinci kısmın yekûnu	89.387.100

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 312.

EK 14

Sekizinci Kısım

Fasıl		
36	Hazine Muamelâtından Hasıl Olan Varidat	10.012.700
37	Ziraat Bankası Temettuatı	7.000.000
38	Mekteb-i Tıbbîye Hasılatı	422.200
39	İhtira' Beratları	346.400
40	Ceza-yi Nakdi	1.038.900
41	İmtiyazlı Şirketler hasılatı ve Temettuatından Hazine Hissesi	2.265.800
42	Şimendiferlerden Hazine Hissesi	24.366.100
43	İmtiyazlı Kumpanyaların Teftiş Masarıfına Mukabil Alınan	2.686.900
44	Hicaz Demiryolu İ'anesi	28.278.000
45	Hasılat-ı Müteferrika	50.031.800
	Sekizinci kısmın yekûnu	126.448.800

Dokuzuncu Kısım - İstirdadat

46	Bağdat ve Hadade - San'a (?) ve Soma - Bandırma Demiryollarına İnşaatı Esnasında Verilip İstirdad Edilecek Olan	34.610.800
47	326 Senesinde Vuku' Bulan Ta'vizat olup 327 Senesinde İstirdad Edilecek Olan	3.500.000
48	Müşterek Muhafaza Masarıfına Mukabil Reji Şirketi Tarafından İ'ta Olunacak Olan	855.000
	Dokuzuncu kısmın yekûnu	38.965.800

Onuncu Kısım - Tekaüt ve Ma'zûlîn Sandıkları

49	Mülkiyye Tekaüt Sandığı	50.050.300
50	Ma'zûlîn Sandığı	5.759.300
51	'Askeri Tekaüt Sandığı	65.426.100
52	'İlmiyye " "	3.627.500
	Onuncu kısmın yekûnu	124.863.200
	Varidat-ı 'umumiyye yekûnu	2.844.579.500

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 313.

EK 15

1328 senesi varidat-ı muhammenesi ve tahsisatı		(Kuruş)
1328 senesi varidat-ı muhammenesi		**Gelir miktarı**
Fasıl	**Nev'-i varidat**	
	Birinci kısım: Bila-vasıta alınan vergiler	**1 487 038 100**
1	Musakkafat ve arazi vergileri	293 811 000
2	Temettüat	39 740 000
3	Bedel-i nakdî	107 643 000
4	Tarik bedel-i nakdiyyesi	55 393 800
5	Ağnam, deve, camus ve canavar vergisi	204 384 000
6	Aşar	769 824 300
7	Hususî ormanlar hasılatından alınan rüsum	4 835 000
8	Maadin rüsumu	5 907 000
9	Vergi tezkeresi	5 500 000
	İkinci kısım: Damga, harçlar, kaydiyeler	**136 188 600**
10	Damga resmi	53 100 000
11	Harçlar	46 260 500
12	Kaydiyeler	36 828 100
	Üçüncü kısım: Bil-vasıta alınan vergiler	**569 272 800**
13	Müskirat resmi	31 830 000
14	Tönbeki resmi	198 400
15	Gümrük resmi	500 000 000
16	Rüsum-u bahriye	14 812 000
17	Rüsum-u sıhhiye	2 479 400
18	Sayd-ı berrî ve bahrî	19 953 000
	Dördüncü kısım: İnhisarlar	**344 737 300**
19	Tuz	104 000 000
20	Tütün	110 233 300
21	Tönbeki	4 104 000
22	Barut ve fişenk	9 000 000
23	Meskükat	29 300 000
24	Posta ve telgraf ve telefon	88 100 000
	Beşinci kısım	**30 186 700**
25	Dolmabahçe gazhanesi hasılatı	5 544 700
26	Nekteb-i sanayî hasılatı	122 500
27	Fırat ve Dicle vapurları	12 000 000
28	Maadin	12 519 500
	Altıncı kısım	**86 876 400**
29	Emlak-i emîriyye hasılatı	50 428 600
30	Füruht olunan eşya bedeli	3 447 800
31	Mîrî ormanlar hasılatı	33 000 000
	Yedinci kısım: Maktu vergiler	**89 387 700**
32	Mısır ve Zeyla vergisi	78 489 000
33	Kıbrıs vergisi	10 526 300
34	Aynaroz ve Sisam vergisi	372 400

Tevfik Güran, **Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler**, 1841-1918, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 7, DİE Yay., Ankara, 2003, s.s. 161-162.

EK 16

1328 senesi varidat-ı muhammenesi ve tahsisatı		(Kuruş)
	Sekizinci kısım	**149 292 794**
35	Hazine muamelatından hasıl olan varidat	17 900 000
36	Ziraat Bankası temettüatı	7 000 000
37	Mekteb-i tıbbiye hasılatı	937 000
38	İhtira beratı	595 000
39	Cezay-ı nakdiyyeler	1 415 500
40	İmtiyazlı şirketler hasılat ve temettüatından hazine hissesi	1 739 000
41	Demiryollarından hazine hissesi	28 186 500
42	İmtiyazlı kumpanyalardan teftiş mesarifine mukabil alınan	2 131 120
43	Hicaz demiryolu ianesi	28 278 000
44	Hasılat-ı müteferrika	61 110 674
	Dokuzuncu kısım	**40 584 200**
45	Bağdad, Hadide, San'a, Soma-Bandırma demiryoluna inşaat esnasında verilib istirdad edilecek olan	19 329 200
46	Üç yüz yirmi yedi tavizatı olub üçyüz yirmi sekizde iade edilecek olan	3 000 000
47	Tuz ücret-i nakliyesi tahsilatından	17 400 000
48	Müşterek muhafaza masrafına mukabil Reji şirketinden ita olunacak olan	855 000
	Onuncu kısım: Tekaüd ve mazulîn sandıkları	**117 851 260**
49	Mülkiyye tekaüd sandığı	50 050 300
50	Mazulîn tekaüd sandığı	6 348 460
51	Askeriye tekaüd sandığı	57 825 000
52	İlmiye tekaüd sandığı	3 627 500
	Yekun	**3 051 415 854**

1328 senesi için verilen tahsisat		Tahsisat miktarı
	Esâmi-i devâir	
	Düyun-u umûmiye	848 217 131
	Maaşât-ı zâtiye ve tekaüd sandıkları	334 119 212
	Hanedan-ı saltanat	50 240 000
	Meclis-i Umumî	22 808 921
	Maliye nezareti	276 682 983
	Divan-ı Muhasebat	2 166 090
	Rüsumat müdüriyet-i umûmiyesi	42 828 448
	Defter-i hakanî emaneti	11 554 500
	Posta ve telgraf ve telefon nezareti	74 150 000
	Daire-i sadaret	2 988 360
	Şuray-ı Devlet	3 308 200
	Dahiliye nezareti	127 806 602
	Emniyet-i umûmiye müdüriyeti	49 835 838
	Hariciye nezareti	23 757 824
	İlmiye dairesi	51 058 729
	Adliye nezareti	78 700 106
	Maarif-i umûmiye nezareti	94 030 752
	Nafia nezareti	130 400 560
	Ticaret ve ziraat nezareti	48 766 416
	Bahriye nezareti	127 600 000
	Harbiye nezareti	850 000 000
	İmalat-ı harbiye müdüriyet-i umûmiyesi	48 870 513
	Jandarma dairesi	167 775 985
	Yekun	**3 467 667 170**

Tevfik Güran, **Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler**, 1841-1918, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 7, DİE Yay., Ankara, 2003, s.s. 161-162.

EK 17

TUĞRA

MALİYE NEZARETİ

DEVLET-İ OSMANİYENİN

1330 (*)

Senesine Mahsûs Bütçesidir

Matba'a-i 'Amire

İstanbul

1330

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 355.

EK 18

"A" CETVELİ

Esami-i Devair		1330 Senesi İçin Devaire Verilen Tahsisat Kuruş
Düyun-ı ''Umumiye	Varidat-ı Muhassasa	1.165.845.728
	Muhassasat-ı Zatiyye	333.845.045
Hanedan-ı Saltanat		51.422.000
Meclis-i 'Umumi		22.214.360
Maliye		341.796.020
Divan-ı Muhasebat		2.832.163
Rüsûmat		38.205.404
Posta ve Telgraf ve Telefon		71.010.476
Defter-i Hakani		10.327.670
Sadaret		7.054.160
Dahiliye		102.716.036
Sıhhiye		12.755.830
Emniyet-i ''Umumiye		56.595.645
Şûrâ-yı Devlet		2.417.200
Hariciye		25.998.484
İlmiye		42.070.319
Adliye		65.617.982
Maârif		55.349.237
Nafi'a		55.650.787
Ticaret ve Ziraat		39.894.165
Bahriye		131.875.207
Harbiye		598.905.600
İ'malât-ı Harbiye		45.061.209
Jandarma		221.739.779
	Yekûn	3.401.200.396

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 362.

EK 19

"B" Cetveli

1330 senesi Varidat Muhammenesini Mübeyyindir.

Birinci Kısım - Bilavasıta Alınan Vergiler

Fasıl	Nev-i Varidat		1330 Senesi Varidat Muhammenesi Kuruş
1	Musakkafat ve Arazi ve Arsalar Vergisi		350.000.000
2	Temettuat Vergisi		50.000.000
3	Bedel-i Nakdi ve Vergi-yi Askeri		100.000.000
4	Ağnam, Deve, Camus, Canavar Rüsumu		210.000.000
5	A'şar		663.000.000
6	Hususi Ormanlar Hasılatı		1.350.000
7	Maâdin Rüsûmu		7.000.000
8	Vergi Tezkireleri		4.000.000
		Birinci kısmın yekûnu	1.385.350.000

İkinci Kısım - Damga, Harçlar, Kaydiyeler

9	Damga Resmi		48.890.000
10	Harçlar		63.733.000
11	Kaydiyeler		57.935.000
		İkinci kısmın yekûnu	170.558.000

Üçüncü Kısım - Bilvasıta Alınan Resimler

12	Müskirât Resmi		22.290.000
13	Tönbeki Bey'iyyesi		184.000
14	Gümrük Rüsûmu		500.000.000
15	Rüsûm-ı Bahriye		11.000.000
16	Rüsûm-ı Sıhhiye		900.000
17	Sayd-ı Berri ve Bahri		15.358.000
		Üçüncü kısmın yekûnu	549.732.000

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 363.

EK 20

Dördüncü Kısım - İnhisarlar

Fasıl		
18	Tuz	110.000.000
19	Tütün	90.007.000
20	Tönbeki	4.066.000
21	İ'malât-ı Harbiyye Fabrikası Satışı	15.000.000
22	Meskûkat	12.100.000
23	Posta, Telgraf ve Telefon	84.000.000
	Dördüncü kısmın yekûnu	315.173.000

Beşinci Kısım

24	Mekteb-i Sanayi' Hasılatı	25.000
25	Fırat ve Dicle Vapurları Hasılatı	7.000.000
26	Maâdin	9.065.000
	Beşinci kısmın yekûnu	16.090.000

Altıncı Kısım

27	Emlâk-ı Emiriyye Hasılatı	61.113.000
28	Fürûht Olunan Eşya Bedeli	2.800.000
29	Mîrî Ormanları Hasılatı	30.000.000
	Altıncı kısmın yekûnu	93.913.000

Yedinci Kısım - Maktu' Vergiler

30	Mısır ve Zeyla (?) Vergisi	78.489.000
31	Kıbrıs Vergisi	10.526.349
	Yedinci kısmın yekûnu	89.015.349

Sekizinci Kısım

32	Hazine Muamelâtından Hasıl Olan Varidat	21.000.000
33	Mekteb-i Tıbbıye Hasılatı	170.000
34	İhtira' Beratları	500.000
35	Cezâ-yi Nakdi	1.850.000
36	İmtiyazlı Şirketler Hasılatı ve Temettüatının Hazine Hissesi	1.910.000
37	Şimendiferlerden Hazine Hissesi	23.156.000
38	İmtiyazlı Kumpanyalardan Teftiş Masarıfına Mukabil	2.577.000
39	Hicaz Demiryolu İ'anesi	27.500.000
40	Hasılat-ı Müteferrika	57.030.000
	Sekizinci kısmın yekûnu	135.693.000

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 363.

EK 21

Dokuzuncu Kısım - İstirdadat

Fasıl		Kuruş
41	Bağdat ve Soma - Bandırma Demiryolları İnşaatı Esnasında Verilip İstirdad Edilecek Olan	46.515.000
42	Hazinece Vukû Bulan T'avizattan İstirdad Edilecek Olan	1.100.000
43	Müşterek Muhafaza Masrafına Mukabil Rejiden Alınacak Olan	433.333
44	Zabıta-i Belediye Masrafına Mukabil Şehremanetinden Alınacak Olan	920.000
	Dokuzuncu kısmın yekûnu	48.968.333

Onuncu Kısım - Tekaüt ve Ma'zûlîn Sandıkları

45	Mülkiyye Tekaüt ve M'azûlîn Tevkifatı	70.650.000
46	'Askeri Tekaüt Tevkifatı	57.000.000
47	'İlmiyye " "	4.530.000
48	Harp Vergisi	156.569.700
	Onuncu kısmın yekûnu	288.749.700
49	İdare-i Hususiyyesi Teşekkül Etmeyen Mahaller Varidat-ı Hususiyyesi	10.000.000
50	A'şar Hisse-i İ'anesi	85.800.000

Kısm-ı Fevkalâde

51	1914 Senesi İstikrazının Birinci Taksidinden	71.656.696
	Varidat-ı "Umumiyye yekûnu	3.260.749.078 (*)

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 364.

EK 22

TUĞRA

MALİYE NEZARETİ

DEVLET-İ OSMANİYYENİN

1331 (*)

Senesine Mahsûs Bütçesidir

Matba'a-i 'Amire

İstanbul

1331

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 395.

EK 23

"A" Cetveli

Düyun-ı 'Umumiye

İcmali Kuruş	Müfredat Kuruş	Fasıl	Nev-i Muhassasat
			Birinci Kısım - İstikrazat
			(1) Masarıf vergisi ve Kıbrıs fazla-i varidatıyla te'min olunan müstakrazat
	17.280.078	1	Yüzde dört faizli 1855 senesi istikrazının faizi
	1.241.558	2	1855 senesi istikrazının re'sülmaline te'diyat icra edilmekte olduğundan işbu istikrazın karşılığından fazla kalıp İngiltere bankasınca tenmiyye edilecek olan
	31.548.280	3	Yüzde dört faizli 1891 senesi istikrazının muhassasatı
	36.970.401	4	Yüzde üçbuçuk faizli 1894 senesi istikrazının muhassasatı
			(2) Muharrem Kararnamesine tabi' tutulan müstakrazat
	221.825.311	5	Yüzde dört faizli düyun-ı mübeddele-i Osmaniyye
	46.489.000	6	İkramiyeli şark demiryolu tahvilatı
	94.393.410	7	Düyun-ı 'Umumiyye-i Osmaniyye varidat-ı muhassasa masarıf-ı 'umumiyyesi
			(3) Muharrem Kararnamesinin neşrinden sonra akd olunup mürettebat-ı seneviyesinin cibayet ve te'diye mu'amelâtı düyun-ı 'umumiyye meclis idaresine tevdi' olunan müstakrazat
	25.637.278	8	Yüzde dört faizli 1890 senesi tahvilât-ı Osmaniyye istikrazının muhassasatı
	18.397.309	9	Yüzde beş faizli 1896 senesi tahvilât-ı Osmaniyye istikrazının muhassasatı
	12.189.828	10	Yüzde dört faizli 1903 senesi sayd-ı mahi istikrazının muhassasatı
	12.699.233	11	Yüzde dört faizli 1904 senesi istikrazının muhassasatı
	9.956.735	12	Yüzde dört faizli Bağdat hattının birinci tertip istikrazının muhassasatı
	19.906.970	13	Yüzde dört faizli Bağdat hattının ikinci tertip istikrazının muhassasatı
	21.936.914	14	Yüzde dört faizli Bağdat hattının üçüncü tertip istikrazının muhassasatı
	12..936.914	15	Yüzde dört faizli 1905 senesi teçhizatı askeriye istikrazının muhassasatı
	24.431.211	16	Yüzde dört faizli 1901-1905 seneleri istikrazının muhassasatı
	21.762.072	17	Yüzde dört faizli 1908 senesi istikrazının muhassasatı
	124.146.000	18	Yüzde dört faizli 1914 senesi birinci kısım istikrazının muhassasatı

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 400.

EK 24

İcmali Kuruş	Müfredat Kuruş	Fasıl	Nev-i Muhassasat
			(4) Muharrem Kararnamesinin neşrinden sonra akd olunup mürettebat-ı seneviyesinin cibayet ve te'diye muamelatı bazı müessesat-ı maliyyeye tevdi' olunan müstakrazat
	5.137.839	19	Yüzde dört faizli 1893 senesi tönbeki istikrazının muhassasatı
	7.853.657	20	Yüzde dört faizli 1894 senesi kırk milyon frank istikrazı
	7.313.599	21	Soma-Bandırma hattı istikrazının muhassasatı
			(5) Mürettebat-ı seneviyesinin cibayet ve te'diye mu'amelatı doğrudan doğruya hükümet tarafından icra kılınan müstakrazat
	39.707.996	22	Yüzde dört faizli 1902 senesi gümrük istikrazının muhassasatı
	35.928.485	23	Yüzde dört faizli 1909 senesi gümrük istikrazının muhassasatı
	4.201.372	24	Yüzde dört faizli Hadide-Sana (?) hattı istikrazının muhassasatı
	36.115.697	25	Yüzde dört faizli 1911 senesi istikrazı birinci kısım muhassasatı
	107.170.650	26	Yüzde altı faizli üç milyon sekiz liralık hazine tahvilatının muhassasatı
	129.789.000	27	Yüzde beş faizli beş buçuk milyon liralık hazine tahvilatının muhassasatı
	10.428.264	28	İzmir-Kasaba ve temdidi demiryolu istikrazının muhassasatı
	5.459.994	29	İstikraz te'diyatı için bankalara verilecek olan
	5.131.658	30	Konya ovasının irva ve iskası 'ameliyatı masarıfı olarak istikraz hey'etine konulan mebaliğin re'sülmal ve faizine verilecek olan
			İkinci Kısım - Avanslar ve Müteferrik Düyun Fenarlar İdaresi Avansları
	8.000.000	31	Elli beş bin liralık avansın faiziyle üçyüz bin liralık avansın maa-faizi re'sül maline verilecek olan
			Tütün Reji Avansları
	11.286.000	32	Reji idaresinden 1329 senesinde alınan bir milyon beşyüz bin liralık avansın bakiyyesinin maa-faizi re'sül maline verilecek olan
	118.236	33	1904 senesinde Köstence kablo şirketinden avans edilen dört yüz bin frankın re'sülmal ve faizine verilecek olan
	1.942.316	34	Emval-i eytam reddiyat faizleri
	51.400	35	Galata-Beyoğlu tünel şirketinin matlubatına verilecek olan
			Üçüncü Kısım
	32.000.000	36	Demiryolların kilometre başına te'minat akçeleri muhassasatı
1.200.596.273	1.200.596.273		Yekûn

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 401.

EK 25

İcmali Kuruş	Müfredat Kuruş	Fasıl	Nev-i Muhassasat
			Dördüncü Kısım – Maaşat-ı Zatiyye
	2.626.577	37	Şürefa-yı kiram maaş ve mu'ayyenatı
	2.111.174	38	Yurtluk, ocaklık, Emlâk-ı mazbuta mukabili maaşat
	44.369	39	Tımar ve zeamet
	9.628.900	40	Muhtacîn, mağdûrin-i siyasiyye, fermanlı vesaire maaşatı
	6.178.200	41	Yemenliler maaşatı
	2.873.296	42	Çıraklık
	488.862	44	Ecanib maaşatı
	522.950	45	Harem maaşatı
	304.200	46	Rüesa-yı ruhaniyye maaşatı
	17.500.000	47	Mazûlîn-i mülkiyye ve 'ilmiyye ve kadro harici maaşatı ve tazminat ve ikramiyye
	81.398.356	48	Müteka'idîn-i mülkiyye eytam ve eramili maaşatı ve ikramiyyeleri
	5.277.770	49	Müteka'idîn-i 'ilmiyye eytam ve eramili maaşatı ve ikramiyyeleri
	226.675.248	50	Mütekaidîn-i askeriye eytam ve eramili ve fevkalade maaşatı
357.166.302-357.166.302			Yekûn
			Zat-ı Hazret-i Padişahi ve Hanedan-ı Saltanat
	29.000.000	1	Tahsisat-ı seniyye
	22.206.000	2	Hanedan-ı saltanat
51.206.000-51.206.000			Yekûn
			Meclis-i 'Umumi
			Birinci Kısım - 'Ayan
	7.766.400	1	Maaşat
	281.190	2	Masarıfat
	8.047.590		Birinci kısmın yekûnu
			İkinci Kısım - Meb'ûsan
	10.260.000	3	Tahsisat
	5.855.562	5	Masarıf
25.319.139-25.319.139			İkinci kısmın yekûnu
			Maliye Nezareti
			Birinci Kısım - İdare-i 'Umumiyye
			Birinci Bab : İdare-i Merkeziye
	8.124.000	1	Nezaret ve memurîn maaşatı
	1.260.600	2	Islahat-ı maliyye komisyonu maaşatı
	2.110.000	3	Hey'et-i teftişiyye maaşatı
	330.000	4	Levazım

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 402.

EK 26

İcmali Kuruş	Müfredat Kuruş	Fasıl	Nev-i Muhassasat
			İkinci Bab : İdare-i Vilâyat
	64.712.844	5	Maaşat
	1.454.500	6	Levazım
			Üçüncü Bab : Masarıf-ı 'Umumiye
	12.825.000	7	Masarıf-ı mütenevvi'a
	500.000	8	Masarıf-ı müteferrika
	5.724.161	9	Emlak-ı emiriyye masarıfı
	29.534.000	10	Masarıf-ı tahsiliyye
	15.906.000	11	Mu'amelât-ı nakdiye masarıfı
			Dördüncü Bab : Maliye Mektebi
	143.000	12	Maaşat
	34.880	13	Masarıf
			İkinci Kısım - Mü'essesat
			Beşinci Bab : Darphane
	550.800	14	Maaşat
	32.400	15	Masarıf-ı idare
	70.000	16	Ziynet altınları ücreti bey'iyyesi
	5.000	17	Kolleksiyon için mübaya'a olunacak meskûkat-ı kadime
	910.000	18	İşletme masarıfı
	52.800	19	B'azı vilâyatda istihdam olunacak çaşni ve damga memurları muhassasatı
	250.000	20	Nişan ve madalya
	8.400.000	21	Meskûkat-ı mütedavilenin ıslahına mahsus ihtiyat sermayesi
			Altıncı Bab : Fırat ve Dicle Vapurları
	418.752	22	Merkez ve acantalar maaşatı
	805.000	23	Merkez ve acantalar masarıfı mütenevvi'ası
	3.959.861	24	İşletme masarıfı
			Üçüncü Kısım - Yedinci Bab
	27.443.569	25	Hazine-i evkaf muhassasatı
	1.518.000	26	Müessesat-ı hayriye muhassasatı
	5.868.778	27	Mürettebat-ı Hicaziye
	310.000	28	Emlak ve mebani-i emiriye icarat ve mukata'at vakfiyyesi
	5.000.000	29	Hicaz demiryolu tahsisatı
	4.500.000	30	Hicaz demiryolu muhafaza taburları için mezkûr demiryolu idaresine verilecek olan
	510.110	31	Sıhhiye muhassasatı
	1.362.446	32	Hicaz sıhhiye muhassasatı

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 403.

EK 27

İcmali Kuruş	Müfredat Kuruş	Fasıl	Nev-i Muhassasat
			Sekizinci Bab : Ebniyye-i Seniyye Masarıf-ı Tamiriyesi
	236.400	33	Memurîn maaşatı
	20.000	34	Masarıf-ı müteferrika
	123.000	35	Masarıf-ı mütenevvi'a
	3.620.600	36	Masarıf-ı t'amiriye
			Dokuzuncu Bab
			Devair-i Askeriye ve Mekteplerden Maada Mebanî-i Emiriye İnşaat ve T'amiratı
	1.200.000	37	Hükümet konakları t'amirat ve tevsi'atı
	500.000	38	Bab-ı Âlînin muhterik kısmının mecidden inşası
	1.539.000	39	Hariciyye Nazırlarına tahsis kılınan konak bedel-i iştirası
	70.000.000	40	Vilâyat idare-i hususiyyesine 'ait a'şar hissesi mu'adili
	5.000.000	41	Vilâyata muavenet olmak üzere verilecek olan
	20.000.000	42	Muayyenleri taht-ı silaha alınan 'ailelere mu'avenet-i nakdiye
	5.000.000	43	Masarıf-ı gayr-i melhuza
			Dördüncü Kısım
	1.000.000	44	Rumeli ve Trablusgarp ve Bingazi memurları maaşatı
	610.000	45	Cezair-i bahr-i sefid memurları maaşatı
313.480.501	313.480.501		Yekûn

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 404.

EK 28

"B" Cetveli

1331 senesi Varidatı Muhammenesini Mübeyyindir.

Birinci Kısım - Bilavasıta Alınan Vergiler

Fasıl	Nev-i Varidat	1331 Senesi Varidatı Muhammenesi Kuruş
1	Musakkafat ve Arazi ve Arsalar Vergisi	280.000.000
2	Temettuat Vergisi	70.000.000
3	Bedel-i Nakdi Bedel-i Askeri	60.000.000
4	Ağnam, Deve, Camus ve Canavar Vergisi	162.150.000
5	A'şar	480.000.000
6	Hususi Ormanlar Hasılatı	1.200.000
7	Maadin Rüsûmu	5.000.000
8	Vergi Tezkireleri	2.000.000
	Birinci kısmın yekûnu	1.060.350.000

İkinci Kısım - Damga, Harçlar, Kaydiyeler

9	Damga Resmi	40.000.000
10	Harçlar	51.000.000
11	Kaydiyeler	49.000.000
	İkinci kısmın yekûnu	140.000.000

Üçüncü Kısım - Bilvasıta Alınan Vergiler

12	Müskirat	22.290.000
13	Tönbeki Bey'iyyesi	120.000
14	Gümrük Rüsûmu	444.000.000
15	Rüsûm-ı Bahriye	10.500.000
16	Rüsûm-ı Sıhhiye	800.000
17	Sayd-ı Berri ve Bahri	12.000.000
	Üçüncü kısmın yekûnu	489.710.000

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 405.

EK 29

Dördüncü Kısım - İnhisarlar

Fasıl		
18	Tuz	95.000.000
19	Tütün	91.609.595
27	Tönbeki	4.066.000
28	İ'malât-ı Harbiyye	15.000.000
29	Meskûkat	7.500.000
30	Posta, Telgraf ve Telefon	85.015.000
	Dördüncü kısmın yekûnu	298.190.595

Beşinci Kısım

31	Mekteb-i Sanayi' Hasılatı	25.000
32	Fırat ve Dicle Vapurları Hasılatı	7.000.000
33	Maadin	9.065.000
	Beşinci kısmın yekûnu	16.090.000

Altıncı Kısım

34	Emlâk-ı Emiriyye Hasılatı	29.200.000
35	Fürûht Olunan Eşya Bedeli	2.500.000
36	Miri Ormanları Hasılatı	20.000.000
	Altıncı kısmın yekûnu	51.700.000

Yedinci Kısım - Maktu' Vergiler

37	Mısır ve Zeyla' Vergisi	78.489.000
38	Kıbrıs Vergisi	10.526.349
	Yedinci kısmın yekûnu	89.015.349

Sekizinci Kısım

39	Hazine Muamelâtından Hasıl Olan Varidat	21.000.000
40	Mekteb-i Tıbbiye Hasılatı	170.000
41	İhtira' Beratları	300.000
42	Ceza-yi Nakdi	1.850.000
43	İmtiyazlı Şirketler Hasılatı ve Temettüatından Hazine Hissesi	2.215.720
44	Şimendiferlerden Hazine Hissesi	26.590.000
45	İmtiyazlı Kumpanyalardan Teftiş Masarıfına Mukabil Alınan	2.500.644
46	Hicaz Demiryolu İ'anesi	25.000.000
47	Hasılat-ı Müteferrika	57.030.000
	Sekizinci kısmın yekûnu	136.661.364

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 406.

EK 30

Dokuzuncu Kısım - İstirdadat

Fasıl		Kuruş
48	Bağdat ve Soma - Bandırma Demiryolları İnşaatı Esnasında Verilip İstirdad Edilecek Olan	22.802.500
49	Hazinece Vuku Bulan Tavizattan İstirdad Edilecek Olan	21.000.000
50	Müşterek Muhafaza Masarıfına Mukabil Rejiden Alınacak Olan	1.300.000
51	Zabıta-i Belediye Masarıfına Mukabil Şehremanetinden Alınacak Olan	1.160.000
	Dokuzuncu kısmın yekûnu	46.262.500

Onuncu Kısım - Tekaüt ve Ma'zûlîn Sandıkları

52	Tekaüt ve Mazûlîn Tevkifatı	135.664.000
53	Harp Vergisi	150.000.000
	Onuncu kısmın yekûnu	285.664.000
54	İdare-i Hususiyyesi Teşekkül Etmeyen Mahaller Varidat-ı Hususiyyesi	10.000.000
55	A'şar Hisse-i İ'anesi	60.000.000
56	Hidemat-ı mu'ayyene mukabili i'anat ve teberruat	0
	Yekûn-ı 'umumi	2.683.643.808

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 407.

EK 31

1333 senesi varidat-ı muhammenesi ve tahsisatı		(Kuruş)
1333 senesi varidat-ı muhammenesi		**Gelir miktarı**
Fasıl	**Nev'-i varidat**	
	Birinci kısım: Bila-vasıta alınan vergiler	**755 750 000**
1	Musakkafat ve arazi vergileri	170 000 000
2	Temettüat vergisi	37 000 000
3	Ağnam, deve, camus ve canavar vergisi	132 550 000
4	Aşar	410 500 000
5	Hususî ormanlar hasılatı	1 000 000
6	Maadin	4 000 000
7	Vergi tezkeresi	700 000
	İkinci kısım: Damga, harçlar, kaydiyeler	**78 600 000**
8	Damga resmi	30 000 000
9	Harçlar	21 500 000
10	Kaydiyeler	27 100 000
	Üçüncü kısım: Bil-vasıta alınan vergiler	**273 850 000**
11	Müskirat resmi	11 000 000
12	Tönbeki bey'iyesi	50 000
13	Gümrük resmi	254 100 000
14	Rüsum-u bahriye	1 300 000
15	Rüsum-u sıhhiye	400 000
16	Sayd-ı berrî ve bahrî	7 000 000
	Dördüncü kısım: İnhisarlar	**494 449 595**
17	Tuz	97 000 000
18	Tütün	99 809 595
19	İmalat-ı harbiye satışı	200 000 000
20	Meskükat	22 540 000
21	Posta ve telgraf ve telefon	75 100 000
	Beşinci kısım	**18 600 000**
22	Mekatib ve müessesat-ı sınaiyye ve zıraiyye hasılatı	1 000 000
23	Müessesat-ı sıhhiye hasılatı	1 500 000
24	Matbaa-i bahriye hasılatı	600 000
25	Fırat ve Dicle vapurları	6 000 000
26	Maadin	9 500 000
	Altıncı kısım	**54 330 000**
27	Emlak-i emîriyye hasılatı	31 330 000
28	Füruht olunan eşya bedeli	8 000 000
29	Mîrî ormanlar hasılatı	15 000 000
	Yedinci kısım: Maktu vergiler	**86 759 600**
30	Mısır ve Zeyla vergisi	76 500 000
31	Kıbrıs vergisi	10 259 600

Tevfik Güran, Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 7, DİE Yay., Ankara, 2003, s.s. 171-172.

EK 32

1333 senesi varidat-ı muhammenesi ve tahsisatı		(Kuruş)
	Sekizinci kısım	**151 546 691**
32	Hazine muamelatından hasıl olan	47 500 000
33	Sıhhiye müdüriyeti hasılatı	150 000
34	İhtira beratı	300 000
35	Cezay-ı nakdiyyeler	3 000 000
36	Demiryollarından hazine hissesi	40 204 691
37	Kumpanyalardan teftiş mukabili alınan	2 382 000
38	Hicaz demiryolu ianesi	15 000 000
39	Hasılat-ı müteferrika	43 010 000
	Dokuzuncu kısım	**444 530 712**
40	İstirdadat	10 370 712
41	Tavizata mukabil istirdadat	67 000 000
42	Müşterek muhafaza masrafına mukabil Reji'den alınacak olan	1 300 000
43	Zabıta-i belediye masrafına mukabil Şehremaneti'nden	1 160 000
44	Mülkiye tekaüd tevkifatı	71 500 000
45	Askeriye tekaüd tevkifatı	90 000 000
46	İlmiye tekaüd tevkifatı	5 000 000
47	Harb vergisi	102 000 000
48	İdare-i hususiyyesi gayri-müteşekkil mahaller varidat-ı hususiyyesi	5 000 000
49	Aşar hisse-i ianesi	45 000 000
50	Tütün ve müskirat rüsum-u munzamasıyla posta ve telgraf ücürat-ı munzaması	35 000 000
51	Konya ovası ameliyat-ı iskaiyye varidatı	1 200 000
52	Hıdemat-ı muayyene mukabili ianat ve teberruat	-
53	Hükümet kınınından satılan	5 000 000
54	Mevki-i tedavüle çıkarılacak on ve beş parelik pullar hasılatı	5 000 000
	Yekun	**2 358 416 598**

1333 senesi için verilen tahsisat		Tahsisat miktarı
Cüz	Esâmi-i devâir	
1	Zat-ı hazret-i padişahî ve hanedan-ı saltanat	56 618 600
	Meclis-i Umumî	27 554 994
	Düyun-u umûmiye	1 131 192 669
	Muhassasat-ı zâtiye	593 087 926
	Maliye nezareti	1 373 126 933
	Divan-ı Muhasebat	3 361 880
	Rüsumat müdüriyet-i umûmiyesi	34 926 836
	Defter-i hakanî emaneti	13 208 120
2	Posta ve telgraf ve telefon nezareti	94 920 683
3	Daire-i sadaret	3 282 430
	Şûray-ı Devlet	2 592 560
	Dahiliye nezareti	118 782 818
	Emniyet-i umûmiye müdüriyeti	65 950 720
	Aşâir ve muhacirîn müdüriyet-i umûmiyesi	205 700 440
4	Sıhhiye müdüriyet-i umûmiyesi	36 026 488
5	Hariciye nezareti	35 917 678
6	İlmiye dairesi	27 745 030

Tevfik Güran, Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler, 1841-1918, Tarihi İstatistikler Dizisi, C. 7, DİE Yay., Ankara, 2003, s.s. 171-172.

EK 33

TUĞRA

MALİYE NEZARETİ

DEVLET-İ ALİYYE-İ OSMANİYYE'NİN

1334 (*)

SENE-İ MALİYESİ BÜTÇESİDİR

İstanbul - Matba'a-i 'Amire

1334

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 465.

EK 34

"A" CETVELİ

"A" Cetveli Hulâsası

Esami-i Devair	Lira	Kuruş
Zât-ı Hazret-i Padişahî ve Hanedan-ı Saltanat	551.251	80
Meclis-i 'Umûmi	328.152	25
Düyun-ı 'Umumiyye	17.427.425	02
Maliye Nezareti	10.755.219	67
Divan-ı Muhasebat	33.780	
Rüsûmat Müdüriyet-i 'Umumiyesi	351.100	36
Defter-i Hakani Emaneti	147.871	20
Posta, Telgraf, Telefon Nezareti	1.218.981	31
Daire-i Sadaret	37.194	30
Şûra-yı Devlet	26.672	60
Dahiliye Nezareti	1.279.353	18
Emniyet-i 'Umumiye Müdüriyeti	708.715	20
Aşair ve Muhacirîn Müdüriyet-i 'Umumiyesi	2.057.004	40
Sıhhiye Müdüriyet-i 'Umumiyesi	477.742	08
'Umum Jandarma Kumandanlığı	2.564.757	60
Hariciye Nezareti	416.922	77
'İlmiye Dairesi	341.935	44
'Adliye Nezareti	1.073.031	03
Maârifi 'Umumiye Nezareti	1.051.287	60
Nafi'a Nezareti	818.165	81
Ticaret ve Ziraat Nezareti	1.582.839	16
Bahriye Nezareti	1.704.057	60
Harbiye Nezareti	6.044.107	98
İ'malât-ı Harbiye Müdüriyet-i 'Umumiyesi	972.143	63
Yekûn	51.969.711	99

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 475.

EK 35

"B" CETVELİ

1334 Senesi Varidatı Muhammenesini Mübeyyindir.

Birinci Kısım – Bilavasıta Alınan Vergiler

Fasıl	Nev-i Varidat		Lira
1	Musakkafat ve arazi vergileri		2.100.000
2	Temettu'at vergisi		750.000
3	Harp Vergisi		950.000
4	Bedel-i Nakdi		10.000
5	Mu'afiyet-i 'askeriye vergisi		1.000.000
7	Ağnam, deve, camus ve canavar		2.504.500
8	A'şar		8.830.000
9	Hisse-i i'ane		1.170.000
10	Hususi ormanlar hasılatı		39.000
11	Ma'adin		38.000
12	Vergi tezakiri		13.000
		Birinci kısmın yekûnu	17.404.500

İkinci Kısım – Damga, Harçlar, Kaydiyeler, Ceza-yi Nakdiler

13	Damga resmi		350.000
14	Hicaz demiryolu i'anesi		200.000
15	Harçlar		195.000
16	İhtir'a beratı		3.800
17	Kaydiyeler		271.000
18	Ceza-yi nakdiler		50.000
		İkinci kısmın yekûnu	1.069.800

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 497.

EK 36

Fasıl	Nev-i Varidat		Lira
19	Müskirat resmi		220.000
20	Tönbeki bey'iyyesi		500
21	Gümrük rüsûmu		1.084.000
22	İhracat resmi fevkalâdesi		1.000.000
23	Rüsûm-ı bahriye		12.000
24	Rüsûm-ı sıhhiyye		7.500
25	Sayd-ı berri ve bahri		100.000
		Üçüncü kısmın yekûnu	2.424.000
	Dördüncü Kısım – İnhisarlar		
26	Tuz		1.500.000
27	Tütün		1.115.095
28	İ'malât-ı harbiye satışı		2.000.000
29	Meskûkat		305.000
30	Tedavülde nukûd pulları		50.000
31	Posta ve telgraf ve telefon		1.050.200
		Dördüncü kısmın yekûnu	6.020.295
	Beşinci Kısım – Müessesat		
32	Mekâtib ve müessesat-ı sına'iyye ve zirâiyye hasılatı		109.000
33	Müessesat-ı sıhhiye hasılatı		18.000
34	Sıhhiye müdüriyeti hasılatı		1.500
35	Hükümet kinini		50.000
36	Matba'a-i bahriye hasılatı		7.500
37	Fırat ve Dicle vapurları		10.000
38	Ma'adin		125.000
39	Demiryollardan hazine hissesi		650.000
		Beşinci kısmın yekûnu	971.000

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 498.

EK 37

Fasıl	Nev-i Varidat	Lira
	Altıncı Kısım – Emlâk ve Eşya-yı Emiriyye Hasılatı	
40	Emlak-ı emiriyye hasılatı	378.000
41	Mîrî ormanlar hasılatı	200.000
42	Fürûht olunan eşya bedeli	160.000
43	Konya ovası 'ameliyat-ı iskaiyye varidatı	12.000
	Altıncı kısmın yekûnu	750.000
	Yedinci Kısım – Maktu' Vergiler	
44	Mısır ve zeyla vergisi	765.000
45	Kıbrıs vergisi	102.596
	Yedinci kısmın yekûnu	867.596
	Sekizinci Kısım – Hasılat-ı Mütenevvi'a	
46	Hazine mu'amelâtından hasıl olan	762.500
47	Kumpanyalardan teftiş mukabili alınan	18.600
48	Hasılat-ı müteferrika	450.100
49	Teka'üt tevkîfatı	1.665.000
50	Hidemat-ı mu'ayyene mukabili i'anat ve teberru'at	0
51	İdare-i hususiyye	5.000
	Sekizinci kısmın yekûnu	2.901.200
	Dokuzuncu Kısım – İstirdadat	
52	Demiryollardan istirdadat	103.707
53	Ta'vizata mukabil istirdadat	520.000

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 499.

EK 38

Fasıl	Nev-i Varidat	Lira
54	Müşterek muhafaza masarıfına mukabil rejiden	13.000
55	Zabıta-i belediye masarıfına mukabil şehremanetinden	11.600
	Dokuzuncu kısmın yekûnu	648.307
	Onuncu Kısım – İstihlâk Resmi	
56	Sigara kâğıdı istihlâk resmi	700.000
57	Oyun " " "	60.000
58	Kibrit ve kav " "	200.000
	Onuncu kısmın yekûnu	960.000
	Varidat yekûn-ı 'umumisi	**34.016.698**

Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s. 500.

EK 39

استقراض مارشی

بز وطنك قوللری یز ،
بزده وطن سوکیسی وار ،
بونجه سنه‌در آقان یاشلر
بو اونك ایچون آرقاداشلر ،
هرشی اونك ، اونك قان وجانلر ،
اوکا ویرمکدن کیمدر قاچانلر !
غیمدی وطن آچدی دفتر ،
بزدن اودونج پاره ایستر !

پاره‌لرله بورور عسکر :
بزویره‌لم هپ برابر
بزویره‌لم دشمنلر اوتانسین !
قوتمزدن بیلسین ، اوصانسین ،
هر بر پارا قورشون وکوله
کیبی دشمن قلبی ده‌لر ،
اودونج ویرمکی بیلن ارلر
هرکون یاشار شرف ایله ،

بز ویریرسه‌ك بوملت یکیلمز ،
ویرن آلرك ، شانی اکسیلمز ..

علی علوی

İstikraz Marşı, **Vakit**, 1 Mayıs 1918.

EK 40

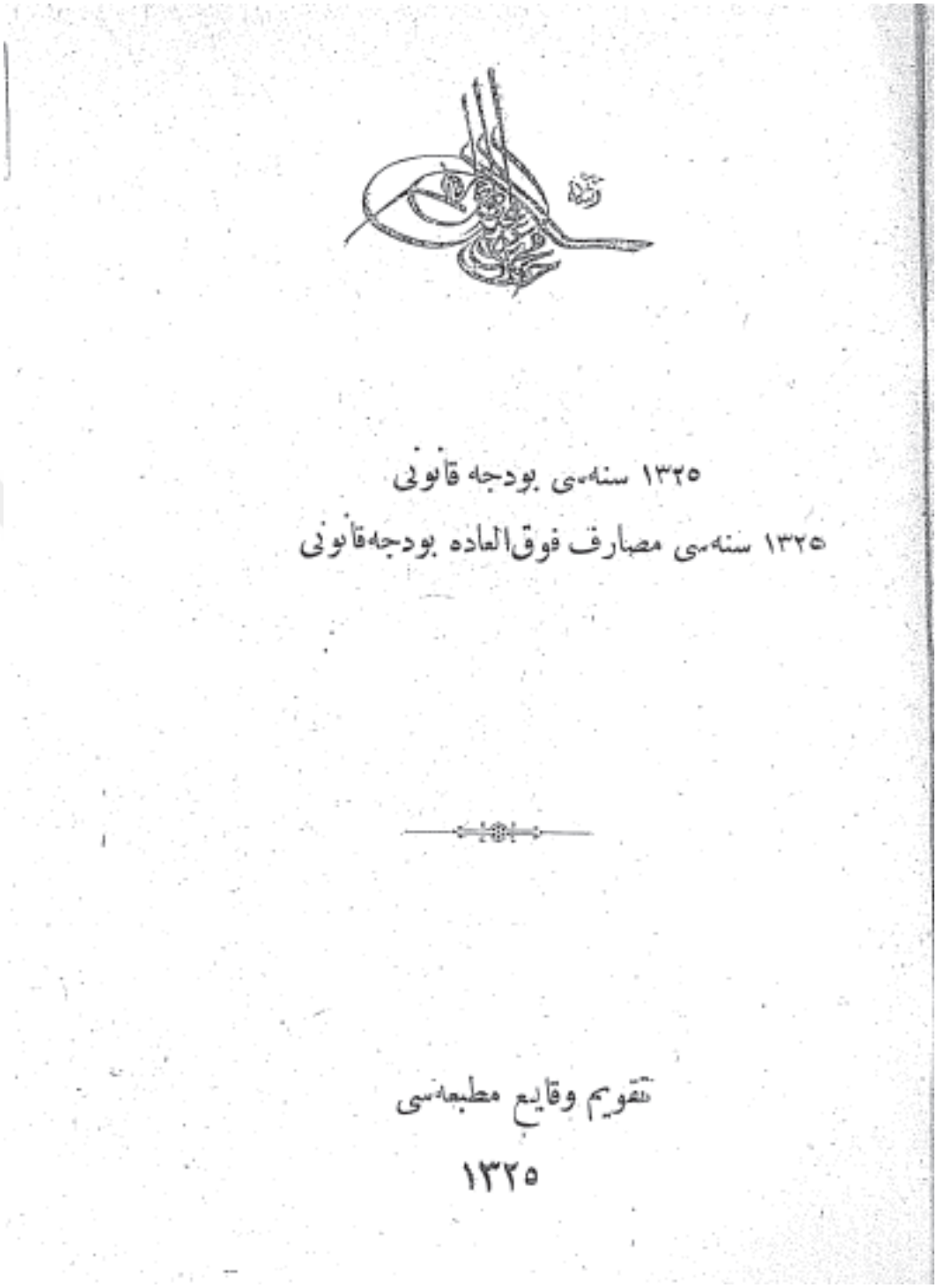

Takvim-i Vekayi Matbaası'nda bastırılan 1325 (1909) Yılı Bütçe Kanunu

EK 41

یکی سنه وبودجه‌مز

بودجه‌سی
مصارف:
٤,٦٠٥,٤٩٣,١١٥
غروش

١٣٣٣
واردات:
٢,٣١٧,٨٨٦,٥٩٨
غروش

قانون موجبنجه دوندن اعتباراً باشلایان (١٣٣٣) سنة رومیة غربیه‌سنه مخصوص اولق اوزره مجلس مبعوثان موازنة مالیه انجمنی طرفندن تنظیم ایدیلن بودجه‌ده‌کی

مصارف وواردات عمومیه‌مزك یکونلری

دون داخل اولدیغمز یکی سنه طرفنده احوال حربیه‌دن صوکره وحتی اونکله برابر اك زیاده نظر دقتمزی جلب ایتمه‌سی لازم‌کلن نقطه احوال مالیه‌مزدر . معلوم اولدیغی اوزره ، (پاره حربك جان طیاری) عد اولونمقده‌در . بناءً علیه حرب ایده‌بیلمك ، هله دشمنلره مغلوب اولمایه‌جق صورتده حربده مظفرانه دوام ایده‌بیلمك ایچون ، سلاح وجبخانه درجه‌سنده محتاج اولدیغمز شی پاره‌در . بو اعتبارایله مملکتك حیات اقتصادیه‌سی ، احوال‌مالیه‌سی ، احتیاجاتی هیمزطرفندن دائما بیش‌تدقیق وتأمله طوتولمق برفریضهٔ وطنیه‌در . هرکس ، بویوك ویا کوچوك ، مسئول ویاغیرمسئول ، وظیفه‌دار ویاغیروظیفه‌دار هرکس اردولرمزك جان وقان فدا ایدمرك وطنی قورتارمق یولنده‌کی مجاهده‌لرنده اك زیاده محتاج اولدقلری (قوت) ك حسن تدارك وتصرف اسیانی دوشونمك ایله موظفدر .

مالیه ناظر جدیدی جاوید بك ، کچنلرده ، استقراضلرمزمناسبتیله ، مجلس اعیانده وقوع بولان بیاناتی ضمنده ، حرب سبیله بورجلرمزك چوغالمقده اولدیغنی سویله‌مش ومع‌مافیه برملتك مالی یوکی نه‌قدر بویوك اولورسه اولسون ، حسن‌اداره ، غیرت وفداکارلق سایه‌سنده اوبوکك آلتندن قالقمق ممکن اولدیغنی ده علاوه ایلمش ایدی . بوسوزلرده حقیقت واردر . ملتلر ایچون دیون عمومیه شیه‌سز بربار تقیلدر . فقط بزم کی مملکتی بك واسع ، مملکتنك منابع طبیعیهٔ ثروتی فوق‌العاده مهم ولان ملتلر ایچون جایشیلدیغی ، ثروت ملیه‌دن استفاده یوللری بولونه بیلدیکی تقدیرده ، بوبارك آلتندن قالقمق امکانی شبهه‌سز حاصل اولور . فقط بونك ایچون هر شیدن اول جاوید بکك ده دیدیکی کبی ، حکومت وملت ال اله ویره‌رك امور مالیه‌مزك سوك درجه‌ده دقتله حسن اداره‌سنه ، تصرف واقتصاد قاعده‌لرینك هرخصوصده متعصبانه تعقیب وتطبیقنه چالیشمق شرط اعظمدر . ایشته یکی‌سنه‌یه کیردیکمز بو کوندرده ، مجلس مبعوثان موازنة مالیه‌انجمنك ترتیب‌وتنظیم ایتدیکی بودجه‌مزده‌کی واردات ومصارف یکونلرینی وضع انظار قارئین ایدرکن بالخاصه بو نقطه‌لره‌ده اشارت ایتمك ایسته‌دك .

یکی سنه وزراعتمز

Bütçe Haber Örneği (“Yeni Sene Bütçemiz”, Tasvir-i Efkâr, 2 Mart 1917)

EK 42

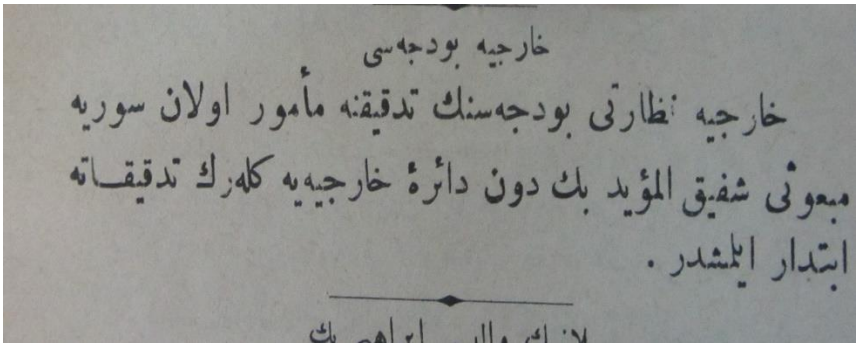

خارجیه بودجه‌سی

خارجیه نظارتی بودجه‌سنك تدقیقنه مأمور اولان سوریه مبعوثی شفیق المؤید بك دون دائرهٔ خارجیه‌یه کله‌رك تدقیقاته ابتدار ایلمشدر .

Bütçe haber Örneği (“Hariciye Bütçesi”, Tasvir-i Efkâr, 5 Kânunusani 1910)

TABLO 1

MALİ YIL	GELİRLER	GİDERLER	BÜTÇE AÇIĞI
1325/1909	2.507.896.200	3.053.954.572	546.058.372
1326/1910	2.601.510.100	3.569.378.397	967.868.297
1327/1911	2.847.739.100	3.623.318.487	775.579.387
1328/1912	3.051.415.854	3.467.667.170	416.251.316
1330/1914	3.260.699.078	3.401.200.396	140.501.318
1331/1915	2.683.643.808	3.565.754.557	882.110.749
1332/1916	2.501.257.228	3.972.472.045	1.471.214.817
1333/1917	2.358.416.598	5.330.451.155	2.972.034.557
1334/1918	3.402.869.800	5.196.971.199	1.794.101.399

Kaynak: Osmanlı Bütçeleri (1909-1918), Maliye Bakanlığı, Ankara, Ekim, 2000, s.s. 7-579.

GRAFİK 1

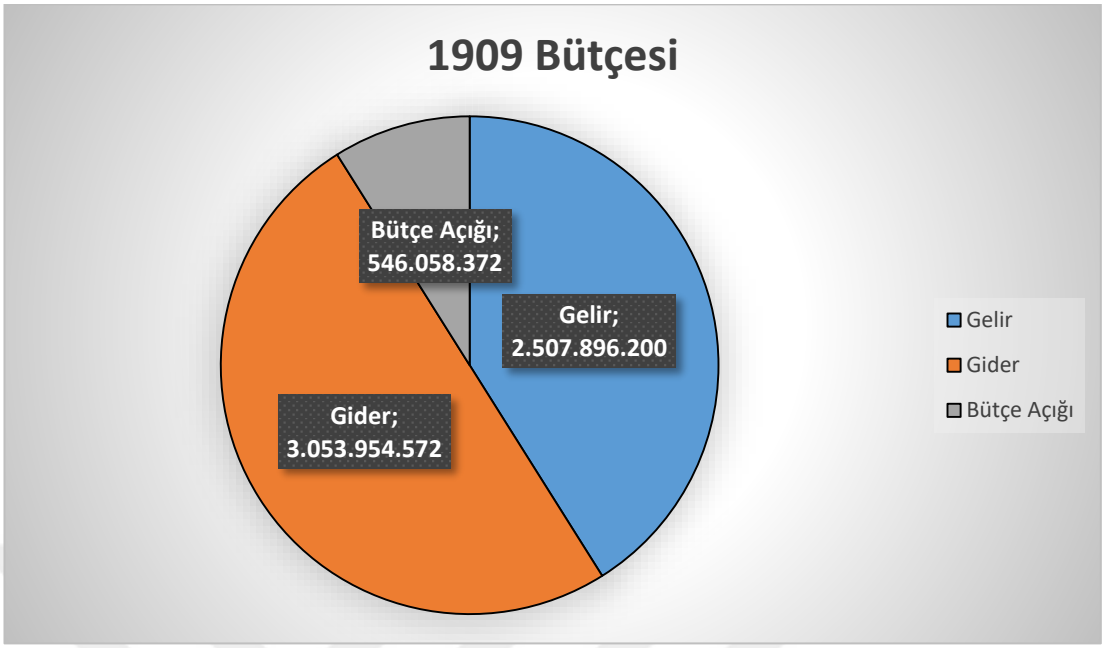

GRAFİK 2

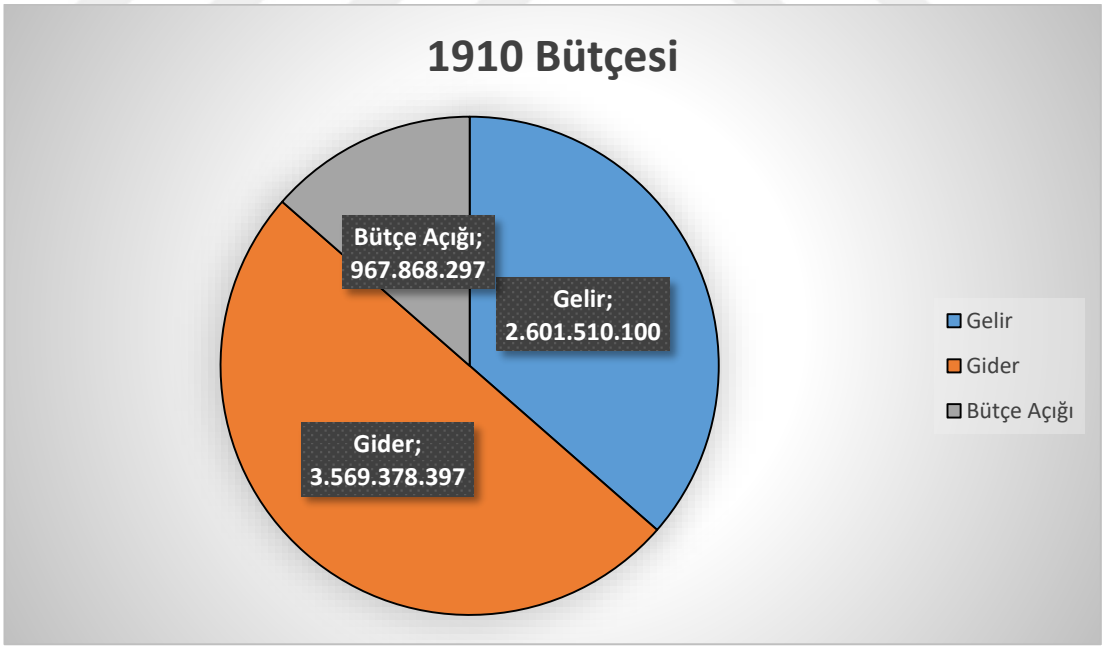

GRAFİK 3

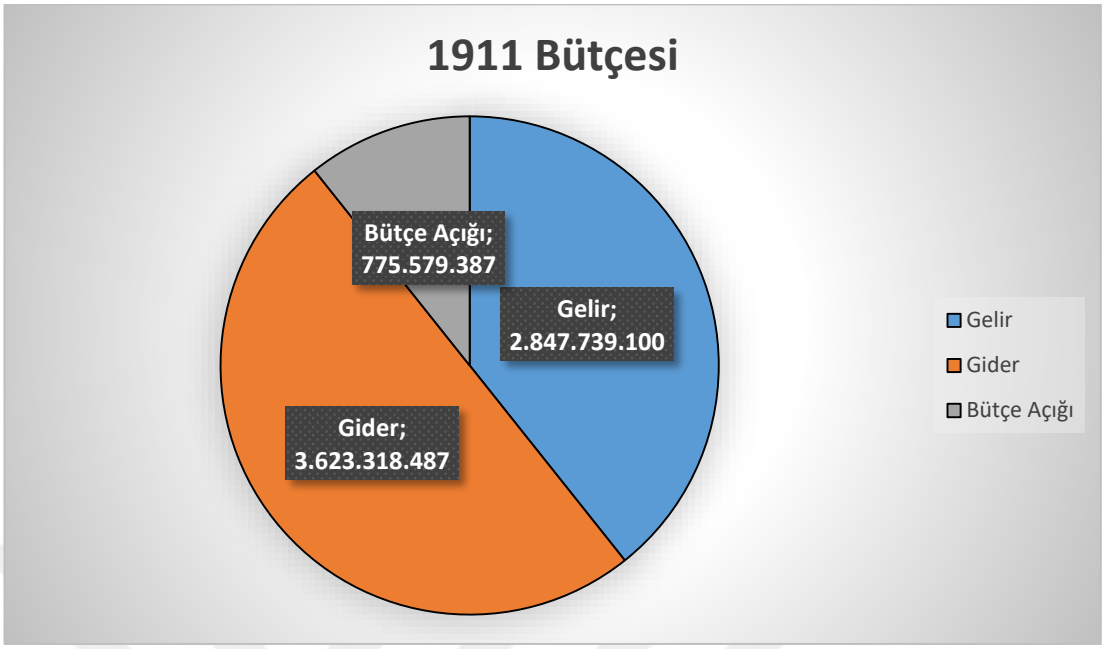

GRAFİK 4

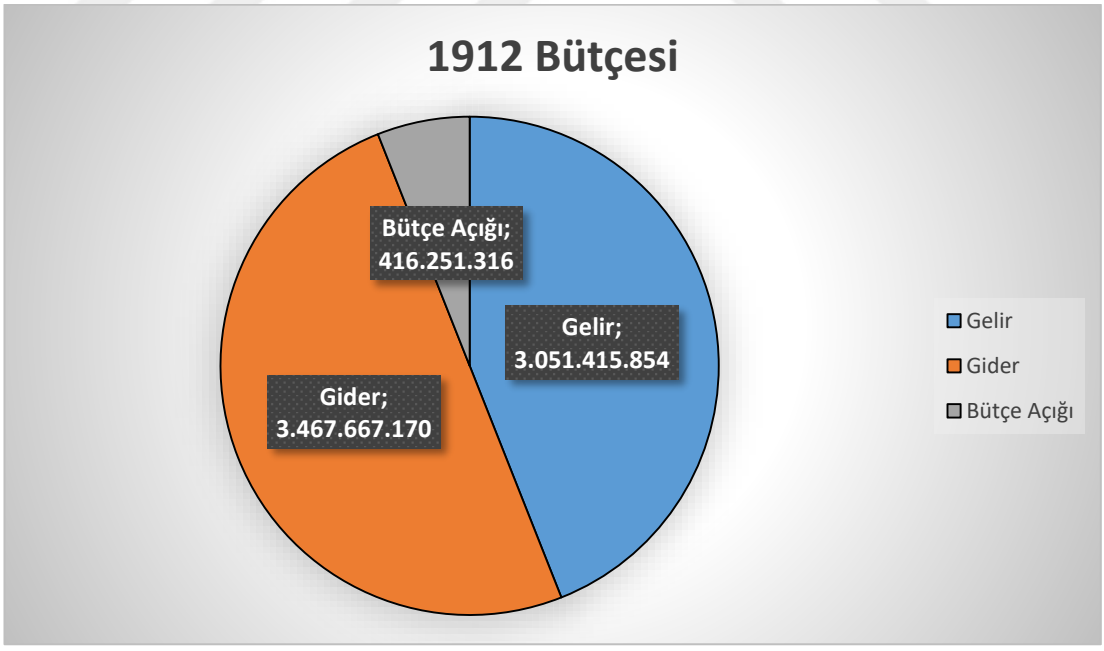

GRAFİK 5

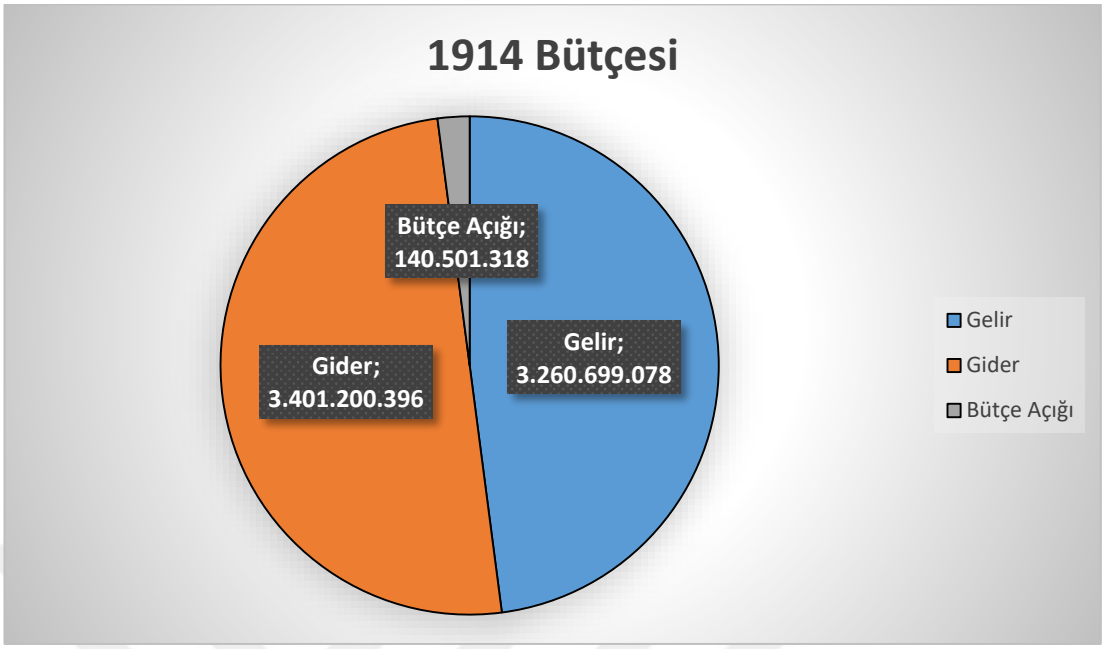

GRAFİK 6

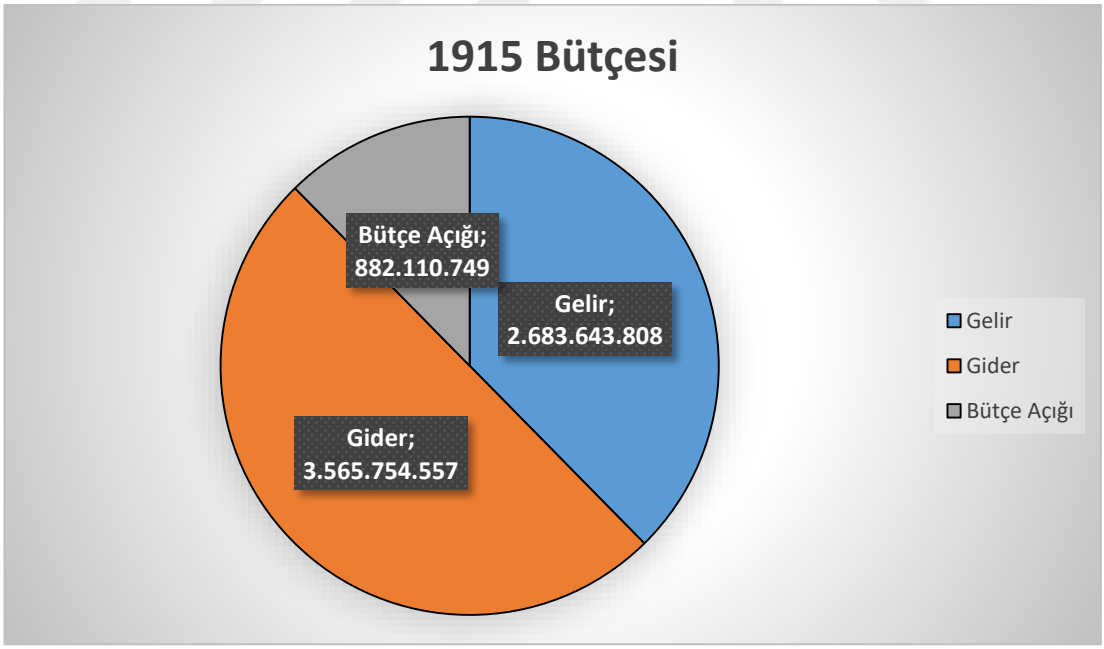

GRAFİK 7

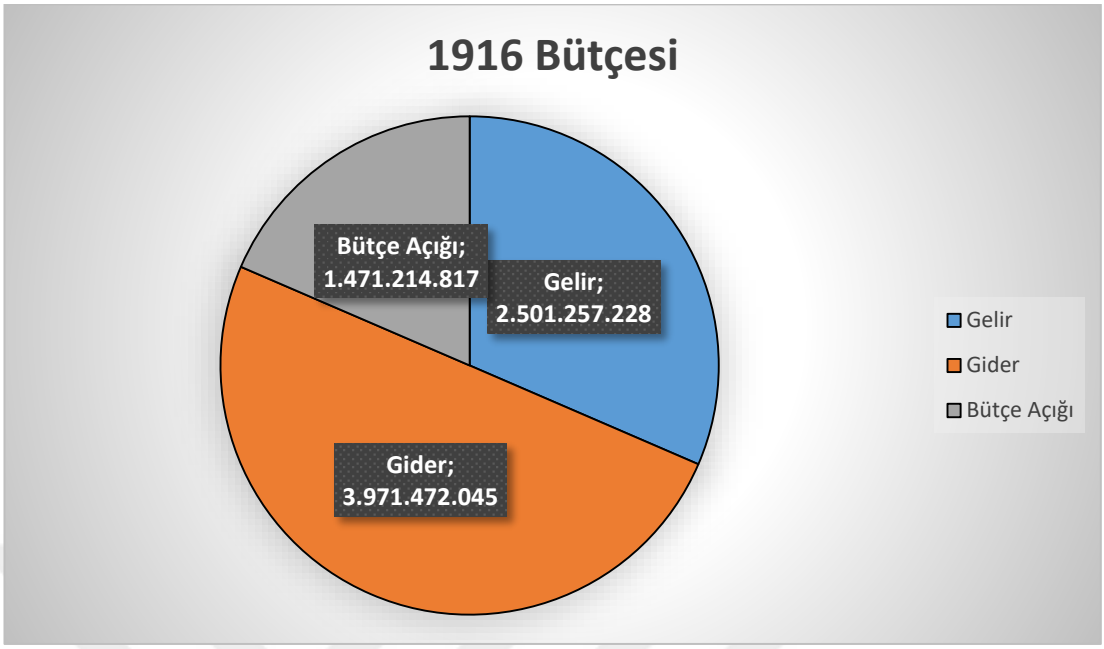

GRAFİK 8

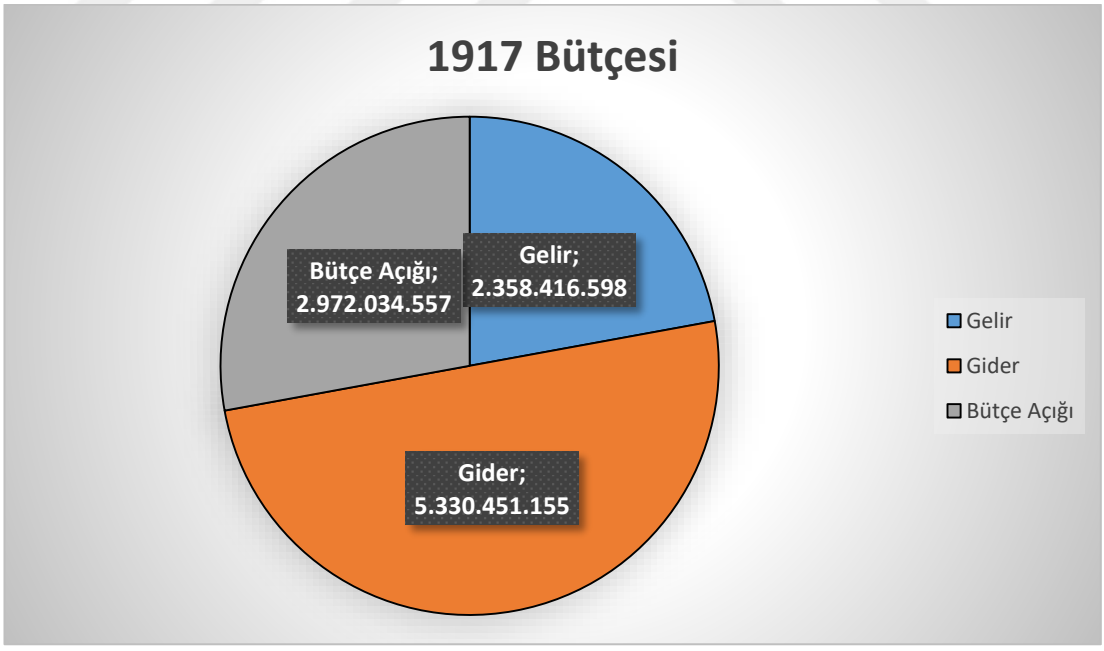

GRAFİK 9

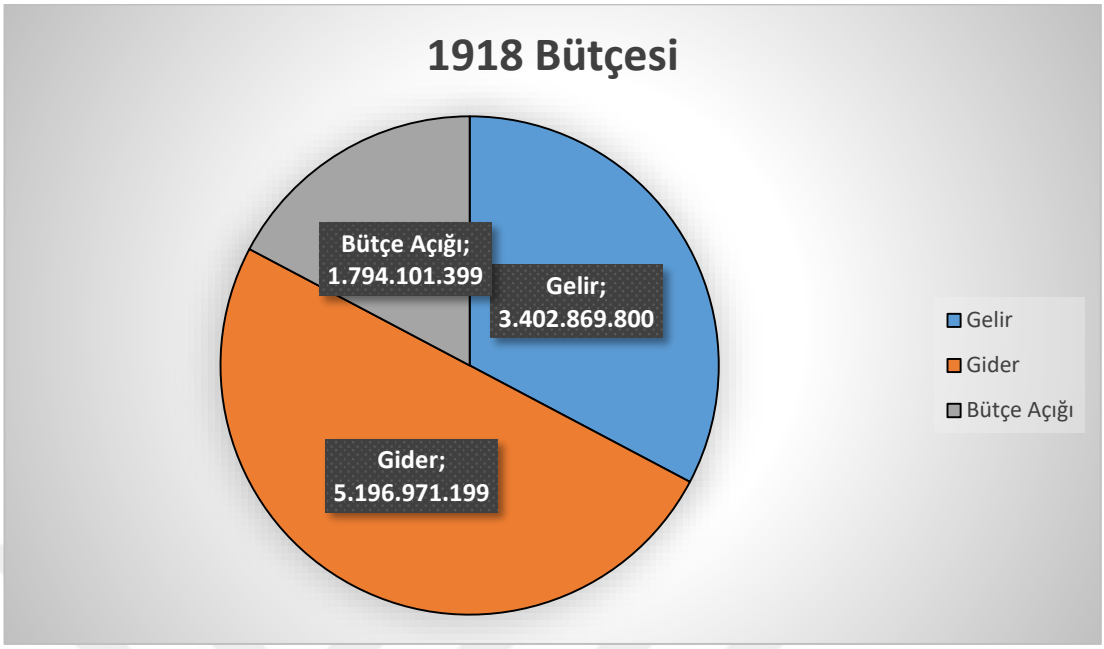
1918 Bütçesi
Bütçe Açığı; 1.794.101.399
Gelir; 3.402.869.800
Gider; 5.196.971.199
Gelir
Gider
Bütçe Açığı